

Els últims hereus

**Història oral dels propietaris
rurals gironins, 1930-2000**

**Enric Saguer i Hom,
coordinador**

Els últims hereus

*Història oral del propietaris rurals gironins,
1930-2000*

Centre de Promoció de la Cultura Popular
i Tradicional Catalana

Els últims hereus

*Història oral dels propietaris rurals gironins,
1930-2000*

Enric Saguer (coordinador), Joaquim Alvarado,
Marc Auladell, Josep M. Barris, Mònica Bosch,
Josep Colls, Rosa Congost, Joan Fort, Pere Gifre,
Joaquim M. Puigvert, Antoni Reyes
i Sebastià Villalón

Amb la col·laboració de Jordi Font, Ricard Garcia Orallo,
Yvette Iglesias, Emma Llach, Rosa Lluch, Àngels Planas,
Narcís de Puig, Neus Puig, Érika Serna i Santi Soler

Generalitat de Catalunya
**Departament de Cultura
i Mitjans de Comunicació**

Barcelona, 2005

Biblioteca de Catalunya. Dades CIP

Els **Últims** hereus : història oral dels propietaris rurals gironins, 1930-2000. –
Temes d'etnologia de Catalunya ; 10

A la part superior de la portada : Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional
Catalana. – Referències bibliogràfiques

ISBN 84-393-6776-7

I. Saguer i Hom. Enric, ed.

II. Catalunya. Departament de Cultura

III. Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana

IV. Títol

V. Col·lecció: Temes d'etnologia de Catalunya ; 10.

1. Terratinents – Girona (Província) – Condicions socials – S. XX

2. Herències i successions – Girona (Província) – Història – S. XX

3. Tinença de la terra – Girona (Província) – Història – S. XX

332.2(467.13)(091)

© dels textos : els autors

© 2005 i 2009 d'aquesta edició :

Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació

Primera edició : juliol de 2005

Primera reimpressió : desembre de 2009

Direcció de la col·lecció : Joan Prat i Carós

Disseny de la col·lecció : Azúa / Ancochea

Fotografia de la coberta : Arxiu Municipal de Roses. Col·lecció Família Coll.

Núm. de reg. 7.057. Autor desconegut, *circa* 1915

Tiratges : 800 i 500 exemplars

Impressió : Treballs Gràfics

Dipòsit legal : B.22.962-2005

ISBN: 84-393-6776-7

SUMARI

1. PRESENTACIÓ / 9

2. ELS HISENDATS GIRONINS. UNA PRESENTACIÓ HISTÒRICA / 21

2.1. Els temps baixmedievals: remences i hereus / 23

2.2. La consolidació dels senyors útils i propietaris de masos (s. XVI-XVIII) / 26

2.2.1. Els signes de l'ascens social / 33

2.2.2. Els masovers / 40

2.2.3. El control de les terres ermes / 43

2.2.4. Les aliances matrimonials / 45

2.2.5. L'emergència dels hisendats / 46

2.3. L'era daurada dels hisendats (segle XIX) / 48

2.4. Els inicis de la crisi / 55

3. SER HEREU NO ÉS UNA GANGA. LA FI D'UN SISTEMA SECULAR / 59

3.1. El sistema de l'hereu a Catalunya: algunes dades històriques / 60

3.2. El sistema de l'hereu i la dinàmica demogràfica / 64

3.3. Qui es casa amb qui? / 71

3.4. Els darrers capítols matrimonials / 74

3.5. El pagament de les llegendes / 80

3.6. Els heretaments condicionats: els hereus gravats / 87

3.7. «Ser hereu no és una ganga» / 90

4. ELS AVIS VIVIEN DE RENDA. GESTIÓ DEL PATRIMONI I ACTITUDS ECONÒMIQUES DELS PROPIETARIS / 97

4.1 «Algún dia, fill meu, això serà teu». La formació d'un hereu / 103

4.1.1. Estudiar per propietari / 109

4.1.2. L'accés a la gestió del patrimoni / 119

4.2. La «revolució burgesa» dins el patrimoni? Transformacions en el règim d'explotació / 126

4.2.1. Crisi i decadència de la masoveria / 127

4.2.2. Una nova masoveria? / 136

4.2.3. D'hisendats a pagesos / 141

4.2.4. Empresaris agraris: una altra via fallida? / 144

4.2.5. Del masover a les integradores: l'explotació del bestiar / 150

4.2.6. Dels treballadors als serveis de maquinària / 155

4.2.7. Existeix encara la renda de la terra? / 159

4.2.8. La taula de salvació: el turisme / 162

4.3. Els instruments d'administració / 168

4.3.1. Comptabilitats a mida / 168

4.3.2. Desaparició de l'administrador i emergència de la gestoria / 175

4.3.3. Dels hereus universals a la societat anònima / 179

4.4. «L'avi va ser un hisendat» / 183

4.4.1. Treballar / 184

4.4.2. Els límits del canvi: el manteniment de la gran propietat territorial / 190

5. TREBALLAR PER ALS HISENDATS. L'EVOLUCIÓ DE LES RELACIONS AMB LA MÀ D'OBRA AGRÀRIA / 195

5.1. Les relacions amb els masovers / 197

5.1.1. Es busca masover. Reclutament i condicions exigides / 198

5.1.2. Estabilitat o mobilitat dels masovers? / 207

5.1.3. La supervisió del treball masover / 211

5.1.4. El crèdit als masovers / 212

5.1.5. Els contactes: llocs, freqüència i formes de relació / 214

5.1.6. Les relacions personals i familiars. El control de la vida privada de la família masovera / 217

5.1.7. Les relacions amb els antics masovers / 222

5.2. La conflictivitat entre propietaris i masovers: un «oasi gironí»? / 223

5.2.1. Els anys de la Segona República i la Guerra Civil / 225

5.2.2. Des del franquisme fins als nostres dies / 233

5.3. Les relacions amb els treballadors assalariats: mossos, criades i jornalers / 237

5.3.1. La força de treball permanent. Mossos i servei domèstic / 238

5.3.2. La demanda de treball temporal. Els jornalers / 245

5.3.3. De l'home a la màquina i del camp a la ciutat. El treball assalariat agrari en els darrers cinquanta anys / 254

5.4. Conclusions / 265

6. COHESIÓ I CONSCIÈNCIA DE CLASSE. ELS ÀMBITS DE RELACIÓ SOCIAL / 269

6.1. El pes social del propietari: cohesió i consciència de grup / 270

6.1.1. El vocabulari: d'hisendat, amo i senyor a empresari, propietari i ciutadà / 271

6.1.2. Àmbits informals i formals de relació / 277

6.1.3. Àmbits formals de relació: les associacions / 291

Recapitulant: cap a una desintegració de la consciència de classe / 332

6.2. Església, religió i hisendats / 334

6.2.1. «*Molts, molts tius capellans, de la generació dels besavis*». Nodrir l'Església de capellans / 335

6.2.2. «*Els jesuïtes estaven molt ficats en la pairal aquesta*». Els propietaris i els ordes religiosos / 338

- 6.2.3. «*Cada dia al vespre abans de sopar era de rigor resar el rosari*». La religiositat domèstica / 345
- 6.2.4. Les capelles de mas / 346
- 6.2.5. «*Se'ls hi feia una educació*». Els deures socials i religiosos dels propietaris vers els masovers / 349
- 6.2.6. «*Tots els propietaris tenien banc propi*». La participació en la vida parroquial / 353

7. DE SENYOR A CIUTADÀ. INTERMEDIACIÓ I ACTITUDS POLÍTIQUES DELS PROPIETARIS AGRÍCOLES DEL CAMP GIRONÍ / 357

- 7.1. «*El senyoret era el senyoret*». Elits agràries i poder polític / 359**
- 7.2. «*Aquella hecatombe*». República, guerra i revolució / 381**
- 7.3. El franquisme o la decadència d'una classe dirigent / 399**
 - 7.3.1. El contracte polític franquista o com perdre la pau / 401
 - 7.3.2. Actitud i adhesions polítiques. Les bases socials del franquisme al camp gironí / 417
- 7.4. «*Quan tothom s'ha igualat molt més*». El període democràtic / 427**
- 7.5. Un epíleg polític? / 453**

8. «ELS FILLS TREBALLEN D'UNA ALTRA COSA.» PRESSIÓ DEL PASSAT I PERSPECTIVES DE FUTUR / 459

1. Presentació

Les transformacions viscudes en els darrers cinquanta anys en el món rural han estat revolucionàries. La màquina ha desplaçat l'home, el capital al treball i l'estiuejant al pagès. Una revolució pacífica, certament, però no per això poc intensa. Entre les seves manifestacions, probablement una de les més espectaculars ha estat el procés de mobilitat social que ha alterat profundament l'estructura i el règim de relacions en què la societat rural es fonamentava. No només s'ha perdut població –fins el punt que el despoblament rural ha esdevingut motiu de preocupació–, també s'han modificat les formes d'explotació i tinença, han entrat en decadència les institucions que regulaven la casa i la família, i s'han alterat les jerarquies socials preexistents. Com a resultat, les darreres generacions de les nissagues terratinents han experimentat una progressiva pèrdua de pes en termes econòmics, polítics i socials. Això ha passat arreu d'Europa¹ i Catalunya no n'ha estat pas l'excepció. Les bases del sistema agrari s'han trencat en almenys dos àmbits clau –el sistema hereditari i la renda de la terra– i els grups socials afec-

1. Vegeu David CANNADINE (1990) *The decline and fall of the British aristocracy*, London: Papermac; Camilo José CELA (1979) *Capitalismo y campesinado en la isla de Mallorca*, Madrid: Siglo XXI; Ramon GARRABOU (coordinador) (1992) *Propiedad y explotación campesina en la España contemporánea*, Madrid: M.A.P.A./Institut D'Estudis Menorquins; Michel GERVAIS, Marcel JOLLIVET i Yves TAVERNIER (1977) «La Fin de la France paysanne», a George DUBY i Armand WALLON, (dir.) *Histoire de la France rurale*, 4, París: Seuil; David GRIGG (1989) *English Agriculture. An Historical Perspective*, Oxford: Blackwell; Maria MALATESTA (1999) *L'aristocrazia terriera nell'Europa contemporanea*, Roma-Bari: Laterza; F.M.L. THOMPSON (1966) «The Social Distribution of Landed Property in England since the Sixteenth Century», *Economic History Review*, XIX, 3, p. 505-517.

tats han desenvolupat respostes i solucions a aquesta ruptura fonamental. Alguns descendents dels qui havien estat els grans propietaris rurals s'han reconvertit en empresaris agraris pròpiament dits, altres s'han beneficiat de les oportunitats ofertes pel turisme o la urbanització del sòl o bé s'han dedicat a altres activitats professionals cada cop més allunyades del camp, i també hi ha qui ha optat per anar esmicolant i venent el patrimoni.

Aquesta monografia tracta de la transformació recent dels propietaris rurals com a grup social. Més concretament, el nostre objecte d'anàlisi han estat els propietaris de la regió de Girona –de la Selva a l'Empordà i la Garrotxa–, un col·lectiu que durant el segle XIX, el moment clímax de la seva història, va caracteritzar-se per un alt nivell d'organització i consciència de classe². Als qui hem participat en la recerca, historiadors de formació, ens ha guiat la pregunta de com havien evolucionat les famílies propietàries i el sistema institucional en el qual s'havia basat la seva reproducció econòmica i social. Certament, sabíem d'entrada que el propietari, *l'hisendat*, avui ja no té el paper social que descriuen tant els documents d'arxiu decimonònics com la vella literatura ruralista i costumista. Això és una obvietat per a la qual no calia endegar cap tipus de recerca. Desconeixíem, en canvi, com els antics hisendats havien anat responnent a les successives conjuncures i les estratègies –no necessàriament convergents– que havien implementat. Existeix poca literatura acadèmica sobre

2. Mònica BOSCH (1999) «La formació d'una classe dirigent: els hisendats de la regió de Girona. L'exemple del patrimoni Carles (1750-1850)», dins ROSA CONGOST i LLUÍS TO (curadors), *Homes, masos, història: la Catalunya del Nord-est (s. XII-XX)*, Barcelona: Institut de Llengua i Cultura Catalanes de la Universitat de Girona / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 365-408; Mònica BOSCH (2000) «Hisendats, de classe dominant a classe dirigent», *Revista de Girona*, 202, p. 76-79; ROSA CONGOST (1990) *Els propietaris i els altres. La regió de Girona, 1768-1862*, Vic: Eumo; ROSA CONGOST (1992) *Notes de societat*, Santa Coloma de Farners: Consell Comarcal de La Selva; RAMON GARRABOU (1985) «La burgesia agrària gironina durant el segle XIX», *Revista de Girona*, 112, p. 9-14.

aquestes qüestions. La recerca etnogràfica i antropològica en l'àmbit de la família rural, per exemple, ha tendit més a reconstruir *el món d'abans* que el seu procés de descomposició. Coneixem bé les normes que regulaven el sistema tradicional de l'hereu, però no sabem gran cosa sobre una qüestió aparentment tant simple com el seu grau de vigència actual, o en els darrers vint anys, tant li fa. Tampoc es coneixen massa detalls sobre com s'han reformulat les relacions socials entre terratinents i agricultors –parcers o arrendataris– amb posterioritat a la crisi del sistema tradicional de masoveria, esdevinguda durant les dècades de 1960 i 1970. De la mateixa manera, hom té la sensació que l'hisendat ja no gaudeix de la consideració social que havia tingut anteriorment i que la seva presència pública –com a propietari– ha declinat amb la democratització de la vida política, però tampoc disposem de gaires estudis que ho analitzin amb rigor.

Com a historiadors ens ha interessat el present dels hisendats per comprendre'n millor el seu passat. Una de les recomanacions metodològiques de Marc Bloch, referent indiscutible en la historiografia agrària, fou la utilització del mètode regressiu –del present cap el passat– en l'anàlisi històrica, i particularment la del món rural³. Però, a més, també ens ha interessat la possibilitat d'establir un contacte directe amb les persones que eren objecte de la nostra recerca. Avesats als documents d'arxiu, dels quals en coneixem bé les possibilitats però molt més les limitacions, en aquest treball hem optat per una estratègia investigadora que si bé no és nova per a alguns historiadors ni per al conjunt de les ciències socials, ho ha estat per a nosaltres. Ens estem referint a l'entrevista oral i a la reconstrucció d'històries de vida a partir del

3. Marc BLOCH (1949) *Apologia de la història*, Barcelona: Empúries, 1984; Marc BLOCH (1978) *La historia rural francesa: caracteres originales*, Barcelona: Crítica; Marc BLOCH (1999) *La tierra y el campesino. Agricultura y vida rural en los siglos XVII y XVIII*, Barcelona: Crítica.

testimoni individual guiat per un entrevistador⁴. El fet que existeixi un bon coneixement historiogràfic sobre el grup social dels hisendats ha estat un motiu addicional per optar per la recerca oral, encara que no sigui habitual la utilització d'aquest mètode per a l'estudi de les elits o dels grups socials dominants⁵. El relat autobiogràfic ens ha permès copsar com els propietaris han percebut i s'han adequat a les transformacions del món rural de la segona meitat del segle XX, especialment a la pèrdua progressiva del seu poder i la seva influència, però també ens ha permès observar molts detalls interessants sobre la vida quotidiana de les famílies terratinents sobre els quals, per ara, disposem de pocs rastres documentals. Un dels majors atractius de les tècniques orals d'investigació consisteix precisament en la possibilitat d'abordar i documentar aspectes i qüestions que sovint passen desapercebuts o són inabordables des d'un enfocament més convencional.

Val a dir que, per als integrants de l'equip, ha estat una experiència enormement interessant i, a voltes, àdhuc excitant. Tot i això, no ha estat pas exempta d'entrebancs. Com és sabut, la història oral planteja un nombre rellevant de problemes metodològics i epistemològics de certa entitat, des de la selectivitat de la

4. Vegeu-ne una introducció metodològica a Robert L. MILLER (2000) *Researching Life Stories and Family Histories*, Londres: Sage Publications; també a Joan Josep PUJADAS (1992) *El método biográfico: El uso de las historias de vida en ciencias sociales*, Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.

5. La història oral tradicionalment ha tendit a privilegiar les classes subalternes, els marginats socials, les dones, els immigrants... Sens dubte que ha prioritzat correctament ja que es tracta de col·lectius que han deixat pocs rastres documentals i que sovint han estat silenciats per la perspectiva oficial dels *grans esdeveniments* (Ronald FRASER (1993) «La historia oral como historia desde abajo», *Ayer*, 12, p. 79-93; Fernando GIL i José Ignacio ANTÓN (2000) *Historia oral y desviación*, Salamanca: Ediciones Universidad Salamanca). Tanmateix, la història oral és només un mètode de recerca i, com a tal, pot ser aplicat a tots els col·lectius socials sense distinció. Vegeu una vindicació de l'interès d'una història oral de les elits a Philippe JOUTARD (1999) «Algunos retos que se le plantean a la historia oral del siglo XXI», *Historia, antropología y fuentes orales*, 21.

memòria i les seves deformacions fins als condicionaments ideològics o interessos d'altra mena que condueixen a una reconstrucció idealitzada –conscient a voltes, però més sovint inconscient– dels fets passats. Com adverteix Eric Hobsbawm, «*la memoria es menos un mecanismo de registro que un mecanismo selectivo, y la selección, dentro de unos límites, cambia constantemente*»⁶. La dificultat per ubicar els fets amb certa precisió temporal és un problema addicional que inquieta particularment els historiadors i que tendeix a establir una frontera indefinida entre un *avui* i un *ahir* genèrics i borrosos.

Una via per assumir els dèficits i biaixos del mètode, especialment quan no s'opta per la contrastació sistemàtica de les qüestions analitzades amb documents escrits i amb un ventall plural d'informants⁷, consisteix a considerar que allò que s'explica no és tant allò que realment succeí com la percepció –inevitablement parcial i subjectiva– dels informants. En certa mesura, aquesta ha estat l'opció que ha guiat la present monografia, especialment quan hem abordat aspectes com les relacions socials amb els treballadors rurals o les vinculacions del grup terratinent amb les institucions polítiques. Tanmateix, quan la història oral s'aplica no tant a la reconstrucció d'un esdeveniment concret com a la trajectòria vital de l'informant (*història de vida*), hom pot obtenir quelcom més que la percepció subjectiva de qui relata uns fets. Encara que de forma indestriablement mesclada, les històries de vida permeten una aproximació més positiva i, en cert sentit, realista, en la mesura que hom pot acabar donant credibilitat a

6. ERIC HOBBSBAM (1998) *Sobre la Historia*, Barcelona: Crítica, p. 209-210. Sobre els problemes metodològics de la història oral, vegeu especialment PHILIPPE JOUTARD (1983) *Esas voces que nos llegan del pasado*, Mèxic: Fondo de Cultura Económica; i PAUL THOMPSON (1988) *La voz del pasado*, València: Alfons el Magnànim.

7. Vegeu una mostra exemplar –i referida a un treballador rural– d'aquesta forma de procedir a CHARLES VAN ONSELEN (1996) *The seed is mine. The life of Kas Maine, a south african sharecropper, 1894-1985*, Nova York: Hill & Wang.

determinades informacions sobre els canvis de domicili, els estudis realitzats o l'origen geogràfic de les persones amb qui s'ha contret matrimoni. Sense oblidar el pes de la subjectivitat i la desmemòria i amb la pretensió de voler compaginar-ho amb l'anàlisi de l'experiència i la percepció, també hem cercat descriure la trajectòria col·lectiva dels propietaris entrevistats com a procés històric real. El lector jutjarà fins a quin punt hem reeixit.

S'han realitzat un total de trenta-cinc entrevistes, amb quasi cent hores de gravació. Entre els criteris de selecció s'ha primat el factor edat per tal d'obtenir relats biogràfics amb la màxima perspectiva històrica. En el moment de l'entrevista, més de la meitat dels informants superava els 70 anys i només una cinquena part no arribava a seixanta. En l'anàlisi posterior s'ha pogut comprovar que les diferències d'edat són importants i que l'experiència i la trajectòria vital dels qui no arribaven a seixanta anys –els nascuts després de la Guerra Civil– diferia sensiblement en alguns aspectes rellevants. La mostra obtinguda, per tant, correspon a diverses cohorts (vegeu la taula 1).

Inicialment havíem traçat uns criteris de selecció de candidats força rígids. Cercàvem fills de famílies terratinents, que haguessin estat hereus i que fossin majors de seixanta anys. A més preteníem cobrir el màxim nombre de trajectòries possibles –incloent-hi no només els qui mantenien la pairalia, sinó els qui havien liquidat el patrimoni, els qui s'havien convertit en empresaris turístics, els qui exercien com a professionals liberals, etcètera– i també cercàvem un cert equilibri geogràfic entre les diverses comarques gironines i una presència rellevant –encara que ja prevèiem més difícil– de dones que haguessin estat pubilles o hereves d'aquests patrimonis. De la mateixa manera, volíem cobrir tot l'arc de la gran propietat, des dels propietaris més grans i amb un patrimoni dispers arreu de Catalunya fins als terratinents amb patrimonis de dimensions més reduïdes. A mesura que hem anat desenvolupant la recerca ens hem vist forçats a flexibi-

litzar els criteris inicials per tal de cobrir el ventall de perfils personals que, creiem, avui poden caracteritzar els descendents dels hisendats. En aquest sentit, hem fet entrevistes a dos o més informants alhora, hem inclòs vídues que no eren hereves de cap gran patrimoni, hem rebaixat el criteri inicial d'edat límit i, fins i tot, hem inclòs propietaris actuals sense precedents familiars hisendats. D'altra banda, tot i els informes previs sobre cada candidat, sovint no ha estat fins a la realització de l'entrevista que hom ha tingut la certesa que l'informant tenia el perfil desitjat. És per això que algunes entrevistes han estat excloses de l'anàlisi, per evitar que generessin distorsions importants⁸.

Tal diversitat de perfils ha contribuït sens dubte a enriquir l'anàlisi i a fer-la més complexa, però també ha dificultat l'obtenció d'una imatge sintètica. Després d'analitzar les entrevistes, som perfectament conscients que trenta-cinc casos són un nombre massa reduït per obtenir una representativitat quantitativa sòlida. Els itineraris individuals ens han posat sobre la pista de la multiplicitat de trajectòries i respostes al procés general de canvi agrari, però generalment han estat insuficients per avaluar-ne la representativitat. El mateix plantejament semiobert de les entrevistes ha fet que molts elements no fossin susceptibles d'anàlisi sistemàtica perquè només en alguns casos s'havia plantejat explícitament. Certament, quan ha estat possible hem intentat arribar a una imatge general per la via de l'acumulació casuística: la importància de la cacera com a signe de classe en les generacions anteriors a la dels informants s'evidencia per l'elevat nombre d'entrevistats que espontàniament es refereixen a la qüestió. Altres aspectes, però, només han pogut ser abordats com a experiències singulars, encara que qualitativament riques.

8. Es tracta de les entrevistes realitzades a Vicens Llovet Roqué, Joan Nogareda Gifre, Joan Serrat Oliveras i els germans Josep Maria i Francisco Torres Puigmiquel, que no consten en la relació d'informants reproduïda en el text.

Taula 1. Relació dels informants entrevistats

Nom	Edat	Domicili	Durada minuts
Adroer Gorgot, Ramon	70	Viladesens	110
Ameller Pujol, Lluís d'	82	Banyoles	200
Anglada Llobera, Carles	83	Vilert	234
Argemí d'Abadal, Lluís	56	Barcelona	181
Barceló Bertran, Joan	71	Cassà de la Selva	162
Burcet, Joaquim	61	Blanes	156
Calderó Cabanes, Xavier	70	Riudellots de la Selva	95
Ciurana, Dalmau de	72	Riudellots de la Selva	176
Cobarsí Corretger, Narcís	75	Vilobí d'Onyar	77
Coch Plana, Josep Maria	77	Barcelona	151
Coll Riera, Carles	54	Roses	102
Colomer Terma, Joana	83	Amer	174
Fort de Ribot, Joaquim	77	Figueres	110
Fort Quer, Ramon	54	Lligordà	110
Garolera, Emili	78	Arbúcies	292
Heras Coll, Maria	76	Girona	307
Mandado, Lluís	75	La Jonquera	202
Mariscot Riera, J.M.	74	Camós	181
Mas Mas, Concepció	86	Navata	120
Perxés Santomà, Maria	71	Agullana	160
Pladelasala, Rosa	74	Sant Feliu de Buixalleu	73
Plana Rovira, Joan	74	Sant Miquel de Campmajor	156
Pozo y Pujol de Senillosa, Luis del	74	Sant Pau de la Calçada	100
Quintana, Alberto de	53	Torroella de Montgri	160
Rahola Estrada, J. M.	60	Fortianell	213
Ribot Mundet, Josep Maria de	60	Sant Hilari Sacalm	159
Riera Illa, Ramon	61	Vilamarí	145
Ros Casademont, Joaquim de	46	Les Olives	136
Surribas Llansó, Joan	70	Sant Jaume de Llierca	140
Teixidor, Narcís	55	Madremanya	204
Trincheria, Joaquim de	61	Olot	86
Vayreda, Francisco	83	Maià	130
Veray, Jaume	68	Calonge	263
Viader Gustà, Ferran	85	Parets d'Empordà	121
Vidal, M. Lluïsa	61	Madremanya	166

* Edat en el moment de realització de l'entrevista.

Durant les sessions d'entrevista, a més de construir un perfil biogràfic general de l'informant (estudis, matrimoni, activitats professionals, canvis de residència...), s'han resseguit amb detall qüestions com els canvis en la gestió del patrimoni, l'interès pels temes agrònomic i les innovacions tècniques, la vinculació a associacions agràries i a altres entitats associatives, els criteris en la transmissió del patrimoni, els conflictes vinculats als processos de transformació agrària, les relacions amb les institucions locals..., així com els canvis més substantius en el seu mode de vida. El ventall d'aspectes abordats són els que, de forma genèrica, es desenvolupen sistemàticament al llarg de la monografia. Aquesta, després de la presentació, s'inicia amb una retrospectiva històrica dels hisendats com a grup social des del període baix-medieval fins la seva consolidació com a classe hegemònica en el segle XIX i, posteriorment, els primers indicis d'afebliment de la seva base econòmica. En el capítol següent s'analitza la crisi del sistema de l'hereu universal i el conjunt d'institucions que tradicionalment l'han acompanyat –la llegítima, els capítols matrimonials, la figura de l'hereu gravat–, així com les estratègies de reproducció social de les famílies terratinents. L'afebliment econòmic i les estratègies de gestió implementades per afrontar les noves condicions estructurals de l'activitat agrícola, ramadera i forestal són l'objecte del quart capítol, i aquells aspectes relacionats amb la força de treball agrícola són abordats de forma sistemàtica en el cinquè. La darrera part de la monografia està dedicada a posar de relleu l'erosió del paper social i polític que almenys fins els anys seixanta del segle XX havien exercit els hisendats rurals i a examinar la seva imbricació en la societat civil.

En la realització d'aquest projecte hi han participat i col·laborat –amb diversos graus d'implicació– fins a trenta-quatre persones, entre les quals hi ha els signants de la monografia. Des d'un principi hem tingut la pretensió de convertir la recerca en una activi-

tat col·lectiva de tota l'Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, per això hem optat per un funcionament tan obert i participatiu com ha estat possible. Hi ha hagut vint-i-un entrevistadors: Joaquim Alvarado, Josep M. Barris, Mònica Bosch, Josep Colls, Rosa Congost, Narcís de Puig, Jordi Font, Joan Fort, Ricard Garcia Orallo, Pere Gifre, Yvette Iglesias, Emma Llach, Rosa Lluch, Àngel Planas, Neus Puig, Joaquim M. Puigvert, Toni Reyes, Enric Saguer, Erika Serna, Santi Soler i Sebastià Villalón. La major part dels entrevistadors varen participar en les tasques inicials d'elaboració del guió i dels criteris de selecció dels entrevistats. En aquesta fase preliminar també hi varen participar Xavier Torres i Salvador Vega. La transcripció de les entrevistes ha anat a càrrec de Joaquim Alvarado, Marc Auladell, Mònica Bosch, Josep Colls, Gerard Cruset, Narcís de Puig, Anna de Puig, Jordi Font, Sagrario Gallego, Ricard Garcia, Jordi Hernández, Yvette Iglesias, Emma Llach, Patricia Maseda, Ester Pintiado, Àngel Planas, Neus Puig Amat, Xavier Rodriguez, Mónica Rosel, Jordi Sastre, Olga Vázquez, Eva Victorio, Sebastià Villalón. David Prats s'ha encarregat de la revisió i correcció de les transcripcions. Finalment, l'anàlisi de les entrevistes i la redacció d'aquesta monografia ha estat a càrrec de Joaquim Alvarado, Marc Auladell, Josep Maria Barris, Mònica Bosch, Josep Colls, Rosa Congost, Joan Fort, Pere Gifre, Joaquim M. Puigvert, Toni Reyes, Enric Saguer i Sebastià Villalón. Val a dir que, malgrat cada apartat de la monografia estigui signada individualment, tots els textos han estat revisats i discutits col·lectivament i s'han enriquit amb les observacions i comentaris de tot l'equip de redactors.

Per acabar, cal agrair ben sincerament l'amabilitat i disponibilitat de les persones entrevistades. Tot i el caràcter personal de moltes de les preguntes que els hem formulat, no han tingut inconvenient en respondre-les i ho han fet en un clima cordial i franc. Hem volgut tenir cura de ser respectuosos amb el que

havien explicat durant les gravacions i per això la monografia inclou fragments transcrits relativament extensos. Tanmateix és possible que els informants discrepin de l'enfocament i d'algunes conclusions del treball. Dissortadament, alguns ja no són entre nosaltres i no tenen possibilitat d'esmenar-nos ja que han passat tres anys entre el moment de l'entrevista i la publicació d'aquesta monografia. Esperem haver estat prou rigorosos i fidels al seu relat i, en qualsevol cas, la interpretació que aquí es fa, òbviament, només és responsabilitat dels seus redactors.

Finalment, també cal advertir que s'ha optat per preservar la identitat dels informants en la major part de les qüestions tractades en la monografia, a excepció d'aquelles qüestions referides als avantpassats o que tinguessin un contingut neutre. Probablement això tregui riquesa al text i, en alguns moments, en faci la lectura més densa. Però l'anonimat de les respostes permet un tractament més adequat del caràcter personal o confidencial de moltes de les qüestions abordades i s'ajusta al propi enfocament del treball, que té com a objectiu explicar un procés que depassa la història personal de cada testimoni.

Enric Saguer

2. Els hisendats gironins. Una presentació històrica

Les persones entrevistades ho han estat per la seva condició de propietaris d'un important patrimoni agrari, en el present o en un passat immediat. No es tracta, en general, d'un patrimoni adquirit recentment. En la majoria dels casos, els avis i els besavis ja havien heretat un patrimoni de dimensions considerables. De fet, quan s'ha preguntat als entrevistats si conservaven documentació i, per tant, si conservaven l'arxiu patrimonial, gairebé hi ha hagut una resposta afirmativa unànime, i prop de dues tercers parts han assegurat que alguns documents conservats en els seus arxius daten del segle XIII. Aquest aspecte, juntament amb la tradició oral, indica una llarga memòria històrica familiar, característica d'aquest grup social i, en certa manera, de la regió de Girona. En altres regions, les persones que poden presumir d'arxiu, de documents i de tradició familiar, són famílies aristocràtiques. No és aquest el cas de la majoria de les famílies entrevistades. La resposta més habitual a la pregunta sobre la condició social referida als orígens de la família ha estat «*devien ser pagesos*». Més encara, els documents més antics que es conserven en els seus arxius patrimonials⁹ són signe del caràcter servil, remença, dels seus avantpassats.

En general, però, el significat de la condició remença no és present en les respostes dels entrevistats. La referència a la remença en les respostes revela més les inquietuds intel·lectuals dels

9. Vid. Pere GIFRE, Josep MATAS, Santi SOLER (2002) *Els arxius patrimonials*, Girona: CCG edicions.

entrevistats i les seves lectures, que no pas el coneixement de l'evolució històrica singular dels seus patrimonis. Fernando Viader, important erudit¹⁰, coneix bé aquesta característica i ha explicat en diverses ocasions que algunes de les finques del seu patrimoni les tenien en establiment de diversos monestirs i, sobretot, del vescomte de Rocafort. El passat remença no ha estat obstacle, segons ell, per experimentar un procés de creixement singular, fet que, alguns dels entrevistats, també han esmentat¹¹.

Encara que de les entrevistes es desprèn que els entrevistats, en general, saben molt poc sobre la condició jurídica dels seus avantpassats medievals, és evident que coneixen l'excepcionalitat dels seus arxius. Però, independentment de la memòria històrica del grup social, el que volem aquí és donar unes pistes sobre l'evolució històrica singular que va comportar que els descendents d'unes famílies remences emergissin com a classe dominant a final del segle XVIII, coneguessin l'època de major plenitud en el segle XIX, i experimentessin una crisi irreversible durant el segle XX. El passat remença de moltes famílies i de moltes de les grans cases pairals gironines ha estat comprovat documentalment. Cal deixar clar, també, que l'evolució que explicarem no va ser pas l'evolució de totes les famílies remences. Més aviat el que veurem serà el procés de diferenciació pagesa que va fer possible diverses trajectòries. Però el nombre de famílies que van experimentar la trajectòria de l'ascens social va ser prou nombrós com per poder representar el nucli més consistent de les classes dominants del

10. Fernando Viader, a més de ser un important propietari de terres, és la referència erudita entre el grup de propietaris gironins. Al llarg de molts anys ha establert la genealogia de la majoria de les famílies propietàries gironines, que ha cedit a quants l'han visitat. Ara, una part d'aquest ingent treball ha estat publicada: Ricard GARCIA, Pere GIFRE (2004) (curadors) *127 genealogies de Fernando Viader. La memòria familiar dels propietaris gironins*, edició a cura de Girona: CCG edicions.

11. Sobre aquesta evolució la monografia del notari Josep M. PUIG SALELLAS (1996) *De remences a rendistes: els Salellas (1322-1935)*, Barcelona: Fundació Noguera.

segle XVIII i del segle XIX de la regió de Girona. De manera que fins i tot van condicionar les maneres d'accedir a aquestes classes dominants a les famílies que havien aconseguit enriquir-se per altres vies. També en tenim alguns exemples entre els entrevistats. Aquí facilitem algunes dades històriques per seguir les pistes de tot aquest procés.

2.1. ELS TEMPS BAIXMEDIEVALS: REMENCES I HEREUS

Diferents monografies han descrit les pautes de comportament de la família pagesa medieval. Coneixem el procés d'institucionalització de la figura de l'hereu i sabem que aquest procés vingué condicionat per la necessitat dels senyors feudals d'assegurar-se la fixació de la mà d'obra al mas i per tant assegurar d'aquesta manera la continuïtat de l'explotació i la percepció de la renda¹². El terme *mas*, al segle XII, que és quan l'ús de la paraula s'estén, és el mot utilitzat per identificar, en els llevadors se-nyorials, les unitats d'extracció de rendes i d'asserviment¹³. El coneixement dels orígens feudals del mas i de l'hereu, dos dels principals elements articuladors de la vida familiar pagesa fins pràcticament els

12. Lluís To (1993) «Le mas catalan du XIIe siècle: genèse et évolution d'une structure d'encadrement et d'asservissement de la paysannerie», *Cahiers de civilisation médiévale*, 142, p. 151-177, Lluís TO (1997) *Família i hereu a la Catalunya nord-oriental (segles X-XII)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat i Lluís To (2000) «Servitude et mobilité paysanne: les origines de la «remença» catalane (XIIe-XIIIe siècle)», *Mélanges de l'École Française de Rome. Moyen Âge*, 112/2, p. 827-865.

13. Vegeu el col·loqui sobre *El mas medieval a Catalunya* celebrat a Banyoles el 12 i 13 de desembre de 1998, editat pels *Quaderns del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles*, 19, (1998). En especial el treball d'Elvis MALLORQUÍ (1998) «El mas com a unitat d'explotació agrària. Repàs dels seus orígens», p. 45-64. I la síntesi d'Elvis MALLORQUÍ i Rosa LLUCH (2003) «Els masos a l'època medieval. Orígens i evolució», dins Rosa CONGOST, Gabriel JOVER, Giuliana BIAGIOLI (eds.) *L'organització de l'espai rural a l'Europa Mediterrània. Masos, possessions, poderi*, Girona: CCG edicions, p. 37-64.

nostres dies, resulta d'especial interès per explicar l'evolució de la família pagesa. Molt sovint el mas donà nom a la família. I la continuïtat o la discontinuïtat del mas originari –el que va associat al cognom familiar– és el que marca la trajectòria de les famílies. En la majoria dels patrimonis dels entrevistats, un dels masos, sovint el més important, porta el cognom de la família; el nom d'altres masos revela l'extinció d'alguns llinatges familiars o altres procedències, la compra o la nova creació (és el cas dels *mas Nou*, per exemple).

És clar que en els orígens, almenys teòricament, la condició remença comportava l'obligada residència en el mas. Les primeres referències a aquests pagesos parlen de la seva condició d'*homes propis*, i alguns hi afegien *solius* i *afocats*, d'un senyor determinat¹⁴. Quan capbreaven¹⁵ les seves pertinences reconeixien, a més de la possessió del domini útil del mas i altres terres, tenir l'obligació de prestar sacrament i homenatge al senyor, haver de pagar-li censos i estar subjectes a algun mal ús, entre els quals destacava la remença. Les confessions de mals usos arriben fins entrat el segle XV¹⁶. Per poder abandonar un mas, per exemple,

14. Els termes *home propi*, *soliu* i *afocat* són sinònims de pagès remença, en la mesura que la seva condició els obligava a fer contínua estada en el mas; només el podien abandonar amb el permís senyorial, previ pagament de la remença, de la redempció de la seva condició.

15. L'acte de capbrevar consisteix en el reconeixement per part del pagès emfiteuta de les terres i béns que té per un senyor, alhora que els censos i prestacions que està obligat a pagar per aquests béns. L'objecte del capbreu «és inventariar un domini, no un territori» acaba de recordar Lluís To (2003) «La diferenciació pagesa a la diòcesi de Girona (segle XIV): una nota metodològica», dins M. BARCELÓ, G. FELIU, A. FURIÓ, M. MIQUEL, J. SOBREQÜÉS (eds.), *El feudalisme comptat i debatut. Formació i expansió del feudalisme català*, València: Publicacions de la Universitat de València: p. 441-463 i la cita a p. 443.

16. Sens dubte el gruix dels reconeixements de la condició d'homes propis es produeix en el segle XIV, però alguns encara poden arribar fins ben entrat el segle XV, vid. Rosa LLUCH (1997) «Remences redimits. El domini de l'Almoïna del Pa de la seu de Girona (1331-1457)», *Anuario de Estudios Medievales*, 27/2, p. 879-902.

per contraure casament, la dona jove (*verge* en la terminologia de l'època), havia de pagar 2 sous i 8 diners. La quantitat pagada per les redempcions d'homes solia ser força més alta i, en tot cas, molt més variada. Els *Costums de Girona* consideren que la redempció del homes joves i les dones *corruptes* era del valor de la tercera part dels béns. Una cosa era clara: per sortir i entrar en un mas calia obtenir el permís del senyor. Les redempcions van augmentar després de la Pesta Negra (1348), com a conseqüència de la pressió exercida pels senyors per no veure disminuïda la renda feudal; al mateix temps, però, després de 1348, la necessitat de braços obria també bones expectatives als fadrísters i cabalers¹⁷. Però la redempció no volia dir llibertat, ja que la majoria de les redempcions es feien per abandonar un senyor i entrar en la senyoria d'un altre. Varen caldre les primeres mobilitzacions generals de pagesos a mitjan segle XV (1457) perquè es deixessin d'escripturar aquests reconeixements de servitud en entrar i sortir de masos remences. Aquesta desaparició de les escripturacions ja indica alguna cosa. Però la desaparició d'aquestes actes no comportava encara la llibertat. Faltava el reconeixement jurídic, i per això caldrien encara no pocs esforços¹⁸.

A un nivell més localitzat i amb una mostra molt més reduïda de casos, Pere GIFRE, Santi SOLER (1996) *Els Farners: vassalls de senyors i senyors de pagesos. Catàleg documental de l'Arxiu Farners*, Santa Coloma de Farners: Consell Comarcal de la Selva-Centre d'Estudis Selvatans, p. 47. A tot plegat ara s'ha d'afegir la tesi doctoral de Rosa LLUCH (2003) *Els remences de l'Almoïna del Pa de la Seu de Girona (segles XIV i XV)*, Girona: Departament de Geografia, Història i Història de l'Art i CRHR (ILCC-Secció JVV), Universitat de Girona.

17. Lluís To (2002) «Estrategias familiares y demografía: una aproximación a partir de las fuentes catalanas», *Aragón en la Edad Media. Demografía y sociedad en la España bajomedieval. Sesiones de trabajo. Seminario de Historia Medieval*, Saragossa: Universidad de Zaragoza, p. 147-155. Comprovat per Rosa LLUCH (2003) *Els remences de l'Almoïna del Pa...*, capítol 7.

18. Rosa LLUCH (2003) «1457: supressió dels mals usos?», *Estudis d'Història Agrària*, 16, p. 131-146.

A més de les obligacions derivades de la condició jurídica de pagesos de remença, que uns pocs haurien pogut redimir en la seva totalitat, els pagesos estaven obligats a satisfer periòdicament una renda al seu senyor directe: al bisbat de Girona l'habitual és que haguessin de pagar censos, tasques, braçatges i calcatura. Sens dubte, els pagaments proporcionals a la collita, especialment la tasca, als quals s'afegia el delme, eren els pagaments més gravosos per a aquests patrimonis. Alguns d'aquests pagesos aconseguiren de reduir les tasques: d'algunes parcel·les, cosa habitual; de la totalitat del patrimoni, cosa més rara.

Tot i la situació servil que comportava la seva condició jurídica d'homes propis, molts d'aquests patrimonis pagesos s'anaren ampliant. La via més habitual, en els anys difícils del segle XIV i XV, fou l'aglevament de masos. Molts masos derruïts van ser incorporats a masos habitats. Però, ja en el segle XV, comença a prendre importància una altra via: l'ampliació d'alguns patrimonis familiars a costa de patrimonis familiars que s'arruïnen. Caldria estudiar-los amb detall per veure quines assegurances contra les dificultats tenien uns que no tenien els altres. Les condicions internes, patrimonials, hi tenien un paper destacat, però no eren les úniques.

2.2. LA CONSOLIDACIÓ DELS SENYORS ÚTILS I PROPIETARIS DE MASOS (S. XVI-XVIII)¹⁹

Durant els segles moderns (XVI, XVII i XVIII), algunes famílies

19. Una versió d'aquest text es pot trobar a «Evolució d'un grup social: de remences a hisendats», Introducció al llibre Ricard GARCIA, Pere GIFRE (2004) (curadors) *127 genealogies de Fernando Viader...*, p. 19-31. Ara s'ha adaptat per a l'ocasió, és clar, però més enllà d'actualitzacions bibliogràfiques, no s'han d'esperar diferències significatives.

pageses van continuar consolidant i ampliant els seus patrimonis²⁰ i, com a conseqüència, van obtenir el reconeixement social, primer dins la comunitat local (la parròquia i la universitat), però també més enllà. El procés no va ser lineal i els seus protagonistes només van ser una minoria entre tots els titulars de masos. Perquè a cada generació un nombre important de famílies sucumbia a les dificultats per mantenir el seu patrimoni. L'alta mortalitat infantil, les epidèmies recurrents (la darrera a mitjan segle XVII, en plena guerra) i el clima de violència bèl·lica que dominà el període de 1640-1714/19 varen afectar el cicle familiar i patrimonial d'aquestes famílies pageses, i varen convertir la viduïtat i les segones i terceres noces en fets gairebé habituals.

Les mesures jurídiques per enfrontar-se a aquestes i altres dificultats s'anaren perfilant i homogeneïtzant en aquesta època. La limitació de la llegítima a una quarta part dels béns del patrimoni, distribuïda a parts iguals entre els diferents components de la descendència, quedà confirmada en el capítol 94 de les corts de Montsó de 1585, el començament del qual reflecteix clarament el seu objectiu: «zelant la conservació de las Casas principals» (aquestes «Casas principals» no es refereixen a la pagesia, sinó a la noblesa, però ben bé que els va servir). El capítol 27 de la cort general de 1599 va fer un pas més i va permetre que per disposició testamentària es poguessin limitar encara més les iniciatives

20. L'exemple de la vall d'Amer pot ser simptomàtica del creixement de l'extensió del mas, no així del capmàs que manté gairebé inalterables les seves dimensions, com a resultat de l'aglevament de masos ròncs, especialment important en el segle XVI, Joan BLANCO (2003) «Masos grassos a la vall d'Amer (segles XIV-XVI): masos «ad benevisum» i estructures senyorials», dins M. BARCELÓ, G. FELIU, A. FURIÓ, M. MIQUEL, J. SOBREQUÉS (eds.), *El feudalisme comptat i debatut. Formació i expansió del feudalisme català*, València: Publicacions de la Universitat de València p. 433-434. Aprofundit a Joan BLANCO (2002) «Masos i masos grassos a la vall d'Amer (segles XIV-XVI)», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XLIII, p. 66-80, 98-105.

dels futurs hereus. La figura de l'hereu gravat va passar a formar part del paisatge jurídic català.

És difícil endevinar l'impacte d'aquestes disposicions legals. Més clara és la incidència de la generalització dels capítols matrimonials protocol·litzats, a partir de la primera dècada del segle XVII²¹. Aquest document esdevingué la clau de volta del sistema familiar patrimonial, no sols perquè buscava assegurar la continuïtat del patrimoni, sinó perquè també en preveia la successió. Els testaments es convertiren en un instrument auxiliar, on es reforçava el pactat en els capítols matrimonials amb clàusules per evitar la disgregació o alienació patrimonial –les vinculacions– i amb l'obligació de fer inventari *post mortem* (que per a la dona vídua ja havia disposat la cort de Perpinyà de 1351 i va refermar la cort de Barcelona de 1564), la institució de l'hereu tenia també el mateix objectiu de preservació de la integritat del patrimoni.

Tot i que, des d'un punt de vista estratègic, tot estava previst per aconseguir la continuïtat dels patrimonis, fets atzarosos, com la mort de l'hereu o la manca de descendència, expliquen, d'altra banda, no poques incorporacions patrimonials. Gairebé és segur que en moltes de les genealogies dels entrevistats trobaríem casos d'incorporació de patrimonis per aquesta via. Els casaments hereu-pubilla eren poc freqüents, rars fins i tot, però les incorporacions per contingències familiars abunden en moltes de les genealogies de les riques famílies de propietaris de la terra. Les estratègies matrimonials tendien a conservar el patrimoni adquirit i assegurar-ne la transmissió. No tot, però, es podia controlar.

I és aquí on trobem un actiu mercat de terres, de masos, de parcel·les, i, en definitiva, de drets sobre la terra. Uns aprofitaven les dificultats dels altres, concretades en un fort endeutament, per

21. A l'arxiu Salellas aquest pas quedaria concretat en els anys quaranta del segle XVII, vid. Josep M. PUIG SALELLAS (1996) *De remences a rendistes: els Salellas (1322-1935)*..., p. 97-98.

poder ampliar les seves possessions. La demanda existeix, l'oferta forçada, derivada de l'endeutament i de contingències familiars, també: vet aquí el mercat de terres. Una mostra realitzada a partir d'alguns casos permet situar una primera fase de formació de grans patrimonis pagesos en el llarg període de crisi anterior a 1640 (que arrencaria del darrer terç del segle XVI)²². En aquest llarg període, alguns patrimonis aconseguiren ampliar notablement el punt de partida inicial aprofitant les dificultats viscudes per la majoria de les famílies pageses. Els patrimonis més forts haurien pogut incorporar noves terres aprofitant dificultats generals (anys seixanta i setanta del XVI, primera i tercera dècada del XVII) i situacions particulars (minoritats, manca de descendència, estratègies matrimonials poc reeixides, etc.) que podem trobar en totes les èpoques.

Les situacions crítiques també varen ser aprofitades pel capital urbà, sempre atent a les situacions de dificultats de la pagesia (el capital urbà arrendava rendes feudals i coneixia les situacions en què es trobava la pagesia per informacions de primera mà), per comprar masos i terres. En aquesta pràctica hi van participar persones procedents del dret, notaris i doctors en drets, però també mercaders, negociants, paraires i gent d'oficis²³. Algunes trajectòries patrimonials reflecteixen aquests orígens urbans. El període de dificultats pageses perdurà fins els anys setanta del segle XVII, tot i que amb dificultats per la persistència de la guerra i la fiscalitat de guerra. A partir d'aquells anys començà una certa recu-

22. Pere GÍFRE (1999) «Mercat de la terra i formació de patrimonis agraris, 1486-1720», dins ROSA CONGOST i LLUÍS TO (eds.) *Homes, masos, història...*, p. 193-198.

23. Per als anys finals del segle XVI i començament del XVII, vegeu XAVIER TORRES (1999) «De senyors del drap a senyors de la terra: draperia i masoveria a la regió de Girona als segles XVI i XVII», dins ROSA CONGOST i LLUÍS TO (eds.) *Homes, masos, història...*, p. 229-265. Pere GÍFRE (2004) «Mercaders a la terra. La trajectòria d'Esteve Andreu, botiguer de teles, mercader i senyor (Girona, 1680-1706)», *Estudis d'Història Agrària*, 17, p. 513-532.

peració d'alguns patrimonis pagesos; és clar, però, que no pas de tots. També és possible que alguns patrimonis que s'havien ampliat, i que s'havien hagut de fer càrrec dels censals que pesaven sobre els béns incorporats, ara no hi poguessin fer front i acabessin per ser executats per deutes i els seus béns venuts en subhasta pública, després d'haver passat per una etapa intermèdia de vendes a carta de gràcia.

Una cosa és clara. La formació dels patrimonis és ben lluny de poder ser resumida de manera lineal. Són molts els factors que hi intervenen. Hi ha, però, algunes pautes generals. La formació dels grans patrimonis s'ha fet en moments i episodis de crisi generalitzada, que eren aprofitats per aquells que se'n podien escapar gràcies a una major riquesa inicial. Sens dubte, aquesta circumstància els oferia uns grans avantatges, no sols per la disponibilitat de numerari, sinó també per la seva inclusió en un cercle ampli de coneixences que els permetia saber en tot moment quines eren les estratègies més favorables als seus interessos. El coneixement de la situació dels altres patrimonis no pot ser menystinguda si volem apropar-nos al mercat de la terra i a les estratègies matrimonials, les dues principals fórmules emprades en la formació i el creixement del patrimoni.

¿Què passava, mentrestant, en el terreny jurídic, en les relacions entre senyors útils i senyors directes? Tal com havia previst el capítol setè de la Sentència arbitral de Guadalupe (1486), els capbreus es continuaven fent i els pagesos continuaven reconeixent la seva condició d'homes propis. I en molts casos els capbreus i llevadors de censos indicaven que els masos estaven obligats cada 21 d'abril, data de l'escripturació de la Sentència, a pagar una quantitat que girava a l'entorn dels tres sous en concepte dels mals usos. Però això ja no era obstacle, ni per a l'expansió i engrandiment patrimonial, ni tampoc per obtenir el reconeixement social. Tal com ha plantejat Rosa Lluch per a l'època medieval, reconèixer la condició d'home propi era reconèixer

xer, també, els drets sobre un mas i unes terres, era el salconduit per a mantenir-se en l'explotació²⁴.

A l'època moderna, possiblement, es revela amb claredat el que ja devia ser cert en l'època medieval: els capbreus no eren només un element de subjecció senyorial i reconeixement d'uns pagaments, sinó també una prova definitiva de la «propietat» pagesa. I si els senyors havien conservat els capbreus com a prova documental dels seus dominis i les seves rendes, els pagesos, per la seva part, varen veure també la necessitat de conservar aquestes proves irrefutables dels seus *drets de propietat*: els arxius patrimonials d'origen pagès guarden no pas pocs documents de confessió i reconeixement de servitud. La defensa dels *drets de propietat* passava per la demostració documental, les proves servien i eren necessàries a les dues parts en conflicte: senyors i pagesos, domini directe i domini útil.

En els segles XVI i XVII, la lluita entre senyors i pagesos es va dirimir en el terreny dels pagaments proporcionals a la collita i en el pagament del lluíisme en les transaccions del domini útil. El frau de la pagesia a l'hora de satisfer els delmes i les tasques, que eren els principals pagaments, solia dependre de la vigilància dels perceptors de rendes. Per evitar el frau, hi hagué en les corts catalanes de 1585 i 1599 disputes entorn del pagament del delme (i amb ell les tasques i els altres pagaments proporcionals a la collita) en garba, és a dir, del camp estant i no a l'era una vegada batut²⁵. La qüestió, però, és més complexa, perquè a banda que tots els propietaris útils paguessin aquestes rendes, alguns, a més, foren partícips del delme de diferents parròquies, com a delma-

24. Rosa LLUCH (1998) «El mas i la servitud en els segles XIV i XV. Una aproximació», *El mas medieval a Catalunya, Quaderns del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles*, 19, p. 92-93. Rosa LLUCH (2003) *Els remences de l'Almoína del Pa...*, p. 461-464.

25. Eva SERRA (1988) *Pagesos i senyors a la Catalunya del segle XVII. Baronia de Sentmenat 1590-1729*, Barcelona: Crítica, p. 51-57.

dors universals o posseïdors de terçons²⁶, i molts d'altres, en alguns moments, van participar en companyies dedicades a l'arrendament d'aquests drets²⁷. Els arrendataris havien de ser bons coneixedors de les estratègies associades al frau i el perseguiren, perquè en això els anava el negoci. Com també el perseguiren els batlles de sac, càrrec senyorial ostentat per molts pagesos de mas, els quals percebien un redelme dels pagaments recollits. Si el conflicte esclatava obertament, les disputes es traslladaven, de primer, a la cúria baronial. L'evocació d'aquests plets, en una segona fase a l'Audiència, també era un fet habitual²⁸.

L'altre punt important d'enfrontament entre els senyors útils i senyors directes girava entorn dels pagaments dels lluïsmes, en les transaccions del domini útil. Teòricament, el lluïisme representava una tercera part del valor²⁹; però les pràctiques variaven

26. Aquest és el cas dels Noguer de Segueró que posseïran, en qualitat de delmadors universals el delme de Segueró i els terçons de Toralles, Vilacolum, Vilavenut i Taravaus. Mentre el terçó de Taravaus els pervé pel matrimoni de l'hereu Pere Noguer amb la pubilla Maria Comellas d'Avinyonet el 1671, els altres han estat comprats: el terçó de Toralles, el 1609, el de Vilacolum, el 1612, així com també el delme de Segueró, el terçó de Vilavenut per execució a la cúria reial de Besalú serà posterior, el 1683. Fernando VIADER (1973) «La Casa Noguer de Segueró i el seu llinatge», *II Assemblée d'estudis sobre el comtat de Besalú*, Olot: Aubert impresor, p. 290, 298 i 299.

27. Narcís de PUIG, *L'armari i les pabordies de la seu de Girona durant l'edat moderna. Un exemple de comptabilitat senyorial*, Treball de recerca, Universitat de Girona, 2003, quadre 24 i p. 103.

28. La litigiositat en terres empordaneses fou alta durant la primera meitat del segle XVII, tal com ha pogut estudiar Jordi OLIVARES (2000) a partir de les lletres de plet evocades a la Reial Audiència a *Viles, pagesos i senyors a la Catalunya dels Àustria. Conflictivitat social i litigació a la Reial Audiència (1591-1662)*, Lleida: Pagès editors. Eva SERRA (1988) *Pagesos i senyors a la Catalunya del segle XVII. Baronia de Sentmenat 1590-1729*, Barcelona: Crítica, p. 49-59.

29. Sobre els lluïsmes, l'obra clau és la de Francisci SOLSONA (1556) *Lucerna laudemiorum, omnia emphyteuseos iura complectens*, Lió. En un «Memorial de lo que se ha de haber concell sobre las capbrevacions», escrit per Geroni Vert, causídic de la Bisbal, a mitjan segle XVIII, després d'establir el que s'entenia i s'havia de pagar per terç i

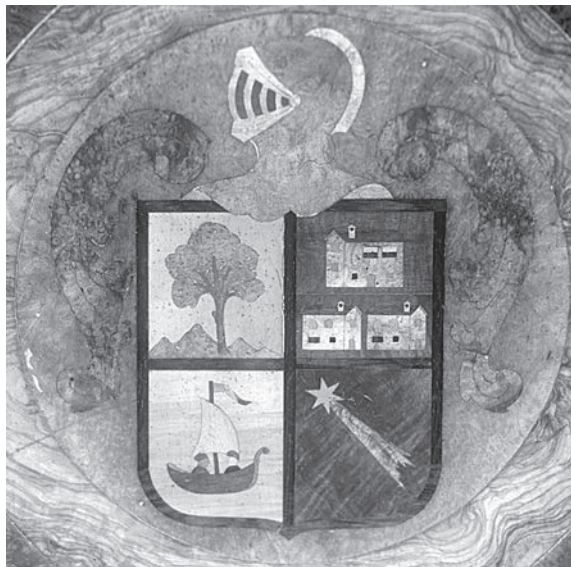
segons els llocs. Calen investigacions concretes que permetin conèixer més bé aquestes pràctiques i si hi va haver canvis significatius en el temps. En tot cas, del que es queixaren els senyors directes repetidament a les Corts no era tant de les quantitats pagades, sinó de les dificultats per poder controlar les transaccions del domini útil. A fi de pal·liar el frau, els senyors directes demanaren i aconseguiren, en diverses ocasions, que fossin penalitzats aquells notaris que no vetllessin perquè a les escriptures de compravendes o de subestabliments emfitèutics no hi manqués la firma per raó de senyoria del senyor directe o, en el seu defecte, que hi figurés la fórmula «salvada la senyoria per a qui correspongui» en aquest tipus d'escriptures. En la pràctica aquesta fórmula fou molt freqüent.

2.2.1. Els signes de l'ascens social

Aquells patrimonis pagesos que varen anar ampliant les seves possessions aviat obtingueren el reconeixement social a la universitat i a la parròquia, i alguns títols de privilegi. Un cas excepcional fou el dels pagesos de la vegueria de Besalú «decorats de» privilegi militar de generositat per la reina Maria, en recompensa a la protecció donada, durant el setge de la força de Girona el 1462, a ella i a l'infant Ferran³⁰. Els qui gaudien d'aquest privile-

lluïme exposa que «*si en aquella ciutat, vila o lloch ahont està cituada la terra per la qual se ha de pagar lo dit foriscapi o ters y ha consuetut que no s paga tant o que se paga més del que dit és, que en tal cas se ha de estar a la dita consuetut e pagar segons aquella ha lloch foriscapi o ters*» (Biblioteca del Palau de Peralada. Sèrie G. Reg. 528, fol. 7v).

30. Es pot trobar la identitat i la relació de totes aquestes famílies a Fernando VIADER (1976) «Relació de cases de la vegueria de Besalú que frueïen de Reial privilegi de generositat», *III Assemblea d'Estudis sobre el comtat de Besalú*, Olot: Aubert Impressor, p. 463-477, on es transcriu un document de 1601, segons el qual 54 persones gaudien del privilegi de generositat pel qual eren exemptes d'allotjar tropes.

Escut familiar
del Noguer
de Segueró.

gi podien portar armes, rebien el tractament de cavallers en les causes militars, juntament amb la seva descendència per línia masculina, i quedaven exempts del pagament de drets com el fogatge, maridatge o coronatge, i tampoc no havien de pagar talles reials, ni lleuda, ni peatges, ni pontatges, «axí com los cavallers ne són francs». Aquest estatus fou aconseguit per Martirià Noguer, hereu del Noguer de Se-

gueró, avantpassat de l'entrevistat Francisco Vayreda. I una altra testimoni, Maria Heras, diu que els Puig de Vilademí també tenien aquest privilegi.

La condició de familiar del Sant Ofici era una altra mostra de notorietat, ja que gaudir del fur de la Inquisició significava, entre d'altres coses, sostreure's a la jurisdicció ordinària. Aquest fet comportava d'altres privilegis com el dret de portar armes i l'exempció de contribucions i allotjaments. Privilegis que les universitats, les Corts (les de 1585, 1599, 1701/2 i 1705/6), la Generalitat i l'Audiència van intentar limitar. Per ser familiar del Sant Ofici calien unes condicions que, sens dubte, els propietaris de masos tenien: fer residència en el lloc i ser famílies de reputada condició. L'exercici de la pagesia era una categoria ben vista per la Inquisició, a diferència dels oficis «mecànics», alhora que donava la reputada condició que es requeria. La condició de familiar del Sant Ofici acostumava de ser l'esglauó previ a l'obtenció del privilegi de ciutadà honrat. El 1600 la Inquisició comptabilitza 212 familiars, sobre un total de 350 parròquies que tenia el bisbat de

Girona en aquells moments. D'entre aquests familiars els pagesos representaven el 61%. De fet, els 130 pagesos que figuren el 1600 com a familiars del Sant Ofici es distribueixen per tot el bisbat, però, sobretot, en les petites poblacions: en aquelles 88 parròquies en què només hi ha un familiar, en aquelles 19 on n'hi ha dos, o les 7 on n'hi ha tres³¹. Tot i que el nombre de familiars va disminuir durant el segle XVII, encara se'n van crear de nous en el segle XVIII. Dels entrevistats, en coneixem dos casos: els Anglada de Vilert i els Ros de les Olives.

Més abundants van ser els títols de ciutadà honorat. De fet, durant el segle XVII se'n concediren noranta-nou: vuitanta-tres de ciutadà honorat de Barcelona, dotze de ciutadà honorat de Barcelona i Girona, dos de burgès honorat de Perpinyà i dos de ciutadà honorat de Girona. Quaranta-set d'aquestes concessions corresponen a pagesos, pagesos rics. Aquest nombre de concessions es veurà superat encara per les concessions durant el segle XVIII³². Set de les famílies entrevistades tenen, en algun moment, aquesta concessió (són les famílies Adroer, Heras, Pladelasala, Ros, Veray i les dues famílies Fort).

Hi ha alguns casos singulars. Onofre de Ciurana va obtenir el

31. Archivo Histórico Nacional, Inquisición, 2155 (2). Les comparacions amb el total de Catalunya a partir de les dades que dona D. MORENO (1998) «Inquisició i poder local. El Sant Ofici a Terrassa», *Terme*, 13, p. 55. Vid. Gonzalo CERRILLO (2000) *Los familiares de la Inquisición Española*, Valladolid: Junta de Castilla y León-Consejería de Educación y Cultura, dona el llistat del nombre de familiars del bisbat de Girona per poblacions per 1567, p. 241-242; José Enrique PASAMAR (1999) *Los familiares del Santo Oficio en el distrito inquisitorial de Aragón*, Saragossa: Institución «Fernando el Católico» (CISC).

32. Prenem com a referència les dades dels treballs de F. MORALES ROCA, «Privilegios nobiliarios del Principado de Cataluña. Dinastía de Austria. Reinado de Carlos II (1665-1700)», *Hidalguía*, (1979-80), núms. 153, 156-159, i «Registros nobiliarios del Brazo Militar del Principado de Cataluña: el «Libre Vert» del antiguo Brazo Militar», *Hidalguía*, (1987), 201, p. 433-464 i 204, p. 849-882, complementats per l'obra de F. MORALES ROCA (1983) *Próceres habilitados en las Cortes del Principado de Cataluña, siglo XVII (1599-1713)*, Madrid: Hidalguía.

Dues pàgines del llibre de concessió del títol de Ciutadà Honrat de Barcelona a Francesc d'Ameller i el seu fill Pere d'Ameller, 1779.

títol de noble de Felip II. Joaquim de Trincheria diu que tenen el títol de noble gentilhome de la Corona d'Aragó atorgat per Carles II a Josep de Trincheria, que va lluitar contra els francesos perquè no respectaven els usos i costums a la zona de Prats de Molló. Sabem que el 1667 es va posar al davant de la segona revolta dels angelets contra els representants de la gabella de la sal³³. Per la seva banda, Concepció Mas diu que els Ventós tenien algun títol de la Corona d'Aragó, però no sap ben bé quin, i Ramon Riera explica que un avantpassat va ser baró d'Espasens.

Sens dubte la consecució d'algun d'aquests títols culminava un procés d'ascensió social. Encara que amb la condició de ciutadà

33. Sobre les actuacions d'aquest personatge, Alain AYATS (1997) *Les guerres de Josep de la Trinxeria (1637-1694). La guerre du sel et les autres*, Perpinyà: Trabucaire, p. 358, el títol de noblesa.

honrat no es podia participar en corts pel braç militar, el títol comportava la majoria dels privilegis que tenien els nobles catalans. I aquest ennobliment s'aconseguia sense abandonar la casa originària i sense haver d'establir-se a ciutat. Alguns, certament, s'hi establiren: a la Bisbal, a Figueres, a Besalú, a Torroella de Montgrí o a Girona, però molts restaren en les seves cases pairals, que ampliaren, com ampliaren també els patrimonis.

Fou en el marc dels anys centrals del segle XVII i els anys posteriors quan augmentaren les concessions de títols de ciutadà honrat. A les necessitats de la monarquia de premiar fidelitats, s'hi afegí la necessitat d'aquesta pagesia de demostrar l'estatus aconseguit i, també, d'escapar, en la mesura del possible, a la pressió fiscal creixent que, en forma de talles i allotjaments, persistí de 1635/40 fins a 1720.

El procés de concessió de nous privilegis no era ben vist, en general, per les universitats, que intentaren aturar-lo. La situació va ser resumida pel Consell d'Aragó, el 1657, amb aquestes paraules: «*aunque es justo premiar a los que lo merecen, también es razón aliviar a los demás que llevan la carga de los alloxamientos [...] y que si por estas gracias se eximen de contribuir en ellos los que las consiguen, no es razón que sea detrimento de los otros, cediendo en ellos la carga de lo que estotros se alivian della, y ordinariamente son los hombres ricos y hacendados*»³⁴. No sols exigien l'exempció d'allotjaments i contribucions fiscals imposades per les universitats en forma de redelmes, ben

Reproducció de l'escut de la família Ciurana, a la sala principal de can Fàbregas (Riudellots de la Selva).

34. Arxiu de la Corona d'Aragó, Consell d'Aragó, 241, Dictamen de 20 de juliol de 1657.

habituals durant el segle XVII, sinó que a més pretenien que l'exempció fos extensiva també a les seves propietats: si ells eren eximits d'aquests pagaments, també ho havien de ser els seus masos, encara que aquests fossin cedits a masoveria. La discussió a l'Audiència va ser força viva durant els darrers vint anys del segle XVII. Per aquestes mostres d'oposició de les universitats i altres raons de l'administració reial a Catalunya (l'aixecament pagès dels Barretines de 1688 hi va tenir un paper rellevant, tota vegada que els revoltats mostraven la seva oposició als exempts), algunes demandes van haver d'esperar a l'administració borbònica. Aquest és el cas, per exemple, de la família Carles de Torroella de Montgrí, que veié denegada la seva sol·licitud el 1694, però que l'obtingué, en condició de cavaller i de noble, el 1737 per, entre altres raons, disposar de «*hacienda de las mejores del Ampurdán*»³⁵. L'«*hacienda*» i la reputada condició eren les raons bàsiques de la monarquia i del Tribunal del Sant Ofici per concedir-los títols i familiatures, un clar reconeixement de la seva singularitat.

Aquests signes distintius també tingueren la seva manifestació en l'àmbit de la parròquia, tot i que els propietaris útils de masos varen participar al llarg dels segles XVI, XVII i XVIII dins les organitzacions parroquials –obrerries i confraries– al costat d'altres pagesos. Probablement fos una caracterització menys ostentosa, però més visible i quotidiana. A l'església parroquial, aquests pagesos, de la mateixa manera que els clergues i eclesiàstics, obtingueren llicència per ser enterrats a l'interior de la nau³⁶. També disposaren de llicències per tenir banc o escó des d'on oír missa, en llocs privi-

35. Pere MOLAS (1989) «Notes sobre la petita noblesa del Baix Empordà a l'Edat Moderna», *Estudis del Baix Empordà*, 8, p. 153-154.

36. De 350 llicències per disposar de tomba al bisbat de Girona entre 1589 i 1729, més de la meitat (134) corresponen a pagesos, quatre a ciutadans honrats i una a un familiar del Sant Ofici. De 63 individus, la majoria dels quals devien ser pagesos, no hi figura la seva condició o professió. Per a aquestes referències i les que seguiran s'ha utilitzat el treball, inèdit, però a disposició dels investigadors a la

legiats, just darrere dels obrers, jurats i cònsols de la universitat, els quals, al seu torn, havien de cedir el primer lloc davant de l'Evangeli als representants del rei o del senyor del lloc. La possessió dels bancs, si tenim present la data en què el bisbat els va concedir llicència per tenir-ne, arrenca de la segona meitat del segle XVII, tot i que, sovint, en casos de conflicte, diuen estar-ne en possessió des de temps immemorial, «*que no hi ha memòria d'homes en contrari*».

Els pagesos que obtenien llicència per disposar de seient, escó o banc a l'església parroquial, estaven en un nivell inferior a la noblesa, la qual podia disposar de bancs enlairats o de tribunes. Aquests pagesos estaven situats a la nau, sempre a prop de l'Evangeli. Algunes d'aquestes famílies figuren com a mecenes en la construcció d'altars i de capelles situades a l'interior de l'església parroquial, en o davant de les quals, sovint, aconseguien llicència per ser-hi enterrats.

I encara, alguns, aconseguiran llicència per poder construir oratoris privats o capelles domèstiques. Les primeres llicències del segle XVII les localitzem en nuclis urbans, com Girona, o en aquella zona del bisbat de Girona en contacte amb Barcelona, dins la qual destaquen els nuclis costaners d'Arenys de Mar, Calella i Blanes, que experimentà un important creixement econòmic fruit d'un procés d'especialització del treball industrial i del comerç. Posteriorment les concessions s'estengueren i altres pagesos obtingueren llicència per construir una capella prop dels seus masos. Sens dubte contribuïen a difondre les noves advocacions sorgides del concili de Trento, però també manifestaven d'aquesta manera la situació de preeminència de què disposaven en relació a la resta de la parròquia³⁷.

Biblioteca del Seminari Diocesà de Girona, de Josep Maria MARQUÈS (1993) *Arxiu Diocesà. Registre de Lletres, 1586-1819*.

37. La visió més completa de la parròquia posterior a Trento a Joaquim M. PUIGVERT (2001) *Església, territori i sociabilitat (s. XVII-XIX)*, Vic: Eumo.

2.2.2. Els masovers

El procés de diferenciació pagesa de l'època moderna culminà amb el sorgiment d'una nova classe rendista d'origen majoritàriament pagès. L'aparició i consolidació d'aquest nou grup social comportà necessàriament una redefinició de les estructures de classe que segurament no apareix del tot dibuixada fins a finals del segle XVIII. Tots els *signes de canvi social* arranquen, com a mínim, del darrer quart del segle XVII, o d'abans, però és probablement a la segona meitat del segle XVIII quan es produeix l'eclosió de la nova societat. És clar que al llarg d'aquest segle es produeix un augment significatiu del grup de propietaris útils rendistes i, encara més, del grup de masovers. És fàcil entendre que es tracta de dues vessants del mateix procés: l'augment del grup rendista de propietaris útils comporta que cada vegada sigui més alt el nombre de masos que passen a ser conreats per masovers. A finals del segle XVIII, els masovers són clarament majoria entre els conreadors de masos³⁸. El procés de consolidació d'aquests dos grups socials –propietaris útils rendistes i masovers– només pot ser explicat en funció de l'aprofundiment de les diferències entre la capa de la pagesia benestant i la resta de la comunitat pagesa i, també, de l'atracció que la compra de masos exercia sobre comerciants o altres grups urbans que aspiraven a formar part del grup –cada vegada més nombrós– de propietaris útils rendistes.

Cal estudiar les diferents vies de transferència de terra –de par-

38. Podem assegurar-ho a partir de les llistes dels veïns majors de 16 anys de més de 200 pobles del Corregiment de Girona en motiu de la Guerra Gran el 1795. En aquestes llistes el nombre de masovers supera amb claredat el nombre de pagesos propietaris. AHCG. VII. 1.1.2. Lligall núm. 8. 1795. *Contribució per a l'armament general de Catalunya*. Rosa CONGOST, Pere GIFRE, Xavier TORRES (2001) «Del mas a la masoveria. Les transformacions del mas català a l'època moderna. L'exemple de la regió de Girona» dins M. Teresa FERRER, Josefina MUTGÉ, Manuel RIU (eds.), *El mas català durant l'edat mitjana i la moderna (segles IX-XVIII)*, Barcelona: CSIC-Institució Milà i Fontanals, p. 571-586.

cel·les, i de masos— dels grups pagesos més desafavorits als grups més adinerats. Ja hem vist la importància del mercat de la terra i, en especial, del mercat de masos. El moviment de masos va augmentar en el segle XVIII. No oblidem que la venda definitiva d'un mas sovint era la darrera fase d'un llarg procés, que podia haver condicionat la vida d'algunes generacions, i que sovint s'havia iniciat en una acumulació de deutes excessius.

Els compradors de masos, pagesos o no, però en general gent adinerada, optaven majoritàriament per arrendar-los i, per tant, per posar-hi masovers. La sort dels pagesos propietaris que venien el mas era diversa: de vegades es convertien en els nous masovers del mas; de vegades, però, decidien reinvertir els diners de la venda del mas, una vegada satisfets els seus deutes, en la compra d'un altre mas, que evidentment havia de ser més petit, o en tot cas, menys valorat en el mercat. El que és evident és que aquests processos de mobilitat social descendent tendien a accentuar la polarització social entre propietaris rendistes i la resta de la societat.

L'anàlisi dels contractes de masoveria revela una altra dada interessant: l'existència d'unes relacions socials molt homogènies en el conjunt de la regió de Girona. Així es desprèn de la progressiva similitud de les clàusules dels contractes d'arrendament de masos atorgats per diferents propietaris a diferents notaries³⁹. El procés comença, com a mínim, durant la segona meitat del segle XVI, i revela, ultra unes relacions molt estretes entre els notaris de la regió, unes estratègies comunes de la classe propietària de la regió de Girona que la diferencien dels propietaris d'altres regions. El contracte de masoveria majoritari en aquesta regió, els pactes del qual havien quedat clarament fixats durant el segle XVII, es basava en el cobrament d'una tercera part dels

39. ROSA CONGOST, PERE GIFRE, ENRIC SAGUER, i XAVIER TORRES (1999) «L'evolució del contracte de masoveria. La regió de Girona, segles XV-XVIII», dins ROSA CONGOST i LLUÍS TO (eds.) *Homes, masos, història...*, p. 269-297.

fruits i en la no-participació del propietari en les despeses. Es diferenciava dels contractes de parceria típics, que consisteixen en la participació a mitges, entre el propietari i el masover, en les despeses i en els guanys. Aquí el component rendista dels ingressos del propietari era molt més clar.

D'altra banda, la irrupció i consolidació d'un nombre ampli de masovers, és a dir, d'un grup de pagesos no propietaris, anà acompanyat, al llarg del segle XVIII, d'un creixement important del grup de petits propietaris, que en els contractes notariais eren definits com a *treballadors*, i més tard com a *menestrals*, en contraposició als *pagesos*. Les dades del Cens de Floridablanca, elaborat el 1787, i també les llistes de veïns elaborades el 1795, revelen el pes aclaparador, en termes numèrics, del grup de treballadors entre els caps de família de la majoria dels pobles del corregiment de Girona. Els masovers, el nombre del qual es trobava limitat pel nombre de masos –i aquest no augmentà substantivament al llarg del segle– acabaren constituint una mena de classe mitjana dels pobles, ja que el seu nivell d'ingressos i rendes solia ser més alt que el de la majoria dels veïns⁴⁰. Però les relacions entre els dos grups eren constants. Als masos hi vivien molts fills i filles de treballadors. I molts fills i germans de masovers s'havien convertit, en casar-se –i deixar definitivament el mas familiar–, en *treballadors*.

Els hisendats del segle XVIII de la regió de Girona no es van limitar a arrendar els masos i a extremar el control sobre els masovers mitjançant uns contractes d'arrendament cada vegada més llargs i més explícits. A la segona meitat del segle XVIII van protagonitzar un gran nombre de cessions emfitèutiques de petites parcel·les⁴¹. El procés durà –i fins i tot s'accentuà– fins a la pri-

40. Aquesta consideració dels masovers com a grup relativament ben situat, en relació al grup majoritari dels treballadors o menestrals, es pot veure amb la taxa de capitació establerta per als masovers a les llistes abans esmentades de 1795.

41. Rosa CONGOST (1990) «La fam de terra», *Els propietaris i els altres*, Vic: Eumo. I Mònica BOSCH, Rosa CONGOST, Jaume SANTALÓ (1997) «Vessana a vessana.

mera meitat del segle XIX. Durant la segona meitat del segle XVIII establiren sobretot terres boscoses o ermes. Després, progressivament, els propietaris també establiren terra campa. La majoria de les persones que accediren d'aquesta forma a la terra eren petits propietaris que havien de combinar –ells i les seves famílies– el treball d'unes poques vessanes de terra –arrendades, cedides en emfiteusi, o en propietat– amb el treball fora de casa.

D'aquesta manera, fins al segon terç del segle XIX, es va anar densificant la xarxa de drets de propietat, en què la majoria dels principals hisendats eren alhora emfiteutes de senyors nobles o eclesiàstics, als quals devien censos sovint de poc valor –entre ells, els 3 sous que recordaven cada vint-i-u d'abril els mals usos–, i senyors de nous emfiteutes, als quals exigien censos cada vegada més alts. De *quasi senyors* els va qualificar fa molts anys Pierre Vilar⁴².

2.2.3. El control de les terres ermes

El control sobre els boscos –per a establir-hi, però també per a la seva explotació– per part dels senyors útils de masos, i no per part dels senyors directes, és un tret diferenciador de la Catalunya Vella. En el context de la segona meitat del segle XVIII, aquest control esdevingué especialment fort i feu que dues tendències iniciades, com a mínim, a finals del segle XVII, culminessin, pel seu nou vigor, en una mena de ruptura històrica definitiva. Ens referim al considerable avenç de l'individualisme agrari, que va comportar el tancament de les terres dels masos⁴³ i va impulsar la

Reflexions sobre la pràctica dels establiments emfitèutics a la regió de Girona (segles XVIII-XIX», *Estudis d'Història Agrària*, 11, p. 11-35.

42. Pierre VILAR (1968) *Catalunya dins l'Espanya Moderna. III. Les transformacions agràries*, Barcelona: Edicions 62, p. 554-561.

43. Mònica BOSCH, Rosa CONGOST, Pere GIFRE (1999) «Els bans. La lluita per l'in-

definitiva desintegració de la comunitat pagesa, i a la culminació del procés de consolidació i enfortiment dels drets derivats del domini útil enfront del domini directe. Ambdós processos s'acceleraren en el context del creixement demogràfic –i de fam de terra– de la segona meitat del segle XVIII i van permetre que molts patrimonis pagesos s'enriquessin. A la vegada revelen, en aquest context, la força i el pes hegemònic que un grup important de propietaris útils de masos havien adquirit en els temps anteriors.

El control dels boscos i, en general, de les terres incultes, per part dels propietaris útils de masos, constitueix, com hem dit, un tret diferenciador de la Catalunya Vella respecte de la Catalunya Nova. A la Catalunya Nova, van ser els senyors directes els que, en general, van mantenir el control sobre les terres ermes i van impulsar el procés de colonització agrària⁴⁴. A la Catalunya Vella, és a dir, a la Catalunya dels masos, van ser els propietaris útils els que es van beneficiar de l'augment demogràfic del segle XVIII i de la *fam de terra* que el va acompanyar. És cert que a les escriptures de cessió emfitèutica de les parcel·les de masos, com a les vendes, els concedents havien de «*salvar el domini directe*», és a dir, el dret de cobrar censos i lluïsmes, així com el dret de fadiga per al senyor, però també ho és que la fórmula «*salvat el domini directe*

dividualisme agrari a Catalunya. Primeres hipòtesis (segles XVII-XIX)», dins Rosa CONGOST i Lluís TO (eds.) *Homes, masos, història...*, p. 299-328. Rosa CONGOST (1999) «Pratiques judiciaires, droits de propriété et attitudes de classe. L'exemple catalan au XVIIIe siècle», *Études rurales*, 149-150, p. 75-97. Rosa CONGOST (1999) «Comunales sin historia. La Catalunya de los masos o los problemas de una historia sin comunales», dins Salustiano de DIOS, Javier INFANTE, Ricardo ROBLEDOS, Eugenia TORRIJANO (COORDS.) *Historia de la propiedad en España. Bienes comunales, pasado y presente*, Madrid: Centro de Estudios Registrales, p. 293-328.

44. Sobre el procés de colonització agrària a la Catalunya Nova, podeu veure Enric VICEDO (1991) *Les terres de Lleida i el desenvolupament català del set-cents*, Barcelona: Crítica.

per al senyor que ho demostrí amb els seus títols», ben coneguda des de l'època medieval, va anar estenent-se al llarg del segle XVIII.

2.2.4. Les aliances matrimonials

Una prova clara del procés d'enriquiment d'una minoria de pagesos la proporciona l'anàlisi dels capítols matrimonials. Entre aquests, les quantitats aportades com a llegítima i dot van augmentar considerablement durant la segona meitat del segle XVIII. Tenim prou casos documentats per afirmar que en aquest context moltes filles van aconseguir veure doblat el dot rebut per les seves mares, i que el lllindar per formar part de l'elit de les famílies riques es va situar en les 1.000 lliures⁴⁵.

Els capítols matrimonials signats entre 1768 i 1799⁴⁶ en què es concedien dots superiors a les 999 lliures representaven entorn del 2% del total de capítols signats a la regió, fet que conferia el caràcter d'elit a les famílies afectades⁴⁷. La seva anàlisi revela la importància dels «pagesos» –un 70%– entre els rics de la regió, i també la importància del món rural, ja que només el 10% d'aquesta elit de famílies riques vivia a la ciutat de Girona.

De fet, les filles dels pagesos dominaven, de manera absoluta,

45. Santiago de LLOBET (1990) «El matrimoni a les cases pairals de la Selva a l'Antic Règim», *Quaderns de la Selva*, 3. Les famílies estudiades en aquest article segueixen aquesta evolució: darrer terç del segle XVIII: dots entre 600 i 1500 lliures; primer terç del segle XIX: dots situades entre 1200 i 6000 lliures.

46. La inscripció de les escriptures de capítols matrimonials en els llibres del registre d'hipoteques, a partir de 1768, ens permet fer una aproximació socioeconòmica de la regió de Girona en el darrer terç del segle XVIII.

47. És interessant d'observar que la mateixa anàlisi revela que hi ha molt poques famílies que doten les seves filles amb una quantitat situada entre 700 i 1000 lliures, cosa que sembla revelar l'esforç i l'interès de moltes famílies (de vegades, potser amb conseqüències negatives per al patrimoni) per situar-se en el mercat matrimonial de les famílies riques.

el mercat matrimonial de la regió, i encara que en la seva gran majoria –el 90% dels casos– emparentaven amb gent del seu mateix grup social, la seva presència en moltes cases de gent amb títol, comerciants i homes de lleis va contribuir sens dubte al procés d’homogeneïtzació de la classe dominant de la regió i a difuminar, encara més, les fronteres entre món rural i món urbà, i entre món noble i món plebeu.

D’altra banda, la disposició d’un títol de ciutadà honrat de Barcelona o de familiar del Sant Ofici, que hem vist que era la principal manera de diferenciar-se als segles XVI i XVII, no comportava pràctiques endogàmiques a l’hora de concertar aliances matrimonials. Entre 1768 i 1799, el 42% dels hereus d’aquests títols es casaven amb filles de plebeus; i entre aquestes, naturalment, dominaven les filles de pagesos, que representaven el 25% de les futures esposes. El 15% eren filles d’homes de lleis o doctors en medicina, i el 2% restant eren filles de comerciants o gents d’ofici. Si el que observem és el casament de les filles dels titulats, l’endogàmia sembla menor. Només el 37% de les filles de pares amb algun títol es casaven amb individus d’aquesta mateixa condició; i entre els nuvis plebeus d’aquestes filles, tornaven a destacar, amb diferència, els pagesos, que representaven el 39% dels casos; el 17% dels nuvis tenien algun títol que revelava estudis superiors, i el 7% restant eren comerciants o gent d’ofici. Aquesta última dada no significa que els comerciants estiguessin aïllats de la resta de la societat. La meitat de les esposes dels negociants i comerciants importants provenien d’altres procedències socials.

2.2.5. L’emergència dels hisendats

Si a finals del segle XVIII les mil lliures de dot establien una frontera entre l’elit de la societat i la resta, independentment dels orígens de la fortuna, i independentment del fet de disposar d’al-

gun títol, en el mateix període va començar a difondre's l'etiqueta *hisendat* per definir el propietari útil de masos rendista. Aquesta paraula, fins aleshores poc coneguda i poc utilitzada a Catalunya, va difondre's sobretot a partir de la Guerra Gran⁴⁸. L'èxit de la paraula va ser paral·lel a un sobtat desinterès dels pagesos per a l'obtenció del títol de ciutadà honrat de Barcelona. Entre 1767 i 1795 encara hi havia hagut vint sol·licituds del títol de ciutadà honrat de Barcelona (si bé només ens consta la resposta afirmativa en nou casos). Com a mínim, quinze dels sol·licitants –i set dels beneficiaris– eren pagesos residents en nuclis rurals. Res de nou, en aquest sentit, respecte la dinàmica del segle XVII. A partir de 1796 els pagesos rics de la regió de Girona deixaren d'interessar-se per l'obtenció de títols nobiliaris, i semblen acontentar-se amb l'autodenominació d'hisendats en els seus documents escrits. En el registre dels títols de l'Ajuntament de Girona només consten dos nous títols de ciutadà honrat concedits entre 1796 i 1830; el 1797, a un veí de Girona, i el 1803, a un *pagès* del poble de Corçà.

Hem dit abans que durant la segona meitat del segle XVIII es va posar en evidència la força del domini útil enfront del domini directe. De fet, la gran majoria dels senyors directes laics importants, perceptors de delmes, no residien en aquell moment a la regió. Sens dubte, l'absència d'aquestes famílies va facilitar l'aparició, en moments difícils, com els de la Guerra Gran i més tard la Guerra del Francès, d'una mateixa *consciència de grup* entre els principals propietaris de terres residents a la regió, tinguessin algun títol o no⁴⁹. Les rendes més importants dels nostres ciuta-

48. Vegeu Rosa CONGOST (1998) «De pagesos a hisendats. Reflexions sobre l'anàlisi de grups socials dominants. La regió de Girona (1780-1840)», *Recerques*, 35, p. 51-72.

49. Segons els escrits de la *Junta de Descuentos de Vales Reales* eren 56 els senyors directes i perceptors de delme que no residien al Corregiment el 1800 (Rosa CONGOST, Pere GIFRE, Xavier TORRES (2001) «Del mas a la masoveria. Les transformacions del mas català a l'època moderna. L'exemple de la regió de Girona»..., p. 575).

dans honrats de Barcelona provenien del domini útil de les terres, no del domini directe. El procés d'homogeneïtzació de la classe dels hisendats –amb la integració dels títols– va ser especialment fàcil a la regió de Girona perquè el títol no implicava, en la majoria dels casos, diferents interessos econòmics.

2.3. L'ERA DAURADA DELS HISENDATS (SEGLE XIX)

L'era daurada dels *hisendats* va coincidir amb l'era de la industrialització. Dit així, resulta una mica estrany. A començament del segle XXI, veiem molt clar que el desenvolupament d'una societat industrial ha comportat la pèrdua de pes de l'agricultura com a activitat econòmica i de les rendes de la terra en el conjunt de les rendes generades per la societat. Però el camp no s'ha buidat fins ben entrat el segle XX. I el segle XIX, el segle dels canvis polítics i de les mesures liberals, va ser el segle del sufragi censatari, és a dir, el segle dels propietaris. Des d'aquest punt de vista, el que resulta sorprenent és el paper marginal que la historiografia catalana ha atorgat en general als hisendats.

Els hisendats gironins, en especial, han deixat rastre del seu poder i de les seves actuacions. A mitjan segle XIX van demostrar la seva capacitat d'organització. Les associacions agrícoles de les comarques gironines van ser de les primeres d'aquest tipus a Espanya, i de les més actives. El 1845 es constituí l'Associació Agrícola de l'Empordà; en la comissió fundadora hi eren presents els principals hisendats de la comarca. El 1846 sortia a la llum la revista *El Bien del País*, la revista en la qual es propagarien les idees de la Societat i que seria, segons ells, el primer periòdic de caràcter agrari d'Espanya. A partir de 1850 la revista es va convertir en *La Granja*. En els escrits de *La Granja* es pot veure reflectida la consciència de classe dels hisendats, i les preocupacions –no sabem fins a quin punt compartides per la majoria del grup

social– dels seus membres més actius⁵⁰. Els diferents estats d'ànim dels autors dels seus articles reflecteixen, en part, les esperances i les pors d'uns homes que seguien amb atenció les notícies del seu temps i que, tot i ser conscients de l'embranchida del fenomen industrial, se sentien protagonistes de la història. De fet, no deu ser casualitat –encara que podria semblar contradictori– que els anys eufòrics dels hisendats gironins coincidissin amb els anys en què els sectors més actius de la burgesia barcelonina van dissenyar el que alguns historiadors han anomenat el model industrialista català.

A mitjan segle XIX, els portantveus del moviment associatiu van fer moltes crides a l'*apoliticisme*; eren, de fet, crides a la *fraternització* (no hem d'oblidar que hi havia hagut i continuava havent-hi hisendats en el camp carlí i en el camp liberal) i al reagrupament de classe. Perquè el seu discurs partia d'un fet: el sufragi censatari havia convertit automàticament els hisendats en uns subjectes que es diferenciaven políticament de la resta. Així, el 1851 Fages de Romà ressenya una Assemblea General de la Societat Agrícola de l'Empordà:

Todos los en ella presentes eran electores, y á pesar de que estábamos en época de efervescencia electoral, como abocados a unas elecciones generales de Diputados, á nadie le ocurrió ocuparse de la política y solo los trabajos de la sociedad, su estado y el arado y la rastra y los injertos del corcho ocuparon el

50. Dolors ARMENGOL (1979-1980) «La agricultura en el Alto Ampurdán a mediados del siglo XIX», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 14, p. 11-138. Ramon GARRABOU (1985) «La burgesia agrària gironina durant el segle XIX», *Revista de Girona*, 112, p. 9-14. Rosa CONGOST (1990) «Organització i força de la classe propietària», *Els propietaris i els altres*, Vic: Eumo. La persistència de l'associacionisme gironí posterior està estudiada a Jordi PLANAS (1998) «Les cambres agrícoles i l'intent de recomposició del món rural tradicional», *Estudis d'Història Agrària*, 12, p. 109-127; Jordi PLANAS (2003) «Les cambres agrícoles: una resposta dels propietaris a la crisi agrària del final del segle XIX», dins *Sindicalisme i món rural a Catalunya, 1900-1975*, Girona: CCG edicions, p. 49-72.

*ánimo de los socios. ¡Bendita sea de Dios una asociacion que se consagra á un objeto que posee la virtud de apartar los ánimos de una arena estéril y candente para fijarlos en el fecundo terreno de la agricultura!*⁵¹

Per aquell temps, la Societat de l'Empordà –la més nombrosa de les tres de la regió– tenia 152 socis, però la força de la Societat no radicava en aquest nombre, sinó en el fet que tots fossin electors, en el fet que tots fossin propietaris i, més encara, en el fet que entre ells hi hagués «*lo mas florido, lo mas granado del país*». Les principals famílies, les que podien pagar els dots més elevats, s'havien fet socis d'alguna de les tres societats.

La llei electoral de 1846, que havia significat en aquest sentit un considerable retrocés respecte de la llei de 1837, havia fixat en 400 rals la quota de contribució per ser elector i en 10.000 rals de contribució, o mil lliures d'ingressos, per ser elegible a les eleccions parlamentàries. No és estrany, doncs, que els hisendats gironins ocupessin en aquell moment els principals càrrecs polítics. Hi havia, per tant, una perfecta entesa entre les associacions, el governador, els principals ajuntaments, la Diputació i els diputats a Corts. Les proclames de les Societats arribaven sense problemes a Madrid. El 1853, Fages de Romà es manifestava així d'optimista:

*Esos mismos propietarios que ayer se hubiesen creido degradados ocupándose del cultivo de sus haciendas, hoy hacen gala de pasar por entendidos y experimentados en él, hablan de agricultura entre sus amigos, y en la mas culta sociedad, hasta en los círculos mas elevados, es conversacion admitida y de buen gusto, no solo la del fomento de la agricultura, sino hasta la de las operaciones mas humildes de la economia rural, se crean asociaciones cuyo objeto es entretenerse del cultivo, se publican memorias y articulos firmados por personas las mas distinguidas, se abren concursos que presiden las autoridades...*⁵²

51. Narciso FAGES DE ROMÀ (1851) «Reseña de la Asamblea General de la Sociedad de Agricultura del Ampurdán», *La Granja*, juny.

52. Narciso FAGES DE ROMÀ (1853) *La Granja*.

Però, al mateix temps, els hisendats gironins sabien que difícilment els seus escrits tindrien ressò a Madrid si només eren escrits, signats i enviats des de Girona. El 1846 s'establiren relacions de «fraternitat» entre les associacions de propietaris de l'Empordà i de Barcelona. Els dos presidents es comprometien a discutir en el si de cadascuna de les societats els acords i els temes discutits en l'altra, i s'acordà que els propietaris podrien assistir a l'altra societat si canviaven de residència. Les relacions eren fluides i els homes de la regió feien seus a *La Granja* alguns escrits de l'Associació de Barcelona. I, a la inversa, el juny de 1851, quan l'esforç associatiu del conjunt de la classe propietària catalana culminà amb la constitució de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre, la revista empordanesa *La Granja* passà a ser la revista de l'Institut.

Però el clima d'eufòria i de responsabilitat política –malgrat el pretès «apoliticisme» que es vivia entre els hisendats de la província de Girona– no acabava de triomfar al conjunt de Catalunya i, sobretot, no acabava de triomfar a la capital. L'estat d'ànim de Fages de Romà, quan s'estava gestant l'Institut Agrícola Català, el 1851, és un estat que revela el dubte i la desconfiança envers els

Can Heras,
de Canet d'Adri.
La casa va ser
objecte d'una
gran
reforma durant
la segona meitat
del segle XIX,
de la qual és fruit
la torre
neogòtica que
s'observa en la
imatge.

hisendats residents a Barcelona; la seva tristesa per la pèrdua d'influència dels hisendats en la societat barcelonina:

Mediten acerca la posicion que ocupan en la sociedad en que viven los hacendados de Barcelona y vean si encuentran en ella motivos de noble orgullo, ó si los hallan mas bien de vergonzosa humillacion. ¿Ocupan los hacendados de Barcelona el puesto que les corresponde en la escla social?.../... Creemos que no, y esta creencia abonan cada dia mas y mas hasta la mas sencilla observacion que se aplique y el mas ligero estudio que se haga de la actual organizacion social de Barcelona⁵³.

Una de les mesures liberals més impactants, la desamortització, pot servir doblement d'exemple de la participació dels hisendats en el procés de revolució liberal. D'una banda, els comerciants ocupen un lloc important entre els compradors⁵⁴. No es tractava d'un fenomen aïllat. L'atracció de les fortunes comercials de la costa pels masos de l'interior també ha estat estudiada. Tot plegat era un signe del poder hegemònic dels hisendats en el si de les elits dominants. D'altra banda, podem reconèixer el protagonisme polític del grup d'hisendats en la posició defensada per la Diputació gironina en el tema de les desamortitzacions. Els hisendats van sol·licitar, a través de la Diputació, que s'aturés la venda de béns eclesiàstics i s'optés per les cessions emfitèutiques de petites parcel·les als pobres⁵⁵. Optant per aquesta via, els hisendats gironins, potser sense saber-ho, s'estaven apuntant a les posicions progressistes d'un Flórez Estrada, considerades utòpiques per bona part dels historiadors, en nom de l'experiència acumulada des de feia ben bé mig segle.

I és que els propietaris gironins continuaren establint terres fins,

53. Narciso FAGES DE ROMÀ (1851) «Instituto agrícola en Barcelona», *La Granja*, març.

54. Montserrat MOLI (1974) *La desamortización en la provincia de Gerona, 1837-1854*, tesi doctoral inèdita, Universitat Autònoma de Barcelona.

55. Arxiu Històric de Girona, Govern Civil, 17 i 49. Arxiu Històric de Girona, Diputació, Actes, 1836, 1838 i 1855.

com a mínim, la dècada dels seixanta. De fet, a diferència del que a vegades pensem –i és la idea que ha dominat molt de temps en els medis historiogràfics, que han valorat molt positivament la suposada conversió dels antics emfiteutes en propietaris plens–, no van demostrar estar massa preocupats per aconseguir la propietat plena dels seus masos. Van ser molts pocs els propietaris de masos que van acudir a redimir els censos dels senyors eclesiàstics i la revolució liberal va protegir –això també sovint s’oblida– els drets dels senyors directes laics⁵⁶. Però si la propietat dividida no havia significat cap impediment per a les transformacions agràries del segle XVIII –i els nostres propietaris més aviat estaven convençuts que havia estat un factor dinamitzador–, per què havia de significar-ho en el segle XIX? Aquesta semblava la forma de pensar dels propietaris gironins, que no dubtaren a combatre els articles del projecte de Codi Civil de 1851 que condemnaven la pràctica emfitèutica.

Els estudiosos del dret estan d’acord en què la pressió dels propietaris catalans va ser decisiva perquè s’aturés el projecte del Codi Civil de 1851. La campanya dels propietaris es va centrar en la contestació dels articles del projecte referents a dos temes que ells consideraven principals: la successió forçosa, que hauria significat la fi de la institució de l’hereu, i el projecte de redempció de censos, que hauria representat la fi de l’emfiteusi. Els propietaris catalans consideraven que el plantejament que els juristes havien fet a Madrid posava en perill dos puntals de la societat catalana. El projecte de Codi Civil de 1851 va ser aturat i el codi civil aprovat el 1889 va respectar les peculiaritats catalanes⁵⁷.

56. Rosa CONGOST (1999) «Terres de masos, terres de censos. La complicada fi dels drets senyorials a la regió de Girona», dins Rosa CONGOST i Lluís TO (eds.) *Homes, masos, història...*, p. 409-450.

57. Pablo SALVADOR CODERCH (1980) «El proyecto de Código Civil de 1851 y el Derecho Civil Catalán», *Revista Jurídica de Cataluña*. Les posicions del grup de propietaris empordanesos en diferents números de *La Granja* de 1852, vid. Rosa CONGOST (1990) *Els propietaris i els altres...*, p. 242-243.

Segurament aquest èxit en la lluita per la conservació dels trets específics que diferenciaven la propietat catalana de la resta és el que reflecteix més clarament –en el context de la creació d'un estat espanyol– la força d'un grup, d'una classe social.

D'altra banda, l'arribada massiva dels hisendats a les principals ciutats, que en el cas de Girona, estudiat per Mònica Bosch, es pot situar en la dècada de 1830 a 1840, és a dir, en plena guerra carlina, va ser decisiva per a la unió i organització del grup⁵⁸. Aquest element, sense el qual la classe propietària no hauria aconseguit el pes polític rellevant que va tenir, tindria la seva contrapartida en un cert abandonament del camp i dels seus problemes. Durant alguns anys, però, els prohoms de les comarques gironines van liderar tot un programa de reconversió agrària que sembla suggerir tot el contrari. En aquesta línia d'actuació s'insereix la inauguració de la Granja-escola (1855) i la celebració de diversos concursos agrícoles que donaven molta importància al conreu de plantes farratgeres i propugnaven substituir l'explotació dels masos en règim de masoveria pel conreu directe a través de la contractació de majordoms.

Des de les associacions agrícoles i des de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre, els propietaris catalans van celebrar altres èxits, alguns dels quals no ens han de passar desapercebuts, encara que no siguin exclusivament catalans. Són èxits que tenen a veure amb la defensa de la propietat i la protecció dels seus fruits. No, en aquest cas, la defensa jurídica, sinó la creació de la institució que definitivament consolidaria el triomf de l'individualisme agrari. Els propietaris catalans demanaren i celebraren amb

58. Mònica BOSCH (1999) «La formació d'una classe dirigent: els hisendats de la regió de Girona. L'exemple del Patrimoni Carles, 1750-1850» dins Rosa CONGOST i Lluís TO (eds.) *Homes, masos, història...* I també la seva situació de poder exercida especialment a l'Ajuntament de Girona: Mònica BOSCH (2002) «Els hisendats com a classe dirigent: l'exemple de la regió de Girona», *Plecs d'Història Local*, 99, (juny), p. 52-55.

entusiasme el naixement del cos de la guàrdia rural. *La Granja* el qualificà d'*institució salvadora*.

2.4. ELS INICIS DE LA CRISI

Els anys setanta del segle XIX, l'eufòria de l'associacionisme havia minvat i els projectes no havien prosperat. A partir d'aleshores, els propietaris es queixaren en els seus escrits de la inèrcia dels masovers, en un reconeixement del seu fracàs per imposar la *nova agricultura*. La conjuntura econòmica no ajudà a redreçar els seus ànims. El darrer quart del segle XIX el món rural català es veié afectat per una crisi agrària internacional, que abastà tota l'àrea d'Europa occidental i en especial les àrees productores de blat⁵⁹. S'hi afegiren també els problemes ocasionats per la difusió de la fil·loxera i l'aparició dels olis industrials capaços de substituir en molts usos els olis vegetals. L'anomenada crisi finisecular va afectar de ple un grup social que es definia precisament per viure de les rendes agràries. S'iniciava així un procés de pèrdua de sentiment de pertinença a un grup social dominant. No es tracta només de la pèrdua de la seva capacitat d'arrossegar membres d'altres grups socials a la compra de masos i a les formes de vida dels hisendats, sinó també de la pèrdua d'uns trets clarament diferenciadors del grup d'hisendats respecte de la resta de la societat.

No és que la majoria d'hisendats s'arruïnessin de sobte, però bona part dels fills i néts dels hisendats només van poder reeixir

59. Ramon GARRABOU (ed.) (1988) *La crisis agraria de fines del siglo XIX*, Barcelona: Crítica. Ramon GARRABOU, Jordi PLANAS, Enric SAGUER (2001) *Un capitalismo imposible? La gestión de la gran propiedad agraria a la Catalunya contemporánea*, Vic: Eumo, p. 147-150. Una síntesi de la crisi i les transformacions a Josep PUJOL (2002) «Cap a una nova interpretació del capitalisme agrari a Catalunya fins a la guerra civil», *Estudis d'Història Agrària*, 15, p. 19-56.

El mas Geronès
(Els Metges,
Cruïlles)
deshabitat i
enrunat.
Va ser un dels
masos més rics
de les Gavarres
fins a mitjan
s. XX.

en el si d'una societat cada vegada més industrialitzada i, sobretot, més inserida en el comerç internacional, deixant de viure i de sentir-se hisendats. La crisi es reflectí no només en una disminució important de rendes, i en la necessitat que alguns membres d'aquests grups tenien de treballar per poder subsistir, sinó també en la crisi de les estratègies tradicionals seculars. Hi ha evidències que des de finals del segle XIX la pràctica successòria de l'hereu ja era qüestionada. També cal tenir en compte que hi ha hisendats d'una sola generació. És a dir, famílies de pagesos relativament benestants, o de comerciants que havien adquirit patrimoni, que havien permès que una o dues generacions –no més– visquessin gràcies a les rendes del patrimoni. Moltes famílies avui tenen assumida la presència d'un hereu-escampa en el seu arbre genealògic, que normalment correspondria a l'hereu que va viure a la segona meitat del segle XIX.

Fos quin fos el procés, el cert és que a finals del segle XIX es

produeix la desintegració de molts patrimonis d'hisendats⁶⁰. Durant segles, les terres agrícoles havien estat cobejades per grups socials disposats a adquirir-ne. A començaments del segle XX la compra de masos ja no semblava un negoci atractiu per a la gent adinerada. És molt possible que la crisi del sistema hereditari fos conseqüència d'aquest procés de decadència de la importància dels masos. Però aquest procés de desaparició dels hisendats com a grup social dominant va ser, sens dubte, un procés lent. A començaments del segle XX encara eren ells els que enlluernaven els pagesos del lloc amb els primers automòbils de la regió quan els visitaven els caps de setmana o els estius. També és cert que molts d'aquests *senyors* ja no es limitaven a viure de les rendes i havien d'exercir com a advocats o com a notaris en bufets de les ciutats. A la ciutat de Girona, el padrons de començaments de segle XX permeten veure amb claredat que els hisendats han perdut pes en el rànquing de les principals fortunes de la ciutat.

A aquesta situació s'hi afegia una major conflictivitat en el camp. Durant la Segona República va augmentar la conflictivitat social, en trobar els masovers i jornalers un marc legal favorable per a plantejar els problemes que vivien amb intensitat des de feia temps. Durant la guerra, a molts pobles, els masos van ser col·lectivitzats⁶¹. Foren moments durs per als seus propietaris. Uns quants anys més tard molts d'ells assistiran, resignats, a un fenomen nou. Molts masovers van millorar la seva condició i alguns van accedir a la condició de propietaris. A finals de la

60. Enric SAGUER (1996) *La consolidació de la propietat pagesa a Catalunya (El Baix Empordà, 1850-1940)*, Tesi doctoral inèdita, Universitat de Girona. Enric SAGUER (1998) «Estímulos y obstáculos al avance de la propiedad campesina (El Baix Empordà, 1860-1940)», *Revista de Historia Económica*, 3 (any XVI), p. 677-706. Enric SAGUER (1999) «Masos i masoveries en el primer terç del segle XX: crisi i transformació», dins Rosa ROSA CONGOST i Lluís TO (eds.) *Homes, masos, història...*, p. 451-482.

61. Marciano CÁRDABA (2002) *Col·lectivitats agràries a les comarques gironines*, Girona: CCG edicions.

dècada dels anys cinquanta, coincidint amb l'amenaça de l'èxode rural, el record de la conflictivitat agrària era massa recent perquè alguns observadors no insistissin en el caràcter pacífic del procés que hauria acabat posant molts masos en mans dels masovers⁶².

Rosa Congost i Pere Gifre

62. Josep PLA (1952) *Els pagesos*, Barcelona: Selecta.

3. Ser hereu no és una ganga. La fi d'un sistema secular

En aquest capítol intentarem recollir les dades que ens proporcionen els nostres entrevistats sobre l'evolució de les seves famílies i dels seus patrimonis i les posarem en relació amb les pràctiques relatives al sistema d'herència. Avancem que, en el seu conjunt, les entrevistes ens proporcionen dades molt valuoses, difícils d'obtenir d'una altra manera, sobre l'evolució del sistema de l'hereu en el segle XX. També ens ha interessat la valoració que el grup social entrevistat fa de la figura de l'hereu, independentment de la seva condició –o no– d'hereu. Perquè cal dir, d'entrada, que encara que tots els entrevistats són propietaris, i fills de famílies de propietaris, no tots són hereus en el sentit clàssic de la paraula. De fet, de les trenta-cinc persones entrevistades, només vint-i-dues compleixen aquesta condició. I encara que gairebé totes són o han estat fills o filles d'hereus, una de les coses que el conjunt d'entrevistes sembla posar en evidència és precisament que el sistema de l'heretament universal va començar a entrar en crisi a començament del segle XX.

No ha estat fàcil resumir trenta-cinc històries familiars, algunes d'elles especialment complexes. En la síntesi que oferim, hem volgut creuar dades objectives sobre les normes jurídiques vigents amb les dades particulars i subjectives que ens ofereixen i relaten el nostre grup d'hisendats. Amb el benentès que algunes d'aquestes dades particulars –avatars demogràfics, conflictes familiars– sovint també poden ser analitzades com a indicadors de tendències generals. Moltes de les històries narrades revelen unes

relacions difícils i complicades dels seus protagonistes amb la institució de l'hereu. Un tipus de relacions que Prudenci Bertrana ja havia plasmat a la seva novel·la *L'Hereu*. El temps que Bertrana va publicar la seva novel·la autobiogràfica, el 1931, era també el temps d'alguns dels nostres entrevistats⁶³. Molts d'ells, com hem dit, també com Bertrana, no han arribat a ser hereus⁶⁴. L'escriptor va decidir de prescindir d'aquesta dada en el moment de novel·lar la seva autobiografia. Segurament perquè va pensar que hauria estat poc creïble el drama que ell intentava reflectir, que era el drama d'un *hereu* arruïnat.

Les nostres entrevistes confirmen que, al costat de la crisi econòmica i, en alguns casos, fins i tot una mica abans, es van produir canvis importants –alguns d'ells dramàtics– en l'experiència de ser hereu, que van tenir un paper important en la disgregació de patrimonis seculars.

3.1. EL SISTEMA DE L'HEREU A CATALUNYA: ALGUNES DADES HISTÒRIQUES

A Catalunya, encara avui, la idea de l'hereu implica per si sola la idea d'un heretament universal. Només un dels fills és l'hereu del patrimoni. Els altres fills, germans i germanes, són els fadristerns, o cabalers, i les cabaleres. No és pas que siguin desheretats del patrimoni, però es limiten a cobrar uns drets hereditaris. Són els drets legítims o les llegendes. Joaquim Camps i Arboix, en el seu assaig *El pairalisme*, celebra que la Compilació del dret civil

63. Prudenci BERTRANA (1931) *L'Hereu*, Barcelona: Edicions 62, 1990.

64. Sabem que en la realitat, el testament del pare de l'escriptor va disposar que els quatre fills de Bertrana havien de repartir-se l'herència a parts iguals. Rosa CONGOST (1994) «La verdadera història de l'hereu Bertrana», dins Santi PONCE i Llorenç FERRER (coords.) *Família i canvi social a la Catalunya contemporània (s. XIX-XX)*, Vic: Eumo.

especial de Catalunya, el 1960, hagués «ordenat científicament el sistema de l'heretament català»⁶⁵. Parla del «catecisme de l'heretament, no sols com a institució legal, sinó com a entitat èticosocial». Es refereix a l'article 71 d'aquesta Compilació, del qual reproduïm la traducció que ens ofereix el mateix Camps:

Els heretaments a favor dels contraents s'entendran atorgats sota pacte d'unitat econòmica familiar, en virtut del qual, llevat estipulació contrària, l'heretant, l'hereu i llurs esposes respectives i fills comuns contreen l'obligació d'unir llurs esforços sota la direcció i la lliure administració del primer, i d'aportar a la comunitat familiar tots llurs ingressos i les rendes de llurs béns, per atendre millor les necessitats de la casa i les particularitats dels seus membres. En virtut d'aquest pacte, l'heretant haurà de mantenir l'hereu, la seva consort i els fills comuns, tant sans com malalts, proporcionant-los tot el necessari a la vida humana, i sufragar les despeses d'educació i d'instrucció dels dits fills, segons el poder de la casa, amb que servin l'obediència i la consideració degudes i treballin el que bonament puguin per a utilitat de la casa i no reclamin cap dels drets que hi tinguessin.

Mort l'heretant, i en defecte, o per extinció, de l'usdefruit universal, l'hereu quedarà subrogat en lloc seu, amb igual obligació de mantenir, educar i instruir els fills de l'heretant que visquin a la casa, mentre no prenguin estat i compleixin les obligacions abans esmentades. L'hereu no quedarà rellevat de l'expressada obligació encara que ofereixi a tots l'import de les llegendes, si doncs expressament no li hagués estat concedida aquesta facultat.

Aquest redactat ja no s'adequava massa a la realitat de l'hereu el 1960. Ho veurem detalladament en aquest capítol. De fet, Encarna Roca ja ha insinuat que «el pairalisme va fer que el Dret català acollís unes institucions obsoletes que en el moment de l'entrada en vigor de la Compilació del Dret Civil català (1960) no servien ni tan sols per a aquella part de la població que tèdicament n'era la usuària tradicional». Sortosament, segueix Encarna Roca, «la Compilació catalana no es limità a recollir solament aquest aspecte i el Dret català ha

65. Joaquim de CAMPS i ARBOIX (1960) *Les cases pairals catalanes*, Barcelona: Destino.

pogut anar evolucionant cap a formes modernes d'organització familiar»⁶⁶.

Per a Camps i Arboix, com hem vist, el text de 1960 significava la culminació d'una llarga lluita dels juristes catalans per aconseguir una legislació pròpia sobre la manera de regular les herències catalanes. La lluita havia començat aproximadament un segle abans, davant del projecte de Codi Civil de 1851⁶⁷. Aquest projecte, concebut sota la doble influència de la tradició jurídica castellana i l'experiència codificadora de França, intentava imposar el sistema de divisió forçosa i igualitària. Els juristes i els polítics catalans van argumentar, en la seva oposició, que el sistema català, un sistema basat precisament en la llibertat de testar, no estava en contradicció amb els nous temps.

La discussió es va renovar el darrer quart del segle XIX, amb les discussions a l'entorn del projecte del Codi Civil de 1889. Segons Encarna Roca, fou en aquesta època, l'època *de la codificació*, quan «es produí la generalització a tot Catalunya de les institucions familiars d'una part del territori, considerades com si fossin l'únic tret identificador del dret civil català». El principi de llibertat civil va constituir l'eix vertebrador de les relacions juridicofamiliars. Alguns juristes reconeguts, com Duran i Bas, van invocar el dret romà en la seva defensa però Encarna Roca opina que des de molts punts de vista «els contractes successoris, els heretaments, en definitiva» eren «absolutament contraris al sistema successori romà, que no admetia el pacte». Per això alguns juristes com Borrell i Soler van pensar que era més realista justificar la pràctica de l'heretament com un *costum contra llei*. El notari Faus i Condomines, autor d'una mena d'assaig sobre els capítols matrimonials molt citat pels historiadors, anava més enllà i considerava que el dret romà podia ser un obstacle per

66. Encarna ROCA (1988) «Família, pairalisme i institucions jurídiques», *Estudis d'Història Agrària*, 12, p. 42

67. Pablo SALVADOR CODERCH (1985) *La compilación y su historia*, Barcelona: Bosch.

al desenvolupament del sistema hereditari català, el dret de casa, que «*tiene entre nosotros raíces milenarias, existiendo desde tiempos remotos, muy anteriores a la conquista y a la dominación romanas*»⁶⁸.

Si la llibertat de testar era la principal característica del sistema hereditari català, cal entendre que la figura de l'hereu universal només es podia consolidar allà on els drets dels altres fills –és a dir, dels germans i germanes de l'hereu o pubilla– fossin clarament limitats, de manera que la seva satisfacció no comportés necessàriament la desintegració del patrimoni. No era favorable a l'hereu, per exemple, el dret visigòtic, que establia el repartiment obligatori de vuit quinzenes parts del patrimoni. El dret romà, tal com havia estat recollit per Justinià en el *Corpus Iuris*, obligava a dividir, com a mínim, una tercera part del patrimoni entre tots els germans. Es tractava, encara, d'una llegítima massa generosa.

La consolidació del sistema de l'hereu universal requeria el reconeixement legal d'una llegítima curta. Sens dubte la disposició legislativa més important va ser la Constitució de 1585 de les Corts de Montsó, que comença: «*Zelant per la conservació de les cases principals...*». En aquesta constitució quedava establert que la part que obligatòriament ha de ser repartida entre els germans era la d'un quart del valor total del patrimoni. Era el que ja regia a Barcelona, perquè els prohoms de la ciutat havien aconseguit, el 1343, que Pere el Cerimoniós, per mitjà d'una pragmàtica, fixés el *quantum* en el quart. Les Corts de Montsó de 1333, en canvi, havien adoptat la quota romana clàssica. I molt abans hi havia hagut una primera regulació, en el *Recognoverunt proceres*, de Barcelona, en què s'havia aprovat la llegítima visigoda. Per acabar el nostre recorregut, i encara que en aquest assumpte no

68. José FAUS CONDOMINES (1964) «Los capítulos matrimoniales en la comarca de Guissona (Cataluña Segriana)», *Conferencias Artículos y trabajos de D. José Faus Condomines, notario que fue de Guissona de 1895 a 1936*, Barcelona: Junta de Decanos de los Colegios Notariales de España.

regia per Catalunya, diguem que el Codi Civil espanyol, concretament en el seu article 808, establia la llegítima en «*dos terceras partes del haber hereditario del padre y de la madre...*».

Des de 1585, doncs, el que regulava les pràctiques hereditàries catalanes era la lliure disposició de les tres quartes parts del patrimoni. O el que és el mateix, els germans tenien dret a percebre en concepte de llegítima el que resulta de dividir el valor de la quarta part del patrimoni entre el nombre total de germans. Aquest límit legal, fins a quin punt regia en la vida quotidiana de les famílies catalanes? Els historiadors no trobem, en la documentació privada, evidències que reflecteixin una valoració del patrimoni, com sí es feia en els països amb tradició de divisió igualitària entre els germans, com Castella. El que sí trobem, en canvi, són renunciés als drets llegítimaris per part dels nuvis o núvies en el moment de signar els capítols matrimonials, que és l'escriptura on quedava recollida la quantitat del dot.

Cal tenir clar, en qualsevol cas, que per tal d'instituir un hereu universal era necessària l'escriptura d'heretament. Dit d'una altra manera, en cas de morir el pare intestat, els béns s'havien de dividir en parts iguals. Aquesta circumstància apareix en el relat d'alguns (pocs) dels nostres entrevistats. De fet, són força els que al llarg de la seva explicació confessen que encara no han fet testament. En cas d'una mort sobtada, doncs, el patrimoni familiar seria dividit. No sembla que això els preocupi massa. I aquesta simple constatació ja pot indicar alguna cosa.

3.2. EL SISTEMA DE L'HEREU I LA DINÀMICA DEMOGRÀFICA

En un capítol referent a les formes d'herència, pot ser útil indicar, en un primer moment, algunes dades de l'evolució de les famílies dels entrevistats que poden ser rellevants en aquest

tema. L'exposició de la trajectòria de les diferents famílies permet constatar el que, de fet, ja imaginàvem: en general, el nombre de fills ha disminuït en la darrera generació. Ara bé, potser el que ens crida més l'atenció no és aquest fet, sinó que el nombre de fills ja fos considerablement baix en el cas de la generació dels nascuts abans de la guerra (vegeu les taules 2 i 3).

La davallada demogràfica de la darrera generació hauria tingut molt més impacte si ja abans de la Guerra Civil no s'hagués produït, en el conjunt de Catalunya, una reculada important de la natalitat. El tema ha estat ben estudiat per la demògrafa Anna M. Cabré, que considera que la natalitat a Catalunya en el primer terç del segle XX era una de les més baixes d'Europa i que la tendència a la baixa ja s'havia iniciat a començament del segle XIX⁶⁹. El que podem observar amb les nostres dades és que el grup dels hisendats gironins no sembla distanciar-se massa de la tendència general. Podem fer més rellevant aquesta informació si la comparem amb les dades que es desprenen de les genealogies estudiades i reconstruïdes per un dels entrevistats, Ferran Viader⁷⁰. Entre aquestes genealogies, n'hi ha 10 que corresponen a les famílies dels nostres testimonis. En aquesta mostra, massa petita per extreure'n tendències generals, el nombre mitjà de fills per matrimoni es mantindria en les diferents generacions del segle XIX a l'entorn de cinc. A la segona meitat del segle XVIII havia superat els vuit fills. Són les dades que reflecteix la taula 4.

L'atzar biològic feia que en cada període hi hagués alguna família amb un nombre baix de fills. En la història particular de cada família, el nombre de fills i filles d'alguna generació pot haver exercit efectes contradictoris sobre el patrimoni i sobre la institució de l'hereu. Els historiadors que hem analitzat capítols

69. Anna M. CABRÉ (1999) *El sistema català de reproducció*, Barcelona: Generalitat de Catalunya.

70. Ricard GARCIA i Pere GIFRE (eds.) (2004) *127 genealogies de Fernando Viader. La memòria familiar dels propietaris gironins*, Girona: CCG Edicions.

Taula 2. Dades sobre els entrevistats nascuts abans de la guerra

Nom	Any naixement	Nombre de germans del pare	Nombre de germans de l'entrevistat	Nombre de fills de l'entrevistat	Data matrimoni de l'entrevistat
ADROER, Ramon	1931	—	3	4	1961
AMELLER, Lluís	1918	3	7	0	1965
ANGLADA, Carles	1918	—	7(?)	10	
BARCELÓ, Joan	1930	—	2	4	
CALDERÓ, Xavier	1930?	5	4	2	1960
CIURANA, Dalmau de	1929	—	2	7	1954
COBARSÍ, Narcís	1926	—	2	1	1966
FORT DE RIBOT, Josep M.	1924	—	4?	2	1969
GAROLERA, Emili	1923	3	3	3	1962
HERAS, Maria	1925	6	3	1	
MANDADO, Lluís	1926	—	3	3	1957
MARISCOT, Josep M.	1928	—	3	6	1960
MAS, Concepció	1915	—	1	4	—
NOGAREDA	1934	—	5	4	1963
PERXÉS, Maria	1927		5	—	Soltera
PLADELASALA, Rosa	1930	—	5	1 (?)	
PLANA ROVIRA, Joan	1927	—	8	4	1953
POZO, Luis del	1927	—	4	3	
VAYREDA, Francesc	1919	2	8	3	
VERAY, Jaume	1934	—	3	5	1967
VIADER, Ferran	1916	—	3	0	1947
		19 (3,8)	85 (4,04)	67 (3,3)	

matrimonials sabem que algunes famílies d'hisendats es van ar-ruïnar en el segle XVIII o en el segle XIX per un nombre excessiu de filles per dotar. Un nombre baix de fills, d'altra banda, podia

Taula 3. Dades sobre els entrevistats nascuts després de la guerra (1940-1950)

Nom	Nombre de germans del pare	Nombre de germans de l'entrevistat	Nombre de fills de l'entrevistat	Data matrimoni de l'entrevistat
ARGEMÍ, Lluís	1	5	0	
BURCET, Joaquim	—	3	5	1965
COLL, Carles	—	2	1	1974
FORT, Ramon	11	5	4	1974
RAHOLA, Josep	7	3	2	1975
RIBOT, Josep M.	—	11	5	1967
RIERA, Ramon	—	4	0	1988
ROS, Joaquim	9	4	3	
TEIXIDOR, Narcís	—	3	3	Solter
TORRES PUIGMIQUEL	—	2	1	
TRINCHERIA, Joaquim	—	5	1	1968
VIDAL, Lluïsa	—	2	2	
			∅	2∅
ANGLADA, Llorenç	7(?)	10	2	
	25 (5)	59 (4,5)	26 (2,2)	

deixar un patrimoni sense hereu. En les darreres dècades els estudis històrics insisteixen que aquesta –més que no pas les estratègies matrimonials de casament hereu-pubilla– va ser la causa principal de la concentració en unes mateixes mans de patrimonis procedents de diverses famílies.

No són infreqüents, en la nostra mostra, les històries que par- teixen d'una concentració recent de dos o més patrimonis en mans d'una mateixa família, sovint provocada per l'existència atzarosa d'un matrimoni sense fills. És el cas d'un entrevistat (A), que heretà el 1965, a la mort del pare, el patrimoni familiar. Quan morí un oncle també heretà el patrimoni de l'avi matern,

Taula 4. Nombre de fills nascuts en el si de cada família

Data	1750	1775	1800	1825	1850	1875	1900	1925
matrimoni	-1774	-1799	-1824	-1849	-1874	-1899	-1924	-1949
ADROER	6	8	—	4	—	12	—	3
AMELLER	9	—	2	1	1	—	3	7
ANGLADA	8	11	6	3	—	2	7	10
CIURANA	4	5	9	—	4	—	3	2
FORT	12	5	—	8	—	2	4	2
NOGUER	3	10	6	—	5	3	11	2
RIBOT	8	—	11	—	5	13	7	11
RIURÓ	—	6	3	9	—	2	3	4
ROS	15	10	4	—	3	12	5	4
VIADER	12	13	5	12	—	9	3	—

del qual aquest oncle només n'era usufructuari. Aquest oncle s'havia casat el 1923 i el 1925 s'havia separat; sense fills, va tenir la casa en un fideïcomís absolut durant seixanta anys. Un altre dels entrevistats (B) és hereu del patrimoni del seu pare i també del patrimoni d'un parent llunyà: *«com que va morir sense fills va passar al fill de la germana més gran, que era la meva àvia la germana més gran i va passar tot»*. Encara hi ha un altre cas singular. El gran patrimoni acumulat per C va ser possible per la mort sense fills d'una seva germana casada, no pas amb un desconegut, sinó amb un oncle, que havia fet una immensa fortuna a l'estranger amb negocis hotelers.

Els titulars de dobles herències poden optar per tornar a separar, en la següent generació, els patrimonis acumulats. Es tracta d'una pràctica molt antiga entre les famílies catalanes i en aquests casos és clar que el nomenament de dos germans hereus, malgrat

l'aparent minva del patrimoni familiar, no significa una crisi del sistema de l'hereu. Entre els entrevistats, trobem tres casos que responen a aquesta tipologia. El primer, diguem-li altra vegada A, explica que la mare era pubilla i «*podia fer hereu a qui fos*». Ell va acabant essent hereu d'un oncle que tenia un important patrimoni en un altre municipi. Bé, en realitat va heretar el patrimoni el seu pare, que hi va renunciar. Per fer-se'n càrrec, A també va haver de renunciar al patrimoni de la mare, que va anar a parar a les mans d'un seu germà. L'herència de l'oncle no va ser voluntària: «*el meu tio era hereu gravat*»; en no tenir fills, la finca va passar directament al seu germà, el pare del nostre entrevistat. Un altre cas de concentració i posterior segregació de patrimonis el representa la família d'un altre entrevistat, B, l'avi del qual havia heretat un important patrimoni, la mare un altre i l'àvia una part d'un tercer patrimoni familiar. L'avi de B va decidir tornar a dividir l'important patrimoni acumulat entre els fills mascles. El pare, en canvi, després d'haver-la tornat a concentrar, va decidir mantenir-lo i el va transmetre sencer a B. Finalment C, una entrevistada, ens explica un altre cas de reunió de dos patrimonis i posterior divisió successòria. C és vídua de l'hereu d'un d'aquests patrimonis. La història de com va anar a parar aquest patrimoni a mans del marit és força complexa. Una besàvia havia decidit passar l'herència a un nebot de la branca del seu marit perquè «*no hi va haver uns hereders que agradessin en els que els hi havia de passar l'herència*». A casa del marit de C eren cinc germans; el gran i el petit eren nois. El gran va heretar el patrimoni familiar del pare; el petit, que va ser el marit de l'entrevistada, va heretar l'altre patrimoni.

Podem explicar encara dues versions diferenciades de processos semblants. El pare d'un dels nostres entrevistats, D, heretà el patrimoni familiar perquè el germà hereu morí sense fills. «*Que si haguessin tingut fills no hagués pas heretat el meu pare. Va ser de xurro que heretés el meu pare*». El procés torna a ser una mica complicat.

«Abans hi havia la pubilla, que era la primera que va heretar aquí. Però després va néixer el noi. Llavors van dir a la pubilla que era la dona d'en ... li donarem un altre patrimoni que tenim...». El fill gran d'aquesta dona, l'oncle de D, havia heretat aquest altre patrimoni. Ara bé, l'hereu del patrimoni familiar es va morir. Aleshores l'oncle va renunciar a favor del seu germà i va ser així com el pare de D va acabar heretant el patrimoni gros. Però, explica D: «Va dir que ja estava content amb lo de Can O. [municipi de LL]. Que ell havia portat allò durant 15 anys. Ja li agradava allò. No anar a fer una explotació d'una cosa nova que no sabia que era». Segons l'entrevistat: «el pare deia que el gran havia d'anar a can N. i el petit a LL. Jo era el petit, per tant, a mi em tocava LL. A nosaltres ja ens agradava LL.». Si van canviar, és perquè el germà de D volia viure al poble i a ell li agradava més viure a pagès. Ara bé, D tenia set germans i, tot i ser ell l'hereu, el seu pare va disposar que tots els germans i germanes heretessin alguna cosa: «va fer hereu a tothom perquè no ens baralléssim». L'esposa de l'entrevistat, quan és interrogada al respecte, explica que ella també va rebre com a herència familiar dos masos. D'altra banda, el germà gran de D que, com hem vist, ja havia heretat un mas, més tard va rebre una altra herència important, en un altre municipi: va anar a parar a ell perquè «tocava a Can O.».

En el cas d'E, la mare havia acumulat un patrimoni gros perquè era la cinquena en una línia de filles úniques. És a dir, durant cinc generacions s'havien anat acumulant «*patrimonis propis i patrimonis de marits*». La generació de l'entrevistat trenca aquesta tradició ja que són cinc germans: dos homes i tres dones. Tots hereten. «Des de petits a nosaltres ja ens havien anat assignant, als germans, una certa relació amb les diferents finques. No amb els patrimonis sinó que casi bé lo que parlàvem era de municipis:(...) . Això era una petita correcció de lo que eren els cinc patrimonis que havia rebut la meva mare». El resultat final fou una distribució d'herència força peculiar. L'atzar biològic havia jugat un paper important en l'acumulació de cinc patrimonis en mans de la mare de l'entrevistat. Molt més si tenim

en compte que en la tradició d'aquesta família, que era d'origen valencià, no es practicava la institució de l'hereu. Encara que E arriba a dubtar-ne una mica: «*Bé, a mi la M. (germana d'E) sempre m'havia dit que els F. [cognom de la família] no feien hereu i, de fet, es van quedar amb tot el patrimoni X., que no deixava de ser un orgull pel marquès*».

Només en un altre cas (F.) també s'afirma que la pràctica de l'hereu era desconeguda a la família. F afirma que ni a la família del seu pare ni a la família de la seva mare hi havia hagut hereu, almenys en els darrers cent anys. Ell és el segon de quatre germans, i té una quarta part del patrimoni dels pares. Admet, però, que potser no hi ha hagut hereu perquè no es tractava d'un sol patrimoni: «*eren coses diferents*».

Tornant a les tendències demogràfiques, la reducció del nombre de fills pot haver alleugerit el pes dels deutes lligitaris assumits pels hereus. Alguns dels entrevistats deixen entendre que el pagament de llegítimes no va ser un problema perquè només van haver de pagar-les a un germà o a una germana. Però com veurem més endavant, el nombre baix de fills no ha impedit que molts altres considerin el pagament de les llegítimes com un problema important per a la continuïtat del patrimoni.

El nombre baix de fills pot plantejar, en darrer lloc, un altre tipus de problemes. L'alegria i satisfacció amb què alguns entrevistats expliquen que un dels seus fills —no necessàriament el gran— ha demostrat sentir afició per les coses del camp i de la terra contrasta amb la preocupació mostrada per alguns altres, quan es pregunten quin dels seus fills voldrà assumir les tasques d'administració i gestió del patrimoni en el futur.

3.3. QUI ES CASA AMB QUI?

El grup social dels propietaris hereus s'havia caracteritzat, en

els segles anteriors, per un alt índex d'endogàmia social. Podem dir que fins a la generació anterior a la dels nostres entrevistats, els hereus dels hisendats en general es casaven amb filles, a vegades pubilles, la majoria de vegades cabaleres, d'altres cases pairals. Aquesta estratègia matrimonial no és pas la del grup estudiant, ja que només sis dels entrevistats s'han casat amb filles de propietaris, sovint d'un estatus social inferior. El contrapunt el representa l'entrevistat que es casa el 1951 amb la filla d'uns masovers.

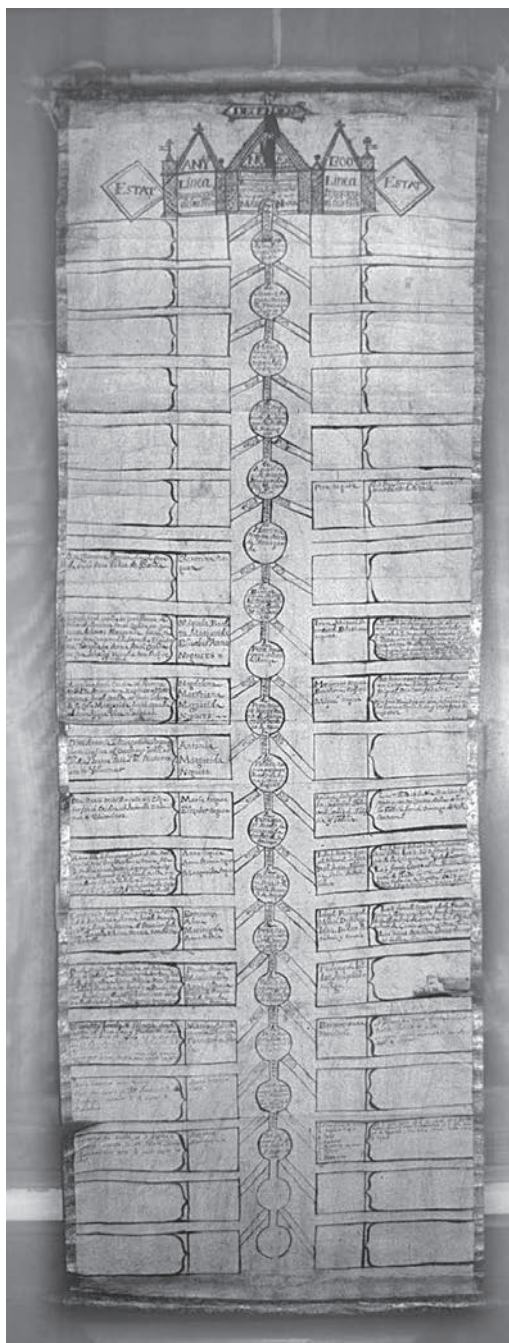
La major part dels consorts dels nostres entrevistats han nascut en el si de famílies dedicades professionalment a activitats no relacionades amb la terra. Algunes d'aquestes famílies residien en poblacions mitjanes de la regió de Girona (Torroella de Montgrí, Sant Miquel de Fluvià, Calonge i Llagostera), però són més abundants les que provenen de ciutats: 8 de Barcelona, 4 d'Olot, 3 de Girona, 1 de Palència. Una procedeix de Menàrguens (Lleida) i una altra de l'estranger, d'Anglaterra. Aquesta diversitat geogràfica té molt a veure probablement amb el fet que molts hereus han estudiat a la universitat —a Barcelona, o a Madrid— i ha estat sobretot en aquesta etapa de la seva vida quan han establert relacions fora de l'àmbit rural tradicional i han conegut la seva futura esposa.

Només el seguiment de cada família permet comprovar el grau de trencament que suposen els matrimonis dels entrevistats amb la tradició secular de les respectives famílies. Teòricament, els menys allunyats d'aquesta tradició, a més dels sis casos esmentats de matrimoni entre fills de propietaris, són els casos en què els propietaris han emparentat amb militars o amb professions liberals. Però, amb algunes excepcions, també en aquests casos es fa evident la ruptura que representen els actuals matrimonis respecte del sistema d'aliances pactades en el segle XIX entre hisendats i nobles militars, o entre hisendats i doctors en medicina, notaris o doctors en dret. Aquestes famílies, al segle XIX, perta-

nyien totes a un *milieu* en què les rendes del treball, si existien, no eren pas les més importants. És aquest fet el que diferencia amb més contundència el caràcter de les estratègies matrimonials de la majoria dels nostres entrevistats respecte de les dels seus pares, avis i besavis.

Parlem, primer, dels tres casos en què els militars són protagonistes. Una de les nostres entrevistades, A, es va casar el 1946 amb un veterinari i militar de Palència. La família de B, en canvi, és, de fet, una família de tradició militar. El besavi era un militar vingut de Màlaga que es va casar amb una senyora de Barcelona. B i els seus dos germans són militars i la germana també està casada amb un militar. Ell es va casar l'any 1960 amb la filla d'un advocat de Barcelona. L'avi matern de C també era militar, i va arribar a ser cap de la Casa Reial d'Alfons XII a Madrid. Però C es va casar el 1957 amb la filla d'un mestre rural, llicenciada en història i instal·lada a Barcelona.

Pel que fa a les aliances matrimonials amb famílies de profes-

Arbre genealògic del Noguera de Segueró.

sions liberals, és evident que a mitjan segle XX el nombre de professionals s'havia multiplicat prou per deixar de ser vistos i considerats, com devien ésser-ho en el segle XIX els anomenats doctors en dret o medicina, membres de les classes superiors. Hi ha una sèrie de propietaris o propietàries que estan casats o casades amb metges o metgesses. És el cas de D, aparellador interiorista, que el 1995 es casà en segones núpcies amb una metgessa de Barcelona; E es casà el 1967 amb una metgessa, filla de metge; i una de les nostres entrevistades, F, es va casar el 1968 amb un metge de Barcelona.

Els pares de G són respectivament metge i bibliotecària de Barcelona, i ell està casat amb una advocada amb arrels valencianes i extremenyas. Finalment, H, farmacèutic de Girona, es va casar el 1954 amb una farmacèutica de Girona.

Les altres professions de les dones dels entrevistats, quan s'indiquen, tenen majoritàriament a veure amb el món de l'ensenyament. Hi ha tres professores d'institut, una secretària i una assistent social. En general, el caràcter de les aliances matrimonials dels nostres entrevistats revela també un gran grau d'autonomia i llibertat dels fills respecte de les seves famílies i, sobretot, respecte dels pares. Aquesta llibertat es trasllueix en un escàs nombre de capítols matrimonials, que comentarem a continuació.

3.4. ELS DARRERS CAPÍTOLS MATRIMONIALS

Els capítols matrimonials com a document unitari van aparèixer a mitjan segle XVII i es van difondre sobretot durant el segle XVIII, almenys als dos Empordans, al Gironès i a la Selva⁷¹. Amb

71. Josep Maria PUIG SALELLAS (1995) *Tècnica jurídica de conservació patrimonial en la societat agrària gironina (segles XIV a XIX)*, Conferència inaugural del curs acadèmic, Universitat de Girona, 3 d'octubre de 1995; Pere GIFRE, Josep MATAS i Santi SOLER (2002) *Els arxius patrimonials...*

anterioritat, el mateix procés requeria que fossin signats el mateix dia, al mateix lloc i davant del mateix notari de tres a cinc documents: 1) l'heretament a favor del o de la contraent; 2) la donació del dot; 3) les cartes nupcials que es convenien entre els nuvis i especificaven la forma de lliurar el dot al futur marit; 4) la definició, o renúncia, dels drets llegítimaris de la núvia respecte de la seva família; 5) el debitori, si el dot no es pagava enterament en l'acte. Puig Salellas considera l'aparició dels capítols «*un exercici de racionalització*» i de «*progrés tècnic*».

A tots els entrevistats se'ls ha preguntat si havien signat capítols matrimonials. En cas de resposta negativa, havien de respondre si recordaven quins havien estat els darrers capítols signats per la seva família. El conjunt d'entrevistes permet constatar amb claredat el declivi del costum de signar aquest tipus d'escriptura. Des de quan? El 1907 el notari de Girona Sagner i Olivet encara afirmava que a les comarques gironines «*ben pocs son els que tinguent finques*» o, fins i tot «*sense tenirne, visquent quasi exclusivament sobre la terra en calitat de masovers, que al contraure matrimoni, ó al determinar celebrar-lo, no convinguen i firmen la corresponent escriptura de Capítols Matrimonials*»⁷².

Tots els estudiosos del tema estan d'acord a remarcar la importància dels capítols. Encarna Roca els considera l'instrument del pairalisme jurídic, ja que eren el mitjà d'expressió de la llibertat civil. I a continuació afegeix: «*però alguna cosa no deu funcionar quan els propis pairalistes posen de relleu que hi ha zones de Catalunya en les quals el costum de fer capítols és certament escàs*»⁷³. Per la seva part, en constatar la seva decadència a partir del primer terç del segle XX, Barrera assenyala que «*sólo algunas familias de propietarios con patrimonio importante que defender, han persistido hasta el final*

72. Emili SAGUER (1907) «Règim econòmic familiar de Girona y son bisbat segons els mes frequents pactes matrimonials», *Revista Jurídica de Catalunya*.

73. Encarna ROCA (1998) «Família, pairalisme i institucions jurídiques», *Estudis d'Història Agrària*, 12, p. 17-42.

en el uso de este instrumento sucesorio»⁷⁴. Barrera aporta aquestes dades per al conjunt de Catalunya:

Taula 5. Nombre de capítols matrimonials escripturats a Catalunya, per decennis

1921-30	21.700
1931-40	11.473
1941-50	14.893
1951-60	11.641
1961-70	6.478
1971-80	4.738

Font: Barrera, 1990

Barrera dona també les dades per comarques. Aquestes són les referents a les comarques gironines:

Taula 6. Nombre de capítols matrimonials escripturats a la regió de Girona i el Barcelonès, per decennis i comarques

	1921-30	1931-40	1941-50	1951-60	1961-70	1971-80
Alt Empordà	231	146	128	86	37	37
Baix Empordà	330	234	245	168	76	39
Gironès	1.341	835	980	691	219	103
Garrotxa	972	543	640	591	208	105
La Selva	296	110	188	274	100	35
Regió	3.170	1.870	2.181	1.810	640	319
Barcelonès	518	238	496	770	571	1441

Font: Barrera, 1990

74. Andrés BARRERA GONZÁLEZ (1990) *Casa, herencia y familia en la Cataluña rural*, Madrid: Alianza Editorial, p. 89.

La davallada de les comarques gironines i, en general, de tot Catalunya, contrasta amb l'evolució dels capítols signats a la comarca del Barcelonès. Aquesta circumstància ens posa en alerta respecte de la funció actual dels capítols que no necessàriament és l'exercida en el passat. Puig Salellas, en la seva conferència, assenyala que el 1994 només s'havien signat a tot Catalunya 603 capítols, i els compara amb els 2.696 signats el 1921. Respecte d'aquests, a més a més, fa aquesta puntualització: *«una bona part dels que s'atorguen ara no tenen res a veure, quant al contingut, amb els capítols convencionals i, fins i tot, a vegades, tenen per objecte la regulació d'una situació de separació de fet, circumstància que explica que la majoria de capítols s'atorguen ara a Barcelona capital (266) i no, com era tradicional, a les comarques de Girona i Lleida»*.

En el món rural, Barrera considera determinants per a la decadència dels capítols l'augment de la pressió fiscal, la inadequació d'aquest instrument jurídic a causa de la seva rigidesa, els canvis socioeconòmics, la mecanització del camp, la implantació de sistemes de producció *industrials* dins de les tasques agràries i el deteriorament de la funció economicoestratègica del dot.

Hi ha una altra dada que pot ser interessant de remarcar. Els capítols matrimonials no havien quedat marginats en el dret català. En certa manera, la compilació del Dret Civil de 1960 hauria pogut significar un estímul per als capítols. Algunes disposicions referents al pagament de drets legitímars s'inspiraven, segons Encarna Roca, en pactes habituals en els capítols matrimonials i *«establien una compensació d'interessos de la llegítima per aliments que havia estat admesa en antigues sentències del Tribunal Suprem, com ara les del 12 d'abril de 1913 i el 8 de novembre de 1926, en les quals es declarava que sempre que l'hereu pagués al legitimari una quantitat determinada en concepte d'aliments o de pensió, aquesta quantitat s'havia d'imputar als interessos de la llegítima»*. Es tractava de l'article 139.3: *«mentre el legitimari visqui a la casa i en companyia de l'hereu o de l'usufructuari universal de l'herència i a les seves expenses, la llegí-*

tima encara no satisfeta no reportarà interessos» i de l'article 146.2, que estableix que *«aquest temps (el de prescripció de la llegítima) no correrà respecte del legitimari en tant que visqui a casa i en companyia de l'hereu o de l'usufructuari universal de l'herència»*. La primera de les normes citades (article 139.3 de la Compilació) subsisteix en el Codi de Successions de 1991. El dret de reclamar la llegítima s'extingeix, sense distinció, als 15 anys de la mort del causant (article 378 del Codi de Successions).

Quins van ésser els darrers capítols matrimonials? Les notícies que ens proporcionen els nostres entrevistats sobre capítols són més escasses del que havíem pensat. Només cinc dels entrevistats diuen haver-los signat, i, encara, no en tots aquests casos els capítols van implicar l'heretament del nuvi. El primer (A) explica que va signar capítols dos dies abans de casar-se, però que en el testament de l'avi, el 1979, aquest va fer hereu el fill gran d'A mentre ell, en canvi, que portava la hisenda des dels 60 (i el 1950 quan el pare havia comprat el tractor l'havia posat a nom seu), només va ser usufructuari. No sabem si la decisió responia a interessos fiscals (estalvi de drets reals). Encara més singular és el cas de B, que no havia signat capítols en ocasió del seu primer matrimoni, però sí que els va signar en el segon, realitzat el 1995, trobant-se el pare malalt. El germà de B havia mort el 1984 i ell va ser instituit hereu en el testament del pare. B identifica la figura de l'hereu amb un hereu fins a la mort: *«l'avi era ben bé l'hereu i els hereus hasta que un no s'ha mort, pues segueixen siguent hereus i no deixen res»*.

El més gran dels nostres entrevistats, C, nascut el 1916, assegura que els tres germans han fet capítols matrimonials. Segurament és el cas que es correspon més amb els capítols matrimonials clàssics. Fins i tot ens diu el nom dels notaris. La seva germana gran va tenir els *«millors»* capítols, escripturats pel notari Dalí. Pel que fa als propis capítols, la dona de C, que intervé en l'entrevista, diu que en l'acte de la signatura se li va regalar un ram de flors *«per atenuar totes les clàusules TREMENDES dels capítols»*.

D, un nebot de la dona de C, que també hem entrevistat, explica que es va casar el 1967 i va fer capítols, però ja no va seguir el patró clàssic. Van fer capítols matrimonials dos o tres anys després; no els van fer abans perquè la dona «*tenia verdader pànic a aquesta paraula perquè tenia una tia que muntava uns sidrals...*». La família d'ella no hi va participar. Pensa que va ser el darrer de la família a signar capítols, perquè els germans no n'han signat. El pare, que era metge, li començà a donar la finca poc després d'heretar de l'avi (el 1974 o 1975 morí l'avi i el 1976 o 1977 li començà a donar la finca). Però de fet ell ja la gestionava des de dos o tres anys abans de casar-se. Per la seva banda E, casat el 1974, que ha fet capítols, és l'únic que té clar que també signarà capítols quan les seves filles (no té fills mascles) es casin.

Entre els entrevistats casats que no han signat capítols, que ja hem dit que són majoria, són pocs els que asseguren que els seus pares en van signar. Les opinions sobre aquest instrument són prou diverses. A, nascut el 1923, no ha fet capítols però no se'n penedeix. Té «*ben enfocat*» el tema de l'heretament. Els fills saben que tindran cada un. El pare li havia donat confiança i el deixava fer: «*Abans de morir el pare, sabia que seria l'hereu i les germanes sabien el que rebrien cadascuna d'elles*». Ell ha fet el mateix, ha parlat amb els fills i pensa que així no hi haurà problemes.

B diu que el seu pare encara va fer capítols matrimonials, però que ell ja no. Tot i això explica per què valia la pena, abans, fer capítols matrimonials. Era una manera de *saber* que un seria l'hereu. «*Jo me'n vaig fiar de lo que me van dir. Lo que dèiem, que gòita, després serà o no serà. Però jo me'n vaig fiar, o sigui, tenir fe, no, que se'n diu tenir fe d'això, no. Aleshores van dir, tu seràs l'hereu, doncs bueno te'n cuides de lo de casa*».

C, nascut el 1934, pensa que els últims de fer capítols matrimonials devien ser els seus avis i que el pare ja no en va fer «*potser perquè va haver-hi un moment que la gent va dir això ja no és de moda, perquè el que fas és crear problemes a totes les herències, que es*

creen». Però, en canvi, el pare, que era un hereu lliure, el va fer hereu gravat. Tampoc havia signat capítols D, que tot i haver estat ajudant a les tasques d'administració del patrimoni, no va ser hereu fins la mort del pare, el 1973. La mare n'és usufructuària.

Finalment, E parla dels capítols matrimonials com d'una cosa del passat: *«Aquí a casa jo encara en trobaria de capítols matrimonials»*. Però al llarg de l'entrevista se'l veu condicionat pels capítols signats pels seus pares: *«Els del meu pare, que al cel sia, encara va fer capítols matrimonials que a mi ja em van nombrar hereu quan se van casar, que era lo que feien»*. I encara: *«Sí, perquè ells ja en els capítols m'havien nombrat a mi hereu. Quan es van casar, el primer noi ja era el que s'havia de quedar a la casa.»*

3.5. EL PAGAMENT DE LES LLEGÍTIMES

Teòricament, els drets llegítimaris signifiquen una quarta part del patrimoni, que s'ha de repartir entre tots els fills. És molt possible, com defensen alguns historiadors, que en el passat el pagament dels dots no hagués respost exactament a aquest criteri. En els capítols matrimonials dels segles XVIII i XIX es pactava la quantitat del dot que es pagava al nuvi o a la núvia al mateix temps que es formalitzava la renúncia als drets llegítimaris. Els historiadors habitualment hem utilitzat la quantitat satisfeta en concepte de dot com a indicador de l'estatus socioeconòmic de la família. Hem fet bé? Algunes dades fan pensar que sí. Per exemple, el fet que les germanes d'una família normalment rebessin la mateixa quantitat en concepte de dot, independentment del nombre de germanes i també el fet que, com hem dit, no trobem en els arxius privats i notariais valoracions dels patrimonis. En el Congrés Català de Jurisconsults de 1882, Joaquim Cadafalch encara parla del *«dot moral»* que significa per a algunes noies *«el bon nom de la família d'on vénen»* i que és *«més important que el dot*

material». El jurista sembla acceptar que el nombre de germans i germanes no és important a l'hora d'establir un barem en funció de les quantitats dotals: «*Así no se extrañará que, á juicio de la honrada gente del campo, se haya creído importante la dote de mil á cuatro mil libras; de suerte que, hasta há poco, no habia apénas una dote de 6.000 libras; y en ciudades de la categoría de Barcelona los más valiosos propietarios y aún casas de alta y antigua nobleza no daban dote á sus queridas hijas, que excediese, de 8.000 libras*»⁷⁵.

Una afirmació com aquesta suggereix que el dot no guardava massa relació amb la llegítima. Però això no sembla ser així en el cas dels nostres entrevistats. Aquests ja no parlen de dots; i parlen molt més de pagament de llegítimes que de renúncia de drets llegítimaris. Els cabalers i les cabaleres del segle XX semblen poc disposats a renunciar a allò que per llei els pertoca.

Una hipòtesi que es pot desenvolupar és, doncs, si a començaments del segle XX, és a dir, quan la institució de l'hereu encara era força practicada entre els hisendats, els germans i germanes ja no es «*conformaven*» —a diferència del que sembla que succeïa en els temps anteriors— amb un *dot* més o menys simbòlic, més o menys d'acord amb la seva *classe*, sinó que hereus i cabalers sabien perfectament que aquests darrers podien reclamar la valoració del patrimoni i la repartició legal entre els germans de la quarta part del patrimoni. Així, alguns dels entrevistats tenen interès a deixar molt clar que van portar a terme la valoració del patrimoni per procedir a pagar llegítimes. En d'altres casos, és clar que la satisfacció dels drets llegítimaris ha comportat la venda de finques —si el pagament s'ha fet en diner— o la seva donació —si s'ha preferit aquesta via— amb la conseqüent minva del patrimoni preservat per a l'hereu.

75. José FAUS CONDOMINES (1883) «Sobre el congreso catalán de jurisconsultos», *Revista del Instituto Agrícola Catalán de San Isidro*, juny, p. 138.

Aquestes pràctiques fan que avui la figura de l'hereu, fins i tot quan ha estat així estipulada, no es correspongui massa exactament a la idea clàssica d'hereu universal, en el sentit de continuador i preservador de la totalitat del patrimoni heretat. Una part de l'explicació podria raure en la mateixa hipòtesi que acabem de suggerir, d'una major exigència per part dels germans i germanes. Però en aquest cas cal tenir en compte també la coincidència en el temps amb una important disminució de la rendibilitat de la terra i la conseqüent manca de liquidesa. A aquest fet hi podríem afegir un encariment del crèdit, és a dir, del valor del diner, que també hauria incidit en una mateixa direcció.

A, per exemple, considera que *«totes les herències s'han vist afectades»* pel problema de les llegítimes: *«El meu pare, jo me'n recordo que hi va haver una davallada econòmica important. I jo també l'he tingut i és clar, per força que té que caure una cosa o una altra. Com aquell, hi ha un vers d'en... exactament que diu allò de l'hereu que ha nascut: ens costarà mitja hectàrea aquest noi que es dirà Eduard, no? Pues lo mateix. Que quan o els naixements o qualsevol cosa sempre te tocava un tros de terra. Tenies que anar venent algo»*.

A també explica que *«per pagar les llegítimes vam fer-ho valorar tot, vam fer-ho tot com s'havia de fer... i lo que va tocar a cada un ho vaig pagar»*. B va haver de pagar la llegítima a la seva neboda, la filla del seu germà. *«Va ser duríssim»*. Li volia donar terres perquè era el que tenia, però no van acceptar-ho: *«Va ser molt difícil valorar coses però al final de tal es va poder arribar a un acord i es va fer el pago i ja està»*.

Ens entretindrem més en el tercer cas, C. Aquest situa com a causa principal de la descomposició del patrimoni, en temps del seu avi, el pagament de les llegítimes. L'entrevistat encara no acaba d'entendre què va passar. El besavi disposava d'un gran patrimoni i va fer hereu l'avi.

I, és clar, sigui que els germans van veure que tot aniria en mans d'un... sigui

que els germans van veure que tu, això no pot ser, a mi també m'agrada viure... I llavors ell, no va saber reconduir la situació amb mà ferma, i güita, un se li enduia una calaixera, l'altre li demanava un mas i, bueno, va ser un desgavell total. I els altres, doncs d'alguna manera, de tot lo que se'n va poguer aprofitar, ho varen malvendre, vull dir que el patrimoni es va desgregar, però a la vegada, no és que puguis dir: «No, güita, el meu tiu avi, té un mas ara, tal i qual que...» No, tot és a can seixanta. Molts, lo que vam constatar amb tu una vegada, estan en mans dels masovers, o sigui, lo més ràpid.

El pare va ser el primer que va tornar a treballar, a «embrutir-se» les mans. Ell explica que ha complert amb els seus deures. Les seves germanes ho han entès. Menys una, que viu a Amèrica. Les altres ja li expliquen que ell és el que viu pitjor.

Aviam, numèricament és la quarta part de no sé què... però és clar, numèricament aquestes coses costa molt, és clar, si el teu pare et deixa quatre milions al banc, güita, es divideix per quatre i si són deu germans aquesta quarta part entre tots deu. Fantàstic. El problema és quan és patrimoni, no líquid, i això és lo que va passar. No se'ls hi va ocórrer res més que liquidar-lo, així de fàcil. Fer-lo líquid...

Eren nou o onze. Les reclamacions dels segon, tercer i quart...

El meu avi hauria d'haver fumut un cop de puny a la taula i haver dit: «Güita tu, s'ha acabat. Això es valora, es diu lo que val, i en ves de donar-te un mas, doncs... Ja el vendré jo el mas, i el benvendré... Però no, va donar masos que als altres els hi va faltar temps per vendre'l-se, per malvendre, i viure vuit, deu, quinze anys més amb la línia que havien portat...

No ho entén, i arriba a dir: «*hi havia un mal fonament, en aquella família...*». De fet, recorda que el mateix avi «*quan es va casar, se'n va anar un mes a voltar per Espanya...*».

El cas de D serveix per il·lustrar en una mateixa persona les dues actituds possibles de les germanes dels hereus. La germana de D havia renunciat a l'herència, però quan la mare, usufructuà-

ria, va morir «*va dir que no havia tingut prou i llavors va tornar a reclamar... això que ella havia signat davant el notari que no reclamaria res perquè ho va donar abans d'hora i havia d'esperar que li toqués... Doncs va dir que aquella firma no valia res i encara li vaig haver de donar uns milions més. I per això ara no ens parlem amb la meva germana*»

Com hem dit, una diferència important entre el que expliquen els nostres entrevistats i el que trobem en el passat és el pagament de les llegendimes en béns, és a dir, en terres. Quan E va ser instituït hereu es van haver de pagar les llegendimes «*deprenguent-se nosaltres d'unes finques per poguer pagar aquestes llegendimes perquè actualment poder pagar una llegendima sense fer-ho aixís, no sé qui ho pot fer-ho*». Així, el patrimoni es va veure disminuït en haver de pagar les llegendimes. F, per la seva banda, va vendre solars a l'empresa d'aigua envasada Font Vella i així cada germà va heretar, en concepte de llegendimes, un pis. G, un hereu gravat, ha pagat les llegendimes als seus germans amb propietats. H ha pagat a una germana amb una casa a Calonge i a l'altra amb diners.

Un altre entrevistat, I, que també va pagar en finques els drets llegendimaris, pensa que la raó es trobava en el comú «*interès pel món rural*», que se'ls havia encomanat a tots: «*els meus germans, tots, han cobrat els drets llegendimaris, han marxat de la ciutat i s'han arreglat el patrimoni llegendimari que els hi ha tocat i viuen en el món rural tots*». I això en una família en què «*tots els germans, igual que les meves filles, doncs saben que l'hereu és l'hereu...*». Aquest entrevistat té quatre filles, pensa fer pubilla —no necessàriament la filla gran— i pagar els drets llegendimaris a les altres filles amb patrimoni; sap que «*abans es feia en efectiu*» i pensa que era «*perquè la rendibilitat de les finques era proporcional al valor patrimonial*».

Més realista sembla la versió de J: «*el meu pare (havia nascut el 1905 o 1906) va pagar les llegendimes a les seves germanes encara. Però jo ja no els he pagat, vull dir el pare els hi va deixar béns en concepte de llegendima... Perquè és que ja no hi ha maneres d'aconseguir els diners aquests... Amb lo qual ja és un, diguem-ne, un començament del des-*

membrament del patrimoni...». El pare va donar un mas a cada germà (són dos nois i dues noies).

Cadascuna de les tres germanes K també va rebre l'herència en finques. En aquest cas, sembla que la seva condició de solteres va fer decidir al pare a donar aquest pas. Les germanes expliquen que, en un primer moment, el pare volia vendre per pagar les llegítimes, però que ho va consultar i li van aconsellar que no ho fes: *«això no (...). Una propietat cada una i avall»*. Les germanes expliquen que el pare pensava que si elles eren solteres l'hereu no les treuria de casa i en morir, elles retornarien les finques al patrimoni. De fet, quan són entrevistades, les tres germanes parlen de l'hereu amb recança, perquè aquest no només les va fer marxar de la casa pairal, sinó que la va vendre.

El pagament de llegítimes va molt lligat també al record de conflictes successoris. Un dels entrevistats parla de conflictes successoris del segle XIX, referits a les germanes de l'àvia. Un altre recorda vagament un conflicte: *«Jo sé que el meu besavi va tenir un plet que va durar bastants anys, que no sé com va acabar, que el seu germà li reclamava suplement de la llegítima»*. En el cas que hem comentat abans, D no es parla amb la germana. Una de les entrevistades pensa que tant les llegítimes paternes com maternes generen conflictes: *«Penso que no conec a cap família que no hagi generat algun problema»*. Considera que llegítimes i dots *«han comportat problemes... com sempre, com tota la vida. Els pagaments de llegítimes i de dots a les pairals ha sigut un problema perquè, és clar, en un moment donat s'havien... en un mal moment econòmic i s'havien de desfer d'uns diners, d'unes finques... Sí, és clar, jo també ho he viscut. Hi ha hagut problemes. Hasta la generació anterior a la meva hi ha hagut problemes de família»*.

Però també hi ha entrevistats que guarden records molt més plàcids. És el cas d'aquest entrevistat: *«jo me'n vaig enterar que hi havia una cosa que se'n deia llegítima quan es va morir el meu avi, perquè la meva mare em va dir un dia: Noi, me'n vaig al notari junt amb*

el teu tio, que anem a renunciar a la llegítima i a la trebel·liànica». O el d'un altre un entrevistat, solter i hereu gravat, que assegura que potser fa un segle que no es paguen dots a la família perquè les dones no es casaven, «*tenien tendència a quedar-se solteres*». També hi ha referències que abans hi havia maneres més fàcils de pagar llegítimes. Així, hi ha qui diu conèixer casos que quan neixia una noia agafaven un camp i plantaven arbres d'aquests que en 20 o 22 anys ja feien la tallada. Les tres germanes solteres entrevistades també expliquen que durant anys el pare no va tallar el bosc per si havien de pagar llegítimes.

Un altre tema associat a les llegítimes o, en tot cas, a les obligacions de l'hereu o pubilla envers els germans i les germanes, és el de les persones solteres o velles que continuen vivint a la casa. Una de les germanes d'A viu amb ells i no ha rebut llegítima. B explica que ha tingut cura d'unes ties velles. I val la pena reproduir el relat de C sobre un seu oncle:

El germà més petit del meu avi, [nom del germà], aquest home, no feia res. Era músic i ser músic... No va fer res en la seva vida, o sigui, no va treballar res, i el van tinguere que mantenir el meu avi i després el va tinguere que mantenir el meu pare. I l'home al final va anar a viure en un hotel i el meu pare va tenir que pagar-li l'hotel i tot. Un dia es va empijar per no sé si... Per lo que fos i va dir bueno, pues me'n vaig en una pensió, en una residència i van tinguere-li que pagar-li tot a aquest senyor. Se'n va anar a una residència i jo me'n recordo que va morir a la residència. Va sortir de casa i va dir que potser, no sé, estava mal cuidat o que no el teníem prou cuidat i se'n va anar i va exigir que se li pagués tot i que el teníem que mantenir.

Per la seva banda D considera que ser hereu volia dir «*tenir totes les germanes a casa mentre no es casessin o ties, que jo tenia dos ties velles aquí a casa i que es van morir*». En la mateixa línia, les tres germanes solteres entrevistades consideren que el bon hereu, a més de vetllar pel patrimoni, ha de tenir cura de les ties solteres. És el que havia fet el seu pare, que havia tingut cura de tres ties. El

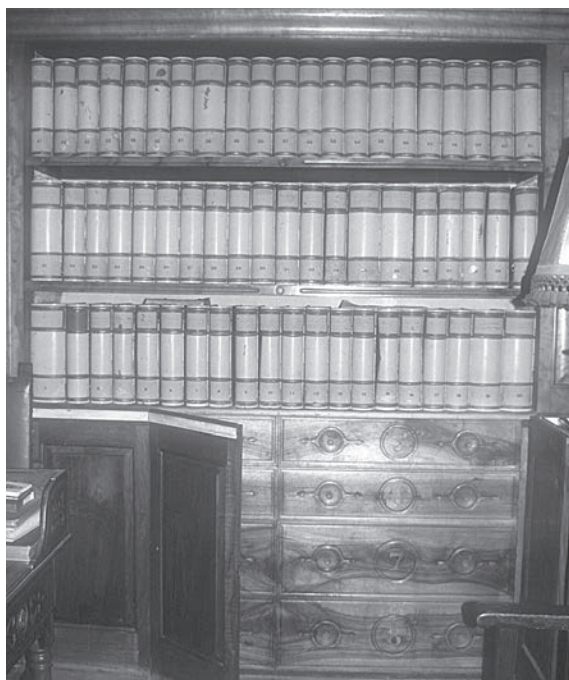
mateix pare que havia pensat, respecte d'elles i el seu futur: «*si són solteres, l'hereu no les treurà mai de casa*».

3.6. ELS HERETAMENTS CONDICIONATS: ELS HEREUS GRAVATS

Segons Puig Salellas, a qui hem vist reconstruir la història dels capítols a partir de la documentació de la pròpia família, l'aparició dels capítols com a document unitari, que ell situa a mitjan segle XVII, va anar associada a l'aparició per primera vegada de la disposició de l'heretament a favor dels fills dels contraents. Es tracta de l'heretament preventiu, que va més enllà del sistema de l'heretament prelatiu. Aquest darrer es limitava a establir l'ordre de la successió; primer els fills, després les filles.

L'article 122 de l'actual Codi de Successions estableix que en un codicil no es pot establir cap mena de substitució; excepte, com diu l'article 180, en el cas de les substitucions fideïcomissàries. La contradicció només s'explica per l'existència, anterior al codicil, d'uns capítols o d'un testament amb una previsió expressa sobre la substitució fideïcomissària. Els casos de substitució fideïcomissària que coneixem signifiquen generalment una via d'ampliació dels patrimonis familiars afectats. Els descendents, de vegades els néts, d'una cabalera, acaben rebent el patrimoni de l'hereu. Segurament ha estat una via molt freqüent d'acumulació de patrimonis i en tenim exemples des de l'època moderna fins als nostres dies. Tot i la seva indubtable importància històrica, però, la figura del fideïcomís ha estat poc estudiada.

En les nostres entrevistes les al·lusions als hereus gravats són més freqüents del que havíem imaginat. És interessant observar que en alguns casos els entrevistats identifiquen la signatura de capítols amb gravació d'herència. Així, A, quan explica que el seu pare havia signat capítols matrimonials però ell no, afirma que el

Imatge de l'arxiu patrimonial del Noguer de Segueró. L'arxiu conté la documentació del patrimoni guardada en caixes de zinc i calaixos.

seu pare era hereu gravat, però ell *«ja no va cometre aquesta tonteria de gravar d'aquesta manera»*. B també pensa que la figura de l'hereu gravat era molt freqüent: *«Jo he quedat lliberat. O sigui, jo sóc un hereu ara lliure però si que casi tots els hereus estan gravats»*. A C, nascut el 1941, també li sembla que fins l'avi tots havien estat gravats. D no és hereu gravat però diu que *«era molt corrent abans posar-hi que no es podien vendre res de la propietat fins que tinguessin un fill de divuit anys o coses d'aquestes»*. Però la

reflexió d'aquest propietari, un hereu *«completament lliure»*, sobre la poca llibertat que té a l'hora de vendre les finques, quan econòmicament podria convenir, a causa del sentimentalisme que sent pel fet d'haver-les heretat, ens dóna una altra dimensió de la pràctica i de la tradició de l'hereu gravat.

Tres dels entrevistats són o han estat hereus gravats. El més gran, A, explica: *«nosaltres vam ser gravats si no teníem fills»*. Quan els fills van morir ja hi havia els néts. B, nascut el 1934, fill d'un hereu lliure, també és hereu gravat: *«que si jo em moro sense descendència va a les meves germanes, a una de les meves germanes»*. Per últim, C, nascut el 1946, diu que a la seva família tots han estat hereus gravats: *«sempre ha sigut així»*. El pare havia heretat la propietat del pare i de la mare, que era pubilla. El pare el va fer hereu en el seu testament, el 1982. Ell vivia a la casa i va acceptar l'herència.

En altres casos, els entrevistats han rebut herències gravades. Així, A explica que el seu avi havia deixat, en morir, el 1977, un testament que no coneixien on deixava el seu fill hereu gravat. Aquest fill, solter, va morir el 1980, any en què l'herència va passar a la germana de l'hereu gravat, que era la mare del nostre entrevistat. Aquesta dona va decidir crear una societat anònima a nom dels tres fills. B heretà el patrimoni matern d'un hereu gravat escampa: aquest oncle s'havia casat el 1923 i el 1935 s'havia separat; sense fills, va tenir la casa en un fideïcomís absolut durant seixanta anys. Va arrancar el bosc, va fer malbé el patrimoni....

Troblem altres referències indirectes a la figura de l'hereu gravat. C explica que l'herència que va rebre d'un seu *tio* no va ser voluntària: *«el meu tio era hereu gravat»*; en no tenir fills, la finca passava directament al seu germà, el pare del nostre entrevistat. Ell va signar capítols matrimonials, però no és hereu gravat. Va ser instituït hereu el 1952 però fins al 1971 no va morir el seu oncle. Va anar a viure allà i va haver de tenir cura de l'oncle, que anava en cadira de rodes. D també parla de l'herència d'un oncle: *«el meu oncle va ser hereu gravat perquè no tenia fills i va haver de passar al fill de la germana més gran. En lloc de poder vendre-ho tot van gravar-ho que no podia... era passar de pares a fills i sinó a n'el fill o filla més gran»*. E explica: *«el meu pare es va lliurar d'estar gravat, perquè estava gravat i a l'últim moment, no sé com va ser, es va poguer lliurar d'estar gravat. Vol dir, que no podien vendre res i només en cas de venda tenia que ser una cosa molt... El jutge tenia que acceptar la venda. I en principi hi havia una quantitat molt petita que podies dir que vendre per unes necessitats determinades però té que ser el jutge»*.

Aquest darrer cas ens indica que tant interessants com les notícies sobre hereus gravats són les al·lusions a les tècniques de desgravació d'herències. A comenta que va heretar terres però no diners i que ell va haver de fer diners: *«vam tenir que vendre cases; a més, com que demanàvem crèdits no ens els donaven perquè estàvem*

gravats. Per això no ens deixaven calers, perquè estàvem gravats». Segons la seva muller: «elles (les germanes d'A) criticaven que els nois s'ho vendrien tot i quan van heretar van ser les primeres que s'ho van patejar». B va trobar la manera d'esquivar el fet de ser gravat: «vaig espavilar per alliberar-m'ho». Com? Va parlar amb un advocat de Girona que li va dir: «si tens fills, ja no estàs pas gravat. Això era per tenir fills. Però per vendre, deien que havien de firmar les germanes. És igual. Les farem firmar. Les farem anar al jutjat i els farem anar per força si no ho volen fer». De fet, ell va vendre poc.

C també considera que les gravacions es poden treure: *«Costa molt, però es poden treure. No, tot no. És impossible de treure-ho tot. Però hi ha una coda amb la que primer et pots adjudicar legítimes, després la quarta trebel·liànica... després dius no hi ha res més. No hi ha res més però es pot buscar... Jo, per comprar unes coses que hi hagi un hereu gravat hauré de mirar quina és la família». Considera que ara és més difícil que abans: «fa vint anys la gent comprava hereus gravats i es treien hereus gravats com aquell que... més que res com una cosa material». En el seu cas, el pare havia deixat unes quantitats monetàries a les germanes. Ell no tenia diners, però una va acceptar una casa. El pare també havia reservat uns terrenys per vendre.*

L'hereu gravat més jove que hem entrevistat, D, no tenia diners per pagar els drets reals a hisenda ni les lligítimes dels germans. Va fer un acte de jurisprudència voluntària: *«acudir al jutjat i dir això: jo són un hereu gravat que tinc que donar unes lligítimes als meus germans, que tinc que pagar hisenda i que no tinc res».*

3.7. «SER HEREU NO ÉS UNA GANGA»

D'una manera força sistemàtica s'ha demanat als nostres entrevistats que fessin una valoració del sistema de l'hereu. La majoria pensen que històricament el sistema de l'hereu ha desenvolupat una funció molt important en la conservació dels

patrimonis. És interessant constatar que en tres casos es compara el que ha passat a Catalunya amb el que ha passat a Galícia per valorar molt positivament la institució. Però són molt pocs els que pensen que el sistema s'hagi de mantenir.

Cal dir que els entrevistats parlen del tema amb un to més o menys apassionat segons la seva pròpia situació personal. Per exemple, A, que s'ha després pràcticament de tota l'herència, insisteix en els aspectes més feixucs: l'hereu té l'obligació, primer, de pagar als seus germans, i segon, s'ha de responsabilitzar d'acollir els germans als quals els vagi malament i els ha de tenir casa i plat a taula i llit. I, a més, ha de carregar amb totes les coses del pare i de la mare quan són vells.

B considera que es tracta d'un hereu afortunat, perquè no té germans: *«Bueno jo tinc una ventatja sobre els altres hereus que són molts de fills. Jo perquè sóc únic, per lo tant, ho he tingut més fàcil. Però jo reconec que els altres patrimonis que són molts de germans, l'hereu té moltes obligacions. Una d'aquestes, per exemple, és mantenir a tots els germans que siguin solters. O bé els hi té que donar la legítima, però si es queda la legítima que li pertoca a la família, els té que mantenir hasta la mort.»* I explica el cas de l'oncle avi, músic, que el van haver de mantenir fins que es va morir.

Un altre fill únic, C, explica que en els casos que coneix els germans fadrísters han estudiat una carrera universitària i es guanyen millor la vida que els hereus *«perquè l'agricultura ha decaigut molt i en canvi l'altre que ha tingut un negoci o ha tingut una professió o una carrera pues s'ha guanyat molt bé la vida, i això, en canvi pues avui en dia per mantenir el patrimoni déu n'hi do, déu n'hi do, vull dir que és difícil mantenir-lo, vull dir que és tan difícil mantenir-lo com fer-lo avui en dia».* D parla del que ha vist i sentit: *«si són varis germans... i un que ho tingui, si no tens una reserva d'un capital t'has de vendre o... aquí sí jo ho veig, perquè escolta, he vist patrimonis que dius, bueno, o d'altres que s'endeuten per vint-trenta anys, o sigui que és com, que és la seva vida pràcticament. Per disfrutar i és una mica de sacrifici,*

això és una cosa que sí que desapareixerà, això. I després amb les legítimes; tothom demana les legítimes. Abans la gent es conformava, mira t'han donat això o s'havien comprat un pis, això va a compte de la legítima, inclús li compren un pis i li posen un negoci i diu: o no res tu això... és ara que començarà a cobrar i som-hi. Va així com a un altre món». També diu que sovint els hereus no estaven prou capacitats.

Un contrapunt a aquests dos casos el trobem en E, que sí que té germans, i parla amb una certa recança del tema: *«Oh, és clar, és clar, tu veus que aquí ve el teu germà i que ells fan vacances i tu has d'estar aquí i vull dir, és clar, estan més bé els que treballen a fora que els que estan aquí a casa. Aquí has d'aguantar tot el dia el timó, en canvi els altres, güita tu, depèn de quins hereus..., potser si són aquells tan i tan rics? No ho sé jo, és que... és clar, hi ha moltes graduacions d'hereus, tu».* F fa alguns comentaris semblants respecte de les seves germanes.

Les dones entrevistades són poc contundents en la seva valoració sobre el paper actual de l'hereu. G diu que això dels hereus ja és una mica passat de moda, i que es feia per conservar els patrimonis, però no vol opinar si és una cosa justa o injusta. H també ho veu com una cosa del passat i desfasada. Diu que *«els hereus que encara avui continuen els trobo com si fossin herois»*, però també diu que el que va fer gran Catalunya van ésser els hereus, per la seguretat que donaven. I explica que, encara que en un primer moment la decisió del seu fill de cursar els estudis de filosofia els va desconcertar, ha acabat essent una bona cosa perquè així es guanya la vida. Però fa unes declaracions sobre la funció històrica de l'hereu amb un alt contingut pairalista.

J, després d'haver manifestat la importància històrica de la institució de l'hereu, *«perquè si no hagués quedat dividit com va passar a Galícia i a altres regions»* també es mostra molt escèptic respecte del paper actual d'aquesta figura: *«Però ara, actualment, com l'agricultura ja no pinta res, vull dir que ja és igual que hi hagi hereu com que no. Ja poden partir, que ho parcel·lin i que edificuin. I, vull dir, ja no ve*

d'aquí.» I sobre si és una ganga o no, recorda que quan es va morir el seu pare hi havia quatre ties solteres i la seva mare. K, que també valora positivament la institució, considera que avui està en franca decadència perquè la societat ha deixat de ser rural, agrària, i existeix molta especulació sobre la terra. Diu que pràcticament només es manté a la província de Girona i que si hi hagués una gran crisi que es tornés a revaloritzar pel que fos, tal vegada es tornaria enrera. Un altre entrevistat, L, també pensa que abans estava bé, però que ara «molt poques de finques donen per poder viure una família bé. Menos podran viure quatre o cinc. En aquest sentit estaria bé. Però ara en gran manera, les propietats aquestes són per anar-hi a passar els estius i per passar-ho bé. Però no pas per res més». M diu que és una obligació, perquè s'ha de tenir cura dels pares, però que amb el poc que donen no es poden mantenir les finques i les cases. Si bé «la gent són més lliures i si s'ha de vendre una cosa, tranquil·lament, i si s'ha de comprar una, tranquil·lament, i no sé, és diferent, és un altre viure, és un altre món. Jo sempre dic que és, sempre dic que és l'última generació de propietaris, cases pairals. S'ha d'anar perdent tot això...». N expressa un punt de vista semblant: «la funció de l'hereu està molt clara, és mantenir el patrimoni unificat, no? Llavors l'hereu tenia unes responsabilitats amb els seus germans, no? Primer que els havia de donar carrera i després, doncs, quan hi havia un mal pas tots recorrien a l'hereu». Però el present no afavoreix gaire aquesta funció: «ha arribat un moment en què aquestes coses, la societat diguem-ne agrícola s'ha aprimat molt. No es pot viure de les rendes, llavors ha quedat bastant distorsionada aquesta funció». Trobaríem altres exemples en la mateixa direcció.

Els que defensen encara la figura de l'hereu són una minoria i en general han assumit també que es tracta d'una càrrega personal feixuga. O, per exemple, diu que és una càrrega, però que és una cosa bona perquè si no es partiria el patrimoni. També posa el contraexemple de Galícia, i diu que les finques agrícoles no es poden dividir, per «això de la unitat mínima de conreu». P és d'una

opinió semblant. Q, un altre defensor de la institució, després d'afirmar que la institució de l'hereu «*va ser l'origen de la revolució industrial a Catalunya; jo crec que hi va tenir un paper molt important a jugar el pairalisme*» es pregunta: «*Actualment, el futur? Jo sé que si s'ha de conservar el pairalisme és fent hereus. Si no es fan hereus se'n va a terra. O sigui, si es fan hereus, potser caurà, però si no se'n fan, segur que caurà*». Té quatre filles, i vol fer pubilla, però té clar que no serà la seva filla gran perquè ella no ho vol. La seva valoració positiva de la institució no li impedeix veure-la com un gran sacrifici. «*Com en a mi em varen educar..., jo he intentat educar, a veure, dintre el pairalisme, em refereixo, les meves filles. Elles són conscients que és un sacrifici personal molt i molt gros. Perquè hi ha molta gent que diu: «t'han donat el patrimoni»; no, no, no: el meu pare em va agafar i em va donar en a mi el patrimoni, el patrimoni és l'amo meu, jo no sóc l'amo del patrimoni. Clar, hi ha tot un seguit d'obligacions que, a veure, estàs lluitant tota la vida i t'estàs sacrificant tota la vida pel patrimoni*». I finalment assumeix el pes de la ideologia familiar: «*El que passa que, és clar, històricament la família sempre ha sigut pairalista. O sigui, a veure, tots els meus antecessors tots són cases pairals, petites o grosses, amb més o menys hectàrees, més o menys patrimoni, però tots. Allavons ja ho tenim assumit*».

Però la defensa més ardent, perquè és una defensa sense matisos, és la de R. Cal saber que, entre tots els entrevistats, és l'únic que ha accedit al grup de propietaris recentment. Doncs bé, les seves declaracions sobre el sistema hereditari són contundents: «*jo sempre he cregut en l'hereu, sobretot a pagès, sobretot a la part rural*» i que ja ho té tot previst, i que si no tot s'acaba en el minifundisme com els gallecs.

Respecte del propi futur, alguns entrevistats deixen entendre que el problema de la continuïtat del patrimoni avui és precisament el de trobar un fill que hi vulgui restar i assumir-ne les tasques de direcció. És el cas de S, que també considera que en alguns patrimonis això deu ser més fàcil que en altres. T, actual-

ment agricultor, considera que es tracta d'una professió que, tot i que té aspectes atractius —és una feina molt variada—, és dura, perquè lliga molt i, de fet, ell la va desaconsellar al seu fill. Ara bé, aquest ha continuat i ell està content perquè així es conserva el patrimoni. U també està content perquè un dels fills es vol quedar a la finca. D'altres asseguren no tenir clara l'estratègia que han de seguir. Així, V diu que el problema és que el patrimoni val molts diners i que els rendiments són baixos, que havien pensat fer una societat indivisa però dubten perquè el que se'n faci càrrec rebrà tots els cops. Aquestes paraules insinuen dues possibles alternatives al sistema de l'hereu: la de l'herència indivisa i la de la societat anònima. Acabarem el capítol fent una breu referència a les notícies que ens proporcionen els entrevistats sobre aquestes dues formes d'herència.

L'herència indivisa voluntària —és a dir, no pas com a conseqüència de la mort del titular sense haver fet testament— l'han experimentat dos dels entrevistats. En el primer cas, A, les despeses incontrolades del pare van fer reaccionar els amics i coneguts de la família, que el van fer renunciar a favor de l'usdefruit de la mare; aquesta va fer en vida una donació per indivís a les tres filles. El contrapunt el representa B, el pare del qual va deixar el patrimoni en indivís entre els seus dos fills. B, el nostre entrevistat, porta la gestió del bosc, i per això cobra el 5% dels ingressos, però la resta dels ingressos es divideixen per meitat. A partir de la seva experiència, expressa els seus temors respecte del futur: *«Jo jaestic en el moment del testament i ja penso el que he de fer, però em penso molt que els donaré més maldecaps que beneficis»*.

També tenim dos exemples de societat anònima. Es tracta de dues situacions molt diverses. En el primer cas, el pare de C havia compartit l'herència indivisa de l'avi, que havia mort sense fer testament, i l'herència s'havia repartit de manera igualitària entre el pare de l'entrevistat i sis germans. L'herència important, però, era la que provenia de la mare, que de fet procedia d'un germà

oncle que havia estat hereu gravat i havia mort solter. Doncs bé, aquesta dona va fer donació en vida als seus fills —C i dues germanes— d'algunes cases i els va proposar de «*constituir la terra en societat anònima*». En el testament la mare va deixar accions a cadascun dels fills; en aquest moment, ell disposa del 40% de les accions d'aquesta societat anònima. En el cas de D, en canvi, la creació d'una societat entre ell i el seu pare sorgí després d'una època de grans desavinences familiars i de desaparició de bona part del patrimoni.

En els retrats que n'ofereixen els nostres entrevistats, el pare d'A i el de D representen la figura popularment coneguda com «l'hereu escampa», és a dir, la figura del mal hereu. Que hàgim recuperat aquesta figura justament quan volíem fer referència a les possibles alternatives al sistema de l'hereu ens indica que no es tracta exactament d'alternatives reals. En tot cas, no es tracta pas de l'alternativa majoritària, que cal pensar que hauria de substituir la figura i la funció del bon hereu. De fet, quan els nostres entrevistats diuen que el sistema de l'hereu avui està desfachat, pensen, sobretot, en un repartiment més igualitari del patrimoni entre els fills. És a dir, ja no pensen en la necessitat de preservar el patrimoni familiar en unes soles mans. I aquesta havia estat, recordem-ho, durant segles, la funció principal de la institució de l'hereu.

Rosa Congost i Joan Fort

4. Els avis vivien de renda. Gestió del patrimoni i actituds econòmiques dels propietaris⁷⁶

La propietat de la terra i els detentors de drets de propietat –els terratinents– han estat qüestionats ideològicament de manera sistemàtica al llarg dels segles XIX i XX. Els atacs no han vingut només de posicions que podríem qualificar de revolucionàries des d'un punt de vista social, sinó també des de posicions liberals. Només cal recordar, en aquest sentit, l'aguda anàlisi sobre la renda de la terra que David Ricardo va publicar el 1817 i les seves propostes de política fiscal i comercial que apuntaven directament contra els interessos dels terratinents⁷⁷. És, potser, en els darrers decennis que, almenys en un pla intel·lectual i teòric, el qüestionament de la propietat ha baixat d'intensitat i s'han acabat imposant o bé les tesis neoinstitucionalistes que consideren la propietat no des dels seus efectes distributius sinó des dels seus problemes de «definició» i els costos econòmics de transacció que comporten⁷⁸, o bé la idea més primària –atiada per sectors conservadors– que entén la propietat com el fonament de la llibertat personal⁷⁹.

76. Agraïeix a Jordi Planas Maresma els suggeriments i comentaris al text, tot i que la responsabilitat del seu contingut només és imputable a qui el signa.

77. David RICARDO (1817) *Els principis d'economia política i tributació*, Barcelona: Edicions 62 / Diputació de Barcelona, 1984.

78. Douglass NORTH i Robert Paul THOMAS (1973) *El nacimiento del mundo occidental. Una nueva historia económica (1700-1900)*, Madrid: Siglo XXI; Douglass NORTH i R.M. HARTWELL (1981) "Ley, derechos de propiedad, instituciones legales y el funcionamiento de las economías", dins VV.AA., *Historia económica. Nuevos enfoques y nuevos problemas*, Barcelona: Crítica.

79. Richard PIPES (2002) *Propiedad y libertad. Dos conceptos inseparables a lo largo de la historia*, Madrid: Turner / Fondo de Cultura Económica.

Entre les crítiques formulades als règims predominants de propietat agrària hi ha varis tòpics –en el sentit més neutre del terme– que destaquen per la seva freqüència. Ens referim a les qualificacions d’absentisme, de manca d’esperit empresarial, de rendisme..., que s’han usat per caracteritzar el comportament econòmic de la classe terratinent en contraposició a altres sectors de les elits socials. Sovint s’ha considerat que aquestes actituds constituïen un llast molt pesat o, en funció de l’estructura econòmica del país o la regió, àdhuc insuperable per al desenvolupament. En el context espanyol, les tesis sobre el fracàs de la industrialització en l’etapa vuitcentista tenen un dels seus principals arguments en la idea d’un endarreriment agrari motivat, d’una banda, per una estructura agrària molt desigual, que limitava la capacitat de consum de la població rural, i d’altra banda per l’existència d’una classe propietària poc dinàmica, rendista i absentista, que hauria renunciat a modernitzar el camp en un sentit capitalista mentre hauria aconseguit uns nivells de protecció aranzelària que li asseguraven el manteniment dels seus ingressos⁸⁰.

La idea que el comportament econòmic dels terratinents era poc dinàmic es basa, fonamentalment, en dos elements. Primerament en la seva defensa del proteccionisme comercial respecte dels productes agraris exteriors⁸¹. La defensa de la pro-

80. Vegeu una síntesi del debat i les principals referències bibliogràfiques a José Miguel MARTÍNEZ CARRIÓN (2000) «¿Fracaso industrial o atraso económico en la España del siglo XIX? El debate historiográfico en los últimos 25 años», *Aula – historia social*, 5, p. 72-87. Des de la perspectiva de la historiografia agrària el debat es troba polaritzat entre les posicions recollides a Josep PUJOL, Manuel GONZÁLEZ DE MOLINA, LOURENZO FERNÁNDEZ PRIETO, Domingo GALLEGÓ i Ramon GARRABOU (2001) *El pozo de todos los males. Sobre el atraso en la agricultura española contemporánea*, Barcelona: Crítica, i les de James SIMPSON (1997) *La agricultura española (1765-1965): la larga siesta*, Madrid: Alianza.

81. Sobre el proteccionisme dels hisendats gironins vegeu Rosa CONGOST (1999) «Qui protegia els blats catalans?» dins Albert CARRERAS i altres (eds) *La industrialit-*

tecció davant la competència s'ha interpretat en clau del manteniment de fórmules rendistes i arcaiques de gestió patrimonial. En segon lloc, també es basa en un judici de valor poc contrastat empíricament sobre el tipus de racionalitat que governava l'acció dels terratinents com a agents econòmics. Un judici de valor que es troba present en les obres dels economistes clàssics i que el desenvolupament de la sociologia va contribuir a expandir. Ens referim a la dicotomia establerta entre el burgès –capitalista, emprenedor, amb el guany com a mòbil– i l'aristòcrata terratinent –ancorat en la captació de renda. La literatura i la premsa anteriors a la Guerra Civil de 1936-39 varen aportar més elements en aquesta direcció: les obres de Joaquim Vayreda (*Sanch nova*) o Carles Bosch de la Trinxeria (*L'hereu Noradell*), per exemple, constitueixen un retrat crític i una demanda explícita d'abandonament de les actituds rendistes.

La historiografia ha recollit i utilitzat aquesta tesi sense, però, que s'hagi realitzat cap investigació sistemàtica que permeti constatar empíricament el predomini de tals comportaments. Un fenomen tan rellevant com l'emigració de les elits rurals cap a les viles i ciutats, que dona lloc al que s'ha qualificat d'*absentisme*, només ha estat analitzat i quantificat en molt poques localitats i sempre des d'una perspectiva urbana⁸². Falten encara estudis que permetin fonamentar millor les discussions sobre l'absentisme i les actituds econòmiques.

Precisament, tenint en compte la centralitat de la qüestió i la

zació i el desenvolupament econòmic d'Espanya. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona (Col·lecció d'Homenatges, 17: Doctor Jordi Nadal, Barcelona), Volum 1, p. 530- 540. Vegeu també Pere PASCUAL (2000) *Els Torelló : una família igualadina d'advocats i propietaris. Volum 2. Un estudi sobre la crisi de l'agricultura tradicional, 1841-1930*, Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana.

82. Vegeu Mònica BOSCH (1999) «La formació d'una classe dirigent...», p. 376-386.

feblesa de les informacions empíriques de què es disposa, un dels objectius centrals de les entrevistes ha estat indagar sobre les maneres en què els propietaris entrevistats han gestionat les seves finques i l'evolució que això ha seguit. Certament, el material recollit és encara insuficient per arribar a cap resposta concloent i els relats dels entrevistats no han pogut ser contrastats i validats amb altres fonts, però permeten apuntar algunes qüestions interessants, especialment des d'una perspectiva dinàmica i intergeneracional, sobre una qüestió certament poc investigada. Començarem el capítol analitzant alguns canvis en el procés formatiu dels hereus i propietaris, abordant tant alguns aspectes informals del procés educatiu com l'educació reglada, sobretot la de rang superior. Aquestes qüestions ens situaran en el tema central del capítol: els canvis en les formes de gestió patrimonial.

Sobre la gestió patrimonial hi ha diversos aspectes que val la pena analitzar. El més bàsic és el referit als règims d'explotació –o tinença– de les finques. De manera simplificada, hi ha tres grans règims d'explotació: la parceria, l'arrendament i l'explotació directa. Són les tres categories que recullen les estadístiques i els censos agraris. Tanmateix, les distincions no s'acaben aquí i hom pot afinar més i distingir, per exemple, entre diversos règims de parceria segons les aportacions realitzades per cadascuna de les parts, segons les regles de divisió del producte (mitgeria, parceria al terç...) o segons altres condicions (masoveria, llicència de conreu, terratge...) ⁸³. De la mateixa manera és rellevant –i més per

83. Sobre els règims de tinença a Catalunya durant els segles XIX i XX, podeu consultar Isidoro AGUILÓ CORTÉS (1897) *La tierra labrancia y el trabajo en la provincia de Barcelona*, Madrid: Dirección General de Agricultura, Industria y Comercio / Cuerpo de Ingenieros Agrónomos; Victorino SANTAMARÍA y TOS (1901) *Derecho consuetudinario y economía popular de las provincias de Tarragona y Barcelona con indicaciones de las de Gerona y Lérida*, Madrid: Imprenta del Asilo de Huérfanos del Sagrado Corazón de Jesús, p. 220-341; Pelayo NEGRE PASTELL (1921) *Evolución del régimen de propiedad en Cataluña, singularmente en la diócesis de Gerona*, La Bisbal: Jovés impresor;

als nostres objectius– la distinció entre els diversos tipus d'explo-tació directa: des de la realitzada per un agricultor que treballa la terra directament, sense recórrer pràcticament a la contractació de treballadors externs a la família, fins a la practicada per un empresari agrícola que contracta empreses de serveis per a la rea-lització de totes les operacions de cultiu, passant pel model més clàssic de capitalisme agrícola caracteritzat per la utilització d'una plantilla de treballadors assalariats, a voltes sota el control d'un majordom, capatàs o encarregat. Les tendències més recents han fet aparèixer encara un nou model d'explo-tació agrària que s'es-capa de la tricotomia típica de règims d'explo-tació: Es tracta de les *integradores*, que mantenen tractes d'arrendament –i a voltes de contractació de treball– ben particulars amb els propietaris de les finques. A les transformacions experimentades pels règims d'ex-plotació hi dedicarem el segon bloc i posarem èmfasi especial-ment en els canvis en la masoveria, que havia estat el règim dominant a la regió.

Un altre aspecte rellevant es refereix als instruments d'admi-nistració del patrimoni. Abordarem dues vessants d'aquesta qües-tió, la primera referida als recursos humans activats amb finalitats estrictament administratives, i la segona referida als sistemes de

Emili GIRALT i RAVENTÓS (1964) «El conflicto, “rabassaire” y la cuestión agraria en Cataluña hasta 1936», *Revista de Trabajo*, 7, Madrid: p. 49-72; Llorenç FERRER i ALÓS (1987) *Pagesos, rabassaires i industrials a la Catalunya Central (segles XVIII-XIX)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat; Josep COLOMÉ i FERRER (1990) «Les formes d'accés a la terra a la comarca de l'Alt Penedès, durant la segona meitat del segle XIX: el contracte de rabassa morta i l'expansió vitivinícola», *Estudis d'Història Agrària*, 8, p. 123-144; Rosa CONGOST (1990) *Els propietaris i els altres...*; Enric VICEDO (1991) *Les terres de Lleida i el desenvolupament català del set-cents*, Barcelona: Crítica; Enric SAGUER (1999) «Masos i masoveries...», p. 451-482; Pere PASCUAL i DOMÈNECH (2000) *Els Torelló. Una família igualadina d'advocats i propietaris*. Barcelona: Fundació Vives i Casajuana; Ramon GARRABOU, Jordi PLANAS i Enric SAGUER (2001) «Sharecropping and the management of large rural estates in Catalonia, 1850-1950», a *The Journal of Peasant Studies*, 28, 3.

control comptable utilitzats i desenvolupats. En general observarem el retrocés de la figura de l'administrador plenipotenciari i multifunció en els grans patrimonis rurals i la seva substitució per un règim d'administració més directe combinat amb la utilització de serveis externs de suport –sovint agències de gestió– per a qüestions concretes, especialment per a qüestions fiscals i relacions amb l'administració pública. Els sistemes comptables són un altre indicador significatiu de les formes com es gestiona un patrimoni. Aquí, però, no hem fet cap anàlisi detallada i exhaustiva de com es duu la comptabilitat, sinó que ens hem limitat a observar si l'actual titular del patrimoni en porta i les seves característiques generals.

El capítol acaba amb una pregunta –és possible encara avui viure de renda, ser un rendista?– i amb una resposta doble: ja no es possible viure de renda –molts patrimonis cent anys abans ho havien permès– perquè la caiguda de l'ingrés agrari i les exigències financeres de les explotacions ho fan molt difícil; però, d'altra banda, després d'un cicle de transformacions en què molts propietaris varen abandonar o almenys suavitzar els comportaments econòmics de tipus rendista, es comença a observar que molts estan retornant a aquestes estratègies de gestió. La jubilació dels uns i la manca d'expectatives per a molts altres han fet que, avui, ser propietari de finques agràries torni a significar cobrar una pensió anual, un cànon d'arrendament, i desentendre's en menor o major mesura dels problemes de la producció. Si això és cert, les persones a qui hem entrevistat constitueixen unes generacions singulars i excepcionals en la història de la gran propietat catalana.

4.1 «ALGUN DIA, FILL MEU, AIXÒ SERÀ TEU». LA FORMACIÓ D'UN HEREU⁸⁴

En un passat no massa remot, la transmissió d'un patrimoni agrari generalment es plantejava com quelcom més que el simple llegat de cases, boscos i parcel·les de conreu, en especial si es mantenia la figura de l'hereu universal. Ser hereu suposava conèixer tant el conjunt de normes, valors i consuetuds que regulaven les relacions intrafamiliars i les relacions amb masovers i arrendataris com les característiques, els límits i les potencialitats de cadascuna de les finques. No es tractava, en general, de normes escrites, sinó d'aquella mena de saber que només s'adquireix en la gestió diària i el tracte quotidià. Esdevenir hereu, en aquest context, pressuposava tot sovint haver realitzat un procés d'aprenentatge informal generalment sota el guiatge del pare.

Tot i això, només una part dels entrevistats confirmen haver rebut algun tipus d'educació que els introduís en les responsabilitats socials i en les complexitats de la gestió del patrimoni que havien d'heretar. De trenta-cinc entrevistats, només catorze ho confirmen clarament i en tres casos més se sobreentén que hi hagué algun tipus d'educació informal. El disset restants es reparteixen per igual entre els qui no responen a la qüestió –o no ho fan prou clarament– i els qui neguen que el pare els hagués proporcionat una formació específica i diferent dels altres fills. Tanmateix, el fet que alguns se'n lamentin o la mateixa explicació que en donen confirma, al capdavall, la validesa de la idea primària: la transmissió de l'herència anava acompanyada d'un procés formatiu previ i aquest només mancava per causes accidentals

84. Encara que els paral·lelismes que es poden establir són relativament pocs, sobre aquesta qüestió pot consultar-se l'estudi sobre l'educació de les elits franceses, basat en enquestes i entrevistes orals, realitzat per Eric MENSION-RIGAU (1990) *L'enfance ah château. L'éducation familiale des élites françaises au vingtième siècle*, París / Marsella, Rivages.

que alteraven les normes de successió previstes. La mort prematura del pare o la dels qui haurien d'haver estat hereus expliquen alguns casos anòmals, així com el fet que l'hereva fos una dona, una pubilla. Tot i que la mostra potser és insuficient, cap de les dones entrevistades reconeix haver rebut algun tipus de formació específica per ser hereva i només una –a qui, en principi, no li pertocava heretar– recorda que visitava els masos amb el seu pare.

Un altre factor que sembla haver influït sobre el procés formatiu són les relacions paternofilials. Un informant, després d'explicar que «*amb el meu pare era impossible, per exemple, poguer siguer en res de lo que ell es cuidava*», afegeix que «*con se va morir el meu pare, [jo] no sabia absolutament què hi havia a casa*». I un altre també atribueix el seu poc coneixement sobre el patrimoni al tarannà del seu avi:

Si jo no sabia ni a on eren les fites dels masos (...). És que vosaltres no sabeu d'aquesta gent d'abans com eren, el que eren rars... És que l'avi era un cap quadrat, eh? Tot ho guardava per ell, no explicava a ningú... a ningú, res de res: ni com estava de diners, ni com estàvem, si estàvem, si podíem gastar un diner, o si no el podíem gastar...

També cal remarcar que el pas a un sistema d'herència més igualitari podia comportar l'eliminació d'aquest procés educatiu informal, tot i que en algunes ocasions també es produïa una extensió a tots els fills. Un testimoni relata com els pares, que havien assignat a cadascun dels fills unes finques concretes, procuraven que agafessin afecció especial per la part que els havia correspost:

...a cada un li feia mirar la part. (...) T'anava portant allò... comptes, fes-me comptes, mira'm rendiments dels diferents camps i a veure quins conreus van millor i etcètera...

En general, dins el sistema hereditari tradicional, els altres fills, els que no estaven destinats a l'heretament, no rebien aquesta educació, almenys amb la intensitat dels qui previsiblement heretarien. Aquest és un aspecte remarcable de la lògica del sistema: la formació de cada fill s'orientava cap el paper social prèviament assignat. La desigualtat en la successió implicava també un coneixement desigual de les particularitats del patrimoni i unes regles morals diferenciades. Tot i així, potser en previsió de possibles accidents biològics i successoris –la defunció prematura del candidat a hereu, la manca de successió legítima d'aquest, certes situacions d'incapacitació...–, sovint els germans segons també aprenien certs detalls sobre el patrimoni. Un testimoni, que era el petit de la família i no estava previst que acabés essent l'hereu, no considera que rebés una educació paterna en aquest sentit. Tot i així, de menut acompanyava el pare a veure moltes finques, fet que ell explica pel seu interès per l'agricultura. Altres testimonis també constaten situacions similars:

...ara els altres [fills] poder no, no ho sabien tant, els altres no ho sabien pas gaire, ni les partions, ni els camps. Home, sempre sabien alguna cosa, però,...

I a la pregunta de si el pare també ensenyava les terres a la germana, un altre entrevistat respon:

Sí... però sabia coses la meva germana, potser hi anava més jo amb el pare quan anàvem als puestos. Aquestes coses que els homes, una mica diferents aquell temps,... però estava enterada de les coses, de segons quines.

Què volia dir ser educat per ser hereu? En primer lloc, la formació d'un hereu passava per desvetllar-li cert interès per l'activitat agrària i forestal. «A nosaltres l'interès pel món rural, l'interès pel patrimoni és clar, el vàrem viure molt... el vàrem viure, se'ns va encomanar», afirma un entrevistat. En aquesta tasca s'enregistren alguns fracassos notables, especialment vinculats als patrimonis on el

propietari tenia un perfil menys absentista, que varen donar lloc a la renúncia del primogènit a l'herència universal. L'atractiu de la ciutat o l'orientació cap a altres activitats professionals podien ser considerades desviacions perniciososes per a la formació de l'hereu entre aquells propietaris més arrelats a la pairalia. Per això varis testimonis relaten com el pare havia fet ús de la seva autoritat per impedir que el futur hereu s'orientés cap a altres opcions⁸⁵:

El meu pare em va fer sortir de Barcelona perquè es pensava que m'hi aficionaria i que m'hi quedaria. (...) Ell va empenyar-se que vingúes cap aquí, i vaig venir perquè estés content, vaja, perquè també n'estava tip (...). El meu pare sempre tenia por que no m'estés aquí, sap què vull dir?, que marxés. Doncs, i això: no em va deixar anar enlloc. Em volien fer, aquell temps, procurador a Corts, que no hi va haver manera. Pel meu pare no vaig esser-ho de cap de les maneres. (...) Càrrecs de política i aquestes coses me n'havien sortit bastants, que al meu pare sempre li feia pànic, que tot això serviria per marxar d'aquí arruïnat, doncs [riu].

En altres casos la pedagogia fou menys autoritària:

Jo, per exemple, perquè era l'únic noi i vaig ser l'hereu, perquè lo de pagès no m'agradava, i la veritat és que ell [el pare] va sapiguer-m'hi portar molt bé, i no me n'he penedit mai d'haver-m'hi quedat, però jo, potser, en els meus anys joves, no m'hauria quedat pas, no m'agradava pas massa lo de pagès (...). M'hi va saber portar molt bé, això, sí. No puc pas dir que fos una cosa imposada. Ara, el vaig tractar sempre de vostè, eh? I que hi havia una certa distància. Feia molt de respecte. Quan deia una cosa el pare, doncs mira, veies que ho havies de fer.

És important notar la forta ruptura que, en aquest àmbit, ha

85. Altres testimonis proporcionen exemples en la mateixa direcció. En un cas, l'entrevistat va veure frustrar-se les expectatives d'estudiar música a París per imperatiu patern. En un altre, l'entrevistada recorda que el seu pare va ser internat en un col·legi d'Oriola als 17 anys sota l'amenaça materna de «no sortiràs d'aquí fins que siguis abogad».

protagonitzat el nostre grup d'estudi. Els entrevistats, de forma sistemàtica, remarquen que no han volgut forçar la vocació dels seus fills i han permès o donat suport a carreres laborals i professionals que, en altres moments, no s'haurien considerat apropiades per a un hereu. La caiguda de la renda agrària i les perspectives d'evolució del sector de ben segur que hi han contribuït. Podem posar com a exemple un hereu dedicat a la «*filosofia pura*»:

Clar, quan va dir que volia fer aquesta carrera, clar vam dir: «què faràs fer això, quina barbaritat, no?, fes enginyer forestal o fes una cosa d'aquestes, o veterinària o no sé què». I no, no, que no li agradava, que no, que no, que volia fer això i prou. Bueno, doncs fes això i ja està. I bé, com que se'n va sortir molt bé, doncs bé. Però de primer no, no agradava, no. És clar, perquè pensaves, marededéu!, i és clar. També ara jo penso, millor que no hagi fet una cosa dedicada a lo forestal. Perquè al menos d'aquesta altra manera saps que té uns ingressos segurs (...). De primer semblava que no, que no anava, que no ens feia il·lusió perquè marxava ben bé de la cosa que havíem vist sempre, però llavors, doncs, sí. Millor.

La didàctica de l'heretament tenia com a matèria obligatòria les visites i passejades a les finques. Una porció significativa d'entrevistats expliquen que acompanyaven el pare en les visites rutinàries als masos i que aquest els ensenyava els camins, les fites i límits de la finca, les terres...⁸⁶. En aquells patrimonis en què el propietari feia de pagès, d'agricultor, ja en la generació paterna, les visites podien no ser tan necessàries perquè aquest saber ja s'obtenia a través del treball. Però el coneixement del patrimoni no es limitava als seus caràcters físics; també calia conèixer els homes que hi treballaven, el que hi feien i aprendre com tractar-los. En algunes entrevistes es fa explícita la voluntat paterna de facilitar aquest contacte del futur hereu amb els treballadors i masovers:

86. Concretament, en parlen sis entrevistats.

Al pare li agradava infinit, doncs de què com a mínim, conegués la finca, conegués la gent que treballava a la finca.

i també de posar-lo al cas de les regles i normes que regien les relacions amb ells:

Jo acompanyava el meu pare, m'ensenyava tots els termes, després també m'explicava els tractes que feia amb els masovers.

Ell deia que... Invocava molt, per exemple, doncs que els masovers tingués en compte que era gent que havien de viure, que si no podien viure doncs valia més que arribéssim a un acord i marxessin, que és lo que em va passar.

La formació d'un hereu tenia dues vessants. La primera, l'acabem de comentar: el coneixement del patrimoni en les seves dimensions física i humana; la segona era la vessant intrafamiliar. Quan el repartiment no era igualitari, l'hereu havia d'assumir un seguit d'obligacions respecte de la família que eren remarcades i recordades sistemàticament en la seva fase formativa. Vegeu-ne varis testimonis:

Doncs els meus altres deures envers les meves germanes que vivien aquí a casa, doncs que jo n'era el responsable. En això sí que també me va inculcar bastant, sí.

...explicar-te les obligacions que tenies: tenir les germanes a casa mentre no es casessin o les ties, que jo tenia dos ties velles aquí a casa...

Era autoritari amb mi i em deia: «És que tu ets l'hereu, tu ets el gran, és que tu ets els responsable de la família», i jo això en una edat en què jo... això, bueno, entendre-ho ja ho entenia però no ho païa bé, perquè tot això passava quan jo tenia onze-dotze anys.

Finalment cal remarcar que la intensitat i qualitat d'aquest procés formatiu depenia sempre, i en primera instància, de la capacitat i l'interès del pare. Només en un cas es fa explícita la

presència d'un home de confiança que col·laborava en la formació del nou hereu. Generalment el pare era el vector de transmissió del saber familiar sobre el patrimoni, tot i que el nivell de coneixements d'alguns pares era força baix, a parer dels seus fills:

El meu pare jo me'n recordo que va morir no sapiguent quasi res de res. Ni on tenia les terres ni res de res (...). Bé, jo vaig entrar en un mas que el meu pare mai no el va conèixer. Sí, sí. Jo vaig conèixer un mas que hi vaig entrar al cap de cent anys que estava totalment tancat. (...) Pués vaig entrar. Vaig tenir que obrir... Bueno, desmuntar la porta. Vaig entrar i pam! ...Vaig trobar tot de feia cent anys. El meu pare passava totalment. El meu pare era una altra persona que... Jo penso que la gent de la guerra, que varen passar la guerra, ho varen passar molt malament i després es varen dedicar a viure bastant bé.

Els entrevistats que consideren que els coneixements paternals eren deficients ho atribueixen, globalment, a tres factors. En primer lloc a la seva dedicació a altres activitats professionals; segonament al fet de ser un *sobrevingut* –casat amb la pubilla– procedent d'àmbits no rurals:

El meu pare no podia d'això gaire, perquè ell no havia mamat la terra. Ell feia de gestor i portava les terres perquè feia... sabia coses de comerç, sabia portar llibres, sabia totes aquestes coses, però ell d'entendre la terra, no l'entenia massa. Al meu pare, segurament li posaves un camp de blat i un camp d'ordi i no els sabia distingir [riu].

I, finalment, al fet que no els interessava en absolut perquè eren clarament rendistes i absentistes. Aquests, però, eren el grup més reduït.

4.1.1. Estudiar per propietari

Podríem pensar que el procés formatiu d'un hereu no s'esgotava dins els murs de la casa, de la família, i que continuava amb la realització d'estudis secundaris i superiors. Aquest és, però, un

supòsit esbiaixat. En el segle XIX, *estudiar* –realitzar estudis superiors– era cosa de fadristerns, dels germans a qui calia tenir un ofici per guanyar-se la vida. Sovint el pagament dels estudis es feia a compte de la llegítima a què els fadristerns tenien dret. Per contra, pocs hereus realitzaven estudis superiors, no els calia. Al contrari, podia desviar-los de les seves funcions socials i allunyar-los massa de la gestió del patrimoni. En condicions normals, qui accedia a l’herència universal no havia realitzat estudis superiors. En la generació corresponent al besavi d’una testimoni, el primer hereu del patrimoni –Miquel Heras de Puig (1812-1872)– no tenia cap titulació universitària. Havia treballat com a escrivent d’un notari de Girona per aprendre a interpretar i fer contractes, tal i com havia fet el seu pare, que tampoc tenia formació superior, i amb això s’havia considerat tancat el seu cicle formatiu. Els dos germans de Miquel Heras, tanmateix, sí que estudiaren: Narcís Heras de Puig (1814-1900) estudià lleis a la Universitat de Cervera, i Llorenç Heras de Puig (1824-1873) estudià primer per mestre d’instrucció primària, després obtingué el diploma d’agrimensor i, finalment, estudià i oposità per director de camins veïnals⁸⁷.

El fet que en el segle XIX alguns hereus fossin titulats universitaris s’explica millor pels atzars de la successió –incapacitat del primogènit, defunció prematura, defunció sense successió legítima...– que alteraven les estratègies previstes i feien recaure l’herència sobre un germà menor. A Miquel Heras de Puig no el sobrevisqué cap de les dues filles del seu matrimoni amb Maria Narcisa Viladevall –ni aquestes tingueren descendència– i, aleshores, la titularitat del patrimoni passà a mans de Narcís Heras de

87. De les cinc germanes que arribaren a edat escolar només ens consta que tres rebessin una instrucció bàsica “*en las cosas propias de son estat y sexo*” i que dues foren instruïdes en les primeres lletres pel seu avi matern. Miquel HERAS DE PUIG (1857) *Biografia ó explicació del arbre geneològich de la descendencia de Casa Heras de Adri (1350-1850)*, Girona: CCG edicions, 2001, reedició facsímil. Vegeu també l’estudi introductori realitzat per Mònica Bosch i Llorenç Ferrer.

Puig, el germà advocat. Fou així que patrimoni i títol universitari coincidiren en les mateixes mans. El pare i l'avi d'un altre testimoni –Josep Argemí i Raimon d'Abadal i Calderó– tingueren estudis superiors i exerciren la professió de metge i d'advocat, respectivament. En ambdós casos, però, no eren hereus: s'havien casat amb una pubilla que era la titular i hereva del gruix del patrimoni familiar. Sense que calgui descartar-ne absolutament la possibilitat, no era usual que els hereus cursessin carreres superiors. O, millor, no ho fou fins al segle XX.

Els pares dels entrevistats foren, en alguna mesura, la frontissa d'aquesta situació: «*Ja s'havia deixat allò de que l'hereu no havia d'estudiar*». Tot i que en el qüestionari d'entrevista no es preguntés explícitament per la formació dels pares, sí que es demanava per la seva ocupació i això, de retruc, podia conduir a parlar dels estudis. Ens consten deu casos sobre trenta-cinc en què el pare havia cursat algun tipus d'estudi superior⁸⁸. Encara que aquesta relació sigui incompleta, és suficient per constatar l'aparició de la figura de l'hereu amb estudis. D'aquests deu, sis corresponen al perfil del futur hereu del patrimoni.

Alhora, també es manifesta una tendència que es consolida posteriorment: l'interès per l'agronomia. Les carreres realitzades pels sis que esdevingueren hereus es concentraren en els estudis de dret (2), medicina (2) i, significativament, agronomia (2). A més, dos dels entrevistats coincideixen a esmentar que el seu pare –que en cap cas tenia estudis superiors– havia cursat estudis d'agricultura a Fortianell, l'antiga granja-escola creada sota l'impuls de Narcís Fages de Romà i aleshores regentada per frares salesians⁸⁹. Certament, l'interès per l'agronomia no era nou entre els

88. Només divuit dels trenta-cinc testimonis informen sobre aquesta qüestió no prevista en el qüestionari inicial.

89. Sobre la granja-escola de Fortianell, vegeu Pere GIRE (1991) «Hisendats i renovació agrícola: la granja-escola de Fortianell», *Revista de Girona*, 144, p. 72-80; Rosa CONGOST (1990) *Els propietaris i els altres...*

hisendats. Els avantpassats d'alguns entrevistats havien destacat en aquest àmbit durant la segona meitat del segle XIX o principis del XX i molts, entre ells Josep Anglada i Piferrer⁹⁰ i Joaquim Vayreda i Olivas⁹¹, havien estat divulgadors i impulsors de millores agronòmiques. Tanmateix, abans dels anys trenta del segle XX, pocs havien realitzat estudis superiors en aquest àmbit.

La veritable ruptura la visqueren les cohorts que corresponen als nostres testimonis. Dels trenta-cinc entrevistats analitzats, vint tenen estudis universitaris acabats, i a aquesta xifra caldria agregar-ne dos més que no arribaren a finalitzar la carrera i una entrevistada que va cursar estudis de secretaria d'alta direcció en el Centre d'Influència Catòlica Femenina (CICF)⁹². Es detecta, per tant, un salt qualitatiu important en el procés formatiu dels hereus, en alguns casos lligat als creixents desafiaments imposats per l'evolució dels sectors agrari i forestal i, en altres casos, lligat

90. Entre els seus treballs cal destacar nombrosos articles sobre el conreu de l'olivera, sobre el qual va esmerçar notables esforços també en l'àmbit personal, en les seves pròpies finques. Vegeu, per exemple, José ANGLADA PIFERRER (1879) «Datos y consideraciones sobre la producción de cereales», *Revista del IACSI*, p. 156-158; (1901) «Observacions encaminadas a millorar l'elaboració de l'oli en l'Ampurdà», *Boletín Oficial de la Cámara Agrícola del Ampurdán*, n. 40, 41, 42, 43, 44; (1909) «L'olivera. Manera d'augmentar la producció y valor de l'oli en l'Ampurdà», *Boletín Oficial de la Cámara Agrícola del Ampurdán*, n. 207, 209, 211, 212; (1910) 251, (1911) 252, 254; (1912) 274, 275; (1917) «Minuta d'arrendament d'una casa i terras. Model de contracte d'aparceria, referent a terrenos de la part montanyosa de la provincia de Girona, tinguent en compte que's tracta d'una Masía quals terras se destinen a cultius de cereals, llegums, oliveras, vinya, i en la que hi ha boscs i prats», *Boletín Oficial de la Cámara Agrícola del Ampurdán*, n. 337, 338, 339, 340 i 341.

91. Joaquim Vayreda i Olivas (1879-1955), fill del botànic i ornitòleg Estanislau Vayreda Vila i pare de Francesc Vayreda Truyol, va estudiar pèrit agrònom a Barcelona i va exercir com a tècnic del Servei Agrari de Girona. Entre els seus treballs vegeu Joaquim VAYREDA i OLIVAS (1923) *Memoria sobre los trabajos realizados por la sección de olivicultura del Consejo Provincial de Fomento de Gerona*, Girona, Imp. Dalmau Carles Pla.

92. L'Escola de Secretariat del Centre d'Influència Catòlica Femenina (1959-1974), estava ubicada a l'edifici del Gremi de Fabricants del carrer de Sant Quirze, va ser dirigida per Montserrat Miró i Marimon, i en sortiren catorze promocions.

a una prematura percepció que també a l'hereu calia dotar-lo d'una capacitació professional alternativa a la renda patrimonial:

El meu pare... va veure que el patrimoni tenia importància però que no era tampoc una cosa tan segura, llavors va dir: «Res, en aquí tothom ha d'estudiar». Llavors tothom va estudiar, tothom es va posar a estudiar.

Aquest tomb generalitzat tingué les seves excepcions. Entre elles és il·lustratiu el cas d'un testimoni que era el quart fill i segon mascle i esdevingué hereu per renúncia del primogènit, que va optar per estudiar ciències exactes i va acabar essent professor d'universitat. Com a contrapartida, el nostre testimoni només va rebre una escolarització primària i secundària, inferior a la resta dels seus germans i també d'alguna germana. Un altre hereu entrevistat relata que va haver d'abandonar prematurament els estudis per dedicar-se al patrimoni. Hi ha un tret comú i distintiu en aquests dos casos: es tracta de patrimonis en els quals el pas al cultiu directe no pas com a empresari, sinó com a agricultor, ja s'havia realitzat i, per tant, el treball de l'hereu –a diferència dels altres germans– era necessari per a l'explotació del patrimoni familiar.

La Guerra Civil de 1936-39 va alterar el procés formatiu de molts entrevistats. El criteri selectiu dels seixanta anys aplicat de forma general –encara que no rígida– a la mostra de persones entrevistades fa aparèixer la guerra com un factor rellevant o, en alguns casos, molt rellevant en les opcions i decisions relatives als estudis realitzats. Per a alguns no es va tractar només de la interrupció temporal dels estudis, sinó que la situació creada per la guerra els va portar a abandonar-los definitivament:

La guerra, a mi me'ls va tallar els estudis universitaris. Jo quan va esclatar la guerra tenia tretze anys. Llavors jo estava estudiant en el col·legi de la Bona Nova dels Hermanos de la Doctrina Cristiana a Barcelona. I quan va venir la guerra, pués, jo tenia tretze anys, a París tres anys... A París, pués, vaig aprofitar per aprendre bé l'idioma i després també tenia algun professor que em venia a donar classes, en el mateix hotel, de matemàtiques... Va acabar la

guerra i jo llavors tenia setze anys. «Què farem, què deixarem de fer?». I el meu pare em va enviar a Barcelona, sense que fos estudis universitaris, a n'el col·legi de Balmes, dels Escolapis. I allà hi vaig estar un parell d'anys i després ja em vaig incorporar a la casa, a la feina, quan tenia disset o divuit anys. Llavors ja va venir el servei militar, etcètera, etcètera.

El perfil biogràfic d'aquest testimoni ens permet introduir un matís interessant en l'anàlisi de la formació dels propietaris que permet ponderar millor la importància dels estudis universitaris. Més enllà dels títols reglats, va continuar existint un espai per a la formació autodidacta, especialment en les qüestions agronòmiques, pecuàries i silvícoles. Aquesta havia estat la norma durant el segle XIX, quan molts propietaris –imbuïts per la idea d'una nova funció social de la propietat– s'interessaren per millorar les seves finques i per extreure'n major producció del que havien donat fins aleshores⁹³. El testimoni esmentat, que ha impartit nombrosos cursos i conferències sobre qüestions forestals, ha estat president del Consorci Forestal de Catalunya i és considerat per molts un referent en aquestes qüestions, és un exemple de la continuïtat dels processos formatius autodidactes⁹⁴. La universitat no fou l'única via per assolir els coneixements necessaris per gestionar els grans patrimonis rurals del segle XX.

93. Vegeu Ramon GARRABOU, Josep PUJOL, Josep COLOMÉ i Enric SAGUER (1992) «La crisi finisecular i la recomposició del món rural a Catalunya», *Recerques*, 26, p. 105-132.

94. Vegeu Emili GAROLERA (1996) «Ejemplo práctico de gestión forestal sostenible en un espacio de alta singularidad natural», *Primer Fórum de Política Forestal*, Esplugues de Llobregat: Centre Tecnològic Forestal del Solsonès, p. 267-284. També serveix per fer-nos idea de la projecció del personatge el treball de recerca de Pilar PÉREZ-CALVO (2000) *Control de los incendios por la silvicultura. Protección de los bosques, Biodiversidad y Productividad*, Treball del Màster de Arquitectura del Paisaje, UPC - E.T.S.A.B, realitzat a partir dels contactes amb E. Garolera, com es fa explícit en el pròleg: «Este estudio es resultado de los encuentros tenidos con el Sr. Emilio Garolera. Como es bien sabido, sus aportaciones a la silvicultura catalana han sido múltiples, y entre otros muchos méritos, ha ensayado forestalmente más de 200 especies antes nunca ensayadas aquí,

Taula 7. Estudis superiors dels testimonis entrevistats

	Homes		Dones
	Finalitzats	Inacabats	
Agronomia (perit o enginyer superior)	9	1	
Alt Secretariat (CICF)			1
Arquitectura tècnica	1		
Belles arts	1		
Biblioteconomia			1
Ciències econòmiques	2		
Dret	3	1	
Enginyeria industrial	1	2	
Farmàcia	1		
Graduat social	1		
Química	1		
Turisme	1		

Nota: Per a la correcta comprensió de la taula, cal tenir en compte que alguns entrevistats varen cursar més d'una titulació. En total, la mostra recull vint-i-tres entrevistats.

Taula 8. Estudis superiors dels esposos de les dones entrevistades

Agronomia (perit)	1
Medicina	1
Veterinària	1

de las cuales más de una se nos han hecho habituales gracias a su difusión. Durante dos años he tenido el privilegio de pasar jornadas enteras con él, visitando sus repoblaciones, arboretos, bosques y viveros, y recogiendo en la grabadora sus enseñanzas sobre la silvicultura, con la finalidad de preparar conjuntamente varios libros que están en proceso. De estos encuentros he extraído lo relativo al tema que nos ocupa.»

D'altra banda, no totes les carreres universitàries estaven orientades cap a la gestió del patrimoni. Segons un testimoni, la formació perfecta per a un propietari és tenir estudis en dret i agronomia:

Miri, un propietari... la seva educació perfecta és: dret i un títol agronòmic. Això jo no ho vaig tenir mai, aquest, sap?, ni en vaig tenir-hi afició tampoc, s'ha de dir la veritat. (...) Bueno, és clar, en [esmenta un propietari de la Garrotxa] era... pèrit agrònom i, i... advocat. I, li va servir una mica tot.

Però cap dels entrevistats assoleix aquest nivell d'excel·lència, ni el mateix entrevistat –com reconeix en el fragment reproduït–, que va cursar només estudis de dret i, encara, a contracor⁹⁵. La carrera de dret havia estat un dels estudis tradicionals dels fills de les famílies propietàries en el segle XVIII i XIX. Fins i tot molts hereus tenien coneixements en aquesta matèria, a voltes adquirits com a passant o escrivent d'una notaria, com fou el cas de Miquel Heras esmentat anteriorment. Res no té d'estrany que, en un moment de generalització dels estudis superiors entre els hereus, alguns continuessin considerant-la una titulació fonamental. Tanmateix, però, aquesta apreciació no es correspon amb les opcions d'estudi de la mostra d'entrevistats, entre els quals el dret no destaca més que l'enginyeria industrial (taula 7). En contrast, l'atracció dels estudis d'agronomia (deu sobre vint-i-tres) és molt rellevant i significativa del canvi que s'estava realitzant en la mentalitat dels propietaris rurals en les cohorts corresponents a les persones entrevistades⁹⁶.

95. «Vaig estudiar dret perquè el meu pare em va fer estudiar dret, perquè no m'agrada pas gens, no. Vaja, no me'n penedeixo pas haver estudiat perquè, miri, és una carrera que té uns horitzons molt amples i per la vida serveix, però no m'agradava. (...) Això que tothom tingui dret a una defensa ho trobot horrorós, perquè hi ha gent que no es mereixen només una condemna, sap?»

96. Aquesta orientació cap els estudis agronòmics ja havia estat detectada per Joaquim de CAMPS i ARBOIX (1965) *Les cases pairals...*, p. 21.

La decisió d'estudiar enginyeria agrària, si fem cas del que expliquen els mateixos entrevistats, no fou pas forçada pels pares, sinó una decisió més aviat personal, excepte en un cas en què els pares varen frustrar la vocació musical del fill.

Lo d'estudiar enginyer agrònom ja de petit ho tenia bastant clar que volia estudiar alguna cosa que estigués relacionat amb l'agricultura. Perquè, és clar, ho tenia mamat. Lo de fer de pagès, sincerament, no és pas que m'entusiasmes massa, però això de fer de pagès a nivell tècnic... Després, ja, l'especialització de dedicar-me al sòl va ser gràcies a, com lo de sempre, al professor de Madrid, que encara viu gràcies a Déu, em va ficar el gust per això.

Jo vaig estudiar, estudiava allà a La Salle, estudiàvem comerç. Després volia estudiar perit agrícola, enginyer tècnic agrícola que es diu ara, i aleshores jo vaig buscar a veure... perquè és clar, no tenia batxillerat, diguem, i llavors jo vaig buscar a veure quin accés, quins estudis havia de fer per poguer estudiar perit agrícola.

En algun cas l'elecció de l'enginyeria tècnica agrària es va produir després de desestimar altres opcions que suposaven anar a Madrid:

Vaig fer enginyer tècnic agrícola, bueno llavors pèrits agrícola érem, a Barcelona. (...) Al pare li feia molta il·lusió que fes enginyer de monts però llavors pràcticament vaja, només es podia fer a Madrid i això era una mica un salt gros.

O bé després d'abandonar una altra carrera:

Vaig estar un, dos anys intentant fer la carrera. Bueno, em presentava per enginyer industrial. No sé per què em va agafar per enginyer industrial. I allavons només hi havia un sol examen el juny i si no ja, el setembre, ja no n'hi havia més, havia d'esperar un atre any. I vaig dir: «No, això no és pas per mi», i allavons vaig dir: «Carai, tu el que has de fer és agricultura», i llavors vaig anar a l'Escola d'Agricultura i amb tres anys, doncs, ja, vaig acabar la carrera. El 56 em sembla que va ser que vaig acabar la carrera. Llavons en deien perit agrícola, ara en diuen enginyer tècnic.

Orla de l'Escola de Pèrits Agrícoles de Barcelona, promoció de 1956.

Potser encara més significatiu és el cas següent, procedent de Barcelona, amb uns pares allunyats de la gestió patrimonial i que va optar per estudiar enginyeria agrícola i després dedicar-se a l'explotació de la finca:

Vaig néixer a Barcelona. Mira, de fet és que els meus avis també vivien a Barcelona i tot era... He sigut jo el que m'he vingut a l'agricultura. Jo vaig conèixer l'agricultura, doncs, perquè en aquí, aquesta finca, existia i venia a passar els estius, encara que em repartia mig a Roses mig aquí, i això, i vaig conèixer una mica l'agricultura, i de fet vaig començar a estudiar ingenieria industrial, va ser després que vaig canviar. (...) Jo recordo que li vaig dir a n'el meu pare: «jo vull canviar, poder m'agradaria fer marino, o poder m'agradaria fer agricultura», i em va dir: «home, mira, si t'he d'aconsellar, fes agricultura, perquè això de marino et passaràs la vida viatjant a fora, i ni, vull dir, ni família, ni res». Com que la família sempre està molt unida, el meu pare això ho tenia molt clar, llavors em va dir: «pensa què no tindràs família si ets marino», i, mira, bueno, llavors vaig dir: «faig agricultura».

Encara que la decisió de cursar enginyeria agrícola va respon-

dre, tot sovint, a una motivació personal, potser induïda però no pas forçada, el fet de disposar i haver de gestionar un patrimoni important fou un element clau en el procés decisor. L'opció per carreres diferents de dret i enginyeria agrícol, tot i que en alguns casos tingué una dimensió clarament d'alternativa que cercava assegurar als futurs propietaris –ja fossin hereus universals o beneficiaris d'una distribució igualitària del patrimoni– una independència o seguretat econòmica més enllà de la renda de la terra, en altres ocasions podia respondre als mateixos criteris de gestió patrimonial. És el que succeí en el cas d'un testimoni, els estudis de química del qual responien al negoci familiar de transformació del suro. En general, el perfil acadèmic dels propietaris que estudiaren entre 1930 i 1950 és un indicador força sensible dels canvis que s'estaven produint entre els propietaris rurals i que analitzarem amb més detall al llarg d'aquest capítol. Una altra qüestió és si aquesta qualificació els fou veritablement útil per afrontar les noves condicions de producció i explotació que van travessar els sectors agrari i forestal.

4.1.2. L'accés a la gestió del patrimoni

En un règim ideal de successió, l'accés d'una nova generació de propietaris a la titularitat del patrimoni hauria de tenir dues fases. En la primera, mentre els titulars de la generació anterior –generalment els pares– encara viuen, el futur successor assumeix responsabilitats creixents en la gestió del patrimoni, generalment sota la direcció paterna, continuant així amb l'etapa d'aprenentatge iniciada durant la infantesa o la joventut. L'estat de salut dels pares i altres circumstàncies familiars anirien marcant el ritme del traspàs, per dir-ho així, de competències⁹⁷. La segona

97. Vegeu-ne un exemple en el cas de Miquel Coll i Caritg, avantpassat d'un tes-

fase es produiria amb l'assumpció de la plena propietat del patrimoni per part d'aquell que, fins aleshores, n'havia estat assenyalat l'hereu. És en aquest moment quan el relleu intergeneracional pot implicar també un trencament amb les pautes que havien governat la gestió del patrimoni i poden materialitzar-se noves formes d'entendre el govern de la casa i, fins i tot, noves formes de ser propietari.

En aquest apartat analitzarem, a partir de les entrevistes realitzades, les dues hipòtesis contingudes en el paràgraf anterior. En primer lloc, validarem la idea d'un procés gradual de participació en la gestió patrimonial, en certa mesura continuació de l'etapa formativa inicial, enllaçant així amb els apartats anteriors. En segon lloc començarem a avaluar fins a quin punt les cohorts incloses en la mostra varen plantejar alguna mena de ruptura respecte el tipus de gestió que havia caracteritzat els seus pares. Més endavant ja veurem si això va significar una rebaixa o eliminació de les pautes rendistes i absentistes entre els terratinents gironins.

Pel que fa a la primera qüestió, la mostra d'entrevistats no acaba de confirmar la hipòtesi que prèviament hem exposat. Sobre una mostra de trenta-dues respostes, els resultats són els següents: en deu casos la resposta no és prou clara; en dotze casos queda clar que l'entrevistat no va començar a gestionar el patrimoni abans de la mort del pare i, per tant, no es va produir un accés gradual i acompanyat; en canvi sí va ser així en nou casos; i en dos la malaltia paterna –i la seva incapacitat per continuar amb l'activitat– va forçar bruscamment que el fill n'assumís la gestió, però encara en vida del seu progenitor. Entre els vuit que

timoni, a Josep M. BARRIS i Lluís BUSCATÓ (1998) «Notes sobre un patrimoni agrícola altempordanès. Els Coll de Roses (segles XVII-XX)», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 31, p. 312-313.

comencen a administrar el patrimoni de manera progressiva i prèvia a la transferència definitiva dels drets de propietat hi ha alguns trets que mereixen ser destacats. Un element que afavoreix aquest procés de transferència paulatina de l'administració és haver realitzat una transició cap a l'explotació directa i, especialment, cap al treball directe com a agricultor o silvicultor. Aquesta relació és molt evident en la generació següent (la dels fills dels entrevistats), però ja se n'observa alguna mostra en moments anteriors. Un altre factor destacable és que el pare, de fet, estigués dedicat a altres activitats laborals i trobés en la designació d'un hereu una fórmula per descarregar tasques. El pare d'un testimoni, dentista professional, va atorgar al fill poders generals per gestionar tot el patrimoni quan aquest encara era relativament jove i acabava de finalitzar els seus estudis superiors. Un altre, que era metge i, a més, temia per la seva salut, va transferir al seu primogènit no només l'administració i gestió, sinó també els drets de propietat sobre el patrimoni dos o tres anys després d'haverlos heretat ell mateix. En aquest cas, la mort del seu home de confiança, que fins aleshores havia dut el pes de la gestió, va ser el detonant que va posar al capdavant el nostre testimoni.

La pèrdua de l'hàbit de signar capítols matrimonials⁹⁸ –on es nomenava formalment hereu universal del patrimoni a un dels fills en el moment del primer matrimoni, tot i que els pares es reservaven l'usdefruit i altres drets– podia generar alguns problemes de confiança en el fill designat com a futur hereu si se li demanava o exigia cert nivell de dedicació a la casa. Per a generacions anteriors, els capítols havien assegurat el futur heretament molt abans que aquest es produís. A diferència del testament, els capítols matrimonials eren rarament revocables i la retrocessió de les donacions fetes només era possible si s'incomplien determinades condicions, sempre ben establertes en la

98. Vegeu el capítol 3.

mateixa acta capitular. En absència de capítols, tot es reduïa a un joc de mútua confiança:

Jo, en fi, jo me'n vaig fiar de lo que me van dir. Lo que dèiem, que guaita, després serà o no serà. Però jo me'n vaig fiar. O sigui, tenir fe, no; [el] que se'n diu tenir fe d'això, no. Aleshores van dir: «tu seràs l'hereu, doncs bueno doncs te'n cuides de lo de casa». I bueno, me'n vaig començar a cuidar.

I sempre existia el risc que, al capdavant, res de res, com adverteix un dels entrevistats que té capítols matrimonials⁹⁹:

Hi hagut doncs quantitat de gent que tots coneixem, doncs que s'ha passat una vida treballant amb un patrimoni o lo que sigui, i l'endemà s'ha trobat, doncs, absolutament desmantellat.

Certament, hi havia altres fórmules per transferir en vida el patrimoni, però implicaven una donació plena al fill o fills i podien donar peu, de nou, a l'aparició de problemes de confiança ara plantejats pels pares cessionaris. Tot i així, aquesta cessió en vida s'ha produït en un nombre rellevant de casos i molt sovint esperonada per les condicions fiscals de la transmissió patrimonial.

Entre els entrevistats que explícitament no varen començar a gestionar el patrimoni abans d'assumir-ne la propietat, es donen diverses raons per explicar-ho. En alguns casos, la relació amb el pare era massa conflictiva; en altres s'al·lega que «*el meu pare només volia que estudiés*» o que, per la forma com s'explotaven les terres –totes cedides a masovers i arrendataris–, no hi havia massa feina a fer i, per tant, el pare ho feia sol, tot i que podia cer-

99. Cal advertir, d'altra banda, que es tracta d'uns capítols ben particulars perquè són unilaterals; varen ser atorgats pel pare al fill hereu, sense participació ni consentiment de l'esposa ni de la família d'aquesta. Tot i aquest caràcter tan peculiar, que recorda a pactes de donació, l'entrevistat afirma repetidament que es tracta de capítols matrimonials.

car el consentiment del futur hereu en qüestions importants, especialment la venda de parts del patrimoni. La mort prematura del pare és un altre dels factors que explica l'accés sobtat a la gestió, forçant fins i tot l'abandonament de carreres professionals ben allunyades de l'activitat agrària o exigint-ne una dedicació compartida. Altres factors rellevants poden ser que el darrer hereu no fos el pare, sinó l'oncle o un altre parent o el fet de ser dona. De les tres dones que reberen un patrimoni més o menys important en herència, cap no havia participat en la seva gestió abans d'heretar-lo. Una d'elles, beneficiària d'un repartiment de l'herència entre els germans, explica que, pel fet de ser dona, el pare no va delegar mai funcions ni responsabilitats sobre ella ni cap altra germana, sinó sobre el germà:

No, mentre els meus pares varen ser vius, no. El meu germà, al ser l'únic noi..., el meu pare és el que feia, li encarregava tot, com si diguéssim, i amb les noies... Ja saps que en aquestes pairals... Jo penso que si el meu besavi ara aquest aixequés el cap diria: «però que fa aquesta dona aquí?», saps que vull dir? Érem una cosa... un zero a l'esquerra. «Què remena i com s'ho manega tot?». En aquell temps, doncs, les dones per canviar una cadira de lloc, com aquell qui diu, havien de demanar permís. No, del patrimoni n'he sentit sempre a parlar. Sentia el meu pare fent tractes amb els compradors de suro, jo ja de petita. En aquest aspecte, doncs, sí, tot això sí.

De fet, no es tractava només que en vida del pare, les filles hereves no assumien cap tipus de responsabilitat administrativa i de gestió, sinó que una vegada casades, sovint aquesta tasca es transferia al marit. I no només quan el marit tenia patrimoni propi per gestionar, sinó també quan «feia de senyoreta»¹⁰⁰ perquè era fadristerne o a penes tenia béns propis. Qui va gestionar l'extens patrimoni heretat per la mare d'un testimoni fou el seu

100. L'expressió es refereix a l'espòs que és integrat dins la casa i el patrimoni d'una pubilla molt més rica. Com explica un testimoni, el seu pare «va fer, parlant tal com en diuen aquí, va fer de senyoreta».

marit, possessor d'un patrimoni molt més petit i dedicat a la medicina fins l'any 1945, quan arran de la mort del sogre va abandonar la professió i es va dedicar en exclusiva a les finques. Una situació similar l'observem en un patrimoni altempordanès, on el pare de l'entrevistat –que havia estat comerciant de teixits– va assumir la direcció del patrimoni de la seva esposa i de la seva cunyada –el tenien proindivís– després que la gran depressió de 1929 ensorrés el seu negoci.

Tot i això, és probable que en generacions posteriors, les responsabilitats de gestió de les dones sobre el seu propi patrimoni hagin tendit a augmentar de manera significativa. Així es desprèn d'alguns relats:

Jo tenia dos germanes grans. Evidentment els dos marits participaven i jo diria que feien bona part de la gestió, encara que les meves germanes hi eren a sobre. En el cas de la meva germana petita separada feia ella tota la gestió. Però jo diria que, evidentment, les meves germanes es ficaven, i una mica més, i s'interessaven una mica més que no com havia fet la meva mare. La meva mare casi havia desaparegut i únicament venia a alguns dels viatges i veia a les masoveres i coneixia a la gent. Si més no perquè les havia conegut de petita. Però les meves germanes ja alguna cosa més hauran fet, però imagino que principalment els seus marits. (...) I jo diria que en determinats moments fins i tot les meves germanes estaven bastant geloses de què allò era el seu patrimoni i que ho volien portar elles. Fins i tot per allò de tenir la independència econòmica enfront el marit. Però també els marits participaven en la gestió, i jo diria que en els dos casos bastant.

En definitiva, malgrat que la casuística de situacions és prou ampla i diversificada, permet concloure que l'hàbit d'un accés acompanyat a la gestió es mantenia relativament, tot i que molt limitat per un ventall de situacions accidentals i pel tipus de gestió del patrimoni. D'altra banda, el que sembla força clar és que els canvis importants en les formes de gestió generalment es produïen una vegada s'havia realitzat la transferència dels drets de propietat, sovint a la mort del pare. Fins que això no succeïa, la

decisió final en els assumptes importants –la venda d’una finca, la realització d’una inversió...– estava en mans de qui mantenia la titularitat de la propietat. Era clar qui tenia capacitat per manar i decidir. Per això, en aquesta fase, tot i que podien apuntar algunes novetats, no s’expressaven ruptures intergeneracionals importants en matèria de gestió del patrimoni.

Les ruptures importants venien després. Hom obté la impressió que les diferents cohorts d’entrevistats introduïren canvis substancials en la forma de gestionar els patrimonis en relació a la generació anterior. En alguns casos aquests canvis foren clarament trencadors i s’expressaren de manera ben conscient i voluntària; en altres foren canvis més moderats sorgits com a resposta a les conjuntures i situacions per les quals va anar travessant cada patrimoni. En qualsevol cas, les transformacions que els sectors agrari i forestal han experimentat des de la dècada de 1960 varen fer cada cop més difícil mantenir inalterades les pautes de gestió més tradicionals. Un fet general com l’abandonament dels antics masovers i les grans dificultats per trobar-ne de nous va donar lloc a un escenari ben diferent al qual va caldre respondre de manera nova. ¿Com no s’havia de canviar el model de gestió si els fonaments sobre els quals s’havien sustentat les estratègies rendistes tradicionals havien entrat en crisi? Les respostes, tot i així, no varen ser unidireccionals. La intensitat i orientació dels canvis en aquesta matèria depenien de molts factors, a banda dels criteris i preferències de caràcter més personal. En primera instància, del tipus de gestió desenvolupada pel pare o l’antecessor. Allà on havia dominat un règim de masoveria, alguns varen decidir recuperar les finques per explotar-les directament a mesura que marxaven els masovers; mentre que si l’antecessor ja s’havia caracteritzat per una gestió més directa o empresarial, el successor podia retornar a un règim d’arrendament. Els canvis podien tenir, per tant, direccions diferents i, àdhuc, oposades. A més del punt de partida, la llista de factors condicionants és llarga: el

nivell formatiu de les noves cohorts de propietaris, la seva vocació professional, la dotació i tipus de recursos dominants en cada patrimoni, etcètera. Aquesta diversitat de respostes i trajectòries és el que analitzarem amb detall en les planes següents.

4.2. LA «REVOLUCIÓ BURGESA» DINS EL PATRIMONI? TRANSFORMACIONS EN EL RÈGIM D'EXPLOTACIÓ

Explica un testimoni que el seu pare, metge de professió, va assumir la direcció del patrimoni el 1945, a la mort del sogre, que n'era el titular, i s'ho va prendre amb tant d'interès que *«em dóna la impressió que el meu pare va ser dels que va ajudar a racionalitzar o fer la revolució burgesa en el patrimoni, que encara seguia un aspecte de gestió molt tradicionalista»*.

En què va consistir aquesta «revolució burgesa» dins el patrimoni? Doncs, segons el que explica el testimoni, bàsicament en dues coses: substituir la masoveria per un règim d'explotació directa amb treballadors assalariats, com qualsevol altra empresa moderna que superi les dimensions familiars; i reemplaçar els mètodes comptables tradicionals –que es reduïen a un poc més que estats de collita i llibres de caixa on s'anotava la renda percebuda de cada finca¹⁰¹– per una comptabilitat empresarial que incorporés criteris moderns com ara el de fer un inventari anual d'estocs:

...acostumava a fer, per exemple, que jo recordo, una comptabilitat una mica més moderna. Va intentar imposar un inventari anual, que això ja era una

101. Sobre els mètodes comptables en la gestió patrimoni vegeu Pere GIFRE, Josep MATAS i Santi SOLER (2002) *Els arxius patrimonials...*, p. 82-93, i també Jordi PLANAS i Enric SAGUER (2002) «Accounting Records of Large Rural Estates and the Dynamics of Agriculture in Catalonia (Spain), 1850-1950», comunicació a la *European Social Science History Conference*, L'Haia.

mica més peliagut perquè, és clar, fer un inventari de bestiar significa valorar cadascun dels animals que hi ha, etcètera, per fer el recompte de personal. Però bueno, ell això ho va anar organitzant i, principalment, lo que va intentar, suposo que va voler fer-ho a tots els cantons i no va poder, és racionalitzar i, de fet, modernitzar. Per això deia que va fer la revolució burgesa. Lo que va voler dir, intentar eliminar parcers i masovers, i transformar-ho en explotació directa amb treballadors i un encarregat.

En les planes següents abordarem ambdós aspectes d'aquesta «revolució». Exposarem, primer, la crisi del règim de masoveria tradicional des de la perspectiva de les dues darreres generacions de propietaris i el sorgiment de noves formes d'organització de la producció agroforestal, per passar després a analitzar qüestions de major detall sobre l'administració dels grans patrimonis, entre elles les pràctiques comptables. Primer de tot, però, cal situar-se en el que fou el règim de masoveria a parts de fruit avui pràcticament extingit.

4.2.1. Crisi i decadència de la masoveria

A la regió de Girona, històricament, el règim d'explotació dominant ha estat la masoveria a parts de fruits. El seu origen és força tardà. Els primers documents localitzats corresponen a finals del segle XIII i principis del XIV, i la seva difusió generalitzada, segons els contractes escripturats davant notari, data del segle XVI¹⁰². Com a règim de tinença la masoveria a parts de fruits era una variant de la parceria que comportava l'obligació de residir en el mas –*fer-hi foc i llum*, diuen els contractes– no només pel masover, sinó també per tota la seva família i pel bestiar que pos-

102. ROSA CONGOST, PERE GIFRE, ENRÍC SAGUER, XAVIER TORRES, LLUÍS TO (1999) «L'evolució del contracte de masoveria (Girona, s. XIV-XVIII)», dins ROSA CONGOST i LLUÍS TO (eds.) *Homes, masos, història...*, p. 269-297.

seïa. A canvi de la cessió de la finca, el masover havia de pagar una renda anual proporcional a la collita que, per norma general, era el terç. A més, a diferència de les parceries lleidatanes –on la regla de distribució era a mitges–, a Girona el propietari no solia participar en els costos d'explotació; o millor, no ho va fer fins el segle XX, quan la introducció dels fertilitzants, els herbicides i plaguicides, les llavors seleccionades i millorades, etcètera, varen forçar una correcció de les pautes anteriors per tal que assumís els nous costos en la mateixa proporció que la renda obtinguda¹⁰³. A diferència dels tractes d'arrendament, en virtut dels quals l'arrendatari té dret a utilitzar la terra segons el seu criteri, encara que dins uns límits estipulats, el contracte de masoveria a parts de fruits cal entendre'l com una fórmula d'explotació del treball mitjançant la qual el masover resta subordinat als criteris del propietari pel que fa al sistema d'explotació¹⁰⁴.

La masoveria a parts de fruits era un règim d'explotació molt plàstic, que tant podia comportar una direcció forta sobre els masovers com, d'altra banda, exigir molt poca dedicació del propietari. En alguns casos això permetia compaginar-ho sense tensió amb activitats professionals o d'altra mena. Un dels testimonis, per exemple, no només es dedicà professionalment a l'exercici de la farmàcia, des del seu establiment en una plaça de

103. Sobre aquesta qüestió, vegeu Enric SAGUER (1999) «Masos i masoveries...».

104. Ramon GARRABOU, Jordi PLANAS, Enric SAGUER (2001) «Sharecropping and...». Caldria aclarir, tanmateix, que avui el terme de masoveria s'ha desnaturalitzat molt i s'utilitza per referir-se a situacions que res tenen a veure amb la masoveria històrica. Així, per exemple, s'anomena masover a qui viu al mas i bàsicament fa tasques de guarda d'una finca, o s'anomena masover a aquell que, de fet, té tractes d'arrendament i no pas de parceria i té completa autonomia a l'hora de prendre decisions sobre què i quant produir. Sobre els canvis dels anys setanta en el règim de masoveria és interessant consultar Mariko TAMANOI (1982) *The changing peasant society in Catalonia: The transformation of the masoveria system*, Tesi doctoral, Illinois, Universitat d'Evanston, p. 127-137.

Girona, sinó que durant força temps va exercir de professor de química de secundària en escoles privades i, després, va substituir la tasca docent per una feina d'analista a la companyia d'aigües. La gestió del patrimoni no sembla, en el seu cas, haver estat viscuda amb tensió:

És clar, pensa que hi ha masovers, que els masovers ja saben lo que han de fer i no vaig allà a dir «heu de tal...». No, no.

Un altre entrevistat exposa una situació semblant. Mentre el seu pare va ser viu, ell a penes va dedicar-se al patrimoni i va treballar, primer, com a perit en la realització del cadastre de vàries poblacions i, després, en una fàbrica de formatges.

...hi havia el meu pare que era molt valent encara i además ja et dic, tot eren masovers i, i aquí, doncs, si no hi podia fer gaire res.

La masoveria era un règim d'explotació que exigia una dedicació mínima força baixa i que, per tant, permetia i facilitava els comportaments econòmics de tipus rendista entre els propietaris de terra, encara que, cal insistir-hi, a diferència de l'arrendament, també donava prou instruments d'intervenció per permetre un comportament més actiu¹⁰⁵. Tanmateix, aquesta facultat interventora, directora, sovint no s'exercia. «No interferia per res jo. No, perquè tenia altres coses jo», afirma un entrevistat a propòsit del funcionament de les seves masoveries.

En termes generals, fa la impressió que el règim de masoveria havia evolucionat relativament poc amb anterioritat a 1960 i que continuava ancorat en les pràctiques tradicionals i, especialment, en un règim de cultius que privilegiava els cereals (particular-

105. Ramon GARRABOU, Jordi PLANAS, Enric SAGUER (2001) *Un capitalisme impossible?...*; i Ramon GARRABOU, Jordi PLANAS, Enric SAGUER (2001) «Sharecropping and management...».

ment grans d'aresta) sobre qualsevol altra producció¹⁰⁶. El relat dels propietaris reflecteix un règim de tinença poc mecanitzat i centrat en els conreus cerealícoles. La producció de bestiar –la principal resposta de les comarques gironines a les condicions de mercat d'ençà de finals del segle XIX¹⁰⁷– no sembla haver desperatat l'interès dels propietaris i, en tot cas, es tolerava que s'hi dedicués el masover, com una cosa pròpia, perquè els fems revertien en benefici de la finca.

El masover, abans, era pràcticament la terra i molt poc bestiar. Después va venir de que per viure necessitaven tenir bestiar, perquè de la terra, doncs, en quedava poc i necessitaven més. I aleshores què es va fer? Per no canviar el contracte amb l'amo, van començar a arreglar, a adaptar ells una mica els baixos de les cases i començar-hi a ficar bestiar: que si vaques, que si porcs, que si ovelles, lo que sigui de la manera que van poguer. Però és clar, vull dir, els locals no eren adequats per tenir-hi aquest bestiar, però bueno, li tenien. (...) Aleshores aixís no es va tenir que modificar el contracte.

Cerealicultura i producció pecuària, tanmateix, eren opcions antitètiques, perquè qui tenia bestiar volia finca per alimentar-lo i no només amb cereals pinso, sinó també amb userda, esparcet, naps i altres cultius en els quals els terratinents no estaven inte-

106. La cerealicultura havia dominat en els segles XVIII i XIX l'estructura productiva dels masos no forestals, i aquest tret s'havia accentuat encara més arran de les crisis de la viticultura i l'oleïcultura. Vegeu Yvette BARBAZA (1966) *El paisatge humà de la Costa Brava*, Barcelona: Edicions 62, 1988; Josep PUJOL ANDREU (1986) «Las crisis de sobreproducción en el sector vitivinícola catalán, 1892-1935» dins Ramon GARRABOU, Carlos BARCIELA i José Ignacio JIMÉNEZ BLANCO (eds.) *Historia agraria de la España contemporánea. 3. La crisis de la agricultura tradicional (1900-1960)*, Barcelona: Crítica, p. 317-346.

107. Sobre les línies d'especialització agrària desenvolupades a Catalunya des de finals del segle XIX i durant el primer terç del segle XX, vegeu Josep PUJOL i ANDREU (1988) *Les transformacions del sector agrari català entre la crisi finisecular i la guerra civil*, UAB, Tesi doctoral, i del mateix autor (1998), «Especialització i canvi tècnic en l'expansió del sector ramader català», *Recerques*, 37, p. 31-55.

ressats com a objecte de renda¹⁰⁸. Encara que no s'expressés prou obertament, el conflicte d'interessos era inevitable. Des d'aquesta perspectiva, es tractava d'un règim que presentava dificultats per adaptar-se a les creixents exigències que es derivaven de la integració de l'agricultura al mercat.

A partir dels anys seixanta es produí un procés accelerat de liquidació de la masoveria. Encara que avui per avui, segons els darrers censos agraris, continuï pervivint, la proporció de terres en règim de parceria és residual¹⁰⁹. Des dels anys seixanta, paral·lelament a l'èxode demogràfic que buidà els municipis rurals, es produí un procés massiu d'abandonament de masos per part d'aquells que els havien menat com a masovers fins aleshores. A un dels testimonis, quan assumí el patrimoni a la mort del pare, el 1978, ja només li quedaven dos dels quatre masovers que ell havia conegut. I aquests tardaren poc temps a marxar.

Els motius pels quals els masovers abandonaren les masoveries són, des de la perspectiva dels seus propietaris, força repetitius. En cap cas s'atribueix a una relació conflictiva, ans al contrari. Més aviat, els elements que apareixen com a determinants són l'edat de jubilació i el fet que cap fill estigués interessat en continuar bé com a agricultor, bé com a masover d'aquell mas.

...els fills d'aquests ja no volien continuar de fer de pagès i ells ja començaven a ser una mica grans, doncs varen dir, doncs pleguem.

A les zones de muntanya l'abandonament dels masos va anti-

108. Sobre la preferència per la cerealicultura vegeu Enric SAGUER (1999) «Masos i masoveries...», p. 451-482.

109. El cens agrari de 1989 donava un total de 8.077 hectàrees i 487 explotacions amb superfície agrícola (SAU) en règim de parceria per a tota la província de Girona, sobre un total de 12.792 explotacions i 160.689 hectàres de SAU. Vegeu INSTITUTO NACIONAL DE ESTADÍSTICA (1991) *Gerona. Censo agrario 1989. Tomo III. Resultados provinciales*, Madrid: INE artes gráficas, p. 82-83.

cipar-se respecte de les planes. A les Gavarres, la competència del butà domèstic al carbó vegetal, la substitució del foc fet amb branqueta de pi per cremadors de pols de suro en el tractament tèrmic de les panes de suro, la pèrdua de valor de la rabassa de bruc, els daltabaixos de l'extracció de suro..., varen extingir les fonts d'ingrés complementàries de molts masovers del massís:

Al mateix temps que el progrés desapareixen els masovers. Aquesta gent aquí dalt portava una vida tranquil·la i feliç, segurament perquè no en coneixia d'altra, però els fills ja començaven a baixar per les planes i un es feia paleta i l'altre manobre, amb sous més elevats i se'n varen donar compte que ells perdien el temps.

La voluntarietat en el comiat és, per tant, un fet que destaquen la major part d'entrevistats. A més de les raons ja al·legades, aquesta sortida voluntària podia tenir altres motivacions. Algun masover –especialment algun dels que menaven finques riques– va abandonar la finca perquè va comprar una explotació pròpia. Això és el què succeí amb el masover del mas Canet de Verges:

Ell va marxar, va comprar terres i va voler-se independitzar. Ben fet. No, no, bé. Va fer diners... Vol dir que va guanyar. I va comprar un maset i llavors es va fer una casa i és clar, ho va deixar. Ho va deixar. No va passar mai res, al contrari, encara va treballar a ratos, venia a ajudar-me i tot... no, bé, bé, molt bé.

Un altre motiu, aquest ben singular, fou el d'un masover que era un desertor fugitiu de nacionalitat francesa. Aquest masover va beneficiar-se d'una reforma de la legislació sobre la deserció a França que va canviar la seva situació personal. Aleshores, va optar per retornar.

També podem trobar situacions intermèdies entre la permanència i l'abandonament. Alguns masovers, sense deixar les terres que cultivaven, varen construir-se una casa pròpia dins el poble o la vila i varen continuar explotant el mas, alterant un dels trets

que, des del seu origen, havien definit i caracteritzat els tractes de masoveria: l'obligació de fer-hi foc i llum, d'habitar el mas¹¹⁰:

El mas N. [nom del mas] queda a dintre, ben bé a dintre el poble. Era una casa que se me n'anava a terra perquè el masover ja feia molts anys que no hi vivia, s'havia fet una casa nova.

En general el canvi en el règim d'explotació de la terra va realitzar-se per abandonament dels masovers o, en el seu cas, de petits parcers i arrendataris de parcel·les. En alguns casos això pot revelar que s'anava a remolc dels esdeveniments, entre altres motius perquè a partir dels anys seixanta ha estat molt difícil trobar nous masovers, excepte potser per a les finques més ben dotades i més ben situades. En altres casos, però, al darrere hi havia una voluntat de recuperar les finques, modernitzar-les i fer-les més rendibles del que ho eren sota els tractes de masoveria. Però, fins i tot en aquests casos, els propietaris preferiren esperar que els tinents de les finques les anessin abandonat per recuperar-les i canviar el seu règim d'explotació i sovint també els cultius i produccions. Tot plegat ha fet que el període de transició hagi estat força llarg.

Jo, de treure'ls, no en vaig volguer treure mai cap. Ara quan un em va dir: «Mira, jo ja plego perquè el fill no em vol continuar» per lo que sigui, que vaig dir: «Ara és el moment». (...) Vaig estar un parell o tres d'anys i després va ser quan l'atre em va dir també per plegar. Que li sabia molt de greu, i que tal però bueno.

Tampoc crec que li costés gaire esforç (...) perquè la gent ja volia deixar les masoveries, perquè no els interessava. Normalment un masover, si el fill ha

110. Aquest canvi en la pauta residencial dels masovers, a voltes associada amb la conversió dels edificis del mas en segona residència o en magatzem per a maquinària i altre equipament, ha estat observada en altres ocasions. Vegeu Mariko TAMANOI (1982) *The changing peasant...*, p. 120-126.

estudiat una miqueta no té ganes de fer de pagès, i moltes masoveries van decaure, diguem, per mort natural.

Només una vegada ja s'havia endegat el procés de recuperació de les finques alguns propietaris varen anar més enllà i varen incentivar la renúncia d'alguns parcers i arrendataris. Solia tractar-se de petits parcel·listes que dificultaven la constitució d'exploacions compactes i racionalitzades i la renúncia, segons el relat dels propietaris, va obtenir-se sense conflicte i a canvi d'una indemnització econòmica que podia arribar a ser important:

Si cas marxaven allò per lo que fos. Uns que ho deixaven, l'altre que el seu fill no ho volia fer i ho van anar deixant. (...) N'hi havia dos o tres que els hi vaig dir: «què voleu?» Em varen demanar una barbaritat i els hi vaig pagar el que van voler, i avall.

Un testimoni quan va accedir a una finca de 125 hectàrees de bona terra de regadiu, el 1975, va trobar-se que feia pocs anys que el seu oncle ho havia arrendat. Tot i que la Llei d'arrendaments rústics li permetia recuperar els camps en un lapse de temps breu per tal de menar-los directament, no va exercir aquest dret:

Sempre que vaig voler recuperar un camp, me'n vaig anar a veure l'agricultor i li vaig dir: «noi m'agradaria recuperar aquest camp», i sempre o em deien: «d'aquí dos anys em jubilo, ja podràs disposar d'ell», m'esperava dos anys. Un altre em deia: «jo tinc ganes de deixar-ho», si em dones un any franc, o sigui, sense pagar arrendament l'any que ve ja te'l quedes. Un altre em deia: «a mi deixa'm un plaç de dos anys per buscar un altre camp que pugui arrendar per substituir aquest». I no hi va haver mai cap problema, ni tan sols, fora d'això de deixar un any franc, ni tan sols han demanat diners a canvi.

Que un masover s'acomiadés del mas que cultivava no era pas un fet estrany i inusual. De ben segur que, resseguint documentació d'arxiu, trobaríem molts exemples corresponents a períodes

anteriors. La novetat que es plantejava als anys seixanta i setanta era la dificultat per trobar nous masovers i, per tant, la dificultat per mantenir les finques en cultiu, almenys segons les pautes següides fins aleshores.

Quan jo era petit, doncs, quan un masover marxava d'una casa pel motiu que fos, o per falta de salut, o per no sé què, o perquè se n'anava a una casa millor, doncs al menos en sortien una dotzena de pretendents que volien arrendar aquella finca, que quedava vacant. Fins que va arribar un moment de que un masover va marxar, la casa va quedar vacant i les terres –això pels anys, no sé, posem-hi... seixanta i pocs– i no va sortir cap pretendent. O sigui que quedava vacant la casa i les terres. I això va ser, o sigui per als meus pares, va ser un... fenomen raríssim, diem-ne per dir-ho d'alguna manera, perquè això és que no havia passat mai, no havia passat mai. Però això ja era una senyal inequívoca de que estàvem a dintre d'un procés, d'una evolució total.

En definitiva, fou aquesta manca de demanda el que va empènyer molts propietaris a trobar noves fórmules per explotar el patrimoni. Si en quelcom coincideixen els entrevistats és en la idea que la seva generació –i en alguns casos, l'anterior– ja no va poder continuar explotant la terra i vivint com ho havien fet els seus avantpassats, és a dir, de renda, sense treballar en cap sentit.

Amb aquella generació, i el meu pare jo entenc de que va ser l'última generació, entenc de que es podia viure portant les finques i gestionant les finques i administrant les finques, i visquent de la renda de les finques. Però, la veritat, que entenc que cada dia, cada dia és més complicat això, cada dia és més complicat i per això, doncs hi ha molta gent doncs que s'ha anat buscant, vull dir, altres mitjans de vida.

Les respostes donades al nou escenari de crisi de la masoveria, però, han estat força diferenciades. No hi hagué una única reacció. Al contrari. El ventall de sortides es diversifica considerablement i està condicionat per molts factors que afecten de manera singular cadascun dels patrimonis, com ara la composició del patrimoni (forestal, agrícola, secà/regadiu...), la seva ubicació

(muntanya, plana agrícola, zona turística...), la dedicació del propietari a altres activitats professionals, etc. En alguns casos, els terratinents han optat per l'arrendament a agricultors o a empreses integradores; en altres, per l'abandonament del cultiu i una reforestació desordenada, a voltes amb el lloguer de les masies com a segona residència o la seva explotació com a centre de turisme rural. Un nombre significatiu també ha intentat una explotació directa i empresarial amb mà d'obra assalariada i altres han optat per un pas històricament molt significatiu: convertir-se en agricultors. Només excepcionalment ha continuat el règim de masoveria o, a més del nom, alguna cosa que el recordi.

Cal advertir, tanmateix, que és rar trobar situacions pures, especialment quan el patrimoni està compost per finques independents i allunyades. El més freqüent és que un mateix propietari exploti de manera singular cadascuna de les finques que posseeix, en funció de la dotació natural de la finca, dels tractes històrics i consuetuds i d'altres factors. Així, qui mena una explotació directament com a agricultor o com a empresari d'una banda, pot mantenir la masoveria més tradicional d'una altra. Assumint aquestes ambivalències, i amb els límits que té tot exercici d'història oral, val la pena reconstruir aquestes trajectòries i els seus condicionants.

4.2.2. Una nova masoveria?

Molt pocs entrevistats continuen tenint masovers. Només quatre confirmen mantenir algun masover sota règim parciari¹¹¹. I, encara, algun d'aquests propietaris mostra molt poca fe en la ins-

111. Considerem que el règim de parceria –en qualsevol modalitat– és un element definidor de la masoveria, a banda d'altres clàusules addicionals. Per això exclouem aquells casos –pocs, d'altra banda– en què els entrevistats anomenen

titució: *«és que jo tenir un masover quasi ho considero una figura anacrònica, avui en dia»* i en vaticina la futura desaparició: *«ja han disminuït extraordinàriament i encara disminuiran més»*. A l'altre costat hi ha propietaris –pocs– que mantenen una opció ferma per la masoveria i que, fins i tot, han reconvertit molts dels arrendaments monetaris –a *preu cotat*– que varen heretar en masoveries parciàries. La política agrària comunitària pot haver tingut certa incidència en la pervivència de la parceria. Alguns ajuts i subvencions el propietari els pot percebre quan té la finca en règim parciari, però no sota el d'arrendament: *«amb aparceria, aviam, si cobro la subvenció... Paga la subvenció, i resulta més bé. Miri, con hi ha un masover que és comprensiu, ens entenem sempre»*.

Més enllà del fet que alguns propietaris continuïn tenint el que en diuen masovers, però, hi ha una altra qüestió cabdal, i és la transformació que han experimentat els tractes de la masoveria a parts de fruits. La masoveria d'avui és significativament diferent de la que predominava fa cinquanta anys: les petites masoveries s'han reagrupat per constituir unitats grans econòmicament viables, la condició subordinada del masover s'ha suavitzat, les obligacions ja no afecten el conjunt de la família –o almenys no de manera tan rígida–, la participació financera del propietari ha augmentat... Un tret força constant és l'associació entre producció pecuària i pervivència de la masoveria, en el sentit que aquesta ha perviscut bàsicament allà on l'explotació s'ha orientat cap a la ramaderia i això sovint s'ha fet amb la participació financera del propietari. Alguns d'aquests detalls els analitzarem més endavant, aquí només abordarem la qüestió des de la perspectiva del propietari i les seves estratègies de gestió i explotació.

Per il·lustrar aquesta trajectòria ens servirà l'exemple del titu-

masover a qui, de fet, és arrendatari de terres i casa o, en algunes ocasions, només de la casa.

lar d'un patrimoni que havia tingut fins a dotze masovers en finques situades al Pla de l'Estany. El gruix de l'ingrés en l'època de l'avi procedia del bosc i les parts de fruit de les masoveries servien bàsicament per al consum de la família propietària. Actualment el bosc a penes genera ingrés¹¹² i les terres de conreu s'exploten mitjançant un sol masover, a banda de certa quantitat de parcel·les cedides a petits arrendataris. Aquest masover cultiva les terres i engreixa vedells en règim de «*parceria real*», segons expressió de l'entrevistat. En què consisteix aquesta «*parceria real*»? Doncs, en aquest cas concret, es tracta d'una parceria al terç en què el propietari finança les instal·lacions i infraestructures necessàries per a l'explotació i aporta una proporció de capital circulant equivalent a la part del propietari (terç) per cobrir totes les despeses d'explotació, des de la compra d'animals, fins al pinso o l'electricitat. Cal insisitir en la relació de la masoveria actual amb la producció pecuària: la masoveria s'ha mantingut perquè varen optar per orientar la finca cap al bestiar; de primer fou una granja de vaques per a llet i posteriorment de vedells per a carn. D'altra banda, l'abandonament de moltes masoveries ha estat aprofitat per obtenir una nova font d'ingressos completament desvinculada de l'activitat agrària estricta, el lloguer de les cases a «*domingueros*»:

Avui dia, les cases deshabitades no hi queden pas, perquè hi poses domingueros. Vull dir, és clar, jo me dóna la sensació de que estem obligats a treure un rendiment de lo nostre, no?, i aleshores, si aquest rendiment ve per un costat de domingueros, doncs benvingut sia, i si ve per un costat doncs d'una granja de vaques, o de lo que sigui, doncs també benvingut sigui. Però és clar, avui dia sembla que va més pel costat dels domingueros que no pel costat de les activitats realment agràries.

112. «Abans, la generació dels avis, els ingressos principals provenien del bosc (...) i ara és mínim aquest ingrés. És zero. Doncs amb cent anys ha passat de ser el principal a quasi ser zero.»

La relació mantinguda amb el masover ja no és, a parer del propietari, de subordinació. Més aviat l'escenari que dibuixa l'entrevistat és el contrari:

La iniciativa la porta el masover. I entenc de que si la volgués portar jo no duràriem gaire. (...) La gent de pagès és molt independent i difícilment accepta cap consell. Jo entenc que és molt..., i precisament perquè és tan independent fa de pagès, perquè, si treballes en qualsevol altra feina ets depenent, però escandalosament, eh? Imagina't, no sé, un paleta i un manobre; a cada moment: «dona'm això», «fes allò», «cap aquí», «cap allà», el paleta en el manobre. És que sempre has d'estar escoltant ordres, cada cinc minuts, tot el dia igual. O bueno, o un home que treballi a una fàbrica, a un escorxador o allà on sigui. Tu, vull dir, has de fer lo que et diuen. Lo que et diuen, les hores que et diuen i etcètera. Vull dir, ets totalment depenent. I el pagès, per què s'ha quedat a pagès? Moltes vegades per ser independent [pica la taula]. Per dir: «guaita, [la pica per segona vegada] jo faig, si vull anar a llaurar aquest camp, vaig a llaurar aquest camp, i si vull no sé què, doncs faig una altra feina», però la iniciativa «la porto jo, la decideixo jo». I entenc que en general els pagesos són molt i molt independents, i aleshores no s'ajusten a raons de ningú. I si l'amo els hi diu això o lo altre, malament rai. Això no vol dir de que alguna vegada també, també ho digui, lo que em sembla, i si fan, bé, i si no, també, però vull dir, que imposar el teu criteri és molt difícil.

La dificultat per trobar masovers ha limitat molt la capacitat de control i exigència del propietari. «Avui dia no pots anar amb gaires exigències. (...) Jo intento de que hi hagi molt bona relació, i hi és bastant (...) però quan hi ha una cosa que no t'agrada gaire t'has de tapar els ulls, o mossegar-te la llengua». Dissortadament, encara no disposem de relats de masovers que ens permetin contrastar aquesta impressió. Es tracta d'una valoració purament subjectiva i no contrastada. Però no pas per això deixa de ser interessant: reflecteix prou bé l'estat d'ànim dels terratinents. De ser certa, a més, posaria en evidència una ruptura històrica en les relacions socials generades per la masoveria. Un règim que havia estat una fórmula alternativa al treballador assalariat per explotar el treball pagès i que, en les condicions actuals, s'hauria convertit

El tractor ha facilitat la transformació d'alguns grans propietaris en agricultors (Font: Arxiu Municipal de Roses, Arxiu d'imatges, Col·lecció Coll, reg. 6572).

en una fórmula de relació menys jerarquizada i menys subordinada.

Aquest canvi de relacions va associat també a un canvi de valoració de l'agricultor i la seva feina. En el passat, els propietaris qualificaven força malament les capacitats dels seus pagesos i sovint ho feien de forma força despectiva. És freqüent trobar textos en què es manifesta una forta desconfiança cap a uns pagesos que eren vistos com a rústics, ignorants i retrògrads¹¹³. Per contra, la tecnificació de l'activitat agrària i la ràpida desaparició dels pagesos ha capgirat la imatge que molts propietaris tenien dels seus masovers. «*Els masovers en saben més que tots els tècnics agrícoles que en sortim*», diu un propietari que, a més, és enginyer agrònom.

113. Es tracta, de fet, d'una imatge o representació que té una llarga tradició en la cultura europea. Vegeu Xavier TORRES (2000) «La imatge dels pagesos: rústecs, devots, rendistes (s. XIV-XVIII)», *Revista de Girona*, 202, p. 85-89.

4.2.3. D'hisendats a pagesos

Les dificultats objectives per mantenir el règim de masoveria varen animar molts propietaris a menar les seves finques –si no la totalitat, una part– en règim d'exploació directa, almenys durant uns anys. Entre les diverses opcions d'exploació directa, però, és força sorprenent el nombre d'entrevistats que ha treballat directament com a agricultor, explotant les terres com qual-sevol pagès. Més d'una quarta part han experimentat una evolució en aquesta direcció¹¹⁴. La transformació del vell hisendat rendista ja no en empresari agrícola, sinó en agricultor, és segurament un dels aspectes més destacables i rellevants del recent procés de transformació agrària. És un fet carregat de significació en termes històrics i socials. Certament, els canvis tecnològics i, molt especialment, la tractorització i la mecanització de moltes tasques, han estat factors complementaris, que en alguna mesura han fet més fàcil aquesta transformació. No és pas el mateix, per a un gran propietari, agafar el tractor que prendre l'arada o la fanga. Això no treu, però, la radicalitat dels canvis.

L'adquisició d'un tractor per a ús propi fou una de les primeres passes donades per aquells que havien decidit de cultivar directament i personalment les seves finques¹¹⁵. La compra del tractor sovint es produeix arran de l'abandonament d'un masover.

...em vaig comprar un tractor, vaig comprar quatre eines i vaig portar, primer aquell d'això, la primera part, aproximadament la meitat de lo que hi havia.

114. Deu entrevistats expliquen que el seu patrimoni ha estat cultivat directament i personalment, com a agricultor, pel seu titular en algun moment.

115. Encara que en alguns casos la trobem relacionada amb la crisi de la masoveria històrica i amb la conversió en agricultor del titular del patrimoni no és, però, una relació exclusiva. De fet, la major part de propietaris entrevistats en algun moment varen adquirir un tractor, encara que no el conduïssin personalment.

Com la tractorització, el pas al treball com a agricultor i/o ramader caracteritza pròpiament les darreres cohorts de propietaris, les que corresponen a la mostra d'entrevistats. Tot i això, en alguns casos, la transformació era anterior. Els pares d'un parell d'entrevistats ja treballaven directament la terra, tot i que, alhora, poguessin tenir finques cedides a masovers. En un cas, cal remetre's a l'avi de l'entrevistat, Josep Anglada i Piferrer¹¹⁶ per trobar un hisendat en sentit estricte, tot i que la memòria familiar en aquest aspecte sigui ambigua:

... aquest en Josep Anglada, Déu n'hi do, entre lo que li donaven els masovers i tot plegat, però, és clar, ell també ho portava les coses, vull dir, ... tampoc pot dir que només visqués de renda. (...) Ara tenia molt de temps perquè amb els escrits que hi devia haver a casa, secretari de l'Ajuntament, i comptes per aquí, i escrits a l'Institut Català de Sant Isidro, i per aquí i per allà, tenia molt de temps per escriure aquell home, però molt, eh? A més a més portava la metereologia. Va estar durant 50 anys portant amb aquell..., escolta, portant les pluviometries i «mañana, tarde y noche», tu. Tenia temps, jo veia que tenia temps aquest home, vull dir que... també tenia molts treballadors i tenien criades. No, no pensis pas, ja estaven força bé. Estava molt millor que ara, econòmicament.

La conversió en agricultor, en algunes ocasions, ha tingut una expressió ideològica de rebuig a les actituds rendistes. El trenca-ment respecte els avantpassats és doble, en aquest sentit: ocupacional i ideològic. Un testimoni ho expressa així:

Va haver-hi un masover que va marxar, i llavors jo em vaig plantejar, ja veia per allà on havien d'anar les coses. Dic: «Això de viure aixís i que un atre treballi... tu t'hagis... no, no ho veig pas aixís jo». Dic allò que deien la Unió.. no sé la Unió de Pagès si ho havia dit, però els Rabassaires, o els que deien:

116. Josep Anglada i Piferrer va ser corresponsal de l'IACSI i destacat agrarista gironí. Sobre la seva mare, Isabel Piferrer, vegeu les seves memòries publicades per Albert COMPTÉ i FREIXANET (1993) «Vida rural a les terres marginals de l'Empordà durant la primera meitat del segle XIX», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 26, p. 176-232.

«La terra és de qui la treballa», doncs jo vaig dir: «Si no és això, al menos, el que té la terra se l'ha de treballar». És una atra manera de dir-ho i si no, doncs, si no te la portes doncs no, no en tinguis o ven-te-la...

També ha donat lloc a nous codis de relació personal i social que, molt sovint, no han estat entesos pels familiars supervivents de generacions anteriors:

Els meus avis, els meus tius, o inclús la meva mare, no entén que la gent em tutegi, ni entén que jo hagi d'anar amb tractor, ni entén que jo hagi d'anar a engegar. Aquestes coses, doncs, és clar... D'acord que poder jo també sóc un cas una mica diferent. Hi ha hagut gent que no és que no s'hagi volgut rebaixar, jo no considero que m'hagi rebaixat, no sé com dir-ho, però hi ha hagut gent que ha sapigut mantenir, mantenir-se encara una mica en el pedestal. (...) No m'ha agradat mai aquestes coses, vull dir... Si alguna vegada ho he fet, doncs ho he fet involuntàriament. Però que sí que, possiblement és lo que la gent gran ha notat més en aquest periodo. Nosaltres... en raó de la joventut, per dir-ho d'alguna manera, doncs no hi hem donat massa importància. «Que hi és en Quimet?», telefonen, i la meu mare diu: «Però qui és aquest? però què diu?»

Per acabar amb aquesta qüestió cal afegir que la conversió de l'hisendat en agricultor en el decurs de les dues o tres darreres generacions no ha estat un procés definitiu, un punt i final en la història de les transformacions socials del camp català. De fet, molts dels qui en el seu moment varen fer l'opció per treballar-se els camps actualment ho han abandonat o estan a punt de fer-ho. En termes sociolaborals, la transformació tan significativa que estem explicant s'ha esgotat amb molta celeritat. El fet de no tenir fills que continuïn com a agricultors ha estat un condicionant decisiu i explica per què després de la jubilació s'ha abandonat l'explotació directa i s'ha optat per arrendar les finques. Dos testimonis que havien cultivat directament les seves terres les varen arrendar quan es varen jubilar. En altres casos l'opció pel cultiu directe i personal encara va durar menys. Un testimo-

ni explica que, quan els seus masovers varen abandonar els masos, va intentar una explotació directa de les finques —bàsica-ment forestals—, però aviat va abandonar-ho i va optar per un doble règim d'explotació: arrendament de les cases com a habitatge o segona residència i cessió dels recursos forestals a rematants. Un altre, que havia heretat un patrimoni molt reduït, de primer va abandonar les terres familiars per desavinences amb el seu pare i va dedicar-se a treballar al bosc, a altres feines: «*Vaig treballar de lo que vaig poguer, vam estar a la botiga amb la meva dona, després vam estar en un càmping jo treballava al bosc, vam tenir un camió, en fin i així ens vam anar guanyant la vida*». Més tard va retornar a la producció agrícola, amb un intent d'agricultura intensiva d'hivernacle. Durant quatre o cinc anys va mantenir-ho, però finalment va desistir. La decisió del fill fou, una altra vegada, un factor aparentment determinant, juntament amb el baix rendiment econòmic obtingut:

Cinc o sis anys. El gènere no valia ni un duro i vam dir: «Hem de plegar, hem de plegar». Ell es va casar, i en X. [l'altre fill] va dir: «Jo tot sol no vull fer l'invernadero», i després va canviar tot. Ell es va casar, els invernaderos els vam arrendar, en X. va fer un curset de ferrador de cavalls, que ell es guanya la vida ferrant cavalls, i en L. [el primer fill] es guanya la vida treballant amb un camió. I això ho tenim tot arrendat.

En un àmbit més general i impersonal, un entrevistat que encara està en actiu també confirma que molts propietaris que havien pres l'opció de cultivar ells mateixos les seves terres han anat abandonant-ho. «*De la meva edat, [en queden] pocs, i més joves que jo ja no... Es compten amb els dits de les orelles*».

4.2.4. Empresaris agraris: una altra via fallida?

Una segona trajectòria que ha comportat la substitució de la

masoveria per un règim d'explotació directe ha estat la conversió del propietari rendista en empresari agrari i forestal. Entendrem com a tal aquella persona que reuneix els dos sentits que els diccionaris convencionals atribueixen al concepte «empresari»: (a) aquell propietari d'una empresa que n'assumeix la direcció i (b) sota la dependència del qual hi ha persones que realitzen un treball remunerat. La separació entre direcció i treball és, per tant, l'element clau que permet distingir entre empresari agrari i agricultor propietari. Immediatament cal afegir, però, que aquesta distinció, quan es concreta sobre cada persona, no és nítida. Alguns agricultors també són en algun sentit, o han estat en algun moment, empresaris agraris; i viceversa, a alguns empresaris agraris també se'ls podria qualificar en algun moment d'agricultors o silvicultors pel tipus d'activitat que realitzen. Al marge d'aquestes ambigüitats inevitables quan es tipifiquen les situacions socials i laborals, la distinció és operativa i útil.

Fa cent o cent cinquanta anys no era estrany que certs propietaris, amb un conjunt més o menys ampli de finques cedides a masovers, es reservessin les terres de la casa pairal, o d'una part d'ella, per realitzar-hi un tipus d'explotació més directa. Alguns dels entrevistats s'hi han referit en relació a la gestió realitzada pel seu pare. Sense tenir les connotacions d'una *Home Farm* anglesa¹¹⁷, destinada a exemplificar i divulgar nous conreus i noves tecnologies entre els agricultors del lloc, molts terratinents es reservaven per a un control més directe les finques més properes a la pairalia

117. Les *Home Farms* de l'aristocràcia anglesa eren cases de camp preparades per allotjar els propietaris durant les seves estades a les finques. La terra que tenien adscrita servia per proveir d'aliments i farratges els propietaris. En el segle XIX moltes *Home Farms* varen convertir-se en centres d'experimentació agrícola i de difusió d'innovacions agràries, tot i que els estudis realitzats remarquen que el seu abast fou molt limitat. Vegeu J.V. BECKETT (1986) *The aristocracy in England, 1660-1914*, Oxford, Blackwell, p. 136-137 i 158-159; i J.R. WORDIE (1982) *Estate management in Eighteenth-Century England*, Londres, p. 186.

per tal d'avitual·lar-se d'un seguit de productes bàsics. Rarament, però, ells treballaven personalment la terra, com a agricultors. Per fer-ho tenien un o dos mossos al seu servei. Aquests casos, òbviament, no tenen res a veure amb el que estem relatant.

Inicialment podríem pensar que un règim d'explotació directa amb gestió empresarial era una sortida «natural» a la crisi de la masoveria per a la majoria de terratinents, en tant que el llegat de la pròpia història els situava en condicions per realitzar aquest salt. No només perquè disposaven –tot i la crisi de la renda– d'un capital important en termes econòmics, sinó perquè també estaven dotats d'aquell capital social invisible que està format pel prestigi, l'autoritat i les xarxes de relacions socials. La transició des de la vida ociosa dels avis o dels pares fins a un treball de tipus empresarial, a més, podia ser entesa com una evolució més que com una ruptura pels mateixos integrants del grup terratinent, evitant incomprendions per part del propi grup. Encara avui, des d'algunes instàncies, se segueix postulant aquesta transició. Un entrevistat es refereix críticament a un acte recent de l'IACSI durant el qual es va reivindicar la modernització del propietari de terres mitjançant la seva conversió en empresari agrari: «és a dir, el futur no és ser propietari sinó que és ser empresari agrícola»¹¹⁸. Aquesta sortida, tanmateix, no ha estat generalitzada. Encara que dins la mostra d'entrevistats hi ha alguns casos clars d'empresari agrícola, es tracta d'una trajectòria minoritària, especialment si ens referim a l'explotació agrícola i a la pecuària.

En contrast, el que millor es presta a una explotació empresarial són els recursos forestals. L'explotació forestal de sempre ha

118. Es tracta de la presentació de la fins ara inèdita *Història de l'agricultura espanyola durant els segles XIX i XX* de Salvador MILLET i BEL (Lleida: Pagès editors, 2001). A propòsit de l'acte, l'entrevistat afirma: «em va fer gràcia perquè tot el rato va ser reivindicar una mica aquest esperit i casi bé et dirà idiosincràcia que per molt que es parlés d'empresari agrícola evidentment lo que estaves pensant era que qui ho feia era, més aviat, els propietaris».

estat gestionada de forma més directa. En finques forestals el masover tradicionalment havia tingut un perfil peculiar, en relació a les masoveries de les zones agrícoles. S'acostava més a la figura del guardabosc que a la del masover pròpiament dit. No ens ha de confondre que la denominació sigui la mateixa. Aquesta peculiaritat exigeix un tractament singular que realitzarem més endavant, encara que convé avançar que és precisament en l'àmbit forestal on la conversió del gran propietari en empresari ha tingut major incidència, almenys dins la nostra mostra. Varis grans propietaris forestals entrevistats presenten un perfil personal clarament empresarial.

Fora de l'àmbit forestal l'actuació com a empresari no sembla haver estat tan freqüent i, si de cas, existeixen alguns àmbits privilegiats on això s'ha donat amb major intensitat. La fruticultura és un d'aquests àmbits. Dos propietaris amb finques de regadiu al Baix Ter coincideixen en aquest punt. El Baix Ter, des de la dècada de 1950 s'ha transformat en una zona d'especialització frutícola on es concentren cooperatives importants com Girona Fruits (Bordils) i Cofrugi (La Tallada), amb les quals els propietaris esmentats hi han tingut una vinculació estreta¹¹⁹. Un d'ells va començar a invertir en l'arranjament de terrenys per al regadiu i la plantació de pomeres i presseguers durant els anys seixanta, en un moment de fortes sinergies locals en aquesta direcció. *«Jo vaig començar a la fruita perquè era una cosa que semblava que era rentable»*. Per a l'explotació de la finca, utilitzava un encarregat i un parell de persones fixes, a més de les contractades com a jornalers en el moment de la recol·lecció (vint-i-dos magrebins en la darrera collita que va realitzar). La direcció, però era seva. *«Ho portava com una empresa»*. Cada dia hi era des de les sis del matí,

119. Sobre l'expansió de la fruticultura al Baix Ter, vegeu Joaquim VERGÉS i BENEJAM (1956) «La fruta, riqueza agrícola de nuestra villa», *Llibre de la Festa Major*, Torroella de Montgrí.

dirigia els treballs, conduïa el tractor quan calia..., i també realitzava algunes feines manuals: *«Hi havia deu vessanes que només les podava jo, no volia ningú més que ho toqués».*

Un altre aspecte rellevant de l'activitat desenvolupada per aquest propietari és la seva vessant de viverista. Després d'haver pres l'opció d'especialitzar-se en cultius frutícoles *«vaig deixar un encarregat que es cuidés i jo vaig anar a França. Vaig estudiar sobre el assumpte de fruites, tenia coneixements ja de petit... però no com està ara. I allà, és clar, em varen presentar gent d'allò».* A França –a Nimes– va establir relacions amb Lambertin, *«el viverista més important de França»* i, en tornar, va orientar una part de la seva tasca cap a la constitució d'un viver i la venda de plantes. A més dels plançons de producció pròpia, també importava varietats i les comercialitzava a la zona, i es va convertir en representant comercial de Lambertin.

Poques explotacions cerealícoles han tingut una gestió directa d'aquest tipus. Una excepció és un patrimoni de l'Alt Empordà sobre el qual el pare d'un testimoni va fer un intent de racionalització i modernització. *«El meu pare va voler mantenir la gestió directa en tots cantons. En uns per masoveries, en altres per encarregat i treballadors, però cuidava amb les mateixes ganes a l'encarregat i els treballadors que a n'els masovers».* Precisament la finca empordanesa es menava amb un encarregat, dos treballadors fixos i un volum important de maquinària tractoritzada. Es produïa blat i blat de moro. Quan l'entrevistat va heretar la finca va mantenir el règim d'explotació instaurat pel seu pare durant uns anys, tot i tenir una altra professió que l'absorbia a temps complet durant els dies laborables: *«Feia d'empresari agrícola els caps de setmana. (...) Únicament em traslladava aquí doncs en el moment de la collita, que em passava tota la setmana...».*

Aquest model de gestió, tanmateix, no ha tingut massa continuïtat. Els tres propietaris no forestals que hem esmentat fins ara varen acabar abandonant l'explotació directa a causa de la seva

baixa rendibilitat. En el darrer cas que hem exposat, les dificultats de compaginar-ho amb una altra activitat professional –«evidentment això no es podia fer venint els divendres a la tarda, els dissabtes anant a veure què hi ha»– es varen afegir a la caiguda dels preus agrícoles i uns costos salarials insostenibles:

El meu pare havia agafat el període de preus agrícoles més o menys alts i, per tant, d'una rentabilitat forta. Quan jo el vaig agafar, els preus agrícoles ja anaven baixant i la finca difícilment podia suportar el volum de personal que tenia. Tenia tres persones a sou mensual, és bastant fort; a més, és una finca que concentra els ingressos en dos punts (...) però s'han d'anar pagant sous durant tots els altres mesos i per tant necessito un volum important de crèdit per anar pagant, recuperar a juny, continuar pagant i recuperar amb els beneficis si ha sigut bon any a desembre.

Un altre, davant la perspectiva de realitzar una inversió important a la finca per mantenir la seva rendibilitat i davant la manca d'interès dels fills per continuar, també va prendre la decisió d'abandonar l'exploració directa. I, finalment, el tercer il·lustra una opció que, si fem cas dels indicis i referències que apareixen a les entrevistes, cada dia pren més força: el cultiu extensiu mitjançant la contractació de serveis. Aquest propietari va respondre als problemes de rendibilitat de la fruticultura arrencant els arbres –els darrers, cap a 1995– i reorientant les terres cap a una producció extensiva de blat de moro. Per a la realització de les operacions de cultiu ja no té una plantilla d'homes ni un encarregat, sinó que –bàsicament– contracta els serveis d'altres agricultors o d'empreses que realitzen les feines amb maquinària molt potent. Per la sembra «ve una màquina de Sant Pere Pescador, d'un tal mas Pipa..., que fa dos rengles de cop. I cobra a pesseta el quilo».

4.2.5. Del masover a les integradores: l'explotació del bestiar

Durant els anys setanta i vuitanta del segle anterior la caiguda de preus dels cultius tradicionals va ser compensada per l'alta remuneració aconseguida amb l'engreix de bestiar, paral·lela a la creixent demanda procedent d'un món urbà en expansió i amb contínues millores en el nivell de vida que repercutiren en canvis substancials de les pautes alimentàries. En aquest context, molts propietaris varen llançar-se al negoci ramader. Alguns ho varen practicar sota el règim de masoveria –amb la inclusió de nous tractes referits a l'engreix i l'explotació de bestiar–, compartint amb alguns dels masovers que no havien emigrat les despeses ordinàries i realitzant inversions més o menys importants en edificis i altres infraestructures necessàries. «*Amb el bestiar, si no tinguessis terços més valia no tenir rés. Amb el bestiar sí que es guanyava*». De fet, per a molts, el primer pas cap a altres fórmules d'explotació de les finques fou convertir les masoveries tradicionals en parceries pecuàries, resolent així el tradicional conflicte d'interessos entre el masover que pretenia augmentar la càrrega ramadera de la finca –cultivant tants farratges i pinsos com fos possible– i el propietari que continuava percebent parts de la collita i estava interessat en els conreus tradicionals (cereals, oli, vi). En la mesura que la renda del propietari es vehiculava a través de la producció de bestiar es resolva el conflicte d'interessos i s'obria la porta al model d'intensificació ramadera que ha caracteritzat bona part del sector agrari gironí fins l'actualitat.

A la fi, però, el model d'explotació ramadera en règim de masoveria va anar-se extingint com a fórmula general, alhora que la mateixa masoveria reculava.

*...el masover tenia bestiar propi perquè era els fems, eren una sèrie de coses (...)
Després arriba el moment en què això [posar el bestiar a parts amb el pro-*

pietari] *passa quan ells demanen més terres per fer... per menjar pel bestiar. (...) Això va ser al final de la masoveria. (...) Les parts mai són plenes... no en volien saber res.*

Paral·lelament varen aparèixer altres fórmules per a l'explotació pecuària, entre les quals en destaquen particularment tres: l'explotació directa com a ramader, l'explotació d'una granja en règim de soci capitalista i la cessió de les instal·lacions a una integradora. L'explotació directa de bestiar ha estat practicada amb relativa freqüència. El propietari del Noguer de Segueró, a mesura que els masovers abandonaven les finques, des de principis dels anys setanta, va anar posant bestiar. Va construir una granja de considerables dimensions i va arribar a tenir un ramat de mil caps ovins.

Llavors teníem ramat. El portava un pastor. I fer la granja, vam decidir fer la granja. Fer-la més grossa. Fer una nau. Fer-ne dos i fer-ne tres. Al final n'hi havia tres de fetes de naus. Llavors en J. [el fill gran] s'hi va posar i es cuidava del bestiar i també va sembrar. I l'A. [el fill petit]. Ens hi vam posar tots. I jo treballar menys manual. I comprar més tractors.

Altres testimonis coincideixen en el fet de ser agricultors en actiu amb la possessió de ramats importants i haver orientat les seves finques cap a la producció pecuària. Un altre propietari relata que durant els anys setanta va realitzar una reconversió molt important del seu patrimoni cap a la ramaderia, fins al punt de vendre's alguna de les millors finques agrícoles per finançar la construcció de granges i de bestiar. Actualment encara té «*una granja per tres-cents vedells grossos, una granja més petita i després tinc una altra granja per vaques d'engega*», tot sota règim de gestió directa segons les seves pròpies paraules, encara que en un altre moment adverteix que el seu contacte amb el patrimoni ha estat relativament distant: «*tampoc he sigut un bon pagès sinó un gestor de lluny*». Malgrat que actualment manté les granges, els seus resultats econòmics no són pas valorats positivament:

Em va anar bastant malament perquè jo agafo aquelles èpoques... agafo de la mort d'en Franco i estic a mig fer coses i ha unes inflexions d'un vint-i-cinc, un trenta per cent. I llavors jo... el rajol que m'havia projectat l'enginyer, que valia un duro, arriba un moment que l'haig de pagar a trenta pessetes. I estic al mig del ball, estic al mig del fregao sense escapar. I llavors jo hi deixo «bastantes plumas» aquí.

Més excepcionalment, alguns propietaris varen assajar la producció de bestiar amb un soci. El propietari, aleshores, podia actuar com a soci capitalista que aportava el sòl i les instal·lacions a la granja. En aquests casos –a diferència del que hem relatat fins ara– l'explotació pecuària podia deixar d'estar lligada a la resta de la finca i la producció agrícola no revertia en benefici de la nutrició d'un bestiar estabulat que era alimentat amb pinsos comercials. Un testimoni va posar una granja de braves amb un soci, encara que, per desavinences, ho va deixar córrer al cap d'un temps:

A mi em feia l'efecte que aquesta finca podia anar molt bé amb bestiar. Intentar fer una mica això, obtenir el menjar per a alimentar el bestiar. Després les coses no han funcionat. Almenys, no és tan bonic com semblava en el paper. I, però, sí vaig començar amb braues, amb societat amb un d'aquí de Fortià. La intenció que teníem era fer el menjar per a alimentar a les braues, i després vendre les braues. (...) Però, això no funcionava gaire bé.

Una altra propietària també havia tingut una granja de vaques amb una mena de soci, tot i que en un règim de parceria al terç. Com en el cas anterior, les desavinences entre les dues parts varen conduir a la dissolució de la societat i a l'arrendament de les instal·lacions:

... nosaltres havíem fet una granja, havíem comprat la part de vaques que ens toca, o sigui una tercera part, i posàvem lo que era estabulació i terres, però ho hem deixat perquè la gestió de la persona que ho portava no estàvem d'acord tal com ho feien i li vam dir mira, nosaltres si vols te l'arrendem però nosaltres ens

en anem del negoci i jo crec que és molt millor perquè són coses que hi has d'estar molt sobre i com comprendràs jo sola, que visc a Barcelona, és molt difícil.

Finalment, una tercera opció d'explotació ramadera que en la darrera dècada ha adquirit un pes important és el règim d'integradora. En general, els propietaris plantegen un fort rebuig a la fórmula de la integradora: «*El bestiar que, si no el puc pujar, jo no el poso*». En algun cas, fins i tot es rebutja la possibilitat que els arrendataris o masovers puguin tenir tractes amb empreses integradores. Un dels pocs testimonis que relata les seves relacions amb aquest tipus d'empresa en planteja una valoració molt negativa. Aquest propietari, en el moment de l'entrevista, tenia arrendades les instal·lacions d'una granja a un integrador sota una fórmula una mica peculiar –dos contractes d'arrendament per a una sola cosa arrendada– perquè una part de la granja era de la seva propietat i l'altra d'una societat anònima familiar, de la qual també participa.

Ells van a lo seu, que és el negoci, i, és clar, per tres, quatre, cinc-cents mil pesetes que no et paguen, saben que tu no muntaràs un sidral i no aniràs a l'abogant ni aniràs a judici. Per tant, un bon dia t'envien una carta i et diuen: «a partir de tal dia...», ademés, fan lo següent, agafen... aquesta és l'última jugada que m'han fet: enviar... dels dos contractes d'arrendament dir, fixa't, quina putada [riu], diuen, a veure: «un contracte d'arrendament el rescindim, amb data de dos mesos anteriors, i, per tant, en aquí tens el taló només fins el mes d'abril. I el mes de maig i juny no te'l paguem –si t'agrada bé, si no tranqui. En canvi l'altre no el rescindim». O sigui, que ara tinc la granja, la meitat llogada amb ells, i l'altra meitat a qui la llogo? Perquè no crec que hi hagi algú que la vulgui llogar. De manera que suposo que el pròxim pas serà: «sí vols que desarrendem la segona part, o ens dones diners...» o alguna cosa d'aquestes suposo. Vaja, amb els integradors més val... Ben bé perquè per necessitat. Però quan les coses... Sí, si ells guanyen diners, molt bé anar-te donant. Però com les coses vagin malament, creu... Clar, perquè ademés aquest integrador té una fàbrica de pinsos, té tots els... té una fàbrica de pinsos gran. Allí tot unes oficines, una sèrie de gent que deu estar rumiant com fotre al prò-

xim, no? I, en canvi, jo estic sol aquí rumiant com defensar-me. I, bueno, i ja tinc ganes... No sé, a veure, com ho soluciono perquè se'n vagin. (...) Perquè en aquests integradors agafes el telèfon i mai... o estan reunits, o no hi són, o estan de vacances, o estan de viatge, o estan comunicant, però no pots parlar mai amb ells. O sigui, és impossible. I sempre t'estan... Bueno, paguen quan els hi dóna la gana. Vas allí, truques a l'oficina, «escolti'm, vull parlar amb el comptable», «Sí, sí, sí, ja li hem enviat el taló». Van passant els dies i no ha arribat cap taló. Tornes a trucar al cap de quinze dies. «Ai, sí, sí, li asseguro, li juro que abans d'ahir va sortir el taló». I, quan finalment t'arriba el taló, t'arriba un taló amb data de quatre dies abans de que t'arribés, senyal de que tot lo altre són mentides de que t'han estat dient, i et fan... I, bueno, un bon dia, doncs agafen i et diuen: «això s'ha espatllat no sé quantes...». A veure, ells a lo millor, treballant amb el tractor o netejant els fems, pués trenquen una cosa, pués tranquilament se'n van amb el primer ferrer que els hi sembla, perquè no tenen la decència de telefonar-te i dir: «s'ha espatllat una cosa, qui vols, que ho arregli?». Ells se'n van al primer que els hi agrada... ho fan arreglar, i després t'envien una nota de càrrec: «Reparació de l'escaleite». «Però bueno, si l'heu trencat vosaltres netejant-ho». I no... «si t'agrada bé, i si no, no et pago».

En contrast, un altre testimoni en dóna una visió més optimista, encara que no exempta d'una certa resignació:

Jo he fet una granja de porcs que és lo que tenia i ens donava una mica però ho hem integrat per això perquè ja hi havia perill de que no, que a vegades al ser petit no tenies vot ni veu, i hem hagut d'integrar-ho perquè al menos ara saps que tens un tant cada mes i s'ha acabat.

Qui parla és propietari d'una granja de porcs construïda el 1978 i menada en règim d'explotació directa fins tres anys abans del moment de l'entrevista (juliol 2002). Va arribar a tenir-hi de tres-cents setanta a quatre-cents animals. Ara, amb la integració, en té mil cinquanta. Això li ha exigit fer inversions importants a les instal·lacions i, fins i tot, ha mecanitzat el subministrament d'aliment. «*Ens ha costat molts millons això, és clar, ha valgut molts cèntims, sí, sí, a base inclús, de crèdits i tot*». En general no està des-

content dels resultats. «*Home, ens van pagant bé, sí*». L'experiència prèvia d'engreix de vedells –a una escala més reduïda, de només noranta caps– per a una integradora de ben segur que va pesar en la reconversió de la granja porcina, tot i que es dedueix que la seva jubilació –i la successió del fill al capdavant de l'explotació– també ha estat un factor important.

4.2.6. Dels treballadors als serveis de maquinària

L'estadi més recent del procés de mecanització del treball agrícola es caracteritza per l'aparició de maquinària de gran potència que, integrada en un núvol tecnològic basat en el desenvolupament de varietats biològiques d'alta resposta als adobs químics i en un ús intensiu de pesticides i fertilitzants, permet la realització mecànica de la major part d'operacions agrícoles, almenys en cultius bàsics com els cerealícoles¹²⁰. La nova tecnologia ha tingut dues conseqüències de gran rellevància per als règims d'explotació agraris. En primer lloc ha consolidat el desplaçament del treball pel capital com a factor productiu. Un sol home amb la maquinària de darrera generació pot fer la feina que abans realitzaven una munió de jornalers i masovers. El darrer model tecnològic de la motomecanització permet que un sol treballador produeixi dues-centes vegades més que en un cultiu semimecanitzat anterior a la tractorització. En segon lloc, l'augment de la capacitat de treball per home i hora exigeix explotacions de dimensions adequades per a la plena utilització dels recursos productius. A la regió de Girona, però, les finques tenen unes dimensions modestes. Fins i tot després d'unir en una sola explotació varies anti-

120. Vegeu una bona descripció d'aquests canvis tecnològics a Marcel MAZOYER i Laurence ROUDART (1998) *Histoire des agricultures du monde. Du Néolithique á la crise contemporaine*, París: Seuil, capítols X i XI.

gues masoveries, la finca resultant sol tenir una extensió massa reduïda per fer rendible l'adquisició de maquinària. La sobrecapitalització és un risc ben present entre les explotacions del camp gi-roní.

Cada vegada les explotacions han de ser més grans. Abans sí, sí, ja et dic amb vint-i-cinc vessanes, en temps dels meus avis, vivien, feien la viu-viu (...) Després ja havia de ser, com a mínim, de cent. I ara amb cent vessanes no vas enlloc. Si no en tens cinc-centes...

L'agricultor i l'empresari agrícola es debaten entre la necessitat de retallar costos salarials per afrontar la baixa dels preus agraris i la necessitat d'evitar una sobrecapitalització en l'adquisició de maquinària estalviadora en treball. Aquesta tensió ha conduït a una certa generalització de la contractació no tant de treball com de serveis de maquinària externs a l'explotació.

Qui són els oferents d'aquests serveis? Dècades enrere havien estat alguns terratinents i pagesos grans els introductors d'aquest tipus de servei mitjançant la creació de companyies itinerants de batuda a màquina. Aquestes companyies varen estendre's, sobretot, a partir de la segona i tercera dècades del segle XX i constitueixen un precedent notable del que avui s'ha generalitzat. El pare d'un testimoni, havia participat, abans de la guerra de 1936-1939, en l'adquisició d'una batidora mecànica amb altres propietaris agrícoles tant per al seu ús particular, com per a la realització de batudes per a tercers. Fora d'aquests precedents, però, els terratinents d'avui han deixat de ser oferents per convertir-se en demandants dels serveis de maquinària. D'altra banda, a les comarques gironines no sembla estar massa difós el model sindical per a aquest tipus de serveis i sovint es fan els tractes amb agricultors propers –molts d'ells arrendataris– que disposen de la maquinària, però no de terres suficients per a optimitzar-la:

Molts d'ells són agricultors que no tenen gaire terra, però tenen l'eina, i, és clar, li han de treure suc, i, llavors, bueno, com que els hi sobra temps, perquè no tenen gaire terra, pues se'n van a sembrar pels demés.

Alguns entrevistats també indiquen l'existència d'una oferta menys informal, organitzada com a empresa de serveis. En un parell d'ocasions es parla d'en Corralot. Tot i així, l'ambigüitat amb què s'expressen molts entrevistats en aquest punt, però, no permet millors precisions.

No sembla que es pugui establir un perfil massa definit dels usuaris dels serveis de maquinària. Molts propietaris hi recorren, amb independència de si encara són agricultors, mantenen una gestió més empresarial sobre les finques o tenen una actitud encara rendista. Tots els perfils són possibles. No només aquells que han desenvolupat una trajectòria com a agricultors o empresaris, sinó també els que presenten un patró rendista més tradicional (bé perquè encara viuen estrictament de renda, bé perquè tenen una altra activitat professional). És el cas d'un propietari que va passar de tenir maquinària i pagar jornalers que la fessin anar a contractar aquest tipus de servei que inclou el treball humà però, sobretot, la maquinària:

...una part, no gaire grossa, ens ho portàvem nosaltros, a través de tractoristes que hi havia a la casa, a baix; o bé llavors després quan ja les coses han anat canviant i s'han anat complicant doncs jo avisava algú que em treballés la terra.

Ara bé, no tothom en fa el mateix ús. En alguns casos només es recorre a aquest servei per a operacions puntuals, especialment les de recol·lecció, o per poder proveir-se d'aquella maquinària financerament insostenible per a una explotació de dimensió mitjana.

És clar, les eines són cada cop més cares. Són més cares però tenen un rendiment

cada cop superior, és a dir, fan més hectàrees per hora, de tal manera que hi han eines que valen molts diners, i que si jo les tinguéis només treballarien deu hores, quinze hores cada any. Clar allavors és inviable. Una màquina, que pot valdre quatre o cinc milions de pessetes, i total treballi al cap de l'any vint-i-cinc o trenta hores, llavorens, això es lloga a empreses de serveis. Jo tinc totes aquelles eines, aquelles màquines que bueno fan un mínim de dues-centes hores, com a mínim dues-centes hores a l'any, si no pues si la tinc a lo millor és perquè em vaig equivocar, però ja no l'hauria de tenir. (...) I, llavorens, utilitzo empreses de serveis.

En alguns casos es contracten serveis externs de maquinària per dur a terme tasques de manteniment de finques que han deixat de ser pràcticament productives, una inversió mínima en el que podríem qualificar de conservació del paisatge, per tal de frenar el progrés sense ordenació i control de la coberta forestal. Això és el que succeeix a algunes finques gavarrenques:

Va venir un moment, quan van marxar els últims masovers, que van ser els del mas Martí, que van ser els que es van quedar més anys, que no solsament a la meua finca sinó en tota aquesta zona dels Metges i molt més enllà, ja eren els únics masovers que quedaven. Eren una casa que tenien nou fills, els nou fills varen anar abandonant, i quan varen marxar les dues noies últimes, els avis grans i sols i se'ls va emportar l'hereu cap aquí al Baix Empordà, em sembla que a Monells. Això va quedar... els prats aquests, no eren prats ni eren res, eren embardissats i això havia quedat amb un aspecte i una realitat fatal, una cosa inhòspita a més no poguer i bueno, les cases abandonades, sense camins, sense res, i en un moment determinat el meu pare ja mort, llavores, ja amb el meu germà, un dia vaig pujar aquí dalt i li vaig dir en el meu germà: «què en fem d'allò?, no iria pas bé invertir-hi alguna pesseta i mirar de cuidar-ho?». «Doncs vale, fem-ho». I després va ser quan vàrem fer el camí de Cassà, que en aquell moment, que valia molts calers, me va costar 350.000 pessetes l'any 70 o 71 màxim, era un dineral. També vàrem treballar els camps, ho feia un tractorista trempat de Llagostera, tots els camps varen ser sembrats de pretenses, granes diverses, pastos. I això s'ha anat conservant fins ara, a pesar que una de les feines és desbrossar-ho, segar-ho. Aquest any no farà falta perquè no ha plogut, però sí que fa falta passar-hi a mà i anar treuguent les herbes dolentes.

Només cal afegir que, malgrat que existeix la possibilitat d'un cultiu integral realitzat per empreses de serveis, alguns propietaris manifesten moltes prevencions contra aquesta pràctica perquè genera uns elevats costos fixos en un context d'incertesa en els preus i produccions:

Ara hi han unes empreses de serveis que segueixen el gra, te'l sembraran, t'hi tiraran l'abono, l'insecticida, lo que vulguis, te l'embalaran, te l'entraran, tu paga, només llavors ja farem números. (...) I un any com aquest any que no s'ha collit gaire ja em diràs tu. Fer-lo sembrar, fes-ho... No, no, tot, tot n'hi ha que ho fan, eh?, vull dir n'hi han uns aquí, el Corralot, els que ens vénen a cosetxar, t'ho faran tot, te segaran, te llauraran, te sembraran, tu no te n'hauràs de cuidar de ben res, no necessites màquina.

4.2.7. Existeix encara la renda de la terra?

Després d'haver insistit tant en les transformacions experimentades per la figura del rendista i la seva substitució per propietaris amb un perfil social, laboral i econòmic ben diferent, podríem pensar que la renda de la terra i el seu perceptor –el rendista– són ben bé figures del passat. De fet, en algunes zones això és el que de moment ha succeït en la mesura que se n'ha abandonat l'explotació. La renda, en un sentit ricardià, la generen els rendiments diferencials existents entre les terres treballades. On no s'exploten els recursos o bé on els costos de producció igualen el preu de mercat, no existeix renda. Les transformacions del sector agrari no han conduït a la desaparició de la renda, sinó a un nou ajustament territorial. S'ha limitat el territori susceptible de generar renda i, en moltes terres, s'ha reduït el valor d'aquesta. Encara que els terratinents no puguin mantenir el nivell de vida i d'ingrés que abans els proporcionava la cessió de terra sota diferents règims, la renda continua pervivint i, amb ella, la figura del rendista. Un rendista que, probablement, ja no ho serà en exclu-

siva o viurà també d'altres rendes a banda de les generades per l'explotació agrària i forestal del sòl.

Hi ha una certa disparitat de situacions sobre el que es percep en concepte de renda de la terra (excloent-ne els usos residencials i terciaris de les antigues cases de pagès). Com s'ha dit, la localització i el potencial productiu de les finques hi influeix molt. Hi ha patrimonis agroforestals que han quedat pràcticament abandonats i, per tant, a penes generen ingrés ni renda. La majoria dels patrimonis forestals han experimentat l'abandonament de les escasses terres de conreu de les masoveries i els sistemes d'explotació aplicats sovint aporten un flux d'ingrés baix. Altres propietaris han observat una pèrdua de capacitat de captació de renda perquè continuen mantenint tractes d'arrendament que havia fet el seu pare. L'únic «masover» que encara queda en un patrimoni de les Gavarres continua pagant encara les mil pesetes i dos parells de pollastres que es varen pactar oralment cap a 1956, a més del valor equivalent en diner d'un arrendament fix en espècie. El preu de l'arrendament anual encara es calcula a raó d'una quartera de blat (de seixanta quilos) per vessana¹²¹ i segons el preu de mercat d'aquesta. Tant l'evolució baixista dels preus com l'alcista dels rendiments del blat permeten concloure que la renda actual és molt inferior –en termes reals, de capacitat adquisitiva equivalent– a la de 1956. La capacitat de captació de renda per part del propietari, en aquest cas, ha disminuït considerablement. Finalment, també podem trobar propietaris que perceben una quantitat encara significativa en concepte de renda. Un entrevistat té arrendada bona part de les seves terres a un sol agricultor de Porqueres, l'esmentat Corralot, que realitza un cul-

121. «...lo que cobro normalment és una quartera, que és una misèria, una quartera de blat per vessana, facin lo que facin. No necessàriament això vol dir que hi facin blat. Poden fer userda, poden fer lo que vulguin. Tantes vessanes, tantes quarteres. Una quartera són 80 litres, quatre quartans que són vint litres cada quartà, però llavors passat en quilos serien 64, però se'n paguen 60. Seixanta quilos de blat a preu de mercat».

tiu de secà extensiu amb maquinària gran i paga una quantitat fixa de diners prou satisfactòria a parer del propietari: «*M'ha donat força de cèntims i ja en faig prou (...). M'ha donat dos milions de la terra*»¹²². A més, el mateix propietari percep una quantitat important, equivalent a uns 6.000 euros, per la cessió dels drets de cacera a una societat de caçadors. Encara que, molt probablement, ens trobem molt lluny del que aquest patrimoni havia aconseguit obtenir en concepte de renda de la terra en etapes històriques anteriors, el que ens interessa ara observar és que, a les terres agrícoles i forestals, la renda no ha desaparegut.

El que sí que ha canviat són els instruments de captació de renda. La masoveria ha quedat com quelcom residual i notablement transformada, com hem vist anteriorment, i els censos procedents d'establiments emfitèutics –molts d'ells desvaloritzats després dels grans processos inflacionaris del segle XX– no semblen tenir cap pes econòmic per als terratinents entrevistats. Per contra ha adquirit importància l'arrendament de les terres a canvi d'un preu monetari i han sorgit nous instruments com el vedat de caça.

L'arrendament ha esdevingut el nou instrument de captació de renda. Després d'unes dècades d'assajos amb diverses fórmules d'explotació, molts patrimonis han tornat a un règim indirecte d'arrendament, en particular per a les finques agrícoles. Un dels testimonis, després de la mort dels seus fills, va abandonar l'explotació directa com a agricultor i ramader, va revendre's la maquinària i va arrendar bona part de les terres a un sol agricultor. Dos testimonis, que havien cultivat les finques com a agricultor, varen arrendar les terres després de la seva jubilació. Un altre –que heretà un patrimoni molt minvat–, després d'haver intentat fer d'agricultor ho abandonà i en el moment de l'entrevista ho tenia tot cedit a un sol arrendatari. Un darrer exemple, ja esmentat, va substituir la gestió directa per la cessió a un arrendament. En general, per tant, fa la

122. Es tracta de dos milions de pessetes.

impressió que amb la jubilació i defunció d'aquella generació que va accedir a la gestió dels grans patrimonis territorials durant les dècades de 1950, 1960 i 1970, s'està tancant un cicle d'experimentació en relació als règims d'explotació agraris i s'està retornant a fórmules rendistes, fins i tot més rendistes que el vell contracte de masoveria. Encara que no s'ha pas arribat a aquest estadi en tots els patrimonis, és molt probable que aquesta tendència rendista s'accentuï en un futur proper, atès el baix nivell de relleu intergeneracional que, per ara, s'observa.

4.2.8. La taula de salvació: el turisme

Els ingressos procedents del turisme han permès a molts propietaris salvar un nivell de renda i d'ingrés que, altrament, s'hagués esfondrat després de l'abandonament dels masovers. El fenomen turístic ha tingut, a les comarques gironines, dues vessants. D'una banda, al litoral de la Costa Brava, el turisme de masses ha generat enormes plusvàlues en aquells terrenys que s'han transformat en zones urbanes de segona residència i, alhora, també ha obert possibilitats de reconversió de certes terres cap a altres activitats, des de la zona d'acampada a la de parc animal. Certament aquesta modalitat de turisme només ha afectat una porció petita del territori i el nombre de grans terratinents beneficiats és força limitat. L'altra vessant és el turisme rural en totes les seves dimensions, des de les cases de colònies per a escoles i agrupacions excursionistes fins als masos que operen com a petits hotels amb habitacions a pensió completa, passant per la reconversió d'algunes cases en restaurants, el seu lloguer com a segona residència, o la conversió en segona residència dels mateixos propietaris, que tenen la seva residència habitual a Barcelona o en una altra ciutat.

Les requalificacions de terrenys i la seva conversió en urbanit-

La reconversió cap al turisme rural: Vista de les instal·lacions destinades a turisme rural annexes al mas Maholà (Lligordà, Beuda).

zacions apareixen en el relat d'alguns testimonis. A voltes es tracta d'un procés d'expansió urbana deslligat del fenomen turístic. En altres, en canvi, es tracta d'urbanitzacions clarament vinculades amb el creixement turístic, i que sovint han revaloritzat espectacularment terres costaneres marginals d'escàs potencial productiu. Sovint, com s'observa a Roses, els principals beneficiaris d'aquestes requalificacions costaneres foren les grans famílies terratinents¹²³. Encara que cap testimoni exposi suficientment la rellevància econòmica de les plusvàlues obtingudes, sens

123. Vegeu Joan FALGUERAS (2001) «Mirades al paisatge urbà de Roses a l'època contemporània», dins *Roses 1875-1975. Del model comercial a la revolució turística*, Roses: Ajuntament, p. 94-117; i Josep Maria BARRIS i RUSSET (2001) «Ni vinya ni oli-veres, xalets!», *Diari de Girona*, 15 de desembre. Sobre la revalorització de les terres costaneres també és interessant la consulta d'una obra de referència que descrivia amb minuciositat l'impacte del turisme sobre el litoral gironí just quan feia poc temps s'havia iniciat el turisme de masses. Ens referim a Yvette BARBAZA (1966) *El paisatge humà de la Costa Brava*, Barcelona: Edicions 62, 1988, volum 2.

dubte contribuïren a mantenir l'ingrés, sanejaren el patrimoni¹²⁴ i possibilitaren una reconversió cap a altres sectors d'activitat. Un propietari relata que el creixement turístic va permetre al seu pare mantenir i probablement incrementar el seu nivell d'ingrés: *«después [de la guerra i la postguerra] va venir la qüestió turística i bueno varen començar a vendre algun terreny, algunes coses, fer un negoci turístic i això els hi portava bastants de diners. Varen poder anar tirant molt bé»*.

En alguns casos, el desenvolupament turístic ha alterat no només la composició del patrimoni sinó també el mateix perfil del propietari. Un cas paradigmàtic és el d'un propietari del litoral selvatà, el patrimoni del qual va transformar-se substancialment amb el desenvolupament turístic de la zona. En el territori on hi havia hagut dos masos, s'hi va construir una urbanització –dins la qual encara resideix la família– i l'antiga casa pairal va ser reconvertida en un hotel a mitjan dècada dels cinquanta. La gestió i direcció d'aquest hotel des d'aleshores ha estat responsabilitat directa de l'entrevistat i la seva esposa, i ha substituït en importància la gestió del patrimoni rural.

Pel que fa a la zona interior de la província de Girona, l'orientació turística i residencial també és present en moltes entrevistes, encara que molt pocs, de fet, han transformat les cases en allotjament hotelier o de turisme rural. Això només apareix explícitament en dues entrevistes. En un cas, el propietari entrevistat havia donat un mas de Viladesens a un fill seu per dedicar-lo a aquesta activitat quan va optar per deixar l'agricultura. En l'altre cas, el propietari només ha arrendat un mas a uns particulars que es dediquen al turisme rural.

El ventall de nous aprofitaments, però, no s'acaba aquí. Un

124. En aquest sentit, un testimoni relata que els diners obtinguts amb la venda de parcel·les foren emprats per amortitzar el deute contret arran del pagament –en metàl·lic– del dret de llegítima a les germanes.

patrimoni va beneficiar-se dels ingressos turístics des de ben aviat, des de 1956 o 1957, mercès a la instal·lació d'un càmping en una de les seves finques. De primer es va tractar d'un càmping promogut pel Reial Automòbil Club d'Anglaterra, pel qual pagaven un arrendament, i posteriorment, d'un negoci propi. Una altra família va convertir una finca en un camp de golf. Un patrimoni ubicat a les Gavarres només manté un mas habitat per la filla del propietari, que hi ha instal·lat un restaurant. El mas Calderó, de Riudellots de la Selva, també s'ha reconvertit en un restaurant. Sis propietaris més també expliciten haver arrendat algunes cases com a segona residència per a barcelonins. En el cas dels arrendaments de segona residència, segons coincideix a afirmar la majoria, el propietari obté una renda relativament baixa pel lloguer de les cases, però això els permet conservar-la i evitar-ne l'enrunament:

Les [masoveries] petites han anat desapareixent i, ara, aquestes petites, algunes s'han recuperat (...). Les cases, per gent que ve de Barcelona, o de Sabadell o de Terrassa, per caps de setmana i... la casa està mig arruïnada, però encara l'aprofiten per fer els seus berenars, i les tenim llogades per res, per dues-centes mil pessetes l'any, cosa petita. Però sembla que conserven una mica encara, aquella casa. N'hi ha que s'hi dediquen a arreglar-la una mica, d'altres que re, que no... Però és una mica... més aviat és el sentiment de que aquella casa es mantingui.

En principi rendia més el mas quan feia la feina de mas, tenint en compte l'època. Ara gràcies a les segones residències, tinc tres cases llogades que són de segona residència, gràcies això puc mantenir la casa, els gastos de manteniment. Pràcticament tot el que rebo es per mantenir-ho. Si no hagués hagut això aquestes cases serien per terra.

Alguns propietaris que fins ara no han invertit en aquesta direcció, reconeixen el seu interès per fer-ho o, almenys, per estudiar la qüestió. De tota manera, tan significatiu com els qui –d'una manera o una altra– han optat per transformar una part del seu patrimoni per satisfer la creixent demanda de serveis

turístics, també trobem un grup de propietaris que es mostren molt reacs a fer-ho i, molt especialment, a convertir les seves cases en allotjaments de turisme rural. En alguns casos, es tracta de raons sentimentals difícils d'explicar:

...de la mateixa manera que vendre un tros de bosc, o que vendre un camp o aixís ens sembla que es trair la història, el patrimoni, tot això; sembla que convertir aquesta sala amb una sala de televisió i les habitacions del costat en petits bungalows, o després gent per passar-hi el final de setmana, ens sembla que és un disbarat. Aixís de clar. I no dic que sigui... no sigui un encert econòmic.

En altres casos l'explicació té a veure més amb una opció d'especialització o professionalització concreta:

Jo no ho faré pas. No, bueno, perquè és clar, jo ja treballo i la meva dona ja treballa, i aleshores jo entenc que a part de l'agricultura, no. Jo entenc que això és un complement ideal per aquella explotació agrària d'aquella gent que viuen de pagès, i de dir, «gòita doncs, muntem una mica això i si pot ajudar», diguéssim com a complement. Ara, per mi ha de ser de gent que visqui, i bueno, em penso que des d'un punt de vista legal ha de ser per gent que es dediquin a fer de pagès. No pot ser per atres. Me penso! Eh? Aleshores vamos, jo, segur que no, perquè jo, ja tenim prou feina... No ho sé. I a més, vull dir, és clar, jo entenc que a cada poble n'hi hagi un o dos, que fagin turisme rural, doncs molt bé, però vull dir, si ho fa tothom poder també n'hi hauria massa allavores.

La terciarització del món rural ha generat noves expectatives entre aquells que en controlen el territori, i molts s'han abocat a les noves oportunitats que han sorgit en els darrers anys. La perspectiva de futur per a aquells que hi estan més implicats és molt optimista:

Jo estic optimista completament. Ho veia més negre, no sé, a finals de la dècada dels seixanta, primers dels setanta, que no veies massa, massa, la sortida... Ara... ara és claríssim que hi ha una demanda d'espais rurals molt forta.

Qui diu això és propietari d'un patrimoni bàsicament forestal entre la Garrotxa i l'Alt Empordà. Quan els masovers varen començar a abandonar els seus masos –tenia quinze o setze masoveries, de les quals avui no en queda cap en aquest règim– va plantejar-se de portar la terra directament. No era només un problema de cultiu de la terra, sinó també d'explotació del bosc, perquè els masovers també constituïen la colla que treballava el bosc, i aquest era la principal font d'ingrés del patrimoni. La «desbandada», tal i com la qualifica l'entrevistat, va començar cap el seixanta-cinc o seixanta-sis. Aleshores, va comprar maquinària per cultivar directament la terra i explotar el bosc, però aviat va desistir. *«És clar, quan va ser l'hora d'ampliar amb ramaderia, ja els estudis econòmics em trontollaven per tot arreu»*. Aleshores va prendre l'opció d'explotar els recursos forestals amb rematants i concentrar les seves inversions en els edificis. *«Vàrem començar a canviar i a començar a interessar-nos més en la rendibilització de les masoveries, de lo que és la finca urbana dintre el món rural»*. Inicialment, fa més de vint anys, la seva clientela foren neorurals. *«Quan veies que realment volien gaudir del món rural, però de les avantatges, i guanyar-se la vida treballant en altres coses, en el que fos però fora del món rural, doncs amb aquests fàcilment arribàvem a un acord, fàcilment els hi arrendava la casa i... també pagaven l'arrendament»*. A la dècada dels vuitanta també va posar una casa de colònies i més endavant un restaurant. I, finalment, *«als principis del noranta va començar a sortir lo que era l'agroturisme, i amb això també hi vàrem apostar»*. La seva opció és molt clara i radical: *«hem de mirar de potenciar lo que ens demanen»*. Si hi ha una demanda de serveis alhora que la demanda de productes tradicionals declina, doncs, s'han d'oferir serveis.

4.3. ELS INSTRUMENTS D'ADMINISTRACIÓ

La modernització de la gestió patrimonial en el món rural –aquella «*revolució burgesa*», segons el pare d'un testimoni– té encara una altra vessant rellevant, a més de la transformació dels règims d'exploració. La implicació dels propietaris en la gestió dels seus patrimonis –o el seu revers, el grau de rendisme i absentisme– també es reflecteix en les formes i instruments d'administració. A les pàgines següents examinarem els canvis detectats en tres aspectes relacionats amb l'administració d'aquests patrimonis: els sistemes comptables, els agents vinculats a l'administració i, finalment, l'adopció de formes societàries.

4.3.1. Comptabilitats a mida

La comptabilitat és un indicador –insuficient, certament, però també significatiu– del tipus de gestió menada per un terratinent. D'entrada la seva simple existència ens il·lustra sobre la cura amb la qual un propietari administra els seus recursos patrimonials. En el cas de patrimonis complexos, amb un nombre més o menys gran de finques, d'arrendataris, parciers i assalariats, i amb una varietat important de recursos (agrícoles, ramaders, forestals, residencials, minerals, etcètera), és necessari dur algun tipus de registre comptable per controlar pagaments i, sobretot, cobraments. D'altra banda, sense registres comptables acurats desapareix aquella perspectiva del mitjà i llarg termini que permet analitzar amb certa precisió què està succeint en una finca –o en el conjunt del patrimoni– més enllà de les impressions i percepcions vagues, i que permet, sobretot, prendre les decisions econòmiques adequades. Tenir comptabilitat és indicatiu d'una certa «racionalitat econòmica» en l'administració del patrimoni. En altres paraules, i sobretot des de la perspectiva oposada, alguns entre-

vistats confirmen clarament aquesta relació. En un cas l'entrevistat afirma que només pren algunes anotacions poc sistemàtiques «*perquè si la portés [la comptabilitat] m'espantaria, em penso*»; i en un altre es fa tota una declaració de principis:

El mantenir el pairalisme és una cosa que no es fa amb el cap, sí que es fa de cor, perquè si calcules, o matemàticament comptes, no es fa. O sigui, hi ha una dosi de romanticisme... Tots els que estem en cases d'aquestes i les mantenim és degut a una dosi de romanticisme molt grossa, perquè si no és que no...

A diferència d'altres sectors econòmics, ni els propietaris ni els arrendataris de finques agrícoles i forestals estan obligats a portar cap tipus de comptabilitat, excepte en el cas que es formi part d'una societat mercantil. El Codi de Comerç, des de 1829, estableix que tots els empresaris estan obligats a dur una comptabilitat bàsica¹²⁵ i, en els vint-i-cinc articles del títol tercer, en la seva versió actual, es detallen extensament les característiques que aquesta ha de tenir. La comptabilitat, a més, pot tenir valor probatori davant d'un tribunal de justícia i no pot ser destruïda fins sis anys després d'haver-se generat.

Els propietaris, els arrendataris i els masovers, però, no són considerats empresaris i, per tant, no estan sotmesos a aquest conjunt d'obligacions legals. L'activitat de moltes explotacions agropecuàries i silvícoles es realitza, per tant, sota un règim d'estricta privacitat, només alterada per les obligacions fiscals generals i les originades a través de la facturació i de la contractació de treballadors. El fet de no estar obligats a dur comptabilitats ha

125. En el seu article 25.1 el codi estableix que «Tots els empresaris han de dur una comptabilitat ordenada, adequada a l'activitat de la seva empresa, que permeti un seguiment cronològic de totes les seves operacions, incloent-hi l'elaboració periòdica de balanços i inventaris. Han de dur necessàriament, sens perjudici del que estableixin les lleis o disposicions especials, un llibre d'inventaris i comptes anuals i un altre de diari».

propiciat dues situacions freqüents: d'una banda, molts terratinents –especialment quan han administrat personalment el seu patrimoni– no han generat cap tipus de registre comptable o només els requerits per les obligacions fiscals; d'altra banda, en el cas que ho hagin fet, les seves característiques solen estar molt allunyades dels principis de la doble comptabilitat i, òbviament, de les recomanacions fetes pels especialistes en tècniques comptables aplicades a les activitats agràries.

No manquen, en els arxius patrimonials, exemples dels sistemes comptables que, en un passat més o menys llunyà, s'havien utilitzat per gestionar els patrimonis rurals. Fins al segle XIX predominen sobre qualsevol altra forma tres tipologies de registre: els llevadors de censos i censals, els registres de collita i els reculls d'èpoques (llibretes, relligats...). No és fins pràcticament el segle XIX que apareixen de manera més sistemàtica llibres que enregistren alhora ingressos i despeses (*cargo* i *data*) en la seva forma més simple de llibre de caixa. Tot i que no s'ha fet mai cap recompte d'aquest tipus de documentació per tal d'avaluar-ne el grau de generalització, és probable que abans del segle XX la difusió de la pràctica comptable entre els terratinents –especialment, les comptabilitats que anaven més enllà del simple registre de cobraments i parts de collita– no estigués massa generalitzada, sobretot quan no hi havia administradors i apoderats contractats per gestionar el patrimoni.

Què expliquen els entrevistats sobre les seves pràctiques comptables? Cal no perdre de vista que no hem vist ni analitzat els documents comptables i que només en podem parlar a través del relat dels propis entrevistats. D'entrada s'ha de recordar que alguns propietaris, en la seva etapa formativa, varen estudiar tenidoria de llibres, batxillerat comercial o peritatge mercantil (ho exposen explícitament cinc testimonis) i que altres varen realitzar estudis on de ben segur hi havia assignatures relacionades amb les tècniques comptables. Ens trobem, doncs, amb unes

cohorts preparades per afrontar l'administració patrimonial des d'aquesta perspectiva comptable i no ens ha d'estranyar que molts afirmen tenir una comptabilitat pròpia. De trenta-cinc entrevistats, quasi la meitat (disset) afirmen dur-ne, mentre que cinc asseguren no tenir cap mena de registre comptable i dos només anotacions que no arriben a la categoria de comptabilitat. La resta no emet una resposta prou clara o, simplement, no respon a la qüestió en primera persona. La major part de respostes, però, admeten alguns matisos interessants.

Un element que cal destacar és el fet que les obligacions fiscals semblen haver estat inductores de la pràctica comptable. En algunes ocasions han forçat a dur algun tipus de registre comptable, i en altres han exigint la modificació dels que ja existien o la producció de dos tipus de comptabilitat diferenciades, la d'ús personal i la d'ús oficial. Alguns entrevistats indiquen clarament la incidència que han tingut les obligacions fiscals en aquesta qüestió, i molt especialment la liquidació de l'impost sobre la renda, l'IVA i les retencions a treballadors contractats. *«Ara el meu fill com que hi ha la declaració de renda ho ha de portar diferent, però jo (...) no havia de donar comptes a ningú, ni molt menys. Ara sí que s'ha de portar diferent»*. Tenint en compte aquesta «pressió fiscal», el que és rar és que un propietari no dugui cap mena de registre comptable.

No es pot pas afirmar que els set que afirmen no dur comptabilitat siguin els qui mantenen un perfil més accentuadament rendista o absentista. No existeix un perfil homogeni entre aquests terratinents. S'hi barregen des de propietaris que han cultivat directament la terra fins aquells que havien heretat un patrimoni ja molt migrat o els que consideren que la poca renda que genera no mereix l'esforç d'enregistrar-ho per escrit. Tres afirmen que el seu pare o algun avantpassat sí que n'havia portat i que ells, per diferents motius, no ho han continuat. Un d'ells explica que els únics registres que recorda són de l'avi i el besavi –*«Hi havia unes agendes. En aquella calaixera hi havia unes agendes de l'avi*

i del besavi»– i que el pare, que juntament amb l'avi va liquidar bona part del patrimoni, no va continuar amb aquesta pràctica: «*Del meu pare no hi ha res d'això (...). No hi havia cap comptabilitat del món. No n'hi havia cap. No hi havia pas cap paper enlloc*». D'altra part, les reduïdes dimensions del patrimoni que l'entrevistat va heretar l'eximeixen clarament d'aquesta pràctica. En un altre cas, el pare de l'entrevistada, segons es dedueix del seu relat, va generar uns registres molt minuciosos que, a ella, li han estat de gran utilitat d'ençà que ha assumit la gestió del patrimoni: «*El meu pare sí que ho portava. I sort n'he tingut. I tot ho tenia controlat amb fitxes, molt, molt... Jo, gràcies a tot lo que he trobat del meu pare, he pogut fer una mica les coses*». D'altra banda, dos propietaris que coincideixen a negar que duen comptabilitat, afegeixen tot seguit que algun tipus de registre o anotació realitzen: «*No, apunto coses en llibretes i coses així, però no allò de dir...*», afirma un. «*El meu pare sí que ho feia, jo no. Jo tinc una comptabilitat a la meua. Tinc un puesto que apunto els arrendaments, i tal i qual*», especifica l'altre.

De ben segur que el tipus d'anotacions d'ambdós coincideixen en els seus trets generals amb les d'alguns propietaris que responen afirmativament a la pregunta sobre si porten comptabilitat. No és rar que un entrevistat digui que porta comptes «*a la seva manera*». Del que expliquen es dedueix que generalment tenen registres molt personals, desenvolupats segons els propis criteris i intuïcions i seguint un esquema en algunes ocasions primari. Això no implica que no es tracti d'un registre meticulós, sinó que es defuig dels criteris de la doble comptabilitat i de la realització de balanços i inventaris periòdics. Generalment es redueix a una simple comptabilitat de caixa, bé del conjunt del patrimoni, bé de cadascuna de les finques o unitats en què aquell es divideix.

Més que llibres jo tinc fulls vells, fets d'això... Duplicats, un pels altres, un per mi. Ho tinc, i algun llibre meu també. Hi ha llibres on ho vaig anotant tot en els llibres d'una manera familiar diguem-ho aixís, d'estar per casa, menos aquells que la cosa ja té una certa entitat.

Jo amb una llibreta apuntava lo que pagava el masover, lo que sortia de llenya del bosc... Això sí, però era ben bé dintre els comptes meus, però no havia de donar comptes a ningú, ni molt menos.

El pare portava una comptabilitat no ben, diguem-ho, ortodoxa. Teníem els llibres de clients, els llibres d'abans, els llibres de jornals, els llibres de... No un «debe y haber» clàssic, i continua siguent una mica aixís. Una comptabilitat sui generis, però suficient.

És significatiu que el fet d'haver estudiat tenidoria o comptabilitat no pressuposi aplicar amb rigor els principis d'aquesta tècnica. Un propietari que havia estudiat comptabilitat exposa que, tot i haver seguit en línies generals el model de doble comptabilitat, també «m'ho portava a la meua manera». I un altre relata que, després d'haver seguit els cànons, obligat pel fet de tractar-se d'una societat anònima, quan aquesta es va disoldre va tornar a un model comptable més simple:

Jo, en els bons temps, quan em vaig fer càrrec de les administracions d'allà a dalt¹²⁶ portava el diari i el major, que és el que m'havien ensenyat a mi de la comptabilitat agrícola. Ara, després, la comptabilitat del mete y saca. Venc això i compro això. (...) Home amb una empresa agrícola... compte. Si és una empresa d'aquestes de remenament diari et diria sí, s'ha de portar. Però és clar, això és més que res o per cooperatives o per, com es diuen aquestes, unes societats.... societat agrícola de transformació. (...) Aquestes sí que l'han de posar perquè es mouen cada dia. Però una finca... què vols anar a mirar, cada dia tants litres de llet? No, a final de mes tants litres i avall.

Els propietaris que han tingut i mantingut uns sistemes comptables aparentment més moderns i menys «domèstics» coincideixen generalment amb un perfil d'agricultor. Un d'ells no havia portat mai una comptabilitat massa acurada, però sí que ho ha fet el seu fill, en bona mesura mercès a l'esposa d'aquest, comptable

126. Es referix a un patrimoni heretat proindivís amb les germanes per via materna.

de professió. Des de 1986, segons el seu relat, no només duu una comptabilitat molt estricta, sinó que també la té informatitzada, la qual cosa li permet analitzar els resultats d'exploració amb una perspectiva de més de quinze anys.

Un propietari –que administra el patrimoni familiar en règim de societat anònima– considera insuficient i inadequada la comptabilitat per partida doble. La constitució d'una societat mercantil l'obliga a dur la comptabilitat oficial. D'aquesta se n'encarrega el seu pare, conjuntament amb una assessoria, i només serveix per a les qüestions externes, no pas per gestionar l'exploració. D'ella no en sap gaire res: «*La comptabilitat oficial pel que sé, perquè no ho podria dir perquè ho porta el meu pare juntament amb l'assessoria, doncs, em sembla que era la típica comptabilitat de..., encara que es porti per ordinador, de major i diari*». D'altra banda, des de 1979 ha desenvolupat una comptabilitat de costos pròpia, amb una finalitat més analítica: «*la que porto jo dels costos (...) és un sistema fet per mi, que són uns fulls, hi ha unes tablilles, on vaig anotant una sèrie de números a mida que es van produint els gastos i tal, i és un sistema de costos que m'he anat adaptant...*». Es tracta d'una comptabilitat informatitzada –utilitza un full de càlcul– i que ha anat canviant i millorant no només amb la finalitat de calcular guanys i pèrdues, sinó també per utilitzar-la en la presa de decisions tècniques i econòmiques: «*en la gestió tècnica també ho porto tot, a través de gràfics i coses d'aquestes*».

La cria i engreix de bestiar ha estat, segons es dedueix dels relats, un altre estímul per a la millora dels sistemes comptables. Alguns propietaris aclareixen que, mentre que per al conjunt del patrimoni la comptabilitat no era molt acurada, en els afers del bestiar es duia una comptabilitat separada i molt més precisa. Aquest és el cas d'un testimoni que, per a la granja d'engreix de vedells «*portava un llibre aixís gros que hi tenia tot apuntat: vedell, el preu que em costava, el pinso que menjaven cada lot*» i també el d'un altre que afirma que «*portava bastant controlat el bestiar*».

En conclusió, es pot observar com la consideració legal dels patrimonis agraris facilita una gran diversitat de situacions pel que fa als sistemes comptables. En general es constata una generalització de la pràctica comptable, tot i algunes excepcions. El més rellevant, tanmateix, és el fet que pocs propietaris aparenten dur una comptabilitat rigorosa i completa, segons els cànons de la tenidoria de llibres, i que els casos més clarament identificats amb això corresponen a propietaris que treballen directament la terra com a agricultors o que estan obligats als llibres oficials per haver reconvergit el patrimoni en societat anònima. Implica això una gestió poc racional en termes d'economia mercantil? La insatisfacció d'alguns amb la comptabilitat per partida doble i l'intent d'elaborar un model comptable propi amb finalitats analítiques ens alerta sobre els perills de prendre la comptabilitat ortodoxa com a indicador d'una bona gestió patrimonial.

4.3.2. Desaparició de l'administrador i emergència de la gestoria

La figura de l'administrador i el procurador han estat històricament vinculades a la gestió dels grans patrimonis rurals i sovint han estat considerades, especialment en el cas dels administradors plenipotenciaris, com un signe inequívoc d'absentisme i rendisme. Cal tenir present, tanmateix, que la dispersió territorial típica de la gran propietat catalana també podia requerir i exigir l'actuació d'aquests agents intermediaris per a una correcta gestió patrimonial, i més si tenim en compte que, fins ben entrat el segle XX, el mal estat de les vies de transport i comunicació amplificava les distàncies¹²⁷. «*En aquell temps les comunicacions eren*

127. Sobre la modernització de la xarxa de transports a Catalunya durant el segle XIX vegeu Pere PASCUAL (1990) *Agricultura i industrialització a la Catalunya del segle*

pèssimes», indica un propietari per explicar que el seu pare tenia un procurador per gestionar algunes finques. En aquest sentit, i en un passat no tant llunyà, l'existència d'administradors era un signe ambigu, que tant podia ser producte de la despreocupació més absoluta com de l'esforç per racionalitzar l'administració de les finques més allunyades.

La primera constatació que hom fa a partir de les entrevistes és que la figura de l'administrador pràcticament ha desaparegut. Només uns pocs entrevistats han tingut aquest tipus d'agent en algun moment posterior al seu accés al patrimoni. En un cas, l'existència d'un administrador per a una de les herències –no pas per a la totalitat del patrimoni– s'explica sobretot perquè es tracta d'un heretament proindivís entre tres germans –l'entrevistat i les seves dues germanes– i pels problemes de gestió que això comporta: *«Al morir la meua àvia, com que érem tres vàrem dir: Mira tu, que ho continuï ell; entre altres problemes per no haver de pensar en la contribució, perquè ja la pagava l'administrador»*. Per la seva banda, un altre propietari argumenta la persistència d'un procurador –que, de fet, és un administrador amb notable capacitat de maniobra– per la distància existent amb una de les dues unitats patrimonials: *«El patrimoni Can C. actualment es basa en dos grans propietats: la propietat de R. i la propietat de L. La propietat de L. passa que està molt desplaçada i casi tot és bosc i, bueno, después hi ha bestiar. És molt difícil de portar-ho directament des d'aquí i, per tant, allà hi tenim un procurador»*.

Altres entrevistats recorden l'existència d'aquests agents en èpoques passades, en el temps dels seus avis o dels seus pares. Un relata que el seu pare tenia un procurador a Verges *«que cobrava*

XIX, Barcelona: Crítica; i del mateix autor (1991) «La modernització dels mitjans de transport a la Catalunya del segle XIX» dins Jordi NADAL, Jordi MALUQUER, Carles SUDRIÀ i Francesc CABANA (eds) *Història econòmica de la Catalunya contemporània. Segle XIX. Indústria, transports i finances*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana.

l'arrendament d'un i altre i totes aquestes coses». Uns altres tenien un administrador–encarregat per a l'explotació del bosc: *«era un home que feia seguir els seus homes per anar a tallar el seu bosquet, pues feia seguir els nostres, entens? Els contractava ell i ell es preocupava del nostre bosc*». Un total de nou entrevistats expliciten que els pares o avis havien tingut administrador o procurador. La dispersió geogràfica del patrimoni o la llunyania d'algunes finques importants apareix com a element recurrent, tot i que no podem pas menystenir el fet que al darrere hi havia comportaments absolutament rendistes: *«Ho tenien tan ben organitzat i eren tan eficients aquesta gent [els administradors] que pràcticament els amos, els meus avantpassats, no feien res. El meu pare jo me'n recordo que va morir no sapiguent quasi res de res. Ni on tenia les terres, ni res de res*».

D'aquelles entrevistes que aporten majors detalls sobre aquesta qüestió s'infereix que l'administrador d'un patrimoni era una persona de gran confiança i amb certa capacitat d'actuació i decisió. En alguns casos es parla molt elogiosament de persones concretes que, de fet, haurien estat els darrers –o quasi– administradors: *«Un procurador és per a tota la vida*». Un testimoni va veure's obligat a fer-se càrrec de la gestió del patrimoni a causa de la mort accidental de qui fins aleshores havia estat administrador: *«formava part de la família, tant pels meus pares com per nosaltres mateixos va ser un trauma molt... vaja, encara ara, doncs, molt, molt viscut. Així de forma una mica provisional ens vàrem quedar amb la dona aquí, vull dir suplint aquest gran buit, i encara hi som*». El relat d'aquest propietari és interessant per una altra qüestió: perquè il·lustra meridianament el pas cap a un model d'administració i gestió més directa, menys rendista. Però aquesta trajectòria no pot pas ser entesa com a dominant.

A excepció dels dos casos esmentats, la figura de l'administrador de finques sembla haver desaparegut. Dels relats analitzats es dedueix que en aquest procés hi han intervingut, bàsicament, dos elements: en primer lloc, la crisi de la masoveria, que ha com-

portat tant la davallada de l'ingrés com una simplificació de la gestió en tant que s'ha reduït la quantitat d'arrendataris i parcers; el segon element que hi ha intervingut ha estat una oferta emergent d'empreses de serveis de gestió que ha permès externalitzar algunes tasques i, molt particularment, les obligacions amb l'administració pública. Òbviament les gestories no són pas un servei d'aparició recent, ni els propietaris agraris uns clients novells. Però hom té la impressió, en llegir les entrevistes, que la substitució del procurador per una administració més directa s'ha complementat amb una creixent delegació a l'agència o gestoria de determinades tasques. «*Havíem tingut procurador fa molts... estic parlant de fa molts anys (...). Ara quan hi ha moltes coses ho portem a una agència gestoria*». Explícitament són sis els entrevistats que afirmen recòrrer als serveis d'agència. La tasca d'aquesta mai consisteix en una administració integral del patrimoni, només gestiona temes puntuals com ara la liquidació de les contribucions o la contractació i assegurança dels treballadors assalariats:

També, bueno, tenim un gestor, una gestoria per anar a fer consultes puntuals. Però no, ens ho portem nosaltres.

Els gestors els tenim, sí, pels segurs i això. Aquestes coses sí... altes i baixes i tota la documentació necessària perquè això es procedeixi d'una forma reglamentària, però tot lo que no ha sigut imprescindible ho hem portat nosaltres personalment.

La pràctica desaparició de la figura de l'administrador està vinculada a l'emergència d'un model de gestió menys rendista i absentista? En alguns casos sembla raonable pensar això, però cal anar alerta amb les vinculacions massa unívokes. De fet, com algun entrevistat reconeix, hi ha un fet previ i és que moltes economies patrimonials no suportarien el cost d'un administrador amb certa dedicació: «*Lo poc que em dóna, si ho hagués de fer passar per l'administrador... ja m'ho fotria tot*». La crisi de la renda precedeix a la dels administradors i de l'absència d'aquests no pot pas

deduir-se automàticament una administració més racional, moderna i menys rendista.

4.3.3. Dels hereus universals a la societat anònima

La transformació del règim hereditari ha donat lloc a l'aparició de noves formes d'organització patrimonial que han comportat també unes regles d'administració diferents. La reculada de l'herència no igualitària (l'hereu universal) en favor d'un repartiment més equitatiu entre els diversos fills no sempre ha implicat que s'hagi abandonat la preocupació per la dispersió i fragmentació de les finques, especialment quan aquestes formen unitats territorials relativament compactes. Més aviat, la preocupació ha estat reagrupar i consolidar finques per tal de fer-les econòmicament i tècnicament viables. La voluntat de conjugar ambdós criteris –repartiment equitatiu i viabilitat econòmica– ha conduït a cercar fórmules històricament innovadores. En particular, dues han estat les sortides a la qüestió: l'herència indivisa i la constitució de societats anònimes. En ambdós casos, la solució final en la titularitat del patrimoni ha condicionat el seu règim administratiu.

Ens consten quatre casos d'herència indivisa, ja sigui sobre la totalitat o només sobre una part del patrimoni. En algun la indivisió s'ha mantingut inalterada i fins i tot s'ha transmès a la generació següent. En dos però, s'ha arribat a un acord per extingir-la, almenys parcialment. Les fórmules d'extinció han estat diferents: la compra entre germans i la venda de comú acord a tercers. En un cas, l'actual propietari va heretar dues terceres parts d'una herència indivisa i va comprar al germà la part restant, de manera que va anular un indivís que procedia no dels pares, sinó de l'àvia. En un altre es va resoldre amb l'acord entre les parts per vendre la finca a tercers.

En general, la fórmula d'herència indivisa és valorada molt

negativament pels afectats. Entre els arguments adduïts en contra, destaquen dues qüestions. En primer lloc, la impossibilitat de mantenir alhora la unitat del patrimoni i la divisió igualitària de l'herència més enllà d'una generació:

És un tema interessant el de les propietats indivises perquè en el segle XX n'hi ha moltes i és clar, en certa mesura és l'intent de continuar amb la unitat del patrimoni però amb una sentència de mort diguem-ne per la segona o tercera generació. És insostenible. I l'única lògica que jo li veig és la de la recompra. Esperar que algun dels germans acabi comprant als altres.

L'altra crítica que es planteja són les dificultats en la gestió, perquè la cotitularitat pot dificultar una atribució clara de responsabilitats i funcions.

Amb el pare, en pau descansi, moltes vegades havíem parlat de fer una societat, una societat doncs (...) indivisa. Bueno és clar, amb la vivència vas veient que tot això és una mica, és una mica tabú. Amb una cosa que dongués prou renda i que es pogués viure prou bé i que ningú hi hagués de posar el coll doncs, possiblement funcionaria. Però és clar, si hi ha un que hi ha de posar el coll i hi ha de ser-hi el dissabte i el diumenge i el toquen el telèfono a les deu del vespre..., no sé gaire com es pot muntar això.

Fins i tot en els casos en què l'atribució de responsabilitats ha estat ben definida, els entrevistats posen de relleu la fragilitat de la situació. Un testimoni il·lustra bé aquesta situació. Possessor amb el seu germà d'un extens patrimoni forestal, ha actuat com a gestor exclusiu de les finques. El germà, que resideix a Madrid, «no fa ben re». Tot i que les inversions més importants han estat decidides de comú acord, les altres –obrir camins amb oruga, talar, pelar els suros...– han estat preses en exclusiva per l'entrevistat. Periòdicament han passat comptes i s'han repartit l'ingrés net de la tala a parts iguals. Com a compensació per la gestió, l'entrevistat s'ha quedat una comissió del 5% de cada operació i també les subvencions pel manteniment dels camins. El baix

nivell d'ingrés generat pel bosc, però, no compensa econòmicament, a parer de l'entrevistat, el treball esmerçat en la gestió:

Jo em quedo per la gestió un 5% del total de l'operació. Hi ha un 5% directe per mi, que és una cosa que quan abans feies una operació d'un milió era algo, però avui en dia que fas operacions de cent-cinquanta, dues-centes mil pessetes no és res. Bueno és igual jo no em queixo pas d'això, com que és una cosa estipulada de l'any de la quica entre el meu germà i jo... Jo com que ho porto directament, doncs mira...

La constitució d'una societat mercantil pot haver estat una altra opció d'herència igualitària sense fragmentació de les finques. Tanmateix, només en dos casos ens consta explícitament que això s'hagi fet per combinar criteris d'equitat entre germans i criteris d'unitat patrimonial. En un tercer cas la constitució d'una societat mercantil no ha perseguit la preservació indivisa de la finca sinó permetre que el testimoni mantingués els seus drets, alhora que resoldre alguns problemes específics de la transmissió hereditària:

Vaig fer una societat perquè em van donar poders generals per fer lo que volgués. I com que aquí hi havia hagut alguns problemes amb la família, vaig haver de fer una societat. Perquè no se'm tiressin a sobre. Com que tenia els poders generals per poder-ho fer, després vaig fer una societat, que és aquesta casa, el terreny d'aquí al davant, i tot el que era bosc i un altre camp que hi ha n'allà. Després jo ho vaig traspasar a n'aquests vaillets [els seus dos fills] que són de la societat i jo me'n vaig sortir.

Un dels casos més complexos que hem trobat, i per aquest motiu ens sembla il·lustratiu exposar-lo amb cert detall, correspon a un propietari que va començar a gestionar el patrimoni –una finca amb 125 hectàrees de regadiu– encara en vida del seu avi. Mentre aquest va viure († 1977), va començar a desarrendar les terres de la finca i a treballar-les directament, com a agricultor. «Figurava que li pagava un arrendament a n'el meu avi. El meu avi

em deia: « Bah, no val la pena que em paguis res», i no li pagava res». A la mort de l'avi, l'herència va passar a la mare, que va decidir constituir una societat anònima sobre les terres de la finca, les accions de la qual foren llegades –encara que subjectes a usdefruit del pare– als tres germans a la mort de la mare (1998) i en la proporció següent: 40% per a l'entrevistat i 30% per a cadascuna de les dues germanes. Aquelles peces desarrendades abans de la constitució de la societat va continuar explotant-les ell sense pagar res, i les que varen desarrendar posteriorment varen passar a ser gestionades per la societat anònima de la qual formava part i de la que n'ha estat el secretari i gestor –per la qual cosa n'ha cobrat un sou. Per a l'explotació del conjunt de la finca no contracta treballadors. El que no ha pogut realitzar ell directament –per no disposar d'una maquinària que l'obligaria a una sobrecapitalització– ho ha realitzat contractant els serveis d'empreses externes o d'altres agricultors amb la maquinària adequada i la granja de la finca avui està cedida en règim d'integració. En definitiva, ens trobem davant d'un agricultor peculiar, que rep un sou d'una societat anònima, que contracta empreses de serveis per a la realització de tasques amb maquinària gran, i que arrenda la granja a una empresa integradora.

Més enllà del nucli familiar, els propietaris entrevistats tendeixen a mostrar-se reacis a adoptar la forma jurídica de societat mercantil i permetre l'entrada de terceres persones en l'explotació del patrimoni. Al marge d'alguna granja no es constaten intents de captar socis capitalistes per a l'explotació del patrimoni. Les societats creades no involucren a persones externes a la família. L'associació externa amb finalitats productives passa més aviat per la masoveria que no pas per la societat mercantil. En algun cas, fins i tot, la dedicació al patrimoni s'explica com a rebuig al model d'empresa societària que el testimoni havia experimentat en altres sectors:

D'aquí va venir que em dedicués a l'agricultura, que vaig dir així que estava tip de societats, estava tip de... bueno vaig tenir que obrir una fàbrica de cartró junt amb altres socis... (...) Vaig dir prou, una cosa que pugui ser sol. I va ser quan vaig veure que tenia aquella finca, que la podia explotar.

4.4. «L'AVI VA SER UN HISENDAT»

Del que s'ha exposat fins ara es conclou que per als propietaris terratinents cada vegada sembla més difícil viure de renda en el sentit ple del terme, sense cap altra activitat tret de la purament exactora. La desaparició del masover tradicional, l'èxode rural, l'abandonament de conreus, la depreciació dels productes forestals, l'erosió dels censos emfitèutics..., tot plegat ha conduït a una forta contracció dels ingressos percebuts en concepte de renda. Això no vol dir que la renda de la terra hagi desaparegut. La pràctica totalitat dels entrevistats continuen percebent algun tipus de retribució per l'arrendament de terres o el de lloguer de cases com a segona residència. Per a alguns és possible que aquestes fonts d'ingrés encara signifiquin una bona part del seu pressupost. És més, com s'ha exposat anteriorment, de les entrevistes s'obté la impressió que després d'una etapa en què els propietaris varen adoptar una actitud excepcionalment emprenedora –ja fos com a agricultor o com a empresari agrari–, s'està retornant a un comportament econòmic cada vegada més rendista esperonat tant per la manca d'expectatives com per la jubilació dels protagonistes d'aquest cicle transformador.

De les entrevistes realitzades no es pot obtenir cap prova concloent sobre la importància que encara té la renda dins el conjunt d'ingressos dels propietaris rurals. El relat, en aquest punt, es torna ambigu i confús excepte en l'apreciació que s'ha desplomat. Tot i això, de forma sistemàtica els testimonis posen de relleu algunes ruptures altament significatives en relació als seus avantpassats més propers i, entre elles, el fet de treballar. L'activitat

laboral dels propietaris de terra, el seu treball, és un indicador força sensible de les transformacions esdevingudes en la percepció de la renda, i dels processos de mobilitat social –descendent– que això ha ocasionat. Els testimonis entrevistats, amb freqüència, han estat els primers hereus de la família que, des de fa moltes generacions, han treballat.

4.4.1. Treballar

Viure sense treballar ha estat, històricament, un signe d'identitat dels grups aristocràtics, assimilat també per la petita aristocràcia terratinent de províncies, tant pels que ostentaven títol de marquès, ciutadà honrat o cavaller –els títols més elevats que assoliren alguns avantpassats dels entrevistats–, com pels que simplement es consideraven *hisendats*. Certament que, cercant en la documentació del segle XVIII o del segle XIX, trobaríem exemples d'*hisendats* que realitzaven algun tipus d'activitat laboral: notaris, administradors de patrimonis de l'alta noblesa, advocats... Tanmateix allò característic i identificador del grup era la seva capacitat de viure de renda.

Molts testimonis expliciten clarament que els hereus d'una o dues generacions anteriors no havien treballat en absolut. Entre els avis dels entrevistats només vuit havien tingut algun tipus d'ocupació externa al patrimoni. D'ells, tres foren militars, orientació tradicional dels fills segons; un va exercir com a advocat, tot i que ràpidament se'ns aclareix que «*es va dedicar més a propietari rural que pas a la carrera*»; hi hagué dos fabricants –de taps de suro i de teixits de llana–, i també un negociant de fustes i traginer. Dos d'aquests tres darrers, però, no procedien pròpiament d'una nissaga d'*hisendats*, sinó que eren individus d'altres grups socials que varen acabar convertint-se en grans propietaris territorials. Finalment, l'últim cas enregistrat fou consignatari de vaixells i

clar exponent de la burgesia urbana barcelonina. Segons el testimoni del seu nét, de fet no va treballar mai. Per tant, més enllà de les xifres, sempre forçades per la necessitat d'encasellar situacions i perfils singulars, quan ens endinsem en el detall de cada cas de seguida constatem que el treball remunerat fora del patrimoni –com a empresari, com a professional liberal o com a funcionari públic– fou l'excepció més que la regla.

Els avis dels entrevistats, en la seva major part, es varen dedicar en exclusiva a «administrar el patrimoni», expressió eufemística que només serveix per suavitzar la valoració social negativa que avui es projecta sobre qui viu sense treballar. En alguns casos, certament, la gestió del patrimoni podia comportar una certa dedicació, sobretot quan no es disposava d'administradors que controlessin l'activitat quotidiana a les finques. Tanmateix, com s'ha exposat anteriorment, el significat real d'administrar el patrimoni ha canviat substancialment en el decurs del segle XX. Si ens situem a la primera meitat del segle, *«un propietari aleshores treballava poc (...). No treballava gens (...). Miraven, guardaven les coses i això (...). Ara, treball físic no se'n feia, no. Llavors tenien temps per anar a les caceres i coses aixís»*. Un nombre significatiu de testimonis adverteix que els avis administraven el patrimoni de manera molt més relaxada del que, posteriorment, ho van fer el seu pare o ell mateix. Un testimoni, per exemple, exposa que el seu avi gestionava el patrimoni *«d'una forma tant diferent! ...molt diferent d'ara. Vull dir que no estava al peu del canó ni molt menys, sinó que ho gestionava bastant des d'un despatx més que des de la pròpia finca»*, a diferència del seu pare que *«era un home amb una activitat tremenda»* i que *«hi va donar un tomb a tot això»*.

En el següent esglaó, els pares dels entrevistats –que, de fet, corresponen a varies cohorts ben diferenciades– foren, en molts casos, la darrera generació d'hereus del patrimoni que va poder viure de renda sense cap altra activitat remunerada. *«En aquella generació –i el meu pare jo entenc que va ser l'última generació–, (...)*

entenc que es podia viure portant les finques i gestionant les finques i administrant les finques i visquent de la renda de les finques. Però, la veritat, que entenc que cada dia és més complicat això». El manteniment d'aquesta pauta de comportament, tanmateix, podia plantejar dificultats creixents als patrimonis i les actituds més rendistes sembla que varen desembocar en processos de disgregació patrimonial:

[El pare] *no es va dedicar a fer res. Es va dedicar a viure de les rentes i de gastar rentes, a l'engròs. Aquí va venir la nostra decadència.*

No hi ha cap C. [cognom de la família] que hagi treballat fora aquesta generació nova d'ara. Des de la meva i la dels nois. Som l'única generació C. que hem treballat, perquè dels altres no n'hi ha hagut cap que treballés. Inclús el meu pare no va ser un home que treballés mai, va ser un home que va viure dels masos que tenia. Bueno el meu pare, ja el meu avi i el meu besavi. Tenien vint-i-dos masos, tenien aquí, que s'anava des de Fornells fins a Caldes amb terrenos d'ells. I és clar com que les coses han anat pujant i ells no augmentaven res o sigui que vivien d'uns diners que els hi donaven pues va venir un moment que van haver d'anar venquent masos, anar venquent masos i aixís anaven visquent i va venir l'era del meu pare que també va fer lo mateix com que ja venia acostumat a aixís, pues es va vendre el que va poguer...

Entre els pares dels entrevistats, el treball extern i remunerat fora del patrimoni ja fou més habitual que entre els avis hereus, segons es dedueix dels relats enregistrats. Catorze pares ens consta que varen tenir alguna ocupació laboral externa i complementària a la gestió del patrimoni. Quatre foren industrials: un tenia una adoberia, un altre una fàbrica de taps de suro, un tercer era enginyer industrial i va muntar una fàbrica d'olles d'acer, i el darrer tenia una fàbrica de ciment ràpid. Un parell foren advocats i exerciren a Barcelona, ben lluny per tant d'on tenien el patrimoni. De negociants també n'hi hagué dos i la professió mèdica –absent entre els avis– enregistra tres casos. De militars només en consta un, mentre que apareixen els enginyers i perits agrònoms

que treballen per a l'administració pública. Encara que en algun cas l'activitat professional només va desenvolupar-se mentre no s'havia accedit a la titularitat del patrimoni o, almenys, a la seva plena gestió, tant la quantitat de casos enregistrats com el seu perfil –a penes d'ocupacions típiques de les elits socials vuitcentistes, com la militar– revelen un procés significatiu.

La dissolució del propietari que viu de renda es consolida, majoritàriament, en les cohorts corresponents als nostres entrevistats. Encara que les xifres sobre el treball remunerat a l'exterior tornen a repetir-se (quinze entrevistats han treballat fora del patrimoni), per a la major part d'entrevistats la disjuntiva no ha estat treballar o viure de renda (o de vendes patrimonials), sinó explotar directament les finques o exercir una professió al marge del patrimoni. La possibilitat de continuar vivint de renda s'ha esvaït, segons es dedueix de tots els relats:

Un rendista avui dia... Bueno segurament n'hi ha algun. Però un rendista que també s'ha de moure, és a dir, que el rendista d'aquell temps que es dedicava a anar al mercat a saber el preu d'això, vigilar la propietat, dir ara tallar aquests pins i ara aquest any pelarem aquí, pràcticament que a casa li venien a portar tot... Això ha passat a la història. Llavors evidentment que tota aquesta casta era la noblesa agrària sense títols de noble... jo ja no ho sento. Joestic molt orgullós de tenir lo que tinc i procuraré mantenir-ho. Després no sé què faran. Perquè jo no he fet cap esforç per tenir-ho. Considero que es un do que m'ha vingut de generació.

Només excepcionalment s'ha compaginat el treball remunerat exterior amb un model molt actiu de gestió directa de les finques. És el cas d'un propietari que dirigeix directament el patrimoni familiar –sota la forma de societat anònima– i que també treballa com a funcionari del Departament d'Agricultura, Ramaderia i Pesca en qüestions de sanitat vegetal. Però el més habitual és que els qui s'han dedicat a una activitat professional hagin optat per l'arrendament de terres, mentre que els qui s'han dedicat al patri-

moni s'hagin implicat en models d'explotació més directa que els han absorbit amb major intensitat. L'intent d'alguns per mantenir alhora ambdues opcions va acabar abandonant-se al cap de poc temps:

Ja que tinc una altra professió, feia d'empresari agrícola els caps de setmana. I evidentment això no es podia fer venint els divendres a la tarda, els dissabtes anant a veure què hi ha... Únicament em traslladava aquí doncs en el moment de la collita.

Un altre testimoni que explica com intenta compaginar l'explotació del patrimoni amb una activitat com a professional lliure, però amb una clara descompensació en detriment de la segona:

Jo he anat compaginant... Per una part, també m'ha sapigut greu, tirar per la borda, doncs els, primers vint-i-cinc anys de la meva vida, d'estudiar una carrera i d'això, i ho he anat fent seguir una mica tot. He exercit la professió d'enginyer, lliure, fent projectes, estudis, valoracions, però, sense, una cosa fixa, vull dir...

El relat sobre la trajectòria laboral de molts dels entrevistats és massa complex com per ser sintetitzat en una sola xifra, talment com hem fet per als seus antecessors. Alguns han tingut una trajectòria laboral molt dinàmica. Un cas extrem va marxar de casa als trenta anys, va muntar una botiga amb la seva esposa, posteriorment va treballar en un càmping, va comprar un camió i va fer feines de transport, va treballar al bosc, va construir un hivernacle..., i i va acabar fent de comercial. «*Jo he fet de tot –relata–. No us puc explicar lo que he fet perquè he fet tantes coses...*». Una circumstància singular fa més comprensible el seu cas: la liquidació del patrimoni familiar en les dues generacions anteriors. Tanmateix, insistim, la trajectòria laboral de molts altres tampoc pot resumir-se en un sol mot. Un va ser farmacèutic fins a la seva jubilació, i aquesta activitat la va compaginar i complementar amb l'ensenyament de química en una escola privada i, durant

tretze o catorze anys, amb feines d'anàlisi d'aigües a la companyia d'aigües municipals de Girona. Un altre, durant un temps va ser director de la central lletera de Girona i posteriorment, entre 1972 i 1982, va actuar com a delegat del Polígon Industrial de Celrà, activitat que va abandonar quan va obtenir un escó al Parlament de Catalunya. En alguns casos, l'activitat laboral externa al patrimoni es va desenvolupar abans d'accedir a aquest o bé després d'abandonar-lo. Aquest darrer itinerari el pot il·lustrar un testimoni que, després de vendre el patrimoni que havia explotat directament, va crear una agència de viatges i, amb la seva esposa, una acadèmia de secundària. Però en qualsevol cas, la tònica general és la constatació que molts descendents d'hisendats han treballat per guanyar-se la vida. Probablement això no sigui així en la totalitat de la mostra de propietaris entrevistats perquè en alguns casos les respostes són massa elusives. Tanmateix, si alguns encara han pogut viure de renda, de ben segur que es tracta d'una porció minoritària.

Per acabar amb aquesta constatació, hi ha un darrer aspecte que també mereix ésser destacat i és la incorporació al treball de les esposes dels propietaris. Certament, com per a la majoria de la població, aquest és un fenomen recent que només afecta les últimes cohorts. Tanmateix no deixa de ser significatiu que deu dels vint-i-vuit homes casats que hem entrevistat indiquin clarament que la seva dona realitza o ha realitzat –ja casada– una activitat laboral més enllà de l'esfera purament domèstica. Entre els perfils predominants hi ha algunes professions liberals –una advocadesa, una metgessa i una farmacèutica– i sobretot ocupacions relacionades amb el món de l'ensenyament –una mestra, dues professores de secundària i una psicopedagoga–, a més d'una assistent social i dos casos vinculats al que en podríem dir el sector comercial –una ha treballat a l'hotel de la família i l'altra, primer en una botiga (també de la família) i posteriorment en un càmping. L'ingrés generat per aquesta activitat laboral en algunes ocasions

ha estat important per al manteniment del patrimoni agrari i s'ha utilitzat per a inversions i adquisicions relacionades amb l'explo-tació agrària. Així ho mostren els dos relats següents:

La meva dona (...) és escriptura, comptable de comptabilitat. Primer portava la comptabilitat de can [nom de l'empresa] de Banyoles, una fàbrica que (...) ara ja no existeix, que donaven feina a mig Banyoles.(...) Va caure cap allà als anys 88 o 89. A ella ja la varen despatxar em sembla cap al 83 o aixís i llavors se'n va anar de cap de comptabilitat del [nom de l'empresa], uns supermercats (...) Fins ara fa tres anys o quatre [anys]. (...)Tenia un sou molt bo, molt bo, molt bo..., i ella és clar tots aquests anys amb el sou i jo aquí treballant, fent obres i coses, vull dir teníem cèntims. (...) I és clar tot això pots comprar el tractor, pots fer el corral, pots arreglar la casa, clar i dius d'on t'han vingut aquests cèntims? No han pas sortit del treball agrícola. En part sí, perquè jo també i he set, però vull dir és clar, venien de l'altre cantó, però això ja és la meva generació, no és la generació del meu pare, m'entens?, perquè la meva dona al [nom de l'empresa] estava molt bé, amb un sou molt alt, però molt i molt bé, però molt i molt bé!

El sou que guanya, si sobra alguna cosa, tot cap a la finca. El que passa és que en aquí es barreja tot. A tot el món rural, sobretot a la petita empresa familiar, encara que aquesta no sigui petita, perquè surt una mica de les dimen-sions, són 125 hectàrees, bastantes hectàrees de regadiu, però a totes les explo-tacions familiars, es barreja molt la família, la casa i l'explotació. Tot molt barrejat. I en aquí, tot i que entenem que una cosa és l'explotació i una altra cosa és la casa i la família, però vulguis o no es queda tot barrejat. Aixís que ella en el que ha col·laborat molt és en la casa. Aquesta casa és enorme. I des-prés perquè mira si sobra algo del sou, que sempre en sobra pues cap a la finca.

4.4.2. Els límits del canvi: el manteniment de la gran propietat territorial

La figura del gran propietari rural ha experimentat un cert pro-cés de decadència, de mobilitat social descendent, en relació amb la posició que un segle enrere havia tingut. Aquesta és la imatge

que es destil·la del que hem exposat fins aquest moment. Amb els matisos que es vulgui i amb la imprecisió i els biaixos que implica donar credibilitat a testimonis orals, hem aportat prou indicis que suggereixen que ser propietari avui ja no atorga la mateixa preeminència ni privilegis que havia atorgat en el passat. Òbviament la propietat de la terra continua essent motiu de prestigi social i les classes urbanes emergents encara consideren –potser més que mai, gràcies a les facilitats del mitjans de transport automotors– la possessió de finques rústiques com un signe del seu estatus, interessant tant per a l’oci i el descans com per a la simple ostentació. Però la propietat de la terra ja no és l’element central que articula les relacions socials bàsiques en el món rural i, en conseqüència, el propietari rural s’ha vist en bona part desplaçat de la seva vella posició.

Aquest canvi d’estatus, tanmateix, cal situar-lo en la seva justa mesura. Certament s’ha produït un procés de mobilitat social descendent que ha afectat bona part dels descendents de grans propietaris, però això no ha comportat necessàriament una reculada equivalent dels seus patrimonis en termes de territori. Els canvis en la distribució de la terra és una qüestió clàssica de la historiografia i la metodologia pel seu estudi està prou desenvolupada. Tanmateix, i a tall d’hipòtesi merament indicativa, no deixa de ser rellevant que molts testimonis indiquin que els seus patrimonis –en termes d’extensió– s’han mantingut relativament inalterats durant els anys que n’han estat titulars. Concretament, en vint ocasions s’exposa que el patrimoni ha continuat, *grosso modo*, en el mateix nivell de magnitud que tenia quan se’n varen fer càrrec. I en tres casos, fins i tot s’ha engrandit gràcies a algunes compres significatives, tot i que la propensió a comprar és, en general, dèbil¹²⁸.

128. Com aclareix un testimoni que pot ser extrapolable a molts altres casos, «*he augmentat béns immobles, o sigui són pisos... Però de terres no, perquè la terra, la que tinc és suficient, i tenir més terres serien més problemes per jo portar-ho directament*».

Segons es dedueix de les entrevistes, la transformació que hem relatat sembla haver tingut repercussions més moderades sobre la distribució social de la terra del que potser era previsible. Encara que la renda s'hagi desplomat i que l'ingrés agrari dels propietaris s'hagi comprimit, bona part de la gran propietat s'ha conservat.

Això no implica que s'hagin experimentat processos importants de segregació i alienació. Alguns patrimonis varen patir forts processos disgregatius mentre varen pertànyer al pare o l'avi. En altres casos la introducció de pràctiques hereditàries igualitàries o bé el pagament dels drets legítims amb finques han comportat una reducció patrimonial prèvia a l'accés dels testimonis entrevistats. Alguns testimonis també han realitzat vendes patrimonials en primera persona, atesa la baixa rendibilitat de les explotacions, la manca d'expectatives de continuïtat dels fills, etcètera. Algunes vendes han respost a la necessitat d'obtenir capital líquid per realitzar inversions a les finques: un testimoni relata que va vendre alguns masos per poder comprar maquinària i un altre va alienar finques d'importància per finançar la construcció de granges. Un altre motiu d'alienació de terres han estat les requalificacions de terrenys amb la finalitat d'urbanitzar-los, ja fos per iniciativa municipal o per iniciativa dels mateixos propietaris o d'un promotor privat. En almenys cinc casos aquests processos han tingut una certa magnitud. Finalment, un darrer motiu que destaca com a causa de disminució patrimonial és el pagament de drets reals en el moment de la successió hereditària. Les transformacions legislatives recents han atenuat la incidència d'aquest tipus de gravamen fiscal, però durant molts anys va imposar una càrrega important als patrimonis i ocasionalment alguns hereus –almenys dos– varen optar per liquidar-lo amb la venda d'algunes finques.

Tot i així, la impressió final és que la gran propietat territorial consolidada amb la reforma agrària liberal del segle XIX continua essent una realitat ben present sobre el territori. La reducció

superficial que ha experimentat probablement no està en consonància amb la pèrdua de prestigi i influència social dels propietaris terratinents. Tampoc sembla observar-se una descomposició de la gran propietat territorial equiparable a l'evolució seguida per la renda agrària. La història, tanmateix, no està closa i –atesa l'excepcionalitat de les cohorts incloses en la mostra– la transferència a la propera generació podria conduir a un canvi de major abast en l'estructura de la propietat rural.

Enric Saguer

5. Treballar per als hisendats. L'evolució de les relacions amb la mà d'obra agrària

Malgrat les transformacions en l'estructura de la propietat agrària produïdes al llarg del segle XIX i les primeres dècades del segle XX, pels volts de 1950 bona part d'aquesta es trobava concentrada en mans d'un nombre reduït de famílies terratinents, fruit d'un lent i estratègic procés d'acumulació i eixamplament de patrimonis¹²⁹. L'extensió de les finques de què disposaven aquestes famílies propietàries comportava que haguessin de recórrer a un determinat contingent de mà d'obra per explotar-les. Al seu torn, el repartiment desigual de la propietat agrària havia privat un ampli sector de pagesos de la possibilitat d'acumular terra suficient per assegurar-se l'autosuficiència, la qual cosa els havia empès a ocupar-se com a mà d'obra en altres explotacions. L'abundància de la força de treball disponible havia possibilitat, en segles anteriors, que la classe terratinent explotés les seves finques mitjançant un ventall de fórmules de cessió de terra a canvi d'una part dels fruits. La novetat que emergeix a partir dels anys seixanta i setanta és, precisament, la paulatina disminució de l'oferta de mà d'obra per al sector agroforestal i, per tant, la inviabilitat de les fórmules de cessió emprades fins aleshores.

129. Sobre la distribució de la terra a les comarques gironines poden consultar-se les referències següents: Yvette BARBAZA (1966) *El paisatge humà de la Costa Brava*, Barcelona: Edicions 62, 1988 (per al segle XX, el volum segon); Dolors ARMENGOL i CUSTAL (1980) «La agricultura en el Alto Ampurdán a mediados del siglo XIX», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 14, p. 9-137; Helena ESTALELLA (1984) *La propietat de la terra a les comarques gironines*, Girona: Col·legi Universitari de Girona; Enric SAGUER (1996) *La consolidació de la propietat pagesa a Catalunya (El Baix Empordà, 1850-1950)*, Tesi doctoral, Universitat de Girona.

En aquest capítol abordarem les relacions socioeconòmiques establertes entre els propietaris i els diversos tipus de treballadors que han estat vinculats a l'explotació de les seves finques en el context canviant dels darrers cinquanta anys. Ens interessa analitzar de quina manera han variat i cap a on han evolucionat aquests vincles entre propietaris i treballadors, entenent com a tals no només els jornalers assalariats o els mossos, sinó també els masovers subjectes a les clàusules d'un contracte de parceria o d'arrendament. Evidentment, cal tenir en compte que la informació que ens han subministrat els entrevistats sobre aquesta qüestió és inevitablement subjectiva, parcial i imbuïda, en certes ocasions, d'idees estereotipades. L'únic que podem abordar aquí és la visió dels propietaris, sempre, però, des del màxim distanciament possible.

En el capítol anterior s'ha dit que els grans patrimonis gironins tradicionalment s'havien explotat en règim de masoveria. És lògic, per tant, que comencem analitzant el que els propietaris expliquen sobre els seus masovers i sobre la seva quasi extinció: qui eren, d'on procedien, quins requisits els exigien per tal de concedir-los una masoveria, quin grau d'estabilitat o de mobilitat tenien, quin ajut econòmic els prestaven en moments puntuals... Paral·lelament als lligams de caràcter econòmic propis del contracte de masoveria, les relacions entre els propietaris i els seus masovers comportaven igualment altres vincles de caràcter més personal. Aquestes relacions estaven condicionades tant pel tipus de contracte com per l'estratificació social i el context polític-jurídic que resultava de les diferències econòmiques existents entre ambdós grups. Així, un altre punt del capítol consistirà a abordar les pautes que havien definit en el passat les relacions extralaborals de les famílies dels entrevistats amb els seus masovers. Igualment analitzarem com s'articulen les relacions personals amb la mà d'obra agrària i amb els antics masovers en l'actualitat, moment en el qual el propietari rural ha perdut bona part de la seva preeminència social i econòmica.

Per altra banda, resulta evident que, en determinades ocasions, les relacions socioeconòmiques entre hisendats i masovers podien generar tensions i enfrontaments. Intentarem detectar l'aparició de conflictes i la manera com s'han resolt, així com la percepció que els propietaris tenen d'aquesta conflictivitat. Resultarà indispensable tractar aquests aspectes contextualitzant-los històricament atès que la capacitat de propietaris i masovers de fer possibles les seves respectives reivindicacions s'ha vist reforçada o afeblida pel marc polític, jurídic i social vigent en cada moment.

Per acabar, cal apuntar el fet que, tot i que històricament, a la regió de Girona la figura de l'assalariat rural no ha tingut tanta entitat com en altres regions europees, l'anàlisi de les relacions entre els hisendats i la mà d'obra agrària no seria completa si no tinguéssim en compte els treballadors assalariats. Dedicarem la darrera part del capítol a veure'n els diversos tipus i a constatar els vincles que, segons els entrevistats, mantenien amb els propietaris. Paral·lelament, aprofundirem en el procés que ha comportat la substitució de les figures tradicionals de mà d'obra assalariada per noves formes de treball remunerat.

5.1. LES RELACIONS AMB ELS MASOVERS

Les relacions entre propietaris i masovers són presentades pel gruix dels entrevistats com a harmòniques i presidides per la solidaritat entre aquests dos grups socials, fruit, com diria Vicens Vives, d'un pacte fonamentat en les relacions personals i familiars per tal d'eliminar la conflictivitat en el camp i assolir el benestar col·lectiu gràcies al dret civil català i, especialment, a les excel·lències dels seus contractes agraris¹³⁰. Ja fa anys Rosa

130. Jaume VICENS VIVES (1995) *Notícia de Catalunya*, Barcelona: Edicions 62, p.

Congost mostrà algunes fal·làcies del pairalisme¹³¹. Aquesta imatge harmònica del món agrari català es construï sobretot a partir de la Renaixença¹³² i encara perdura avui dia. Ara bé, aquesta suposada arcàdia del camp català caracteritzada per certes formes de paternalisme i «condescendència» social vers el masover i respecte d'aquest vers el propietari continua essent un mite vigent? O bé, al contrari, s'ha diluït paral·lelament a les transformacions agràries dels últims cinquanta anys? Aquestes són algunes de les preguntes que pretenem respondre en aquest apartat. Prèviament, però, abordarem un ventall de qüestions lligades a la vessant més econòmica d'aquestes relacions —el reclutament de masovers, les condicions exigides per ser masover, la supervisió del treball masover o el crèdit als pagesos parcers— per analitzar els canvis substancials experimentats pel règim contractual en el darrer mig segle.

5.1.1. Es busca masover. Reclutament i condicions exigides

Malgrat que a través de les entrevistes realitzades no hem obtingut massa informació sobre el procés de selecció de la mà d'obra, tot sembla indicar que els canals utilitzats pels hisendats per tal de trobar nous masovers tenien un caràcter eminentment

41-42. Sobre les virtuts que atribueix el pairalisme a l'emfiteusi i la parceria també podeu veure Joaquim de CAMPS i ARBOIX (1977) *Les cases pairals...*, p. 14-15.

131. ROSA CONGOST (1990) *Els propietaris i els altres...*, p. 286-290. ROSA CONGOST (1989) «Pairalisme, història del dret i història de les relacions socials al camp català: algunes reflexions», *Estudis d'Història Agrària*, 12, p. 43-75.

132. ANDREU VIOLA; FERRAN ESTRADA; XAVIER ROIGÉ; JESÚS CONTRERAS; JOAN PRAT (1989), «La invenció de la família catalana» (dossier), *L'Avenç*, Barcelona: núm. 132, p. 15-54; JOAQUIM M. PUIGVERT (1997) «L'elaboració del discurs pairalista: la contribució de Josep Torras i Bages», *L'Avenç*, 210, p. 6-11.

informal. Les recomanacions, els consells, les proposicions..., en definitiva, el boca a orella era allò que predominava en el reclutament de masovers. Aquest sistema encara es manté en aquells patrimonis on es conserva la masoveria:

I, a ells els hi dic primer que ningú si en saben cap. Ho dic primer a n'els masovers, i si no, a gent coneguda d'aquests que ve per aquí. Miri, aquest de can [nom del mas] li dic que és una bellíssima persona, un veí em va tallar uns pins de més a [localitat], va venir a pagar-me'ls un dia, i jo li vaig dir: «Per cert, no sabeu cap masover vós? Perquè ara tinc, un que en canvi...» Diu: «Sí que en sé un, sí». I això era un dijous i el diumenge ja em va fer venir aquest. I, sí, sí, el vaig trobar tan simpàtic i tan agradable, i tan content que estava de tot...

Els propietaris procuraven tenir una bona xarxa d'informadors que els posessin al dia de la situació del mercat laboral, que els informessin tant dels masovers que estaven desocupats com d'aquells que aspiraven a treballar un nou mas. Probablement, qui millor els podia assessorar sobre tots aquests aspectes eren els propis masovers del seu patrimoni, especialment aquells de major confiança i amb qui el propietari tenia més tracte:

«Senyoret què li sembla, per aquest, era germà de no sé qui...» «Sí, home, doncs pues que vingui aquest.»

Però, com hem vist a la cita precedent, els propietaris també podien obtenir referències recurrent a altres persones amb qui tenien contacte. Igualment, tampoc hem de descartar una altra via a l'hora de reclutar masovers, que consistiria que el treballador es presentés directament a l'hisendat sense cap mena de recomanació prèvia. En definitiva, en el reclutament de masovers s'utilitzaven múltiples canals, tot i que el més habitual el constituïren els masovers de més confiança.

Òbviament, malgrat els consells d'uns i altres, la darrera

paraula era del propietari del mas. Aquest havia d'avaluar si el perfil dels candidats s'adaptava al tipus de finca que es volia arrendar. La capacitat d'aportar força de treball tant humana com animal o la possessió d'eines agrícoles van ser durant molt temps dos criteris bàsics utilitzats pels propietaris per tal de seleccionar nous masovers. Aquests requisits, però, es varen veure afectats per les transformacions dels anys seixanta, en tant que molts d'ells, com veurem a continuació, davant dels nous avenços esdevinguts en el sistema de producció agrícola, van quedar totalment desfasats. Però abans que es produïssin tots aquests canvis, una de les exigències habituals dels propietaris era que el masover disposés de suficient mà d'obra familiar per a l'explotació a la qual volia accedir:

El mas [nom del mas] si no eren una família nombrosa ja no el podien agafar, perquè si no tenien que pagar massa gent, tenien que tenir molts mossos o molta família.

La manca de recursos humans en una família, com deixa entreveure aquest testimoni, podia conduir a un excés de contractació de mà d'obra assalariada que augmentava excessivament els costos de producció. No era recomanable, doncs, arrendar una masoveria a qui no disposava de treball familiar suficient. En l'actualitat aquest requisit ha deixat de tenir importància a causa de la incidència de la mecanització en el procés productiu, que ha reduït considerablement les necessitats de mà d'obra. Tal com explica un dels entrevistats, avui un masover, «porta molta més terra, els camps són més grans, hi ha molta maquinària, que costa molts cèntims, però hi ha molta maquinària, per lo tant un pagès pot portar molta més terra».

Un segon requisit exigit amb freqüència a un masover era la possessió de bestiar de treball. Aquest requisit era important fonamentalment per dues raons. Òbviament, per la força de tre-

ball que podia proporcionar tant en les tasques de cultiu com en les tasques de transport; però també, en segon lloc, pels fems. En el marc d'una agricultura encara de tipus orgànic, el bestiar era imprescindible en el procés de regeneració de la fertilitat del sòl perquè accelerava el cicle dels nutrients:

El masover tenia bestiar propi perquè era els fems, eren una sèrie de coses... Home, t'ho dic al revés: Si hagués hagut un masover sense bestiar potser no l'haguéssim volgut. Perquè és clar, el bestiar era els fems, eh? El masover veia els vedells, això s'ho venia, la llet, el que tu vulguis, però els fems eren per la terra.

Aquest factor va ser molt important fins pràcticament els anys cinquanta, quan se superà la dependència respecte dels adobs naturals mitjançant un ús massiu de fertilitzants químics i minerals.

Malgrat que per a molts propietaris no era una condició indispensable, el fet que el candidat a una masoveria disposés d'un cert capital en diners també podia ésser valorat positivament. Des del punt de vista del propietari, que el masover tingués certa capacitat financera li podia estalviar problemes de cobrament o de crèdit en situacions adverses; igualment, podia ser important en el cas que el masover i el propietari decidissin compartir negocis pecuaris:

De capital tenien que tenir el bestiar, el carro, els mobles i després tenien que tenir la quantitat de vaques o diners per comprar les vaques i per comprar els xais que els hi corresponien en part.

Tot i que en cap entrevista no apareix explícitament, potser perquè és una condició massa evident per a l'entrevistat, la possessió d'instruments agrícoles per part del masover, com ara dalles o arades, amb tota seguretat també formava part del conjunt de condicions requerides pel propietari.

Els propietaris del mas Ros de Riudellots de la Selva amb els seus masovers. Fotografia de V. Fargnoli, 1933.

Deixant de banda les condicions més estrictament materials, l'hisendat també podia apreciar els coneixements agraris que el pagès pogués atresorar o la seva experiència professional: «*que fossin gent que ja haguessin sabut, per exemple que haguessin anat a treballar a bosc, que haguessin pogut fer d'altres treballs també, sí, és clar evidentment tothom ho pregunta això*». Com diu un dels entrevistats que encara té parcers a les seves finques, el masover havia de ser, i ha de ser encara, un treballador polivalent, amb una gran formació per tirar endavant una explotació agrària.

En els darrers cinquanta anys, moltes de les condicions secularment exigides pels hisendats als seus masovers han desaparegut. La majoria d'elles, com hem comentat, van deixar de tenir qualsevol mena de sentit amb la mecanització. Les innovacions han convertit alguns requisits en anacronismes, al mateix temps que altres han adquirit nou relleu, especialment la capacitat financera i la formació tècnica del masover. L'aparició de novetats tècniques, de tractors més grans i potents, amb remolcs, arades sofisticades, etc., ha exigit un nou perfil de masover preparat per

assumir, adquirir o contractar i utilitzar la nova tecnologia.

Paral·lelament, però, cada vegada ha estat més difícil trobar masovers. Un testimoni, després d'haver gestionat directament les seves terres durant un temps, a les portes de la jubilació i sense que cap dels seus fills vulgui continuar fent de pagès, veu amb escepticisme que les seves terres es continuïn treballant i encara menys que ho faci un masover: «*Estic segur que no en trobaré cap més.*» De la mateixa manera que aquest propietari, molts entrevistats descarten aquesta possibilitat de trobar masovers i s'orienten, tal com hem vist a l'anterior capítol, cap a noves vies d'explotació agrària.

Com expliquen els propietaris els problemes per proveir-se de treball masover? Bàsicament adduint raons de tipus econòmic. Tot i que també indiquen, secundàriament, l'existència d'altres factors explicatius, els propietaris atribueixen l'escassa oferta de masovers a la baixa rendibilitat de l'agricultura:

Jo crec que és més que re per qüestió econòmica. Clar que és un ofici que és dur, i a l'estiu et fas un fart de suar i a l'hivern et glaces de fred, si has d'anar a treballar a fora. (...) Però si fos rentable, que poguessis comprar eines bones i aixís, doncs jo crec que n'hi hauria molts encara que ho farien, molts més.

No sembla, en canvi, que considerin rellevant el fet que les condicions tradicionals de les masoveries fossin molt avantatjoses per als propietaris però molt poc per als parcers. La persistència de la parceria –titllada de fórmula arcaica i precapitalista per bona part de la literatura econòmica des d'Arthur Young i l'escola clàssica d'economia– ha estat explicada per la historiografia pel fracàs dels intents de crear explotacions amb treball assalariat i perquè els parcers varen acceptar nivells de remuneració inferiors al salari mig¹³³, a més d'un tracte quasi servil que només va començar a

133. Vegeu Ramon GARRABOU, Josep PUJOL, Josep COLOMÉ i Enric SAGUER (1992) «Estabilidad y cambio de la explotación campesina (Cataluña, siglos XIX-XX)», a R. GARRABOU (coord.) *Propiedad y explotación campesina en la España Contemporánea*,

modificar-se durant el primer terç del segle XX. En les entrevistes no hem percebut cap reflexió en aquesta direcció. De la mateixa manera que tampoc consideren rellevant el procés de conversió de molts masovers en agricultors propietaris a través de la compra de finques. Algun fins i tot suggereix que la possessió de terra –els anhels per la qual havien estat interpretats per Josep Pla com una mena de tret identitari¹³⁴– va deixar d'interessar als masovers: «*Ah terres, no! Cases tots, però terra terra, no. Una terra per tornar a cultivar ells no. Estaven escarmentats, ja no en volien pas*». Encara que els episodis d'accés a la propietat protagonitzats per famílies masoveres, ben perceptibles a través del relat d'alguns testimonis, siguin un símptoma del creixent rebuig per l'estatus de masover i puguin haver contribuït en algun sentit a reduir l'oferta global de masovers, aquest no és un element considerat pels propietaris.

A banda de la rendibilitat de l'agricultura, els entrevistats també interpreten la manca de masovers com una qüestió d'oportunitats. Quan algun explica la renúncia dels fills de masovers a succeir els seus pares en la masoveria, la interpretació dels motius es redueix al fet que fora del mas existeixen millors oportunitats per guanyar-se bé la vida:

Perquè tots els fills... uns van ser flequers i lampistes, l'altre bueno se'n va anar a un altre mas és en [nom de persona] que va marxar al final de majordom aquí a [nom de mas], i els altres també perquè tots els fills pues varen agafar oficis, paletes o... els de Sils es varen fer lampistes i tots s'han guanyat molt bé la vida, són nois trempats i l'evolució del temps ha sigut això i els seus pares s'han estat a la casa fins que han tingut 65 anys o que s'han atipat i s'han fet una casa i se'n han anat a viure al poble.

Madrid: Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, p. 15-92; Ramon GARRABOU, Josep PUJOL, Josep COLOMÉ i Enric SAGUER (1992) «La crisi finisecular i la recomposició del món rural a Catalunya», *Recerques*, 26, p. 107-132.

134. Josep PLA (1968) *Els pagesos*, dins *Obra Completa*, vol. 8, Barcelona: Edicions Destino, p. 380.

I, continuant en la mateixa direcció, algun considera que el problema social està en el règim laboral que implica el treball agrari, en particular la manca de dies de festa, especialment quan a l'explotació hi ha bestiar estabulat:

Crec que s'ha de pensar i s'ha de resoldre que el pagès tingui una situació laboral o social tal, no sé com dir-ho, semblant als seus companys de la seva edat, que treballen al comerç, a la indústria o en altres feines. Què vol dir això? Que abans el pagès no tenia pràcticament dies de festa. Però «home sí, però hi ha dies que no treballen». No és lo mateix. Un dia que plou, que no tens, que no pots treballar, que tenir un dia a la setmana festa per poder sortir, anar a sopar, o anar a festa o lo que sigui. És molt diferent. Per lo tant s'ha de resoldre aquest problema de que el pagès tingui, almenys, un dia a la setmana festa, igual que té un dependent de comerç, o té un industrial, o té un comerciant, o... Això és molt important. Com s'ha de resoldre? Això no ho sé. Això ha de ser les lleis, però s'ha de resoldre d'alguna manera, perquè sinó, la gent jove fugirà de la pagesia. Perquè la vida, en aquest moment ho estem veient, en aquest moment no és un problema de guanyar, en general, de guanyar mil peles més o mil pesetes menys, o uns quants euros, si vols. No és això el problema. El problema no és..., és guanyar-se la vida bé, tenir tranquil·litat, i poguer també disfrutar del temps lliure. I això s'ha de tenir en compte. Avui dia les cases de pagès, que treballen i que tenen possibilitats, pues tenen cotxe, tenen dos cotxes, poden sortir, tenen tot, tots els adelants, tenen calefacció, tenen tot el que fa falta en una casa que estigui una mica bé. Però hi ha un altre problema, que és el problema del temps, i tenen, necessiten tindre, al menos igual que els altres, un dia a la setmana. «Bueno, pues avui vaig a passeig, o vaig al cine o lo que em dongui la gana». Això és molt important. I això és un problema social... [silenci] que s'ha de resoldre, no sé com. S'ha de resoldre.

La reflexió s'atura aquí. Insistim: no detectem autocrítica en relació al règim de masoveria, a les pautes de subordinació que implica –en comparació amb les fórmules modernes d'arrendament– i a la inequitat amb què tradicionalment s'ha distribuït la renda obtinguda.

Els problemes per trobar masovers han evolucionat paral·lelament a un canvi de valoració de la figura del pagès,

radicalment oposada a la del passat, quan estava associada a valors negatius com la ignorància, la rutina, la manca d'urbanitat, etc¹³⁵. Tot i que els masovers d'avui en dia estan més ben preparats, l'escassetat de pagesos parciers amb tota probabilitat també ha influït en la percepció que tenen els hisendats sobre els seus masovers. Com s'ha vist en el capítol anterior, alguns entrevistats expressen una valoració alta sobre els seus masovers i la seva destresa en la feina:

El pagès avui dia és un home que té una formació, tècnica i de coneixement de la seva professió, tant de la terra com del bestiar, molt més elevada en general que la mitja de la gent que corre pel carrer. Això és un tema important, que hi ha que tenir en conte. Perquè és clar, el pagès moltes vegades s'ha d'arreglar les coses, no té, no és el mateix que en un poble, en una capital que vas i tens el mecànic al costat. Aquí no ho tens al costat. Ho tens que arreglar tu. Si tens problemes ho tens que arreglar tu. El veterinari no està al costat. Si tens un problema amb el bestiar, en principi ho tens que arreglar tu. Llavorens, insisteixo amb aquest dato, que el pagès avui dia és un home que té una formació molt més elevada que la mitja. Sobretot més diversificada, més diversificada, que ha de conèixer moltes coses, no s'ha de conèixer el temps, ha de conèixer els camps, com van els fruits, quan s'ha de sembrar, quan s'han de recollir... Ha de conèixer el bestiar, quan està, quan no està, quan està preparat, quan està malalt, quan té... És una cosa que té, una..., i després no diguem la maquinària, ja ho he dit abans, eh, la maquinària igual. Vull dir que, el pagès és un home que té una gran formació.

També hem observat en el capítol anterior com els propietaris han vist afeblida la seva posició en relació als seus masovers. Com afirma un testimoni en referència a l'acompliment de certes clàusules contractuals, el propietari ja no es troba en la mateixa situació d'abans, quan la subordinació del masover estava assegurada:

135. Xavier TORRES (2000) «La imatge dels pagesos: rústecs, devots, rendistes (s. XIV-XVIII)», *Revista de Girona*, 202, p. 85-89.

Lo que passa que va acabar quedant com a paper moll tot això d'aquestes clàusules, perquè és clar, si vols tenir masover al final ja no li pots exigir, no? No sé si m'explico, si ens situem en aquell moment en què quan te marxava un masover te'n sortien una dotzena per arrendar la casa, vol dir de que tu podies exigir, no?, que es complís. Però ara, si ara tu exigissis que complís, pues molt fàcil: te diran que t'ho cuidis tu i ja està.

5.1.2. Estabilitat o mobilitat dels masovers?

Fins aquest moment hem vist quins mecanismes utilitzaven els hisendats per reclutar els seus pagesos parciers i com la disponibilitat del *capital parcer* –entès com els mitjans de producció dels masovers– podia determinar l'accés a les masoveries. Però, quina estabilitat arribaven a assolir-hi els masovers? El pairalisme ha presentat la masoveria com una institució harmònica i com un aval d'estabilitat i prosperitat dels seus masovers i la societat rural en general¹³⁶. Molts entrevistats –concretament disset–, quan se'ls pregunta per la qüestió, remarquen l'existència de masoveries centenàries dins el seu patrimoni:

Aquest que et dic, de la casa aquella que el meu noi té de turisme rural, poder, poder feia 500 anys que eren la mateixa família.

Sí noi, abans, a les cases un masover s'hi podia estar cinquanta anys, eh, i hasta en teníem algun que podé s'hi havien estat cent.

Alguns asseguren que aquestes masoveries es perpetuaven al llarg del temps mitjançant la figura de l'hereu, que actuava –encara que en una escala social inferior– de la mateixa manera

¹³⁶ Jaume VICENS VIVES (1958) *Industrials i polítics*, Barcelona: Vicens Vives i, sobretot, a Jaume VICENS VIVES (1960) *Notícia de Catalunya*, Barcelona: Destino i Edicions 62. En l'àmbit literari aquest fet queda ben reflectit en Josep PLA (1968) *Els pagesos*, Barcelona: Destino, p. 73-74.

entre els masovers que entre els hisendats. Evidentment, la diferència entre uns hereus i altres residia en l'herència; l'hereu masover en comptes d'heretar un patrimoni agrari o urbà, hereitava un *capital parcer* (arades, dalles, carros, bestiar...) per poder treballar la terra:

Només en una vaig canviar de masovers. Els altres ja venien de pares a fills. (...) S'ha anat heredant. Només un va canviar. Els altres tots eren (...). I tant, sí. Hi portaven més de cent anys, sí.

Sí, normalment passaven de pares a fills.

Però, aquesta percepció sobre l'estabilitat dels masovers es correspon amb la realitat? De la mateixa manera que la bibliografia que ha revisat aquest tòpic¹³⁷, la impressió que hem extret de les entrevistes és totalment contrària. Fins pràcticament els anys seixanta del segle XX, quan la masoveria encara era el sistema d'explotació més utilitzat pels hisendats, el camp gironí estava caracteritzat per una remarcable mobilitat social i geogràfica dels masovers. Constatar aquesta realitat és relativament fàcil; malgrat que la font de què disposem no és massa precisa en aquest sentit, les entrevistes estan plenes de casos de pagesos que abandonen el mas després d'un període de temps relativament curt. Allò realment difícil és saber el perquè, quines són les causes d'aquesta mobilitat. Sospitem que aquí s'hi barrejaven raons de molts tipus, des del descontentament del propietari fins a l'aspiració del masover a assolir un mas més gran, les males conjuntures econòmiques, etc.

Pel que fa a la mobilitat geogràfica, en els pocs relats on s'aborda aquest aspecte, la procedència dels masovers responia a dos patrons diferents: els que provenien de l'exterior del patrimoni i els que procedien de l'interior. «*Alguns casos venien de lluny...*»,

137. Rosa CONGOST (1990) *Els propietaris i els altres...*, p. 176-179.

Personal
domèstic del mas
Coll (Font: Arxiu
Municipal de Roses,
Arxiu d'Imatges,
col·lecció Coll,
reg. 6107).

afirma un testimoni, tot i que probablement la majoria no traspasava l'àmbit de la província o la comarca: «eren gent doncs del país, generalment d'aquí. Els portaven d'aquí, sí.» Altres masovers podien seguir una mena de *cursus honorum* dins del patrimoni, és a dir, a mesura que passava el temps i acomplia amb satisfacció les expectatives del propietari, el masover podia ascendir progressivament cap a masos més bons:

Per exemple un, li començava a Saus, després de Saus si era bona persona el passava a mas [nom del mas], i si era bona persona llavorens el passava a Cervià, i si n'era més, llavores ja... que s'espavilés.

Però amb el meu pare hi havia gent que estaven a una casa i una família que anava bé, doncs, tenien fills i eren treballadors. Si hi havia una casa més grossa que d'això deiem: «A tu et convé allò. Espera un parell d'anys més que aquests plegaran o seran molt de vells o es mori una persona». I els portaven d'un puesto a un altre. Perquè si hi havia un que era conegut i estava amb bona relació amb el propietari, doncs tenia una garantia de que... No hi havia problemes.

Aquest ascens podia originar-se en les categories laborals més baixes del camp. No era un fet excepcional, com veurem més endavant a l'apartat dedicat als col·lectius assalariats, que alguns masovers haguessin treballat de mosso durant la seva joventut. Un dels entrevistats explica com establia masovers a les seves finques casant mossos i criades, iniciant d'aquesta manera la seva promoció dins el patrimoni:

Havia col·locat molts masovers als mossos i aquestes coses. Els col·locava tots, els casava amb les minyones i apa!, i ja eren... I, miri, el masover que tenia a [nom del lloc], també eren un mosso i una criada i... ara són, miri, si ven-guéssim m'ho compraria tot.

Què podia passar en cas que el masover morís deixant una vídua? Aquesta prenia el relleu al seu marit difunt al capdavant de l'explotació o el propietari l'apartava del mas? Segons les declaracions dels entrevistats, en aquests casos el costum ha estat el de mantenir la vídua en el mas –ni que fos com una acció caritativa–, tot i que això hagi pogut comportar algun problema per a la marxa de l'explotació:

Això sí, els hi he aguantat, perquè els hi aguantat, això sí, perquè Déu me'n guard de treure una viuda, que havien sigut bellíssimes persones, de treure-la de la casa, això no, això no.

També hi queda, si vol. Ja n'hem tingut de casos, s'hi queda si vol. Si no, marxa. L'aguantem, però com és pobre...

Una altra opció, abans d'acomiarar una vídua, era casar-la amb un masover vidu:

No, miraven de casar-les un altre vegada. Feien dobles casaments. Hi havia una vídua, a mi no m'ha passat però al meu pare sí, que va quedar vídua i havia un altre home a l'altre cantó a la Vall del Bac, que era un home viudo. Van dir: Aquesta dona encara fa goig. En aquells, d'això, tenien fills un i altre. Llavors van tenir-ne ells dos també.

En tot cas, el que mostren tots aquests testimonis és que tant si el masover procedia de l'interior del patrimoni com de l'exterior, existia una certa mobilitat. Era freqüent, com hem vist anteriorment, que el masover experimentés una certa ascensió social a l'interior d'un patrimoni agrari o bé a través de diferents patrimonis, però també ho era que alguns factors –males conjuntures econòmiques, conflictes amb els propietaris, desgràcies familiars, etc.– provoquessin l'efecte contrari, és a dir, perdre l'estatus social i baixar de categoria.

5.1.3. La supervisió del treball masover

Les relacions entre propietaris i masovers també han experimentat canvis pel que fa al grau de control i supervisió dels propietaris en relació al treball dels masovers. Tot i que d'entrada pugui semblar paradoxal –tenint en compte que estem parlant d'un període en què la renda agrària ha tendit a baixar–, en aquest cas també s'ha tendit a deixar enrere velles pràctiques de control, molt més estrictes, i s'ha anat cap a un model de relació en què el masover ha adquirit major autonomia respecte al propietari. La majoria dels entrevistats coincideixen a assegurar que el seu control de l'activitat portada a terme pels masovers ha estat molt baix i que han optat per deixar-los plena llibertat en totes les qüestions que tenien a veure amb les feines agrícoles. Sembla, per tant, que fins i tot en aquells casos en què s'han mantingut les masoveries, els propietaris han deixat de fer un seguiment puntual de les tasques que es portaven a terme en els seus masos –ja sigui d'una forma directa o a través d'un procurador– i han centrat el seu interès a mirar de maximitzar les rendes. Aquest seria el cas, per exemple, d'un propietari de mitjana edat que reconeix que s'ha preocupat molt menys de controlar la feina del masover que no pas ho havia fet el seu pare; tot i que, diu, pro-

cura mantenir informat el masover sobre aquells nous cultius i/o tècniques que poden fer augmentar la productivitat de la finca.

Les raons d'aquest afebliment del control sobre la tasca del masover són diverses. En primer lloc, hi ha influït el fet que els propietaris hagin tendit a diversificar les seves fonts d'ingressos a través de l'exercici de professions liberals diverses o amb la participació en altres sectors d'activitat. La menor dependència de la renda agrària ha permès relaxar el control sobre el treball masover. També hi ha pogut influir, com indica un propietari selvatà, el fet que alguns propietaris no coneixen prou bé les feines agrícoles per poder supervisar-les. Aquesta circumstància no és nova, però en el passat era compensada per la presència de procuradors que, en general, coneixien molt bé les feines del camp. Fins i tot, hi ha qui ho atribueix a un suposat caràcter independent dels pagesos:

I entenc que en general els pagesos són molt i molt independents i aleshores no s'ajusten a raons de ningú. I si l'amo els hi diu això o lo atre, malament rai. Això no vol dir de que alguna vegada també, també ho digui, lo que em sembla, i si fan, bé, i si no, també, però vull dir que, imposar el teu criteri és molt difícil.

De tota manera, la majoria dels entrevistats afirmen que la supervisió de la feina dels masovers no era necessària perquè aquests coneixien molt bé la seva feina i la feien bé i sense problemes, opinió que coincideix amb el que dèiem més amunt a propòsit de la bona valoració que fan els propietaris entrevistats en relació a la preparació i l'esforç dels masovers.

5.1.4. El crèdit als masovers

Un aspecte important que cal tenir en compte a l'hora d'analitzar les relacions entre propietaris i masovers és el grau de dependència econòmica i financera que han tingut aquests últims

respecte dels primers. Tot i ser un factor valorat positivament en l'accés a les masoveries, no sempre el masover disposava de capital o de capacitat financera. Això podia fer que en moments de mala collita o en cas d'una eventualitat adversa, alguns masovers acabessin demanant crèdit als propietaris dels masos per tal de poder tirar endavant. Si ens hem de guiar pel que han dit els propietaris entrevistats, en aquests casos no es generaven veritables dinàmiques d'endeutament dels masovers en relació als propietaris. Dels vuit entrevistats que admeten haver deixat diners als masovers del patrimoni, tots es refereixen a crèdits puntuals que eren retornats en períodes de temps breus. Es tractava més aviat d'avançar certes quantitats que posteriorment eren retornades pel masover al més aviat possible:

No. Deixa'ls-hi diners no, però, per exemple, ajudar-los a comprar alguna bèstia que s'havia mort o qualsevol cosa d'aquestes i arreglar-ho, sí. Sempre havien de comprar alguna mula o comprar un cavall nou... i els hi va malament i: «ja ho arreglarem a la venda dels vedells». Això sí.

Fins i tot, en algun cas el propietari es féu càrrec de l'import total de la inversió amb l'esperança que servís per fer augmentar les rendes que donava la finca:

Les condicions eren... No ho sé. Un rendiment del capital. A fons perdut, jo et doncs tants diners, però mentre que el tractor funcioni, per cada hora treballada em donaràs no sé quan. No sé exactament, una part.

Amb la mecanització de les tasques agrícoles i l'auge de l'activitat ramadera a gran escala a partir dels anys cinquanta i seixanta, les necessitats de capital per part dels masovers es varen fer cada cop més importants. En alguns casos, aquest fet va empènyer a una implicació financera important per part dels propietaris, ja fos actuant com a avaladors dels seus masovers o bé avançant diners per a la compra de maquinària o bestiar:

I llavors el que tenia més medis de poder-se expandir o que... portaven més terreno, en fin, que... més bona. Que aquell ja es comprava el tractor i tal... l'avalaves per a que pogués comprar el tractor, que això ho havia fet moltes vegades.

L'amo els hi posava vaques i deia: «mira, quan tingueu algun diner pagueu-me» el del valor de les vaques i tot això.

Les entrevistes deixen entreveure, però, que fer crèdit als masovers no ha estat una pràctica massa generalitzada. Alguns propietaris afirmen no haver hagut de deixar mai diners als seus masovers, en molts casos, pel fet que aquells han disposat del capital propi suficient per fer front a les despeses que anaven sorgint:

No, normalment no. Lo general és no. Hi pot haver algun cas excepcional, però no eren..., gastaven lo que podien però no volien gastar més de... Sempre el masover, sempre el pagès ha sigut molt bon pagador.

5.1.5. Els contactes: llocs, freqüència i formes de relació

Complementarem l'anàlisi de l'evolució de les relacions entre propietaris i masovers fent un incís sobre l'on, el quan i el com es produïen els contactes entre propietaris i masovers, així com en els canvis que hipotèticament s'hagin pogut produir també en aquest àmbit. El primer que cal dir a propòsit d'aquest tema és que a través de les entrevistes es percep un ampli ventall de situacions i costums que dificulten establir unes pautes comunes. Els llocs, la freqüència i les formes amb què els propietaris s'han posat en contacte amb els seus masovers han depès de molts factors, entre els quals en destaquen tres: la situació geogràfica dels masos que integren els patrimonis, el grau d'implicació dels propietaris en la gestió de les finques i els mitjans de transport i comunicació a l'abast.

Feta aquesta consideració, podem dir que, en general, els propietaris entrevistats han optat pel contacte directe amb els seus masovers. En alguns casos –no podia ser d'una altra manera– aquesta circumstància ha vingut donada pel fet que tant uns com altres han viscut o viuen en espais físics molt pròxims, com la mateixa casa o el mateix poble:

Ah!, sovint, no ho sé, anant al poble i cada setmana anant al mercat, i vinquent a casa o anant jo a casa d'ells, molts, molt sovint. (...) I tant! Érem veïns...

En d'altres, la llunyania entre els masos i el lloc de residència dels propietaris no ha estat cap impediment per a la trobada, però n'ha limitat la periodicitat. Un exemple de la diversa freqüència en els contactes d'un propietari amb els seus masovers en funció de la situació geogràfica dels masos ens el proporciona el cas d'un entrevistat que habitualment viu a Girona. Amb el masover que vivia a uns deu quilòmetres de Girona es veien cada dissabte en el mercat d'aquesta ciutat. Amb els masovers de les Gavarres es veien alguns caps de setmana quan el propietari feia estada a la seva segona residència ubicada en un poble litoral al peu del massís o, si no, un cop al mes. I finalment, amb els masovers més allunyats dels seus punts de residència es veien un cop al mes.

Una de les constants que apareix a totes les entrevistes és el fet que tot sovint les trobades amb els masovers han tingut per escenari els propis masos. Tant és així que en el passat no era pas estrany que alguns propietaris hi tinguessin reservada una habitació per quedar-s'hi a dormir. Quan el pare d'un dels entrevistats anava a visitar els diversos masos del seu patrimoni tenia per costum allotjar-se un dia o dos en algun d'ells, en una habitació que hi tenia reservada. El mateix passava en un patrimoni alt-empordanès, on, segons el seu titular, els masovers «*tenien l'obligació de donar menjar a l'amo, dormir i tal. Sempre tenien una habitació allà a punt perquè quan vingués el seu amo, que deien, pues dinava,*

lo que feia, es quedava un dia allà.» Les visites als masos servien per passar comptes, però tot sovint també per repassar les fites de les finques i controlar que tot estigués en ordre. Alhora, era el moment en què el masover podia fer les reclamacions oportunes. En l'actualitat però, i sobretot a causa de l'extinció de la major part de masoveries, aquest costum sembla haver desaparegut del tot.

Un altre dels espais privilegiats de trobada entre propietaris i masovers eren els mercats setmanals que es feien en ciutats i viles importants. Els de Figueres, la Bisbal, Girona, Olot o Arbúcies eren aprofitats –encara ho són avui si bé ja no amb la mateixa importància– per alguns propietaris i masovers per trobar-se, parlar i, si calia, tancar alguns tractes.

En el present, els propietaris que segueixen mantenint masovers han variat les formes de comunicació amb aquells respecte a les utilitzades en el passat. Tot i que el contacte directe en el mateix mas segueix essent el recurs més habitual, sembla que aquestes trobades són molt menys freqüents que no pas en el passat. En aquest fenomen hi poden haver influït diversos factors: el relaxament en el control dels masovers, la manca de temps de molts propietaris, dedicats a les seves respectives activitats professionals o, tal com constaten alguns dels entrevistats, la generalització del telèfon:

Abans ens trobàvem al mercat, però ara no perquè hi ha telèfono i amb el telèfono ja t'entens tot.

Precisament, la utilització del telèfon, juntament amb la rapidesa dels mitjans de transport actuals, permeten explicar la desaparició d'un dels canals de comunicació que en el passat havia posat en contacte de forma habitual a propietaris i masovers: la correspondència escrita, ja fos directament entre masover i propietari o entre procurador i propietari. En aquest sentit, algun dels entre-

vistats –tot i reconèixer que en l'actualitat el recurs a aquest mitjà de comunicació ja està completament superat– encara recorda haver rebut correspondència de part dels seus masovers:

Més aviat els masovers t'escrivien, al menos, és clar, les que els escrivíem a n'ells, jo no les tinc. Però les dels masovers sí que encara en queden. Sí ... «que ha pasado una calamidad y no sé que ... y el señor tiene que mirar ... que se está rompiendo el tejado» [riu] ... si això ... «ya puede venir a cobrar que he vendido no se què» ... Saps?, coses d'aquestes aixís. (...) Sí home, moltes coses ... és que moltes cases d'aquestes que hi havia, o sigui, amb aquest ... si és una cosa familiar era diferent perquè, llavors, t'explicaven que si m'ha passat això, l'altre i més enllà, consell, en fin totes aquestes històries, però lo global, lo que era purament ... diguem-ne comercial..., doncs era això. T'escrivien que anessis a cobrar, o que havies de pagar o que no sé què. I era allò ... això sí que ... señor ... com ho posaven allò? ... que Dios nos guarde i tal ... això si que no se'n en descuidaven pas ... tot molt ben explicat i al final acabava demanant-te quartos, generalment [riu] perquè havies d'arreglar la porta que es feia mal bé o el teulat que baixava. I s'ha acabat. Aquesta era la conversa que hi havia [riu] a través de cartes.»

5.1.6. Les relacions personals i familiars. El control de la vida privada de la família masovera

En ésser interrogats entorn a les relacions personals que han mantingut amb els seus masovers, gairebé la totalitat dels entrevistats responen que aquestes han estat bones o molt bones, a excepció feta –és clar– d'aquells casos en què s'ha arribat a produir algun tipus de conflicte. Fins i tot, hi ha qui al record d'aquestes excel·lents relacions hi afegeix una lloança cap a la personalitat i l'honradesa dels seus masovers:

Miri, con se va morir el meu pare, no sabia absolutament què hi havia a casa ni, el masovers hi haguessin estafat tot si haguessin volgut, que varen ser molt bona gent perquè, em varen venir a dir: «Miri, [incomprensible] de mi amb això el seu pare, i ens havia deixat això altre...», és a dir, molt bona gent. Jo

amb els masovers he sigut sempre molt amic, i que són molt bona gent els masovers. N'hi ha de tots, però...

De fet, són comptats els casos de propietaris que en guarden una opinió general negativa. De tota manera, que s'hagin tingut bones relacions amb els masovers no significa necessàriament que s'hagin establert vincles més enllà del que requereix i comporta el contracte que els vincula o els ha vinculat. De forma general, de les entrevistes es desprèn que les relacions entre uns i altres han estat marcades per la cordialitat i el respecte mutus, tot i reconèixer que uns i altres han continuat freqüentant cercles i ambients socials diferents. En aquest sentit és molt il·lustratiu el que diu un propietari alt-empordanès a propòsit de les relacions amb els seus masovers: «*De cordialitat sí, però no freqüentàvem els mateixos cercles*».

Excepcionalment, però, també trobem algun cas en què entre propietari i masover s'ha assolit un elevat grau de relació personal:

Sempre hi ha gent que hi tens més relació i d'altre que no n'hi tens tanta, per la forma de ser de la gent o per contactes que has tingut amb l'un o amb l'altre, perquè inclús amb segons quins masovers anem a casament, venen ells a casament aquí, (...) I inclús aquest de can [nom del mas], fa trenta anys, poder per dir-te la veritat són vint-i-nou, que cada any hi anem al temps de les cireres a berenar. D'altres hi vas per la festa major, que ara també s'ha perdut lo de la festa major. L'altre són els casaments. Veniu a dinar, aquí a [nom del poble] m'agrada molt; he anat a casament dels fills, ell també ha vingut. Moltes més vegades hi aniríem, nosaltres tenim coses a fer, ells tenen molta feina, porten molta terra, tenen molt bestiar, però vull dir que és una família que t'hi avens molt i molt bé. D'altres que per el caràcter, jo per exemple els de mas [nom del mas] no els vaig conèixer mai, només passant per allà els veia i en canvi a can [nom del mas], m'entens, però sí, contacte amb la terra, amb el poble, amb la casa, amb els pares això tota la vida.

No, jo ho veig una mica..., no pots dir com un familiar, però si que no és com una persona de fora, m'entens? Això és evident. Si passa algo t'afecta, no faràs

una cosa diferent de l'altra, i segons amb quins més, perquè amb tots tens relacions diferents. Sempre si a casa hi hagut un mort els hem avisat, mira, sempre s'ha fet, i si nosaltres hem pogut anar també; i algun ha tingut desgràcies molt grosses, ho has passat malament, molt malament, no puc dir que sigui com família, ho sents més.

Més enllà de la cordialitat en el tracte, allò realment nou ha estat que han començat a caure en desús certes pràctiques i costums típiques de les actituds paternalistes i servils que amb anterioritat havien caracteritzat les relacions entre propietaris i masovers. També ha disminuït la voluntat de control i influència en la vida privada de la família masovera per part dels propietaris, força més habitual en el passat. Sens dubte, l'efecte d'un i altre fenomen ha contribuït a l'establiment d'unes relacions personals més igualitàries i menys condicionades pel lloc que ocupen uns i altres dins de la societat. Vegem-ne alguns casos concrets.

Per exemple, i malgrat que a les entrevistes no n'hi hagi massa referències, sabem que en el passat era costum d'alguns propietaris apadrinar fills de masovers o el fet de pagar-los els estudis. Sense anar més lluny, un propietari barceloní explica que quan era petit, a casa seva, a Barcelona, hi havien viscut alguns fills de masovers a qui el seu pare costejava els estudis:

Sempre que hi veia que hi havia masovers o majordoms o encarregats que tenien fills que podien despuntar o algo així, els hi pagava els estudis, per tant, el portava a Barcelona, vivien a casa (...). Sí, i feien els estudis. N'han passat deu o dotze els temps que recordo.

També ens podem fer ressò del costum d'alguns propietaris d'ajudar i fer caritat a masovers pobres o malalts. Una propietària de la Selva explica que la seva mare donava roba a una masovera pobre. I un testimoni barceloní relata que, en els anys vint del segle passat, el seu pare va ajudar a una família de masovers de la Vall de Bac, malalts de tuberculosi:

El meu pare doncs els hi feia anar-hi el metge. I aquesta gent que va estar, van estar nou anys que no els va exigir res. I tenia parceria pel bestiar i de les terres. Va ser una cosa que el meu pare devia considerar que era molt més això, i ell no ho necessitava i no els va exigir res.

D'ençà però que els propietaris entrevistats han assumit la gestió dels seus respectius patrimonis, aquestes pràctiques típicament paternalistes semblen haver-se diluït. De fet, tots els entrevistats a qui s'ha preguntat sobre aquesta qüestió han afirmat rotundament que mai havien estat padrins de cap fill de masover ni li havien pagat els estudis. Les raons podrien ser diverses. Alguns entrevistats afirmen que mai no els ho ha demanat ningú o que bé no ha calgut perquè els masovers han tingut prou capacitat econòmica per fer-ho pel seu compte: «*No els hi ha calgut. Algun masover me'ls podria haver pagat [els estudis] a mi*». Encara més significativa és la raó adduïda per un propietari de la Selva en el sentit que ell no ho ha fet per evitar immiscir-se en la vida privada dels masovers.

De la mateixa manera, les entrevistes permeten apreciar que alguns dels costums i actituds propis del servilisme i la condescendència que en el passat eren comunes en moltes famílies masoveres envers les famílies propietàries dels masos, en l'actualitat ja no s'estilen tant. Per exemple, no sembla que s'hagi mantingut el costum (al marge de si es pagava o no adjutori) d'alguns masovers de donar aviram o altres productes als propietaris quan el corral estava ben assortit o en el temps de collir certs productes. En el passat aquesta era una pràctica força habitual que es podia donar, per exemple, en motiu d'una visita als masovers: «*Si anàvem allà allavons allò, venia la masovera i deia: Senyorets, els hi porto mitja dotzena d'ous*».

En qualsevol cas però, tampoc podem parlar d'una desaparició definitiva de les actituds servils. Alguns masovers encara s'adrecen als propietaris i als seus fills amb fórmules de tractament com

ara *senyor* o *senyora* o bé com *senyoret* o *senyoreta*. Amb tot, cal dir que en la major part dels casos els qui els anomenen així solen ser masovers ja grans que han mantingut les formes de tractament que dispensaven als propietaris en el passat. Entre els més joves les coses semblen força diferents.

Pel que fa a la qüestió del control de la vida privada dels masovers –tradicionalment centrada en la tutela política, religiosa i, en certs aspectes, també familiar–, de les entrevistes es dedueix que en el passat havia estat un fenomen real i ben present però que en les darreres dècades pràcticament ha desaparegut. En el cas concret del control polític i electoral dels masovers, un parell d'entrevistats afirmen que els seus pares havien participat en la captació de vots per a les candidatures de dreta durant els anys de la Segona República portant els masovers a votar i admeten que, en general, en el passat els propietaris tenien capacitat d'influir políticament els seus masovers: *«Bueno, i tant, sí que tenien. Perquè inclús amb els masovers influïen. Si que tenien, sí»*. Per contraposició amb aquests casos, no hi ha cap entrevistat que afirmi haver posat en pràctica tàctiques de control polític o electoral d'aquest tipus al llarg de la seva gestió personal al capdavant del patrimoni.

En altres àmbits, com el de la religió, les coses semblen haver seguit una trajectòria molt similar llevat, potser, d'alguna excepció puntual a la qual ens referirem tot seguit. Alguns dels entrevistats admeten que els seus pares havien obligat els masovers a anar a missa cada diumenge. De vegades aquesta obligació podia aparèixer explicitada en els propis contractes de masoveria: *«Inclús em sembla que en les contractes que feia amb els masovers posava l'obligació que tenien d'anar a missa»*. En d'altres, els masovers eren convidats a assistir a la missa dominical que es feia a l'oratori familiar dels propietaris: *«Llavors venien els masovers d'aquí dels voltants de la casa i acabada la missa se'ls hi donava una mica d'esmorzar. I així aquella missa servia pel precepte dominical»*.

Amb l'excepció d'un dels entrevistats de més edat, que encara

va obligar algun masover a anar a missa, cap altre testimoni reconeix haver imposat obligacions religioses en aquest sentit als masovers que han tingut¹³⁸. Igualment, haurien desaparegut altres tipus de pràctiques com, per exemple, la intervenció en el casament dels treballadors i minyones (en molts casos fills dels masovers) o bé en la promoció cap a millors masos d'aquells masovers més fidels i submisos.

5.1.7. Les relacions amb els antics masovers

Fins aquí hem parlat de les relacions que havien mantingut els entrevistats amb els seus masovers mentre aquests ocupaven una masoveria. Però, quins lligams han mantingut després d'haver-la abandonat? La qüestió ens sembla del tot pertinent en la mesura que pot donar idea de la veritable naturalesa dels lligams entre uns i altres i perquè, de fet, estem estudiant un període històric en què s'ha produït un abandonament massiu de les masoveries. Tots els propietaris entrevistats que s'han referit a aquesta qüestió afirmen mantenir-hi relacions molt cordials. Generalment, però, aquestes relacions es redueixen a mantenir una conversa en cas de trobada casual o a la col·laboració puntual en determinades feines agrícoles. En alguns casos, els contactes entre uns i altres han tingut una major assiduitat i regularitat en el temps, cosa que indica la persistència de lligams intensos entre les famílies, independentment de l'existència o no d'un contracte de masoveria o arrendament:

Bueno sí, hi havia relacions bones, oi tant! Amb tots, i encara n'hi ha, encara vénen, encara vénen, vull dir que, quan és l'aplec i això vénen tots per aquí i en fin ..., i he anat jo a casa d'ells, i amb tots vamos.

138. Vegeu el capítol 6.

Paral·lelament al fet de si les relacions han persistit o no, destaca el fet que en molts casos aquestes relacions són un clar reflex de com certes actituds de deferència envers els propietaris han persistit amb posterioritat a la fi de qualsevol tipus de relació contractual. Podríem destacar, per exemple, el cas d'uns antics masovers d'un propietari gironí que cada any per Nadal li regalen dos pollastres o el d'aquells exmasovers (i fins i tot fills d'antics masovers) que segueixen anomenant els propietaris dels masos on havien estat amb el terme *senyor/a* o *senyoret/a*. En aquest sentit, resulten molt aclaridores les paraules d'un dels entrevistats, en les quals fa referència a aquesta qüestió concreta:

I encara aquí hi ha gent que em diu «senyoret», cosa que m'empipa perquè m'imagino un senyor d'aquests petits. (...) Però sí, sí, això a tots cantons: a l'Empordà, a la Plana, a [nom del poble] i aquí.

Així, doncs, sembla clar que per a molts propietaris la marxa dels seus masovers cap a masos d'altres propietaris i, sobretot, cap a altres sectors d'activitat no ha suposat un trencament de les relacions personals i familiars que els unien. I no només ha estat així sinó que, a més, ha estat habitual la persistència de certa influència sobre aquests antics masovers, molts dels quals han continuat acceptant part del rol de submissió i respecte envers els propietaris que, en el passat, anava aparellat a la seva condició de masover.

5.2. LA CONFLICTIVITAT ENTRE PROPIETARIS I MASOVERS: UN «OASI GIRONÍ»?

Durant anys els teòrics del pairalisme varen difondre una visió idíl·lica del camp català, presentant-lo com un món en el qual pràcticament no existien enfrontaments ni conflictes socials. Aquesta aparent harmonia entre les parts –argumentaven– era

fruit de la gran homogeneïtat que caracteritzava la societat rural tradicional, integrada per una majoria de pagesos propietaris i amb una escassa presència d'arrendataris i jornalers. A més, també hi contribuïa l'existència, entre els propietaris, d'un sentit de «responsabilitat social» que els empenyia a preocupar-se pel benestar material dels sectors més desfavorits, ja fos facilitant-los l'accés a la propietat de la terra (establiments emfitèutics) o bé assegurant-los una modalitat d'arrendament que evités la seva proletarització i que, fins i tot, els permetés assolir una certa prosperitat.

Més enllà, però, de l'èxit assolit per aquesta mirada optimista i interessada, la realitat sembla haver estat prou diferent. Els estudis empírics que s'han fet a partir de fonts documentals han permès demostrar la importància relativa que, tradicionalment, havien tingut en el conjunt de la societat rural catalana els sectors jornalers i arrendataris i han posat en dubte la visió dels masovers com la d'un col·lectiu benestant, els membres del qual es podien convertir fàcilment en propietaris¹³⁹. Al mateix temps, han contribuït a reinterpretar el fenomen de la conflictivitat, presentant-lo, no pas com una anomalia o una excepció, sinó com una realitat que, amb més o menys intensitat, sovint enterbolia les relacions entre els diversos grups socials.

En el cas concret que aquí ens ocupa –el de les relacions entre propietaris i masovers–, qüestions tant bàsiques com el repartiment de la renda (sobretot en moments de males collites), l'incompliment de certs pactes o els drets dels masovers que eren desnonats han estat i són, encara avui, motiu habitual d'enfrontament entre ambdós col·lectius alhora que un condicionant

139. Vegeu ROSA CONGOST (1990) *Els propietaris i els altres...*; RAMON GARRABOU i ENRIC SAGUER (1996) «Capitalisme agraire sans proletarianisation. Les salariés agricoles en Catalogne (XIXe - XXe siècles)», dins RONALD HUBSCHER i JEAN-CLAUDE FARCY (dirs.) *La moisson des autres*, París: Creaphis, p. 57-75.

important en les seves relacions. I és que, en el fons, la fórmula de la parceria (i la masoveria tradicional n'és una variant), en la mesura que comporta el transvasament d'una part important de la renda de la terra des del productor cap al propietari del mas, és susceptible de generar dinàmiques d'enfrontament entre l'un i l'altre. Tanmateix, fins a quin punt podem qualificar de conflictives les relacions dels propietaris gironins amb els seus masovers? Per tal d'intentar donar resposta a aquest i a altres interrogants ens ha semblat interessant dedicar un apartat específic a l'estudi de la conflictivitat entre propietaris i masovers des dels anys de la Segona República fins als nostres dies.

Cal advertir, però, que l'anàlisi de la conflictivitat entre propietaris i masovers s'ha vist dificultada pel fet de tractar-se d'un fenomen que ha deixat poc rastre, ja sigui documental o bé en la memòria oral; en la mesura que la seva manifestació pública s'ha vist sovint limitada per un clima polític i un ordenament jurídic clarament favorables als interessos dels propietaris, les formes de lluita i de resistència pagesa han tendit a adoptar formes subtils i poc vistoses molt difícils de detectar. En el nostre cas, a més, hem topat amb el problema afegit que suposa abordar una qüestió tant controvertida com aquesta, comptant únicament amb el testimoni d'una de les parts implicades. En aquest sentit, creiem que seria molt interessant que en un futur fos possible contrastar la versió dels fets donada pels propietaris amb la dels seus masovers. D'aquesta manera, es podria tenir una visió més àmplia sobre un tema que els testimonis sovint aborden a través de grans dosis de subjectivitat i autocensura.

5.2.1. Els anys de la Segona República i la Guerra Civil

L'adveniment de la Segona República l'any 1931 va propiciar que durant la dècada dels anys trenta del segle XX afloressin i

s'expressessin públicament molts dels conflictes i de les tensions que fins aquells moments havien restat soterrats¹⁴⁰. Sens dubte, hi ajudaren molt els debats encetats arran de la discussió i posterior aprovació de diverses lleis encaminades a afavorir els pagesos sense terra i els arrendataris (Llei de reforma agrària de la República de 1932, Llei de contractes de conreu de Catalunya de 1934). A la regió de Girona, això va servir perquè sectors masovers comencessin a mostrar de forma oberta el seu rebuig als tractes de masoveria i a fer evidents les seves aspiracions a convertir-se en propietaris¹⁴¹. Començava, així, un període de tensions

140. A la província de Girona, durant els anys de la Segona República, moltes d'aquestes reivindicacions varen ser vehiculades a través de l'Acció Social Agrària de les Terres Gironines, una entitat que agrupava més de 150 sindicats agraris locals i que va promoure una campanya de revisió de contractes d'arrendament a través de comissions mixtes de propietaris i arrendataris. Vegeu Rafel PUJOL JUNCÀ (1977) «Acció Social Agrària de les terres gironines (1)», *Revista de Girona*, 81, p. 305-313; Josep CLARA RESPLANDIS i Rafel PUJOL JUNCÀ (1978) «Acció Social Agrària de les terres gironines (2)», *Revista de Girona*, 84, p. 247-254; i Joaquim TREMOLEDA (ed.) (2000) *Història del Pla de l'Estany*, Girona: Diputació de Girona, p. 669-74. Sobre els conflictes vinculats a la revisió de contractes de conreu, vegeu Josep MATAS BALAGUER (1991) «Aproximació als conflictes agraris a les comarques gironines durant la II República», dins VV.AA. *La II República, 60 anys després*, Girona: Quaderns del Cercle, 7, p. 19-37. Per a una visió més general poden consultar-se els treballs d'Albert BALCELLS (1968) *El problema agrari a Catalunya. La qüestió rabassaire*, Barcelona: La Llar del Llibre, 1983; Ramon GARRABOU (1991) «La conflictivitat pagesa a Catalunya i al País Valencià a l'època contemporània», dins *Miscel·lània d'homenatge a Josep Benet*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 81-111; Jordi POMÉS (2000) *La Unió de Rabassaires. Lluís Companys i el republicanisme, el cooperativisme i el sindicalisme pagès a la Catalunya dels anys vint*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

141. Amb la creació, el juny de 1933, per la Generalitat de Catalunya, de les Comissions Arbitrals de les Comarques Gironines, s'obria una porta als arrendadors per tal de presentar reclamacions a propòsit dels contractes que tenien. Segons Josep Matas, mentre varen estar vigents les Comissions Arbitrals dels partits judicials de Figueres, Girona, la Bisbal i Santa Coloma estudiaren unes 3000 demandes de revisió de contractes de conreu; de tota manera la majoria es referien a l'arrendament de parcel·les i no de masos. Vegeu Josep MATAS (1991) «Aproximació als

entre alguns masovers i els propietaris dels seus masos, que arribaria al punt àlgid durant els anys de la Guerra Civil.

Paradoxalment, la immensa majoria dels propietaris entrevistats no recorden o no assimilen els anys de la Segona República com una etapa d'especial conflictivitat o d'enfrontament social amb els seus masovers. De fet, entre tots els entrevistats, només un reconeix l'etapa republicana com un moment especialment conflictiu amb els masovers del seu patrimoni, sobretot, arran de l'aprovació de la llei catalana de contractes de conreu de 1934:

Sí, sí, sí. Això jo no, però el meu pare... Molt de merder, molt de mullader, inclús algun conflicte amb algun masover. No amb tots, però hi va haver algun conflicte. Concretament amb la vinya, un es va negar a pagar la meitat de la vinya. (...) Aquell temps és difícil d'entendre. La llei, en principi, si la llegim ara ens semblarà que està molt bé, però poder aquell moment no era el moment més oportú per provocar aquests enfrontaments. Sí que hi va haver molts conflictes, i en alguns casos, gràcies a Déu no va ser el cas de casa, lo que resulta de la llei de contractes del conreu... Hi van haver assassinats d'amos, perquè el masover els havia denunciat.

Cap dels altres entrevistats, amb independència de la seva edat, recorda haver viscut ni haver sentit a parlar de cap tipus de conflictivitat especial durant els anys republicans. Fins i tot és freqüent que no sàpiguen de què se'ls parla quan són interrogats sobre la llei catalana de contractes de conreu de 1934. Tan sols tres afirmen conèixer amb certa precisió el contingut d'aquella norma. Com hem d'interpretar aquest fenomen? Una possibilitat és que respongui a una absència real d'incidents durant aquells anys; tanmateix, és probable que alguns dels entrevistats, davant

conflictes...». En el cas de patrimonis concrets, sabem, per exemple, que en els anys 1933-1935 els masovers del patrimoni Goy-Negre començaren a qüestionar la quantitat de renda que pagaven, de manera que s'obrirà un autèntic conflicte que acabarà forçant el propietari a una revisió dels tractes dels arrendaments.

de la gravetat dels fets ocorreguts posteriorment, durant els anys de la Guerra Civil, hagin tendit a atribuir qualsevol record de conflicte anterior a aquest darrer període.

De fet, aquesta –fins a cert punt– sorprenent *calma* dels anys republicans a què ens acabem de referir contrasta amb l'elevat nombre d'enfrontaments i tensions que recorden molts dels entrevistats –en alguns casos amb gran nitidesa– per als anys de la Guerra Civil de 1936-1939¹⁴². En aquest sentit, molts d'ells coincideixen en la idea que aquests darrers foren anys de forta conflictivitat social en el món rural –almenys en comparació amb el que havia estat la tònica habitual fins al moment– i especialment difícils per als propietaris que, en alguns casos, varen perdre el control sobre les seves propietats: «Sí, se'ns varen incautar de la terra. Vam quedar pràcticament... Van ser uns anys molt punyeteros que la terra se'ns la varen quedar els masovers».

Però, a parer dels entrevistats, quin grau de suport i/o d'implicació varen mostrar en aquestes accions els masovers dels seus respectius patrimonis? Segons afirmen, l'actitud dels masovers davant d'aquest tipus d'episodis sembla haver estat molt diversa. Per una banda, s'haurien donat casos en què participaren directament en la persecució dels propietaris així com en la incautació de les seves terres i béns mobles. Aquest hauria estat el cas, per exemple, de dos patrimonis del Gironès i del Baix Empordà. En el primer, el masover del mas principal es va apropiat de la casa on vivien els propietaris, i va arribar a cremar el mobiliari –inclòs un altar barroc– i malmenar part de l'arxiu familiar. En el segon, per bé que no coneixem els detalls concrets del fet, també hi va haver un masover que col·laborà en l'assalt.

En altres casos –força més sovintejats que no pas els anteriors– l'actuació dels masovers es va limitar a deixar de pagar les parts o l'import de l'arrendament; però, si tenim en compte que per llei

142. Vegeu Marciano CÁRDABA (2002) *Col·lectivitats agràries...*

la Generalitat de Catalunya havia eximit els masovers del seu pagament¹⁴³, quina interpretació cal donar a aquest fenomen? Fins a quin punt seguir pagant no podia comportar problemes als masovers? El fet que durant la guerra alguns masovers no paguessin res en concepte d'arrendament té, per part dels entrevistats, interpretacions diverses. Per a alguns, va ser el resultat lògic d'una hipotètica prohibició a pagar els arrendaments:

No, no, no ens va afectar res. No, no, no. Tothom, tots els masovers van continuar treballant, no pagaven, és clar, perquè tenien prohibit pagar.

Per a d'altres, constitueix una prova evident tant de la mala fe dels masovers, que s'aprofitaven de la delicada situació en què es trobaven els propietaris, com de la seva pretensió de quedar-se amb la terra¹⁴⁴.

[Els masovers no se'n van anar] perquè s'ho embutxacaven tot per ells. No pagaven a l'amo. Se n'aprofitaven.

En temps de la guerra els masovers tot s'ho quedaven perquè deien que la terra era seva. I després és clar, quan es va acabar la guerra el meu pare va dir: «no, no, la terra és meua i la vull».

Contràriament al que es podria pensar *a priori*, els entrevistats afirmen que, un cop acabada la guerra, la majoria d'aquests masovers no foren expulsats del mas que ocupaven, sinó que

143. Per un decret de gener de 1937, la Generalitat de Catalunya va declarar nuls de ple dret tots els contractes de conreu (inclosos els de masoveria) vigents el 19 de juliol de 1936, i que a partir d'aquell moment ningú podria cobrar res als conreadors en concepte d'arrendament.

144. El mateix decret de la Generalitat de Catalunya de gener de 1937 a què fèiem referència anteriorment, afirmava que els arrendataris quedaven eximits de pagar arrendament «sense que això els representi un augment dels drets que sobre ells [els béns arrendats] poguessin tenir en aquella data [19 de juliol de 1936]».

varen ser mantinguts. Així doncs, si hem de fer cas al que diuen els entrevistats, no es pot parlar d'una represàlia generalitzada per part dels propietaris en relació als masovers que els havien perjudicat (o almenys no els havien ajudat) durant els anys de la guerra. Una mostra ben clara d'això és el que succeí en un patrimoni del Gironès. Tot i que alguns dels masovers varen participar activament en el saqueig de la casa pairal i la incautació de terres (*«Que varen ser uns rojos, que varen ser molt dolents, que varen fer mal»*), després de la guerra se'ls va mantenir amb un raonament que dóna prova de fins a quin punt era important per als propietaris tenir gent coneguda en els masos: *«I el meu pare va dir: «Què farem ara?, traurem aquests masovers per posant-se uns altres que han liquidat al senyor d'abans? Ja sabem qui són, ens els quedarem igual».*

Sovint, com en un patrimoni del Pla de l'Estany, l'única condició que s'imposà als masovers que no havien pagat durant la guerra i que volien quedar-se va ser que abonessin els pagaments endarrerits:

Después de la guerra, els masovers van venir i es varen avenir a pagar lo que no havien pagat els altres anys. (...) Es varen avenir i van dir: «Guaita, d'aquests atrassos dóna'ns uns anys per anar-ho pagant.» I en uns anys varen anar pagant això.

En altres casos –per bé que minoritaris– sí que hi va haver una resposta per part dels propietaris, tot i que potser no sempre immediata¹⁴⁵. Tres entrevistats afirmen que els seus antecessors varen fer fora a masovers un cop finalitzada la guerra. Per exemple, un propietari de mitjana edat afirma que acabada la guerra el seu pare va fer fora el masover que no havia pagat: *«Tant bon punt va acabar la guerra, prou d'estar aquí, fotre el camp i vinga els va voler fer fora perquè no havien pagat res.»* Així mateix, un propietari del

145. Tant sols tres dels propietaris afirmen que en els seus patrimonis es fes fora a masovers un cop finalitzada la guerra.

Pla de l'Estany, preguntat per la relació mantinguda amb els masovers, afirma que a un dels masovers amb qui hi havia hagut més problemes durant la guerra, el va fer fora tan aviat com va poder, però no pas immediatament després de la guerra, sinó al cap d'uns quants anys.

També podia donar-se el cas que no calgués cap tipus de represàlia per part del propietari:

Vam tenir un o dos [masovers] que varen ser roigs (...) per comptes de pagar les parts, ja no tenien pas res, no van pas volguer pagar res. (...) Els que varen ser aixís després els vam..., ja n'hi va haver que van marxar sols perquè ja van veure que no, que l'havien vessada, ho entens?, però quan va tornar venir l'entrada dels nacionals que vàrem poguer tornar a ser amos, el que va ser dolent ja va marxar, ara el que va ser bo, aquell s'hi va quedar.

Cal dir però que, acabada la Guerra Civil, les represàlies no sempre anaren en la mateixa direcció. N'és una mostra evident l'episodi ocorregut al pare d'un dels entrevistats de més edat el mateix any 1939:

És clar, hi havia unes juntes i tu demanaves, citaven l'aval i aquell aval no es feia mai. No es feia mai i sempre hi havia un que feia la gran oposició que a última hora, però què té aquest amb nosaltres? I vam dir: «Sí, és fulano.» Era un masover nostre que estava a les juntes aquestes, que era de dretes, i sabia que nosaltres no havíem fotut res, no ens havíem mogut. Però és clar, aquell home com que el meu pare fou republicà...

En qualsevol cas, el fet que un nombre significatiu d'entrevistats remarquin la participació d'alguns dels seus masovers en les accions contra les seves famílies i els seus patrimonis, no ens pot fer pensar en una oposició generalitzada dels masovers envers els propietaris durant els anys de la Guerra Civil. De fet, del conjunt de propietaris entrevistats, n'hi ha dotze que reconeixen explícitament que en els seus respectius patrimonis almenys un dels masovers va participar activament en les accions contra el pro-

pietari o, com a mínim, va deixar de pagar les rendes. Evidentment, es tracta d'un nombre de casos gens menyspreable, però tanmateix no suficientment important com perquè es pugui parlar d'una *rebel·lió* generalitzada dels masovers gironins envers els propietaris i els contractes de masoveria durant els anys de la Guerra Civil.

Ben al contrari, de les entrevistes analitzades es desprèn que la major part de masovers s'haurien mantingut al marge de qualsevol acció contra els propietaris; és més, un nombre important dels entrevistats afirmen que molts dels seus masovers van posicionar-se d'una forma molt clara al seu costat, fins i tot, en alguns casos, arriscant la seva pròpia llibertat. Onze entrevistats manifesten no recordar que durant la Guerra Civil haguessin tingut conflictes o problemes amb cap masover, mentre que nou no es pronuncien sobre la qüestió. Segons els entrevistats, la major part dels masovers varen seguir pagant els arrendaments i/o les parts de la collita als propietaris dels seus masos. Però, no només això. Hi ha tres entrevistats que afirmen explícitament que alguns dels masovers –malgrat el perill que suposava– els portaven aliments i diners per tal d'alleugerir l'escassetat imposada per la guerra; una prova ben clara de la solidesa –gairebé servil– que podien tenir els lligams d'alguns masovers envers els propietaris.

Home n'hi havia ... mira n'hi va haver alguns que s'exposaven perquè venien a casa ... que ens ajudaven. O sigui, que de fet en aquella època es va quedar sense res tot això, però ... d'amagat venien i ... ens portaven no sé què ... un sac de blat o ens portaven això i alguns algunes pessetes, o sigui, vam tirar d'això de diversos masovers que es van portar molt bé.

Fins i tot, en alguns moments, la col·laboració oferta pels masovers va poder anar més enllà del simple ajut alimentari; per exemple, el pare d'un testimoni va ser amagat per un dels masovers que, tot i estar amenaçat pel comitè local, l'ajudà a fugir a França. En el mateix sentit, un propietari garrotxí explica que un

masover va amagar el seu pare mentre fou perseguit mentre que d'altres amagaren el mobiliari de la casa pairal abans que els fos incautada:

Em van treure de casa, sort en vam tenir que van venir masovers i gent del poble a carregar les coses i portar-ho a casa seva perquè si no... Em van donar vint-i-quatre hores de temps o quaranta-vuit hores, que no ho hauríem pas pogut treure...

D'això se'n dedueix que en molts casos també va existir una solidaritat dels masovers amb els propietaris, sobretot amb aquells que varen patir amb més duresa la persecució a la rereguarda republicana. I és que de fet, amb freqüència, tant abans com després de la guerra les simpaties polítiques de propietaris i masovers varen seguir camins molt semblants.

5.2.2. Des del franquisme fins als nostres dies

Segons es desprèn de les entrevistes, després de la Guerra Civil la conflictivitat entre propietaris i masovers sembla remetre. Sens dubte, fins a la restauració de la democràcia el clima polític va ser poc propici per fer explícites certes reivindicacions o mostrar determinades actituds contra els propietaris, molts dels quals ocuparen càrrecs i llocs de poder importants dins de l'administració franquista. En paraules d'un testimoni barceloní, durant els anys del franquisme, els masovers no tenien massa marge de manobra en les seves reivindicacions:

Si un masover plantava cara a un amo, l'amo ja es buscava els medis per treure'l. Que si era rojo, que si era aquestes coses. Si havia sigut una mica diferent, sí que el posaven a to. Això era al marge de les coses legals que poguessin tenir. Però sí que el propietari li deia: «Això no té de ser d'aquesta manera. I si no fora.» Sempre inventaven alguna cosa i després el treien. Legalment no, per-

què hi havia una llei d'arrendaments rústics. Però ja buscaven la manera d'això. Hi havia abogats a Vic i a Girona especialitzats a treure gent.

El més probable és que es tornés a una situació de conflictivitat i de lluita callada o de baixa intensitat amb unes formes poc visibles, dissimulades. En serien exemples casos com el d'aquell masover garrotxí que amagava sacs sota el llit per no haver-n'hi de donar la part o el d'aquell altre que incloïa en els comptes una partida de despeses sota les inicials P.S.P.:

El meu avi, fent comptes, les feia molt tradicionalment. El masover li presenta els comptes i li presenta una despesa final per poder cobrar i posa PSP. I bueno, llavors: «Pepet, què vol dir això?» «No, deixeu estar senyoret, no es preocupi.» «No home, però què és?, si m'ho pots dir...» «No, no, vol dir "per si pasa". No ha pasat doncs oblidi's.»

És per això que incidents com el que, segons una propietària entrevistada, durant la postguerra va protagonitzar el seu marit no deixen de sorprendre, tant per la seva excepcionalitat com per la seva gravetat:

Bueno, doncs allavons [el masover] amenaça a n'el meu home, el va amenaçar. El meu home dice «que te has creído de amenazarme a mí» dice «mañana mismo me esperas porque voy a subir y me vas a llevar por todos estos caminos ¿eh? que dices tú» que están els maquis, que els ajudava ell, que els hi donava el menjar, cosa que no va fer amb nosatres. Diu «me voy a pasear contigo por los sitios en que están los maquis. Y te voy a decir una cosa: voy a ir sin armas y vestido de militar, y con las letras que se... las estrellas bien grandes, y como alguien se atreva a mat..., se atreva a tocarme, ni un pelo, ¿eh?, ni un pelo, tú no vivirás ni 24 horas». Això va ser una fanfarronada del meu home, perquè además no ho va dir a ningú.

A banda, però, del fet que durant el franquisme l'ambient polític i jurídic fos poc propici per a certes reivindicacions per part dels masovers, aquesta aparent «inferioritat» de condicions es va veure

contrarestada a partir dels anys cinquanta per la crisi de la masoveria. Alguns propietaris afirmen que des del moment en què començaren a escassejar els masovers la seva actitud va haver de ser cada vegada més permissiva i transigent, evitant obrir conflictes que poguessin culminar amb la marxa dels masovers.

Per bé que hi ha dotze entrevistats que admeten haver tingut algun tipus de problema o conflicte amb algun masover, tant sols tres afirmen haver portat els conflictes fins als tribunals de justícia. Els vuit restants parlen, en general, de petits conflictes o desacords sense massa transcendència. En seria una mostra ben clara la narració que fa un propietari del Pla de l'Estany sobre un d'aquests conflictes:

Bueno a vegades hi havia detallets... (...) un masover que no et volia partir les nous... Hi havia un any, recordo, va tornar a venir, o sigui ... per la raó que fos no les va portar o no les vàrem anar a buscar la partida, les parts de l'any passat, i l'any següent va passar una pedregada, o no sé què, i no va haver-hi nous; i va tornar a partir la part nostre de l'any passat. Clar... El meu pare encara riu ... el pobre home!

Aquests petits litigis s'han resolt, segons els entrevistats, d'una forma pactada entre les parts o bé transigent davant les demandes o els incompliments fets pels masovers:

Litigis oficials, litigis jurídics no n'hi havia hagut mai cap. Tots s'havien resolt d'una forma amistosa, marxant el masover o paciència.

En moments puntuals, però, certes discrepàncies han pogut convertir-se en enfrontaments més importants i pujats de to. Això és, per exemple, el que explica un testimoni en referència a un conflicte amb la persona amb qui, tot i no ser un masover *strictu senso*, compartia l'explotació d'una granja de porcs:

Jo m'he trobat amb conflictes molt forts amb aquest de la granja que no és masover, simplement té la granja arrendada i treballa terres de casa, he tin-

gut problemes molt forts, són una gent molt violenta que t'amenacen i tot, a mi amb un bastó i tot. Jo tinc la granja i li tinc arrendada.

Pel que fa als motius que podien originar aquestes tensions o conflictes, les entrevistes ens parlen sobretot de causes de tres tipus: en primer lloc, els problemes es podien originar entorn a la qüestió del pagament de les parts o dels arrendaments. Alguns propietaris ens parlen de problemes d'ocultació de la collita per part de certs masovers: «*Però eren uns lladres terribles, eh? (...) Els vaig haver de treure per lladres.*» D'altres fan referència a masovers que no pagaven o pagaven poc i als quals, en alguns casos, es pretenia pujar l'arrendament:

Més aviat era, per lo que jo sé, gent... vagos o mals d'això. En fi que no portaven bé les coses o que estiraven, en qüestió, més el braç que la màniga. No en tenien ni per ells, ni molt menys per pagar l'amo.

En segon lloc, els conflictes podien venir pel desacord entre propietaris i masovers entorn de quines millores calia fer a l'explotació i sobre qui n'havia d'assumir el cost. Aquest seria el cas amb el que es va trobar un propietari selvatà quan un dels seus masovers li va demanar permís per fer una bassa enmig d'un bosc de la seva propietat, petició a la qual ell es va negar rotundament.

En tercer lloc, el desacord es podia presentar en el moment en què el masover marxava; pel que sembla, en aquell moment l'element de disputa habitual era la indemnització que havia de pagar el propietari al masover (en el cas que n'hi pertoqués) i/o el pagament al masover de l'import de certes millores que aquest hagués pogut fer en l'explotació durant la seva estada. Tot sovint els conflictes sobre les indemnitzacions i els desnonaments improcedents han acabat als jutjats. En tots aquests casos, però, la justícia sembla haver donat la raó als propietaris, de manera que el conflicte ha acabat amb l'abandonament del mas per part dels masovers.

5.3. LES RELACIONS AMB ELS TREBALLADORS ASSALARIATS: MOSSOS, CRIADES I JORNALERS

Tradicionalment, i de forma complementària als sistemes de parceria o masoveria, l'explotació dels grans patrimonis agraris requeria la participació de treballadors que percebien una retribució salarial. En algunes finques, especialment les de major extensió, el treball dels membres de la unitat familiar –la família del propietari, si aquest les gestionava directament, o bé la del masover, quan les tenia arrendades– resultava insuficient i podia ser necessària la contractació d'algun treballador estable que genèricament rebia el nom de *mosso*. D'altra banda, el caràcter estacional de les activitats agràries determinava que en alguns períodes del calendari es produís un augment de feina i que, només aleshores, es requerís puntualment la participació addicional de jornalers agraris. Paral·lelament a mossos i jornalers, també era freqüent que les famílies propietàries més acomodades –independentment de si havien establert la seva residència a ciutat o encara habitaven a la casa pairal– disposessin a la seva llar de servei encarregat de les tasques domèstiques. Finalment, el personal assalariat de les finques de la classe terratinent podia completar-se amb la presència d'altres treballadors més o menys fixes com, per exemple, guardaboscors o pastors.

En aquest apartat intentarem definir les característiques dels assalariats que treballaven per a la classe propietària com a mossos i personal domèstic, per una banda, i com a jornalers, per l'altra. Cal tenir en compte que, pel que fa als mossos, ens referirem només als contractats directament pels propietaris, malgrat que, com hem apuntat al paràgraf anterior, també els masovers acostumaven a disposar d'aquest tipus de personal assalariat¹⁴⁶. Pel

146. Vegeu ENRIC SAGUER i JOSEP COLLS (2004) «Mossos i criats. Una radiografia del treball assalariat als masos (Girona, 1946)», *Estudis d'Història Agrària*, 17, p. 813-824.

que fa als jornalers, mereixerà una atenció específica la mà d'obra temporal dedicada al treball al bosc, atès que un nombre significatiu dels propietaris entrevistats obtenien bona part de les seves rendes de l'extracció dels recursos forestals i, per aquesta raó, sovint l'explotaven directament.

De la mateixa manera que ha succeït amb la masoveria, les transformacions del camp català durant els darrers cinquanta anys han significat una profunda transformació quantitativa i qualitativa dels sistemes de treball i, alhora, un canvi notable en les regles del joc que històricament l'havien definit. Evidentment, aquest fet ha suposat també l'alteració de les relacions existents antigament entre la classe terratinent i la seva mà d'obra. Acabarem aquest capítol, per tant, oferint una interpretació de les causes que, al nostre entendre, expliquen l'evolució del treball assalariat a pagès al llarg del període estudiat, així com les noves vies que ha seguit.

5.3.1. La força de treball permanent. Mossos i servei domèstic

La figura del mosso a pagès es trobava estesa arreu d'Europa des de finals de l'edat mitjana. La presència d'aquest tipus de treballador assalariat era necessària en aquelles explotacions que, a causa de la seva gran extensió o del tipus de producció en què estaven especialitzades –independentment de si eren treballades directament pels seus propietaris o bé a través de pagesos arrendataris– requerien la participació de mà d'obra extrafamiliar. Els mossos no tenien assignada una feina específica, sinó que contribuïen a l'explotació de la propietat ajudant en tot el que calia. D'aquesta manera –i tenint en compte que el caràcter agrícola, forestal o ramader del patrimoni comportava el predomini de determinades tasques respecte d'altres–, s'ocupaven de treballar

l'hort de la casa, la vinya o l'olivar, de donar menjar al bestiar i netejar els estables, d'anar a buscar llenya per a la llar, etc. Al mateix temps, també podien realitzar altres serveis a la família per a la qual treballaven, com ara fer-los de cambrer o de cotxer. Eren, per tant, mà d'obra masculina polivalent poc qualificada. En definitiva, en paraules d'un dels propietaris entrevistats, «*el mosso era com un criat teu que en fi et feia de tot*». Per la seva banda, el servei domèstic s'encarregava de les tasques de la llar, com per exemple fregar, rentar, cuinar i tenir cura dels fills petits. De la mateixa manera que pel que fa als mossos, el servei podia estar format per una o diverses persones; en aquest darrer cas, cadascuna d'elles tenia assignada una feina més específica¹⁴⁷:

Hi havia una majordoma, una cuinera i lo altre minyones. Una que es dedicava més a la roba i l'altra a les neteges. I después encara quan nosaltres érem petits nosaltres teníem encara... una minyona per nosaltres.

La principal característica que diferenciava els mossos i el servei domèstic de la resta de treballadors assalariats era la seva disponibilitat laboral absoluta. Avui dia entenem que qualsevol contracte de treball es defineix per la venda d'una quantitat concreta de feina i temps personals a canvi d'una retribució econòmica. Els mossos i el servei domèstic, en canvi, constituïen una força de treball sense limitacions horàries. El personal domèstic, per exemple, acompanyava la família a la qual servia quan aquesta es traslladava a la casa pairal a passar-hi les vacances d'estiu. Així,

147. Les experiències i els records de diversos mossos de la zona del Montgrí han estat recollits a Xavier FERRER i Joan VIÑAS (2000) «Recordant els mossos de pagès», *Llibre de la Festa Major de Torroella de Montgrí*, Museu del Montgrí i del Baix Ter - Ajuntament de Torroella de Montgrí, p. 101-119. També són interessants els records d'una dona de Montnegre que serví com a minyona a Cassà de la Selva durant la seva joventut, testimoniat a Pitu BASART (2004) «Cent pessetes al mes i la vida», *Gavarres, la revista de les Gavarres i de l'Ardenya*, 4, p. 72-74.

atès que restaven a disposició dels seus amos durant tot el dia, tant els mossos com el servei domèstic residien a la casa del propietari, on menjaven i dormien. El seu treball, doncs, els era retribuit en bona part amb l'allotjament i la manutenció, cosa que, en paraules d'alguns dels entrevistats, consistia a *fer-los la vida*. També rebien un petit salari o soldada que, tot i ser molt baix, els servia per despeses personals de caràcter puntual o bé per estalviar una petita quantitat de diners per a necessitats futures¹⁴⁸.

El perfil de les persones que entraven a treballar com a mosso o servei domèstic solia ser el de gent jove i soltera, sovint adolescent, que amb aquesta feina accedien potser per primera vegada al món laboral fora de l'àmbit familiar. Tal com expliquen un nombre considerable d'entrevistats, es reclutaven entre les famílies de la zona, ja fos de la mateixa localitat o bé de les poblacions veïnes i, en paraules d'un d'ells, es tractava de persones «*de màxima confiança*». Segons comenta un altre dels propietaris en ésser consultat sobre el servei domèstic, generalment eren les mateixes famílies de les noies les que demanaven si hi havia alguna feina per a elles. Així mateix, una part destacada d'entrevistats coincideix a afirmar que, normalment, els mossos i les criades que tre-

148. Les característiques que definien la figura del mosso són recollides a l'obra de Valeri SERRA BOLDÚ *Calendari folklòric d'Urgell*, publicada per primera vegada l'any 1915. El treball i la quantitat d'hores que havia de realitzar aquest tipus de treballador en una finca variava al llarg de les èpoques de l'any en funció de la dedicació que requeria cadascuna de les activitats del calendari agrari, la qual cosa feia que la retribució econòmica que rebia també fos variable. Segons Serra Boldú, a la comarca de l'Urgell aquestes diferències econòmiques se salvaren amb la creació de tarifes que estipulaven quina quantitat diària havia de cobrar el mosso en concepte de soldada segons cada mes de l'any, atès que «la desigualtat en lo guany dels mesos és tan important per a subjectar als mossos com per a saber la manera de deduir les vagues que hagi pogut tenir dins del temps que ha servit». L'autor exemplifica la xifra que ha de percebre un mosso en diversos casos pràctics (vegeu l'edició facsímil d'aquesta obra editada a Barcelona el 1981 per Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 338-345).

ballaven a casa seva eren els fills segons de les famílies que ocupaven les masoveries de la zona:

[Els mossos] eren, generalment, gent coneguda, fills de masovers de finques grosses de per aquí, que ja fossin massa grans, que ja no estaven a casa seva perquè a casa seva el seu germà, que podia ser l'hereu ja tenia els seus fills i les seves coses i ells havien marxat de la casa i buscaven feina.

Recordo algun xòfer que havia sigut fill de masover, alguna cuinera que era filla de masovers, una minyona que era filla de masover.

Per la seva banda, una altra de les persones entrevistades ha explicat que les mainaderes que havia tingut de petita eren germanes de l'home de confiança de la família i no de la del masover.

L'ocupació com a mosso era regulada per l'existència d'un mercat de treball masculí jove d'àmbit local paral·lel a un mercat femení de signe equivalent constituït per les noies que s'oferien com a minyones. En algun cas, de manera excepcional, diversos entrevistats també parlen del reclutament, gairebé per motius *caritatius*, de persones grans o que tenien certes dificultats, però igualment solteres:

El meu avi en tenia un home gran que el va recollir. (...) Aquest home era solter i els masovers aquells... No sé exactament el que va passar. La qüestió és que el varen recollir. Era un home molt bona persona. Treballava a l'hort, fangava, anava a buscar llenya i ajudava a la casa. Un home gran.

En el context de la societat rural existent a les comarques gironines fins fa cinquanta anys, enviar els fills a fer de mosso o criada constituïa una necessitat per a determinades famílies, atès que la manutenció dels uns i dels altres per part del propietari per al qual treballaven suposava, per a les famílies d'origen d'aquests treballadors assalariats, alleugerir les càrregues del sosteniment

de la resta de membres que romanien al nucli familiar. A més, en èpoques d'escassetat o penúria, l'estabilitat laboral de mossos i minyones podia garantir mínimament a aquests nois i noies poder afrontar les adversitats amb una certa seguretat.

D'altra banda, als ulls dels propietaris entrevistats, treballar com a mosso o minyona també possibilitava adquirir uns coneixements i una experiència que en el futur podien ser molt valuosos. En el primer cas, les activitats agràries en què col·laborava el mosso li permetien adquirir un coneixement molt útil de la feina del camp que, més endavant, si es donava el cas, li serviria per poder *plantar-se* com a pagès autònom. Per la seva banda, seguint amb l'argumentació dels entrevistats, i tenint en compte el rol familiar que s'atorgava a la dona fins fa relativament poc temps, les feines de què s'encarregava el personal domèstic possibilitaven a les noies un bon aprenentatge per tal que, en el futur, un cop s'haguessin casat i haguessin format una família, poguessin portar amb encert la pròpia casa i els fills: *«bona part del servei es reclutava de masoveries perquè es justificava que a les noies se'ls hi fa l'ensenyament de casa, de com portar una casa, de com cuinar...»*

Aquestes observacions posen de manifest que l'entrada en un mas amb alguna d'aquestes ocupacions era vista com una situació laboral temporal. Tot i que constituïen un potencial mercat de treball, mossos i minyones no aspiraven a fer aquestes feines la resta de la seva vida, de manera que no podem considerar que aquests col·lectius constituïssin una autèntica classe proletària¹⁴⁹. Més aviat, es tractava d'una etapa més dins el cicle laboral de vida¹⁵⁰, fonamentada en una primera presa de contacte amb el món del treball i en l'aprenentatge de determinades tasques.

149. Enric SAGUER (2000) «Treballar a pagès, 1930-1936. Alguns retalls», *Revista de Girona*, 202, p. 80-84.

150. Llorenç FERRER (1987) *Pagesos, rabassaires i industrials a la Catalunya central (segles XVIII-XIX)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 574-575.

Precisament, molts mossos i serventes abandonaven aquestes feines en casar-se o bé –pel que fa als primers, i com ja hem dit anteriorment– quan creien que tenien prou experiència i possibilitats per plantar-se de pagès pel seu compte:

Normalment s'hi van estar [els mossos] fins que es van casar. Quan es van casar o es varen anar a viure a un altre puesto o van anar a ca la dona o van entrar en propietat de la seva explotació.

Fins i tot, en algunes ocasions, en casar-se, els mossos accedien a una masoveria, potser del mateix propietari per al qual havien estat treballant. Recordem, per exemple, aquell testimoni que explicava com fomentava el matrimoni entre els seus mossos i criades per així posteriorment col·locar-los de masovers en algun dels seus masos¹⁵¹.

No obstant això, com han relatat sis entrevistats, també hi havia mossos o serventes que restaven durant un període molt dilatat de temps a la casa on havien entrat a treballar de joves. Podia ser el cas de gent solitària i desarrelada, que s'havia mantingut soltera i no havia format una família pròpia o bé no tenia parents propers. Alguns hi restaven fins la mort, tal com manifesta un d'ells en recordar «*molts de mossos que han mort a la casa*». De fet, la prolongada permanència d'aquests mossos o criades a la llar del propietari creava uns forts lligams amb la família *adoptiva*, de manera que, segons els entrevistats, en molts casos el treballador continuava a la casa més per l'afecte que li tenien els propietaris que no per la seva eficàcia laboral, evidentment mermada per l'edat:

151. Un altre entrevistat fa referència a un mosso de l'època del seu pare que havia accedit a una masoveria de la mateixa família. Posteriorment, aquest masover es barallava amb un altre i el pare de l'entrevistat va decidir acomiadar-los a tots dos. Igualment, una altra testimoni explica que un dels seus mossos s'havia casat amb una serventa que havien tingut.

Va estar fins que es va morir... hasta seixanta anys de mosso a casa. (...) Quan ja va ser gran que ja d'això, llavors també havia estat... el teníem igualment, però llavors teníem un altre home que el venia a ajudar o treballar. I aquest era el que es cuidava de l'hort, es cuidava de la vinya, que li tenia molta afició, sobretot a la vinya. I si... mira, [el mosso que ja era gran] feia les coses de casa, pujar estelles... Li deies: «Joan me iràs a buscar això», i ho feia ràpid, de seguida i incondicional de la família, saps [riu]. Vull dir, res era poca cosa el que portava.

La persona que hi ha en aquesta casa m'ha vist néixer, fa 62 anys que és a casa, aquí sempre hi ha sigut ella. Jo tota la vida que l'hi veig. (...) Ara agafar-ne una altra no la trobaria una persona com ella. L'altra dia casi plorava perquè deia: «jo podria anar a casa de la meva germana a [nom del poble], però...», i jo li vaig dir: «Margarita et pots quedar sempre que vulguis a casa.»

Les paraules d'aquests dos entrevistats permeten copsar que els lligams que mantenien els propietaris consultats amb els mossos i minyones que havien estat més temps al seu servei anava més enllà dels vincles estrictament laborals¹⁵². En algunes ocasions, fins i tot, les trobades amb antics mossos o serventes s'han mantingut després que aquests treballadors assalariats marxessin de la llar del propietari, com és el cas d'una minyona que va estar al servei d'una de les entrevistades durant quaranta anys i que encara la ve a visitar cada dissabte. Però, de la mateixa manera que hem vist respecte als masovers, les actituds *caritatives* posades de manifest a les dues cites anteriors denoten realment –potser de forma inconscient– un cert paternalisme dels propietaris cap a certs treballadors. Resulta evident que, per molt familiars o cordials que poguessin arribar a ser els vincles establerts entre propietaris i assalariats, aquests lligams restaven sempre condicionats per la pertinença a dues classes social i econòmicament contra-

152. En aquest mateix sentit, el fet que durant la Guerra Civil una minyona amagués el pare d'un dels propietaris que hem interrogat denota també l'existència de relacions que anaven més enllà de les estrictament laborals.

posades i en cap cas sobresortien del marc de relacions caracteritzat per la subordinació jeràrquica. En aquest sentit, són significatives les paraules d'un dels entrevistats quan explica que els mossos que hi havia a casa seva, conscients d'aquest fet, moderaven el seu lèxic i es comportaven de manera respectuosa quan compartien taula amb la família de propietaris.

D'altra banda, cal tenir en compte que també devien haver-hi tensions i enfrontaments. Malauradament, la informació que podem extreure d'aquest aspecte a través de les respostes que ens han donat els entrevistats és pràcticament nul·la¹⁵³. Només un dels propietaris als quals hem acudit ha comentat una situació particularment delicada en què el seu pare va estar a punt de veure's involucrat indirectament per culpa d'un mosso i que, de fet, no deixa de ser un cas excepcional i segurament poc representatiu:

En vam tenir un de mosso que, el meu pare de poc es compromet perquè era un home que en aquí semblava que... però el van acusar d'assassinat de la seva dona i del seu fill sobretot, i va ser veritat. (...) I el meu pare con que, llavors, va dir que era bona persona, el meu pare semblava que el volia encobrir, i, que absurd,... i sort de que, vaja, que es va arreglar tot.

5.3.2. La demanda de treball temporal. Els jornalers

Una de les característiques essencials de la feina a pagès consisteix en les fortes oscil·lacions que registren les necessitats de treball agrari d'una estació a l'altra. Les atencions específiques que requereix cadascun dels productes agraris al llarg del seu

153. És molt probable que la major part de tensions es produïssin perquè el treball dels seus mossos i criades no era prou efectiu, a criteri del propietari, mentre que, per part d'aquests treballadors, els motius més freqüents devien ser la demanda d'una millora de les condicions laborals o bé queixes referides a la mala alimentació o a una pressió excessiva en el ritme de treball. Vegeu algunes d'aquestes friccions en el cas concret d'un propietari de la Segarra de finals del segle XIX a Ramon GARRABOU, Jordi PLANAS, ENRIC SAGUER (2001) *Un capitalisme impossible?...*, p. 184.

cicle de creixement condiona l'organització i la durada de les tasques del camp, tot combinant-se períodes d'activitat intensa amb altres de menys feina¹⁵⁴. D'aquesta manera, el treball de masovers i mossos resultava insuficient en alguns períodes de l'any, com per exemple a l'hora de batre, segar, veremar o fer la collita, per citar només alguns dels casos més habituals mencionats pels entrevistats. Calia, aleshores, l'aportació puntual de força de treball addicional, jornalera:

I allavons la temporada llogàvem gent. Per exemple, quan venia la temporada de collir les olives, quan venia la temporada de collir els raïms o de podar la vinya... Sempre hi havia algun temporer que llogàvem.

Contràriament a l'estabilitat laboral del mosso i del servei domèstic, els jornalers eren contractats només per al període que durava la feina –que es reduïa a algunes hores, dies o setmanes– passat el qual finia la relació laboral amb el propietari. Per aquesta raó, la seva presència a la casa que els havia llogat no era permanent, tot i que podia donar-se el cas que durant aquest període s'hi quedessin a dinar. Acabada la jornada, però, cada treballador temporal tornava a la seva llar. Una segona diferència respecte a mossos i servei domèstic venia donada pel fet que la remuneració dels jornalers es basava en un sou en diners, és a dir, un jornal: «*si era pel segar o pel batre, anaven per jornals. Segar per jornals i batre per hores*».

Pel que fa a la procedència d'aquests jornalers, els entrevistats

154. Alguns exemples sobre l'estacionalitat de l'activitat agrària en funció de l'estructura de conreus poden trobar-se a Ramon GARRABOU, Josep PUJOL, Josep COLOMÉ, Enric SAGUER (1992) «Estabilidad y cambio de la explotación campesina (Cataluña, ss.XIX-XX)», dins Ramon GARRABOU (coord.) *Propiedad y explotación campesina en la España Contemporánea*, Madrid: Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, p. 15-92; Josep LLOVET i MONT-RÓS (1935) «Les condicions del treball agrícola i el sistema de producció, a la plana de l'Alt Empordà», *Arxius de l'Escola Superior d'Agricultura*, p. 99-121.

expliquen que –de la mateixa manera que hem vist pel que fa als masovers, per una banda, i als mossos i minyones, per l'altra– es reclutaven a la zona i sovint eren veïns del mateix poble. Malgrat que, a vegades, algunes feines agrícoles temporals –com per exemple, la sega– eren portades a terme per colles de jornalers organitzades que procedien d'àrees relativament allunyades i que es dedicaven a recórrer una contrada i treballar a diferents masos, cap dels entrevistats ha fet esment de la presència d'alguna colla d'aquestes característiques en parlar de la feina a jornal que es portava a terme a les seves propietats¹⁵⁵. Contràriament, diversos propietaris entrevistats han explicat que, en ocasions, el treball a jornal es portava a terme amb la col·laboració dels treballadors de les finques veïnes. Fins i tot amb la posterior introducció de maquinària, quan la mà d'obra suplementària es reduí considerablement, la col·laboració entre veïns per a determinades tasques podia ser encara de gran ajuda:

Aquell temps sí que llogàvem molta gent per exemple, perquè abans segàvem amb la lligadora, llavons la màquina de batre i per traginar garbes, a vegades s'ajudaven, aquí s'ajudaven molt, molt, amb a can [nom del mas], quatre o cinc treballadors de can [nom del mas], quatre o cinc d'aquí casa, és clar feien un equip, perquè el moment de batre és clar, són moments esporàdics, hi ha uns moments d'excessos de feina en el camp.

Segons els testimonis, el perfil d'aquests jornalers responia a persones «que a casa seva feien de pagès, però que a lo millor no tenien prou terres». Bona part dels jornalers «eren masovers que a més a més venien a fer jornals». Per tant, a diferència d'altres zones de la Península Ibèrica com Andalusia, els jornalers de les comarques gironines –a excepció, potser, d'algunes àrees concretes, com Torroella de Montgrí o Castelló d'Empúries– no constituïen un

155. Tornarem a parlar de l'existència d'aquest tipus de colles més endavant del capítol, quan ens referim al treball forestal.

proletariat rural en sentit estricte, ja que el caràcter intermitent de la demanda de treball temporal d'una estació a l'altra feia impossible que a través d'aquestes ocupacions esporàdiques es poguessin mantenir uns ingressos regulars i suficients per a l'autosubsistència. Més aviat, com acabem de veure, el treball temporal a jornal constituïa un recurs habitual per a un bon nombre de grups subalterns que ja treballaven la terra a través d'altres sistemes –ja fossin petits propietaris o bé pagesos a règim de parcel·la, masoveria o arrendament– i que així obtenien una font complementària d'ingressos.

D'altra banda, la necessitat de disposar del major nombre de braços possible a l'hora de resoldre satisfactòriament l'excés de treball podia comportar que en determinades ocasions també es requerís la participació d'individus de la casa que en principi no es dedicaven a la feina de la terra, però que ateses les circumstàncies també podien ser de gran ajuda. Així ho explica un dels propietaris que hem interrogat quan afirma que el servei domèstic, a banda de les seves tasques pròpies, *«si en sabien, a vegades a la temporada també [ajudaven a] segar i tot això, també podien donar un cop de mà.»* Excepcionalment, algun dels membres de la família propietària també podia col·laborar en determinades tasques. Així, per exemple, la mare de l'anterior entrevistat, *«si feia falta a l'època de segar, o si havia de anar a collir patates, també ho feia.»*

Més enllà dels lligams estrictament laborals, les activitats puntuals que requerien una major participació de mà d'obra extra –que ja hem vist que els propietaris entrevistats han respost que es reclutava entre la població més propera– esdevenien al mateix temps un moment de comunicació i sociabilitat entre els veïns d'una mateixa zona. Per això, algunes d'aquestes tasques tenien un cert aire festiu:

Quan se collia el blat de moro, llavors el blat de moro s'havia de desbossar, treure-li la bossa. I això portava molta feina. Normalment, el que feiem...

venien veïns ajudar. Llavors aquestes vetllades eren molt interessants, perquè es xerrava molt; com que la feina es feia sentat i al vespre amb un llum de carburo, perquè no hi havia llum. (...) Jo me'n recordo de petit que era una vetllada molt agradable. I després quan s'havia acabat aquesta feina, perquè normalment això solia acabar en una castanyada.... era l'època de les castanyes. L'últim dia, bueno, «demà acabarem», ja teníem les castanyes a punt i es feia una castanyada una mica per celebrar-ho.

Fins i tot, la possibilitat de fer un bon àpat, un cop acabada la feina, podia ser una bona manera de retribuir en espècie el personal per la seva col·laboració:

Com que necessitàvem molta mà d'obra, pel batre sobretot, doncs, el dia que es batia es feia un menjar especial. Llavors tots els batedors un cop havien acabat, s'havien rentat més o menys, es feia un àpat casi de festa major. No hi havia xampany, però si que hi havia un bon plat i rostit.

A banda del sector agrícola, el treball jornalier tenia també una gran importància en l'explotació dels recursos forestals, normalment exclosa dels contractes de parceria i masoveria i assumida directament pel propietari¹⁵⁶. Els productes que s'extreien del bosc eren nombrosos: llenya que es destinava a fusta, combustible o a l'elaboració de carbó vegetal, escorça de suro, fruits diversos, etc. A més, calia tenir-lo net i ben esporgat com a pas previ per poder començar les feines de temporada que calia realitzar-hi i, també, amb vista a evitar incendis.

Segons la informació subministrada pels propietaris, l'explotació del bosc –de forma més usual que a les activitats agrícoles i,

156. El bosc ha estat un dels sectors a què bona part dels entrevistats ha fet especial referència a l'hora de parlar del treball jornalier. No és un fet estrany si tenim en compte que una part més o menys significativa del patrimoni de vint dels propietaris que hem consultat és forestal. Per a una descripció dels treballs que es portaven a terme a bosc, centrats en el massís de les Gavarres, vegeu Josep MATAS (1987) «La vida i els treballs dels últims habitants», *Revista de Girona*, 122, p. 49-55.

especialment, pel que fa a la pela del suro i el carboneig— es basava en el treball de colles organitzades i autònomes¹⁵⁷. Segons un dels entrevistats, el perfil laboral d'aquests treballadors era el de «bons professionals que s'hi havien dedicat tota la vida». La mida d'aquestes colles solia variar entre dues i sis persones i eren dirigides per un cap que solia ser un home de la confiança del propietari que actuava d'intermediari amb els treballadors:

Quan hi havia una activitat forestal, sobretot anar pelar suro, el suro el feien brigades. A cada poble hi havia una brigada i un cap de brigada. A Sant Sadurní hi havia [un] que encara jo l'he conegut. (...) Ell tenia el seu grup de peladors i llavors quan tocava ho feien.

Generalment, les colles no treballaven només per a un sol patrimoni, sinó que intervenien a les finques de diversos propietaris:

Els que havien llevat [el suro] a Can Bech, a can Quim Bech, aquí dalt, llavons els tenia el meu pare. Els que havien llevat amb el meu pare llavons els agafava en Quim Bech.

157. Una descripció molt acurada, per bé que molt literària, dels peladors de suro i de la seva activitat a bosc, així com de la posterior venda de les panes per part del propietari, la dona la novel·la -publicada per primera vegada l'any 1931- de Prudenci BERTRANA (1990) *L'Hereu*, Barcelona: Edicions 62, p. 38-51. També es pot consultar el llibre de Joaquim ALVARADO (2002) *El negoci del suro a l'Alt Empordà (s. XVIII-XIX)*, Palafrugell: Ajuntament, p. 38-43; i els articles de Pitu BASART i Eloi MADRIÀ (2002) «Si la pela no marxa, marxa tu» i «L'operació de pelar», *Gavarres. La revista de les Gavarres i d'Ardenya*, 1, p. 70-71 i 72-73 respectivament. Quant a les feines de carboneig i les persones que les duïen a terme, també se'n fa esment a les pàgines 176-178 i 187-189 de la novel·la de Bertrana acabada de citar. Igualment, vegeu Josep MATAS (1984) «Els carboners de les Gavarres», *Llibre de la VI Marxa de l'Arboç*, La Bisbal d'Empordà, p. 39-48; Xavier CORTADELLAS i Ernest COSTA (1995) *El temps del carbó. De les Gavarres al Montseny i a la vall de Llémna*, La Bisbal d'Empordà: Associació d'Acció pel Patrimoni; Cèsar GUTIÉRREZ PERARNAU (1996) *El carboneig. L'exemple del Montseny*, Barcelona: Ed. Alta Fulla; Jaume Enric ZAMORA (1996) *El carboneig al Montseny*, Barcelona: Associació d'Enginyers Industrials de Catalunya.

Precisament, l'autonomia i el caràcter itinerant de bona part de les colles de peladors i carboners donava lloc a una certa mobilitat d'alguns d'aquests grups. El clima i l'altitud en què es trobaven els masos d'una mateixa àrea determinava que el període de realització de diverses de les activitats del cicle agrari s'avancés o es retardés lleugerament respecte al de les finques localitzades en altres zones geogràfiques més distants. Aquestes variacions en el calendari de treball eren aprofitades per algunes colles de jornal·lers, que així allargaven la temporada desplaçant-se fins a zones allunyades del seu lloc d'origen¹⁵⁸:

I allavors en baixaven de més a la muntanya encara, de cap a Viladrau, o de Sant Hilari Sacalm, encara més a les Guillerries, diguéssim. I allavors deien:

158. Fins a la primera meitat del segle XX, les Gavarres reberen la visita de colles de carboners de la Cerdanya que aprofitaven l'escassetat d'activitat agrícola a les

Colla de peladors dinant al bosc, circa 1895-1905 (Font: Arxiu Municipal de Sant Feliu de Guíxols, Col·lecció Espuña-Ibáñez, autor Amadeu Mauri Aulet, reg. 7168).

«hi ha una campanya de carbó a tal casa», «a Buixalleu», o una altra casa, o can Iglésies o can Vilar, que eren els propietaris d'allà. (...) Doncs es venia una colla i feien la campanya de tal casa o tal altra. Ells mateixos deien: «mira, aquest any tal casa fa campanya de carbó». I llavorens eren cinc o sis o quatre o una cosa aixís.

Evidentment, en aquestes ocasions, atesa la procedència excepcionalment llunyana d'aquests bosquetans, els propietaris es veien obligats a facilitar-los l'allotjament¹⁵⁹. Aquest també seria el cas exposat per una de les entrevistades quan recorda que, en casar-se, encara havia vist carboners *«que dormien a casa emmascarats, negres»*. Ambdós exemples posen de relleu que, a diferència del que hem vist quan hem parlat del treball agrícola a jornal, en què cap dels entrevistats ha fet referència a la participació a les seves finques de brigades organitzades i amb una certa mobilitat –malgrat que sabem que existien–, la presència de colles de característiques similars dedicades al treball forestal sí que ha estat recordada per alguns d'ells. El fet que tradicionalment el bosc hagi estat explotat directament pels seus propietaris comporta que el record que els entrevistats tenen dels temes que hi fan referència sigui molt més clar i precís que no pas el coneixement dels aspectes del treball a les finques agríco-

muntanyes pirinenques, causada en bona part pel fred, per feinejar als boscos giro-nins. Durant aquest mateix període, aquest massís rebé també una forta aflluència de bosquetans del País Valencià i de Múrcia –que arribaven amb una major voluntat de permanència– i, fins i tot, d'algunes colles de treballadors italians (Josep MATAS (1987) «La vida i els treballs...»; Xavier CORTADELLAS i Ernest COSTA (1995) *El temps del carbó...*). El cas de les Guilleries era similar, amb una arribada temporal de colles sobretot tortosines que es dedicaven essencialment al carboneig (Cèsar GUTIÉRREZ PERARNAU (1996) *El carboneig...*).

159. Un altre dels entrevistats explica que els treballadors forestals que contractaven dormien a la casa principal perquè així, indirectament, vigilaven la propietat del perill d'incendis durant la nit i, en cas que es produïssin, la presència al mas els permetia actuar ràpidament.

les, del qual, com que generalment en delegaven l'explotació als masovers, es té una noció més vaga.

A banda d'aquests col·lectius amb un grau elevat de professionalització, els masovers de finques essencialment forestals també participaven habitualment en els diversos treballs a bosc. Podien col·laborar amb les colles de carboners –tallant llenya per a la combustió, per exemple– o de peladors; i, durant l'hivern, podien encarregar-se de tasques de manteniment del bosc, com ara fer llenya, replantar-hi espècies o purgar-lo de matolls i bardisses. Les activitats que realitzava un masover d'una explotació

forestal, per tant, l'acostaven més a les funcions d'un guardabosc que no a les pròpies d'un treballador de la terra.

Malgrat que el treball del masover a bosc no fos una obligació explícita, constituïa una possibilitat d'augmentar els seus ingressos, atesa la migradesa de l'espai cultivable en els masos forestals: *«Com que les masoveries eren petites [els masovers] tenien temps d'anar al bosc a fer la feina del bosc. I llavors allò era un ingrés per les masoveries petites»*. En diverses ocasions, les feines al bosc no eren remunerades econòmicament, sinó en espècie, la qual cosa, segons els propietaris, resultava igualment profitosa per al masover. El tracte pel qual un masover s'encarregava de netejar el bosc generalment consistia a quedar-se la brossa recollida

Peladors de suro de les Gavarres, 1925 (Font: Arxiu Municipal de Sant Feliu de Guíxols, fons Ricard Mur Dargallo, reg. 1213.2).

(branques, troncs, rabasses...), que podia destinar a diverses utilitats:

Eren feines que les solien fer aquests mateixos masovers a ratos perduts. Es dedicaven a netejar boscos, i l'amo els hi regalava la llenya que en sortís. La llenya els hi servia pel foc de la casa i la pipa la venien per fer pipes de bruc.

Cal tenir en compte, però, que la participació del masover en la realització del treball forestal també podia figurar a les clàusules del contracte de masoveria establert amb el propietari. Del conjunt de casos estudiats, un dels entrevistats ha respost que estipulava l'obligatorietat que un dels seus masovers col·laborés en la pela del suro. La raó no només era que l'esmentat masover coneixia bé els termes de la finca on calia treballar sinó que, al mateix temps, podia controlar el rendiment del treball dels jornalers:

Ell sabia més o menys on s'havia de pelar, sabia les termes, no era el cap de colla però vigilava una mica que les coses es fessin. Això abans s'havia de fer més, com si diguéssim, perquè és clar anaves a jornal i després podia resultar que treballessin poc. Per tant tu podies pagar un jornal i resulta que no se'l defensaven. A casa, gràcies a Déu, sempre se l'havien defensat. Teníem bona gent.

5.3.3. De l'home a la màquina i del camp a la ciutat. El treball assalariat agrari en els darrers cinquanta anys¹⁶⁰

De la mateixa manera que ha succeït amb els masovers i seguint la tendència iniciada dècades abans, la transformació

160. La bibliografia que tracta les transformacions de la mà d'obra assalariada al camp català durant la segona meitat del segle XX se centra especialment en l'anàlisi quantitativa dels canvis més que en la qualitativa; així mateix, el període cronològic de l'àmbit d'estudi no acostuma a anar més enllà de finals de la dècada dels anys setanta. Com a obres de referència, vegeu León BENELBAS (1981) *Economia agrària de Catalunya. Anàlisi del canvi a l'agricultura catalana (1960-1975)*, Barcelona: Ketres; José

radical soferta pel camp ha comportat la pràctica eliminació del mosso i, en alguna mesura, del jornal·ler com a figures típiques d'organització i explotació del treball agrari¹⁶¹. Els propietaris entrevistats coincideixen quan afirmen que un dels factors decisius ha estat la mecanització. La introducció generalitzada de maquinària per a la realització de la major part de les activitats agràries durant el període estudiat, especialment pel que fa a les feines de tipus agrícola¹⁶², ha permès augmentar la productivitat del treball i intensificar el rendiment dels cultius. La tecnologia ha comportat l'abandonament definitiu de l'agricultura tradicional sustentada en la força de treball humana i animal i, consegüentment, ha suposat per a molts entrevistats un estalvi considerable de la mà d'obra assalariada: «*pel segar llogaves una brigada*

LUÍS LEAL, JOAQUÍN LEGUINA, JOSÉ MANUEL NAREDO, LUÍS TARRAFETA (1975) *La agricultura en el desarrollo capitalista español (1940-1970)*, Madrid: Siglo XXI / Ministerio de agricultura, pesca y alimentación; JOSÉ MANUEL NAREDO (1977) *La evolución de la agricultura en España. Desarrollo capitalista y crisis de las formas de producción tradicionales*, Barcelona: Laia.

161. De fet, en alguns casos, la desaparició del mosso clàssic començà a produir-se a partir de la dècada dels anys trenta, com ho demostra la resposta d'una part considerable dels entrevistats, que només en tenen un record llunyà de quan eren petits o, en altres paraules i segons la seva edat, de l'època de l'avi o del pare respectivament. Només un dels propietaris entrevistats confessa encara tenir un mosso: «*El mosso que jo tinc és de tota la vida (...) és fill de masover, que va venir aquí de mosso i encara el tinc*». Tanmateix, caldria veure si aquest mosso compleix encara totes les característiques que definien aquest col·lectiu d'assalariats i que hem exposat en un apartat anterior d'aquest mateix capítol.

162. Tot i haver estat molt accentuada a les explotacions agrícoles, la mecanització no ha afectat tots els sectors agraris amb la mateixa intensitat. Com veurem més endavant en aquest mateix apartat, en alguns àmbits com per exemple el forestal, l'hortícola o el fructícola, la dificultat d'incorporar maquinària pesada ha fet que la mà d'obra hi continuï essent força indispensable, de manera que hi perviuen en gran part les formes de treball més tradicionals regulades en gran mesura per la contractació de treballadors assalariats a jornal.

de segadors que dèiem que, això sí, es llogava, sí. Però després això es va acabar perquè van venir les màquines.»

Tanmateix, és evident que, si bé la mecanització de les tasques agrícoles ha deixat en un segon terme el paper que tradicionalment havien jugat els assalariats, l'exploració de les finques ha continuat requerint encara una certa aportació de treball extern. Això es va veure especialment accentuat durant els anys en què, com a solució a la crisi de la masoveria, bona part dels entrevistats optaren per treballar directament les seves finques.

Sens dubte, la figura del treballador eventual i esporàdic ha continuat existint:

Jo tinc un noi, que és el que està aquí al mas de [nom del lloc], que tenim un tractor i li faig treballar els arbres, els pollancrecs que tenim a [nom del lloc], jo li pago per hores (...). Em ve a arreglar això d'aquí a darrera de casa a treure herbes i no sé si hi ha alguna altra cosa, si ha d'anar a cubicar alguns pins que el meu fill no pot, si els venen o no els venen, Jesús hi pots anar-hi, té molta feina.

Però, en termes generals, s'ha produït una transformació de fons en les tipologies de treballador assalariat. El treball ha tendit a regular-se per les relacions de producció capitalistes, és a dir, a basar-se en un sou monetari i en un horari establert. Les successives reformes en el mercat laboral han comportat millores significatives, com ara que els treballadors agraris estiguessin assegurats, com la resta d'assalariats, i que poguessin percebre una pensió de jubilació, dos drets inexistents en els tractes laborals més antics. En contraposició al mosso i al jornalier clàssics, bona part del personal assalariat dels darrers decennis al món rural ha evolucionat cap a un nou tipus de treballador agrari amb una major estabilitat laboral que el jornalier, amb aspiracions i amb condicions de treball similars a les de l'obrer industrial¹⁶³. Quan no ha

163. José Manuel NAREDO (1977) *La evolución de la agricultura en España. Desarrollo capitalista y crisis de las formas de producción tradicionales*, Barcelona: Laia, p. 82.

estat així, el treballador fàcilment ha acabat abandonat el mas on treballava: «*S'ha casat, vol un horari, les 8 hores i viure més bé*». En altres casos, les noves condicions laborals han estat econòmicament insostenibles per a un model d'explotació que fins aleshores s'havia basat en l'explotació de força de treball barata. En més d'una ocasió, la jubilació o la marxa voluntària del personal assalariat ha constituït per als entrevistats l'alleujament d'uns costos econòmics cada vegada més difícils d'assumir:

Tenia també un [treballador], un de fixe que vivia però, vivia amb una casa a part, una casa meva que ja no. Clar no li cobrava pas lloguer i doncs estava casat i tenia la seva família però només treballava per mi, diguéssim. Però va arribar un dia que, quan em va dir per marxar vaig pensar: «Escolta poder aixís t'estalviaràs d'haver-li de dir que marxi», perquè escolta cada vegada les coses més justes, més justes.

No hi ha dubte que la presència d'aquest nou tipus de treballador estable s'ha produït amb major freqüència en els patrimonis que han reorientat l'explotació de les seves finques cap a una gestió de tipus empresarial o que han optat per la introducció de noves activitats agroeconòmiques on la presència de personal qualificat per controlar la producció és un requisit imprescindible, com és el cas de la cria i engreix de bestiar en granges agrícoles, un sector que ha adquirit una forta presència en el món rural gironí durant els darrers cinquanta anys.

D'altra banda, aquesta transformació del tipus de treballador assalariat ha fomentat la figura, ja existent, de l'assalariat parcialment dedicat a l'activitat agrària. És clar, en aquest sentit, que les oportunitats generades pel creixement d'altres sectors productius no sempre han plantejat competència per a la força de treball. La complementarietat també ha estat possible. Per a alguns treballadors, les feines del camp s'han convertit en una activitat de segon ordre, que els permet disposar d'una font complementària d'ingressos, però que difícilment constitueix l'activitat o l'ingrés prin-

cipal. En altres paraules, l'agricultura ha passat de ser l'activitat predominant a convertir-se en nombroses ocasions en una tasca de dedicació a temps parcial. Un dels propietaris, per exemple, esmenta haver requerit l'ajuda puntual d'un treballador que complia aquestes característiques:

Era un noi que treballava a la fàbrica i a les tardes tenia lliure i si el necessitava... agafava el tractor i se n'anava a llaurar o sembrar o lo que sigui i segons el dallonses pagava.

Malgrat que la mecanització ha permès la substitució del treball i que la remuneració del salari –en termes monetaris i també de noves prestacions– ha evolucionat clarament a l'alça, els testimonis insisteixen en les dificultats per trobar treballadors. S'ha produït un important transvasament de població activa agrària estimulat per les expectatives econòmiques ofertes des dels sectors secundari i terciari. Tot i l'evolució alcista del salari agrari en termes absoluts, en termes relatius aquest ha experimentat una evolució a la baixa, i si no ha estat així s'ha anat situant en uns nivells inassumibles per a moltes línies de producció:

Escolta-me, avui dia amb un treballador de camp, sigui de lo que sigui, que et vingui a fer un jardí, que et vingui al bosc, que vingui... nou o deu mil pessetes diàries li has de pagar. Què és lo que dóna en el bosc deu mil pessetes diàries?

L'emigració dels col·lectius agraris menys afavorits començà a notar-se de manera moderada a finals del segle XIX amb la creixent industrialització de determinades àrees urbanes, però no fou fins la dècada de 1950 quan s'intensificà. Durant els anys quaranta, dins un context d'excepció es produí un parèntesi. La penúria econòmica i l'escassetat d'aliments de la postguerra propiciaren un cert retorn al camp, davant les difícils condicions de vida existents a les ciutats. És per aquesta raó que, al llarg dels anys quaranta, l'oferta de treball encara fou important:

Después de la guerra hi va haver sí, un noi que hi va estar... no sé quant hi va estar. Perquè llavors els mossos eren una cosa que a vegades pel menjar sol venien, els de la guerra... No eren ni mossos eren una gent que venia aquí per poder menjar. Ajudaven a portar lo que sigui. I quan es van haver situat o van trobar una feina pues van marxar.

Però la nova política econòmica adoptada pel règim franquista a finals dels anys cinquanta i l'arribada massiva del turisme a partir de la dècada dels seixanta canviaren radicalment aquesta situació en propiciar la reconversió d'un país fins aleshores majoritàriament agrícola cap una economia parcialment industrialitzada i amb un creixent pes del sector de serveis. A la regió de Girona, les oportunitats generades pel sector turístic varen tenir un fort pes:

El tema dels sous i dels jornals i tot això hi ha una, també poder com a conseqüència de que estem en una zona doncs amb forta influència de la costa, o... que és clar, amb una safata i repartint cervesa, a l'estiu, doncs et fas un bon jornal, no?, i en aquí pencant doncs no en fas tant. (...) Si abans un pi valia un duro, amb un duro un paleta treballava un dia, i ara un pi val, dos-centes pessetes, i ara el paleta fa el cigarro, amb dos-centes pessetes. I és que el problema és aquest, eh? I abans un home a bosc doncs guanyava, poc, i ara doncs et demanen vint o vint-i-dos mil pessetes [cada dia].

Alguns entrevistats han explicat que durant els anys seixanta aconseguiren fer front momentàniament a les dificultats de reclutar mà d'obra autòctona aprofitant el contingent d'immigrants que començà a arribar de forma massiva a Catalunya procedent de zones deprimides del centre i el sud d'Espanya. Quatre dels propietaris consultats han comentat haver disposat d'algun mosso o alguna serventa castellà o andalús. Tanmateix, també per a aquests treballadors, la feina a pagès va anar perdent atractiu: «ara avui et pots col·locar molt més bé».

En les darreres dècades, la dificultat per reclutar mà d'obra

també s'ha vist accentuada pel progressiu envelliment de la població i la manca de relleu generacional al camp, ja que, per una banda, l'èxode a la ciutat dels darrers cinquanta anys ha afectat especialment els sectors joves de la població rural i, per tant, amb major capacitat de treball i, per l'altra, el nombre d'assalariats agraris que encara es mantenen en actiu al camp tendeix a disminuir per raons d'edat i per causes naturals.

Si deixem de banda el que són els treballadors estrictament agraris i forestals i ens centrem en el servei domèstic, molts entrevistats recorden la presència de minyones a casa, quan eren petits. Alguns van deixar de disposar-ne durant els anys seixanta i setanta, en ser cada vegada més difícil poder reclutar gent disposada a treballar-hi en les condicions fins aleshores habituals. Només tres dels entrevistats han respost tenir encara servei domèstic permanent. En tots els casos es tracta d'una sola persona i, de manera significativa, dos són immigrants no comunitaris, procedents de Rússia i Filipines respectivament. La tendència habitual ha estat substituir les minyones permanents per assistents a temps parcial, que realitzen operacions de neteja domèstica i ajuden en altres feines de la llar a canvi d'una retribució econòmica:

Deu ser el procés natural del temps. Han anat plegant, han anat marxant, s'ha anat acabant i llavors ja ens ho farem així i llavors ja resulta que ha vingut aquella senyora que ve a hores i l'ajuda i ja està, vull dir ajuda a la meva dona.

Les dificultats per a la contractació d'assalariats agraris, a més de forçar una evolució a l'alça del salari, també poden haver induït la realització de certes inversions en les explotacions que, d'una o altra forma, deriven de requisits exigits pels treballadors:

És clar, no pots pas dir et pagaré setanta o vuitanta mil pessetes cada mes perquè per això, et diran, per això no en trauràs cap de pastor. Potser trobaràs un pastor però no sé pas què serà. Ara, si tu vols una persona una mica normal primer,

o l'has de pagar bé i al mateix temps ha de tenir una bona casa i al mateix temps ha de tenir una sèrie de coses com per exemple una sèries de tanques i llocs que les pugui tancar perquè un dia determinat pugui deixar les ovelles i ell anar-se'n a fer una altra cosa o anar-se'n al cinema si li agrada. Si no ho fas així...

Igualment rellevants són els canvis en les relacions entre propietaris i treballadors. Tot i que la percepció dels testimonis en aquest punt pot estar molt esbiaixada, de les seves paraules semblaria deduir-se que el paternalisme i el servilisme que havien caracteritzat aquestes relacions ha tendit a diluir-se i la relació ha esdevingut menys jeràrquica:

Ara poc que saps quien es quien, ningú, ningú. Ara et trobes per exemple, la minyona que ve a casa, aquesta dona que me ve a fer feines, porta un cotxe de 4 milions de pessetes. Jo poc que m'ho puc permetre portar un cotxe de quatre milions de pessetes anglès, perquè si no és anglès no és bo [diu irònicament]. (...) Ella la prioritat és el cotxe, ella es quedaria abans sense casa que sense cotxe, es compra un cotxe!, i va moníssima vestida, que jo no hi vaig, i porta unes sabates, que cada moment canvia de sabates, i jo no...

Fins ara hem exposat els problemes que han tingut els nostres propietaris per reclutar personal, centrant-nos bàsicament en els sectors agrícola i pecuari. Sense cap mena de dubte, però, la dificultat de reclutar personal disposat a treballar a canvi d'un salari baix ha esdevingut més evident en aquelles activitats agràries on les feines han estat difícilment mecanitzables i, per tant, la mà d'obra jornalera ha continuat essent el principal sistema d'explo-tació del treball. Aquest ha estat el cas de la fructicultura i l'horticultura, per exemple, on la presència de braços en els moments de la recol·lecció encara esdevé indispensable. Sembla que, en aquests casos, la solució adoptada en els darrers vint anys per fer front a la dificultat de trobar gent, per una banda, i a l'encariment de la mà d'obra, per l'altra, ha consistit en la contractació d'es-trangers, sovint immigrants no comunitaris. Un dels propietaris

consultats explica que l'última temporada que es dedicà a la fructicultura, activitat que precisament decidí abandonar fa uns sis o set anys perquè no li era rentable, tenia vint-i-dos marroquins treballant a la recol·lecció de la poma, un dels quals, a més, realitzava les funcions d'encarregat o capatàs i es cuidava de reclutar personal. Un altre entrevistat comenta que els temporers que havia llogat durant els darrers anys per a treballar als seus hivernacles –activitat que també abandonà fa uns quinze anys per la seva poca rendibilitat– eren magribins, els quals li suposaven un cost assumible perquè no se'ls feia contracte, i, sobretot, perquè el sou que se'ls pagava era baix:

Anàvem d'aquí al Maresme i buscàvem dos o tres o quatre, els que ens convenien i venien un dia, dos o tres... (...) I encara nosaltres els pagàvem, bueno, jo no dic molt bé però ells n'estaven molt contents i encara n'estan molt contents de nosaltres, que ens veiem molt sovint amb ells, eh? Amb algun d'ells. Vull dir, sempre han estat molt bé aquí a casa. Menjaven a la mateixa taula que nosaltres i feien servir la mateixa dutxa i tothom vivia allà mateix.

L'explotació dels recursos forestals ha estat un altre dels sectors agraris que s'ha vist seriosament afectat pels problemes de proveïment de mà d'obra. Una de les activitats forestals que encara permet una certa rendibilitat i que, per tant, es practica amb regularitat és l'extracció de l'escorça del suro, que es realitza amb el sistema tradicional d'explotació basat en colles de jornalers¹⁶⁴. També pel que fa a aquesta activitat, però, les colles locals han

164. Com hem vist anteriorment, la pèrdua de la renda obtinguda del bosc durant els últims cinquanta anys ha estat espectacular, ja que la introducció al mercat de matèries més barates i fonts d'energia més econòmiques –com el butà i l'electricitat– ha conduït a l'escassa o nul·la sortida comercial de la major part dels recursos forestals que s'hi extreïen tradicionalment, especialment pel que fa al carbó i la fusta. Per aquesta raó, oficis que fins fa cinquanta anys havien tingut una forta presència al bosc, com el de carboner, han desaparegut. Altres, com el de llenyataire, es mantenen de manera molt escassa.

anat desapareixent a mesura que els seus membres s'anaven jubilant o es feien grans. En no haver-hi relleu generacional, per tant, s'ha recorregut amb major freqüència a la contractació de colles de temporers provinents de zones amb forta –i pròspera– tradició surera, com ara Andalusia, Extremadura o Portugal i que, quan acaben, retornen al seu lloc d'origen:

Vam començar amb una colla de Llagostera, després una colla d'aquí a la Bisbal que havien treballat fa molt de temps amb el nostre pare, però és clar, ja són vells, i ara aquests de d'això [de Jaén].

Últimament que m'ho varen fer, que varen venir tios de Portugal perquè aquí no trobes gent que vulgui fer-ho, els que em vénen a mi són una colla de Portugal i el que els fa venir és un francès del Boulou. Fixa't tu, francès...

A banda dels col·lectius de peladors professionals formats per portuguesos, extremenys i andalusos, alguns propietaris han pogut frenar l'encariment dels salaris mitjançant –una vegada més, com hem vist per al servei domèstic i la fructicultura– el reclutament d'immigrants no comunitaris que, durant les darreres dècades, han arribat al nostre país a la recerca d'una millora de les condicions de vida que tenien als seus llocs d'origen. La precària situació en què es troben aquests col·lectius i la necessitat urgent de trobar un lloc de treball amb el qual intentar cobrir les necessitats bàsiques de subsistència són les raons que els empenyen a acceptar una feina com aquesta que, atesa la seva duresa i baixa retribució econòmica, la gent del país ja no vol fer.

No és pas gaire endarrera això de la gent estrangera, són gent que fa deu o dotze anys que es van començar a incorporar la gent de fora. El primer que vàrem tenir va ser un negre que es va portar molt malament, i de llavors ençà... pobres negres, poder tampoc en tenen la culpa [riu], no he volgut tenir mai més negres. I després, ja varen venir portuguesos, varen ser els primers d'aparèixer per aquí. Després ja indios de la Índia, i després han vingut aquests del Marroc, els d'Ucraïna, que aquest és l'últim. Cada vegada hi ha

més gent de l'est també. (...) Aquesta pobra gent que es foten de gana. Ha sigut una mica aixís aquesta evolució, que poder és general. A bosc hi ha molts portuguesos. Varen venir molts portuguesos fa cosa de deu anys, ens varen invadir... vàrem tenir sort, bona gent els portuguesos.

Molts immigrants no comunitaris, però, tenen una experiència nul·la en aquest tipus de feines. És per aquesta raó que les colles continuen essent dirigides per una persona que coneix bé l'ofici, generalment un pelador autòcton amb una certa edat que està a punt de jubilar-se o bé un treballador que sí que prové d'una zona de tradició surera i que, per tant, té una certa professionalitat, com seria el cas dels portuguesos anteriorment esmentats. L'autor de la cita precedent posa de manifest amb les següents paraules el mosaic de cultures i procedències diverses que caracteritzen avui dia algunes d'aquestes colles:

Ara tenim una colla de set que, no és aquesta de [nom del lloc], el cap de colla és portuguès, hi ha dos indios de la Índia, hi ha un marroquí i un argelinià, hi ha un ucraïnès. És dir que són set i hi han sis nacionalitats; de català no n'hi ha cap.

D'altra banda, una opció practicada en la pela del suro que, per bé que tradicionalment ja s'utilitzava, cada vegada semblen adoptar un nombre major dels entrevistats, consisteix a vendre la producció en l'arbre tot deixant que el comprador s'encarregui de l'extracció. Aquest, a canvi d'una quantitat pactada, s'ocupa de gestionar tot el procés, des de la pela fins a la venda, passant pel subministrament de la mà d'obra necessària. Es tracta, per tant, d'una opció similar a la que hem constatat en alguns propietaris pel que fa a la contractació de determinades activitats agrícoles a empreses de serveis:

Ara actualment ja es fa d'una altra manera. El mateix que t'ho compra, l'empresari que t'ho compra porta gent, fa el trasllat i te'l paga. I ell ja se'l ven [el suro].

5.4. CONCLUSIONS

Al llarg d'aquest capítol hem pogut veure com la transformació que s'ha produït en les formes de gestió dels grans patrimonis agraris de la regió de Girona durant la segona meitat del segle XX ha anat acompanyada de canvis importants en els contingents i el perfil de la mà d'obra agrària –tant masovers com personal assalariat– utilitzada en la seva explotació.

Una de les idees més repetides pels propietaris entrevistats és que en els darrers cinquanta anys s'ha produït una forta davallada en el nombre de masovers i treballadors agraris que ha revertit en unes dificultats cada vegada majors per al seu reclutament. Les causes d'aquest procés han estat diverses: primerament, una dràstica reducció de les necessitats de treball humà fruit de la mecanització de l'activitat agrària. En segon lloc, l'eclosió d'altres sectors productius (indústria, construcció, turisme...) que han atret molta població rural a través de l'oferta de millors condicions laborals i salaris més elevats. I, també, la caiguda de la renda agrària que, per una banda, ha suposat el progressiu abandonament de les activitats agràries per part de molts pagesos i, per l'altra –en el cas dels propietaris que gestionen directament el seu patrimoni–, una creixent incapacitat per assumir uns costos en mà d'obra que no han deixat d'augmentar.

Paral·lelament, les característiques que en el passat havien definit la figura del masover –arrendatari a terços que resideix al mas amb la seva família i que disposa de la suficient força de treball i utillatge agrícola per al seu conreu– han tendit a desaparèixer. D'una banda, pel fet que molts propietaris han passat a explotar directament el seu patrimoni amb l'ajut de mà d'obra assalariada i/o d'empreses de serveis agraris. De l'altra, perquè actualment els arrendataris solen pagar una renda fixa en diner, ja no resideixen al mas i, molt sovint, treballen les terres de més d'una explotació. El mateix ha succeït amb el personal assalariat

representat per les figures clàssiques de la criada, el mosso i el jornal·ler; tots ells han estat substituïts per treballadors que, per regla general, resideixen en el seu propi domicili i perceben un salari únicament monetari. A més, en molts casos la manca de mà d'obra autòctona disposada a treballar a pagès ha estat substituïda per personal d'origen immigrant, sobretot en aquells sectors on, a causa de la manca de mecanització (pela de suro, horticultura i fructicultura), encara són necessàries aportacions importants de mà d'obra.

Sens dubte, aquest seguit de canvis a què ens hem referit han tingut una influència important en l'evolució experimentada per les relacions entre els propietaris gironins i els seus masovers i treballadors. Al llarg de la segona meitat del segle XX, s'ha produït una transformació important en les actituds i les pautes de relació entre uns i altres que, a la pràctica, ha comportat una pèrdua de part del paternalisme, servilisme i respecte a la jerarquia social que les havien caracteritzat en el passat. Talment com un reflex del que ha succeït en el conjunt de la societat rural –on els propietaris han perdut part de la seva preeminència social–, i malgrat la pertinença a grups socials diferents i les desigualtats que aquest fet implica, el tracte entre propietaris i masovers o treballadors assalariats ha tendit a ser més flexible. Encara que la percepció dels propietaris pugui ser exagerada en aquest punt, perquè les jerarquies socials no s'han pas abolit, és innegable que s'ha produït un canvi rellevant.

Tanmateix, no es pot parlar d'una desaparició de les velles formes i models de relació. Les entrevistes analitzades han posat de relleu que per ambdues bandes –sobretot en aquells individus que pertanyen a les generacions més grans i que, per tant, han conegut l'època anterior als canvis a què hem fet esment– es fa evident la persistència de pràctiques, costums i actituds que ens remetien a les maneres de fer i als esquemes mentals que tradicionalment havien caracteritzat i regit les relacions entre uns i

altres. La persistència de certes formes de tractament envers els propietaris (o determinats propietaris) o d'actituds paternalistes i classistes envers els masovers i treballadors demostren que, en certs aspectes, en el món rural gironí, els canvis en les mentalitats i en les relacions socials potser no han seguit sempre el mateix –i ràpid– ritme que en el cas de les estructures econòmiques.

Pel que fa a la valoració d'aquestes relacions, la majoria dels propietaris entrevistats han coincidit a qualificar-les de bones o molt bones. Fins i tot, en diversos casos hem vist com aquest clima de cordialitat i entesa mútua ha perdurat en el temps amb independència de si la seva relació contractual s'ha mantingut o no vigent. De tota manera, durant els darrers setanta anys els desacords, les tensions, les disputes –els conflictes, en definitiva– no han estat fenòmens aliens a les relacions entre els propietaris gironins i els masovers i treballadors. En alguns casos aquestes controvèrsies han tingut efectes en les seves relacions personals; en altres, fins i tot podrien haver influït en l'evolució dels tractes de masoveria i/o en les formes de gestió d'alguns patrimonis agraris, que haurien passat a ésser explotats directament pels seus propietaris.

L'existència de conflictes, però, no és sinònim, en aquest cas, d'una alta conflictivitat social. Si fem cas del contingut de les entrevistes –exceptuant el període de la Guerra Civil de 1936-1939 i encara no pas en la major part dels casos– tant la intensitat com la freqüència d'aquests conflictes resulten ser mínimes. A ulls dels propietaris, els masovers gironins apareixen com un col·lectiu poc reivindicatiu que, majoritàriament, ha acceptat de bon grat les condicions imposades pel sistema de la masoveria i per l'ordre social vigent. Una visió, aquesta, que malgrat no haver estat prou contrastada per estudis empírics, no sembla diferir massa de la realitat històrica. A les comarques gironines els masovers haurien restat al marge dels moviments que han

qüestionat l'ordre social i l'estructura de la propietat dominants en el món rural, alineant-se tot sovint a l'entorn de posicions ideològicament força conservadores. En aquest sentit, el seu paper contrasta amb el dels seus homòlegs d'altres regions catalanes o europees, on la parceria també ha constituït històricament un dels sistemes d'explotació de la terra més habituals. Cal tenir en compte però, que, fins a cert punt, aquesta versió dels fets pot estar passant per alt formes de lluita i de conflictivitat larvada o *oculta* portades a terme pels masovers de les quals sabem que s'arribaren a produir però que, per la seva pròpia naturalesa, han deixat poc rastre.

Marc Auladell, Josep Colls i Sebastià Villalón

6. Cohesió i consciència de classe. Els àmbits de relació social

La recerca d'història oral que s'ha desenvolupat a l'entorn del grup dels hisendats gironins ha abraçat un feix de qüestions prou àmplies que tenen a veure amb temes ben propis i *clàssics* de la història social i la història religiosa de bona part del segle XX català i espanyol. Ens ha interessat recollir i analitzar totes les informacions que ens han donat els nostres informants entorn d'aquests dos grans àmbits temàtics; informacions que, constatem-ho d'entrada, són moltes en quantitat i riques en tota mena de matisos. Els objectius que ens proposem en aquest capítol bàsicament són dos, a saber: en primer lloc, estudiar des de quins àmbits de relació social els propietaris gironins varen anar autoafirmant-se com a grup i classe social específica i des de quan es començà a diluir en ells la consciència de grup; i, en segon lloc, després de constatar com la major part de les famílies dels entrevistats en el passat havien mantingut un estret lligam amb l'Església catòlica, volem analitzar-ne les conseqüències i les derivacions que entronquen amb temes molt pròxims a la sociologia històrica religiosa. Les interaccions i interrelacions existents entre aquestes dos grans àmbits (social i religiós) sovintegen i són de gruix. Així, per exemple, quan es parla dels àmbits de relació social (més enllà dels estrictes àmbits familiars i de parentiu) que contribuïren a enfortir en el passat la consciència de classe entre els hisendats, s'esmenten molt per sobre les escoles religioses, les quals, però, reben un tractament més específic quan es parla de la relació que mantingueren els hisendats amb l'Església i la religió. Però és evident que aquestes escoles podien ser un marc de

relació social entre els hisendats com ho havien estat l'IACSI, l'estiueig, els casinos, les milícies universitàries i els mercats, entre molts d'altres.

6.1. EL PES SOCIAL DEL PROPIETARI: COHESIÓ I CONSCIÈNCIA DE GRUP (Mònica Bosch)

Sabem que un dels trets que va caracteritzar l'època daurada dels hisendats va ser la seva forta cohesió com a grup –que es traduí en la creació de diverses associacions de propietaris que actuaren com a grup de pressió dels seus interessos davant dels poders públics–, i un alt grau de consciència de classe –que trobà una de les seves expressions en l'adopció del terme *hisendat* per a autoidentificar-se. Quan vam iniciar el nostre projecte vam tenir interès per conèixer si la pèrdua de pes del món agrari dels darrers cinquanta anys havia afectat d'alguna manera aquesta cohesió i aquesta consciència social. Vam formular, doncs, directament als entrevistats les preguntes: «*Creu que ha existit mai, entre els propietaris de la terra, la consciència de formar part d'un grup social? Encara es manté?*». La resposta ha estat bastant unànime en el sentit que abans aquesta cohesió de grup havia existit, però que ara es troba molt diluïda. El comentari següent és bastant significatiu al respecte:

Sí, que hi ha sigut, sí. Els propietaris eren com un món a part. Vull dir que jo per exemple, jo recordo que en aquí jo vaig anar a l'escola pública, però per exemple, sortir amb segons quins companys, no. Miraven ja de que sortissis amb fills d'altres propietaris. Que hi hagués una relació com si fos una classe social diferent. (...) Jo crec que s'ha perdut completament.

O també la següent resposta a la pregunta de si pensa que abans els propietaris rurals tenien alguna mena de consciència de grup social diferenciat o de classe:

Abans bastant, sí. Jo entenc..., quan jo era petit encara es notava?, i més enradera més. Ara no, ara ha quedat totalment difuminat. Ara jo entenc que ha quedat ... també hi pot ser-hi, més o menys, però ha quedat molt difuminat. Ara no... i a part que no... En fi, vull dir jo entenc de que abans doncs econòmicament destacaven perquè podien. Tenien un poder econòmic, no?, però és que ara, vull dir, avui en dia doncs les economies tiren per un altre món. (...) Avui dia els que, ... aquí de la nostra província lo que, l'economia màxima que ha tirat és el turisme, és vull dir..., esgarrifadorament, esgarrifadorament. I lo altre ha quedat tot difuminat.

6.1.1. El vocabulari: d'hisendat, amo i senyor a empresari, propietari i ciutadà

El canvi social, la democratització, la major igualació socioeconòmica i la devaluació del pes social del propietari també s'han reflectit d'una forma molt clara en el vocabulari: en les formes del tracte social amb què són reconeguts pels altres i en els qualificatius amb què avui dia s'identifiquen a si mateixos els propietaris rurals. Un entrevistat, parlant sobre el lideratge del propietari en l'àmbit rural, es refereix a aquests canvis:

Home, sí era... Sí, abans per descomptat. Això, en qüestió de trenta o quaranta anys, ha anat canviat. Però jo recordo que el meu avi era el senyor E., eh?, ojito (...) I tothom li deia senyor E. Ara, avui en dia, ningú em diu senyor. És que ja és impensable. El jovent igual podria ser que em digués de vostè algun, però la majoria et tuteja.

I, un altre, comentant la pèrdua de pes social del propietari, diu:

Ha baixat molt la categoria de propietari, en general. No tenen... no sé si és una paraula una mica massa inflada, no tenen el respecte que tenien abans. Abans 'el senyor aquí, el senyor allà', i avui 'tu aquí, tu allà'. Ha canviat molt. Potser també perquè ens hem democratitzat i tampoc hi ha aquell res-

pecte... en totes les classes socials que hi havia abans, aquella forma... Però és que en aquest poble, els propietaris després de la guerra es consideraven els amos de la situació, i ara no se'ls té absolutament per a res com a amos de la situació, són gent... Els pocs que es conserven, perquè (...) la majoria han desaparegut, són persones com nosaltres. No tenen una ostentació social de com havien tingut en el seu temps, ni de bon tros.

Els entrevistats més joves veuen aquella formalitat en el tracte com una cosa anacrònica. Un testimoni, per exemple, recorda amb incomoditat quan li deien *senyoret*:

Home, a mi no m'agradava. Ara no me'n recordo, però sí, la tendència normalment era que sempre... I encara aquí hi ha gent que em diu senyoret, cosa que m'empipa perquè m'imagino un senyor d'aquests petits (...) ara ja s'ha perdut. Aquí hi ha algú més gran que potser ho diu, però ja és una cosa, afortunadament, que ja ha desaparegut.

Un altre dels propietaris més joves que hem entrevistat afirma sentir-se més còmode amb el tuteig i comenta com les generacions més grans són les que han viscut més, i de vegades entès menys, aquests canvis:

Ell [el seu pare, als divuit anys] ja era el senyor Tal, ja era el senyoret, i se li travien la gorra. Jo, doncs ja... en fulanet cap aquí, i aquest que es foti. (...) Que gent més gran, totes aquestes coses poder han notat més el canvi, no?, vull dir... Els meus avis, els meus tius, o inclús la meva mare, no entén que la gent em tutegi, ni entén que jo hagi d'anar amb tractor, ni entén que jo hagi d'anar a engegat (...). Possiblement és lo que la gent gran ha notat més en aquest periodo. Nosaltres... en raó de la joventut, per dir-ho d'alguna manera, doncs no hi hem donat massa importància, eh? «Que hi és en fulanet?», telefonen, i la meu mare diu: «Però qui és aquest? Però què diu?»

Com mostra el següent testimoni, aquest vocabulari anava molt lligat a unes determinades relacions socials –de dependència i de tipus paternalista– derivades de la masoveria:

Actualment, jo ja no en tinc [de masovers]. Les masoveries es varen acabar als anys vuitanta, vuitanta-cinc. Però eren importants les masoveries en aquella època perquè tenien dos funcions: una, que et portaven la terra d'una forma... No els tenies que pagar als masovers perquè anaven a tant per cent sobre el que feien. (...) I l'altra, també tenien l'obligació de donar menjar a l'amo, dormir i tal. Sempre tenien una habitació allà a punt perquè quan vinguéss el seu amo, que deien, pués dinava, lo que feia, es quedava un dia allà. (...) Ells tenien un gran respecte a l'amo. Ells deien amo. Per ells era l'amo i l'amo era l'amo i bueno, el podien defensar a mort.

Una entrevistada recorda una anècdota dels volts de l'any 1950, quan a casa seva varen rebre una carta d'un masover que se n'havia d'anar al servei militar; explica que llavors, als vint-i-cinc anys, ja li va semblar ridícula aquella forma de tracte:

...i volia escriure a n'el meu pare, no sé què li demanava, i li posava: «Amo mío» i ens vàrem fer un tip de riure, saps?, perquè ens va fer gràcia, dic: «Que és graciós en Joan, "amo mío"» [riu].

Però no només els masovers deien *amo*, aquesta paraula també l'han feta servir alguns propietaris entrevistats quan han parlat dels mossos o dels masovers, quan s'han referit, en definitiva, al món de la masoveria. Així, algun ha comentat que els mossos menjaven i dormien «a casa de l'amo», o que el masover estava obligat a:

Cultivar la terra, a conservar la casa, qualsevol cosa que hi hagués ho havia de comunicar a l'amo.

Bueno, una cosa, el que el masover no tenia dret al bosc, el bosc era de l'amo.

Els entrevistats també han emprat el terme *amo* com un qualificatiu més general. Un propietari, comentant que en el seu patrimoni no hi havia hagut mai administrador, diu que «No hi havia aquesta costum. (...) Ho portava directament l'hereu, l'amo». També

recorda que, durant la Guerra Civil, la família «*ho vàrem passar molt malament, sí. Perquè, és clar, el meu avi, que llavors era l'amo, que era propietari, bueno, cada dos per tres tenia el comitè d'Orriols famós a posar-li multes*». Un altre entrevistat, parlant dels seus sogres, assenyala: «*tenien masoveries, no treballaven a la terra, feien d'amos*».

I passa el mateix amb la paraula *senyor*, que la deien els masovers –«*Si venia el masover i me deia: "senyoret s'ha de fer tal cosa o s'ha d'arreglar aquesta part de la casa"*»–, però també els propietaris per referir-se a si mateixos: «*[la meva mare] feia de mestressa, de senyora*»; «*El meu pare (...) era molt alt i gros, molt apersonat i molt senyor*»; «*[l'àvia] tenia minyona, diu que era molt senyora, l'àvia*»; o, parlant de la Guerra Civil, «*la zona catalana va quedar en zona roja i tots els senyors van tinguere que marxar*». I és que, entre les accepcions de la paraula *senyor* que apareixen al *Gran Diccionari de la Llengua Catalana* d'Enciclopèdia Catalana, figura: «*Persona que té autoritat damunt d'una altra per raó del contracte amb què aquesta s'ha constituït criat o servent seu; amo*». I, entre les d'*amo*, hi ha: «*el qui té algú sota el seu domini*» i «*cap de casa, el senyor respecte els criats, etc.*» En les formes del tractament, doncs, el masover era assimilat a un servent i l'amo era el seu senyor. La crisi de la masoveria, doncs, és el que ha deixat obsolet el concepte d'*amo* en el món rural.

I com s'autoqualifiquen ara a si mateixos els propietaris rurals? Dinou entrevistats han respost a la pregunta «*amb quin qualificatiu se sent més identificat: empresari, propietari, hisendat, rendista...?*»: set han contestat *propietari*, quatre *empresari*, tres *propietari-empresari*, dos *pagès*, un *agricultor* i *empresari agrari*, un «*una mica de cada cosa*» (*empresari, propietari, hisendat*) i un altre *farmacèutic*. *Hisendat*, i sobretot *rendista*, semblen haver passat a la història. *Rendista* ja cap s'hi considera; la caiguda de la renda agrària i la manca de consideració social cap a aquell que només viu de rendes en deuen ser els responsables: «*Propietari-empresari, de rentista res de res, abans sí, però ara no [riu]*». *Hisendat*, aquella paraula que havia vist néixer l'època daurada dels grans propietaris rurals entre la

crisi de l'Antic Règim i l'adveniment de la societat liberal, sembla que no va superar els temps dels avis. Un entrevistat comenta:

Bé, jo penso que ha canviat una mica la terminologia. Hisendat era el meu avi. El meu avi va ser un hisendat. Bueno, lògicament el meu besavi encara més. A partir del meu pare ja el nom d'hisendat... penso que ens hem canviat al de propietaris agrícoles.

I un altre, que se sent molt més identificat amb la seva professió de farmacèutic que no pas amb la seva condició de propietari, explica:

No em sento... dic jo... un propietari, bueno ho sóc, no se m'ha ocorregut mai dir que sóc hisendat com deia aquell meu besavi que deia: «abogado y hacendado». (...) Rendista no, ni parlar-ne i lo altre perquè s'ha donat així. Ara jo, de fet, sóc farmacèutic, és la meua professió i és lo que sóc. Ara lo altre, sí, sóc propietari, també, però vull dir... fulano de tal «farmacéutico y propietario», no en tinc cap, de targeta.

Propietari i empresari, o propietari-empresari, són els adjectius amb què avui dia se senten més identificats els propietaris agraris. Una entrevistada ens ha explicat com, de fet, el seu pare va passar d'un concepte a l'altre al llarg de la seva vida:

Rendista, ni pensar-hi. Propietari deia que ja ara li quedava molt gros, ja ara al final. (...) Empresari. Sí, ell se sentia ja empresari al final, que havia evolucionat... Que era empresari, que era empresari d'això, gestionava aquestes finques, li havia tocat gestionar això. O sigui no se sentia ni pagès, ni hisendat, ni... Empresari, deia.

La impossibilitat de viure de les rendes sense fer inversions i sense tenir un paper actiu en la gestió del patrimoni és el que explica, segons un altre testimoni, aquesta evolució cap a la noció d'empresari:

Jo em penso que quasi quasi és empresari, perquè és un empresari un pagès actualment. Si és una mica gros és un empresari. De rendista no n'és pas perquè... escolta, els problemes que té i moltes coses que ha de fer. És veritat o no?

També és per aquestes raons que un altre entrevistat es considera un empresari agrari («a mi m'agrada l'agricultura, i jo disfruto amb l'agricultura, i visc de l'agricultura, per tant, sóc un empresari agrari perquè he de guanyar diners»); tot i que prefereix definir-se com *agricultor*, ja que ell, que estava destinat a dedicar-se a la indústria familiar, va decidir estudiar per enginyer agrícola perquè li agradava l'agricultura. Ara porta directament totes les terres del patrimoni de l'avi matern.

Finalment, alguns pocs entrevistats s'han hagut d'implicar tant en les feines agràries que no tenen cap problema per identificar-se amb la paraula *pagès*. El fill d'un d'ells fa de *pagès* i porta les terres de la seva propietat i també les d'altres propietaris que té arrendades; el pare comenta que fa vint o trenta anys s'hagués identificat «poder llavons com a propietari. Hi havia aquesta distància entre propietaris i... Ara no, ara això ha desaparegut. Ara això ha desaparegut totalment», ara «jo m'identifico com a pagès. Ara, actualment, com a pagès. Perquè sóc propietari de lo que treballem, però... Ara, és que el meu fill poc és pas propietari de lo que treballa. Jo m'identificaria com a pagès».

Com comenta una altra de les persones amb qui hem parlat, que també se sent *pagès* perquè el fill és qui porta totes les terres directament:

Hem anat de la transició de viure amb un bastó i anar a passeig al bosc a haver de viure però pensant, eh?, sí. Bueno i ni medis de vida, ni tot això, vull dir que és... no, no, ens ha costat, eh? (...) Hem canviat de lo que era un propietari a un tot terreno sí, sí.

6.1.2. Àmbits informals i formals de relació

Tenir consciència de grup social està forçosament relacionat amb la voluntat de fer-se amb els iguals. En un capítol anterior hem analitzat les pautes d'unió matrimonial des de la perspectiva de la definició d'un grup amb identitat de classe. En aquest apartat analitzarem un altre aspecte de les relacions dels propietaris rurals per comprovar fins a quin punt encara es manté viva la cohesió social que havia existit entre ells. Examinarem tant els àmbits informals de relació (el familiar, els estudis, el lleure, el mercat...) com els àmbits de relació formal (les associacions), per comprovar si continuen vives certes pràctiques de relació de grup que havien estat importants en el passat, o bé si, per contra, aquestes s'han anat diluint, cosa que mostraria un afebliment de la cohesió i de la consciència de grup social diferenciat de la resta. Com es veurà al llarg dels dos apartats que segueixen, ens sembla haver trobat prou elements per poder afirmar que, si bé segueix existint algun grau de reconeixement entre els propietaris, els seus nexes de relació s'han anat amortint significativament amb el temps. El grup ja no apareix tan cohesionat com en el passat. Malgrat tot, el testimoni de les persones entrevistades sembla mostrar l'afebliment de la consciència de grup, però no la seva desaparició definitiva. Suposant que aquesta hagi d'arribar, ho farà de la mà de les generacions posteriors a les que hem entrevistat.

Àmbits informals de relació. Les relacions familiars

L'àmbit primer i més elemental de relació social és la pròpia família. Ja s'ha exposat anteriorment, en el tercer capítol, que la tradició de les famílies d'hisendats era establir relacions familiars majoritàriament en el si del mateix grup social i com aquesta

pauta s'ha anat diluint en les darreres generacions. És molt habitual, però, que a les famílies dels testimonis, algun parent o alguna persona propera n'hagi elaborat l'arbre genealògic, que sol remuntar-se fins a l'època medieval i acostuma a exhibir-se penjat en un lloc preeminent de la casa. L'arbre recorda als membres de la família l'antiguitat de la casa –com més antiga millor– i el nom dels successius hereus. Ajuda a aprofundir així el sentiment de pertinença de l'individu a aquella casa i família –el sentiment de ser una anella més d'una llarga cadena que ve de segles enrere i ha de ser continuada en el futur– i els llaços de parentiu que lliguen els seus membres amb altres famílies semblants. L'arbre genealògic reforça d'aquesta manera la noció de tronc comú i de parentela, de família extensa i, doncs, la consciència de grup social. Aquesta consciència també es veu reforçada per la memòria oral, que es conserva molt intensa en el si d'aquest grup social (la memorització de la línia dels hereus, de vegades fins a uns quants segles enrere¹⁶⁵, i de les gestes d'alguns dels avantpassats

165. La major part dels entrevistats ens han sabut explicar sense problemes d'on eren originàries llurs famílies paterna i materna i a què es dedicaven alguns dels seus avantpassats. Valgui com un dels exemples de memorització de la història de la pròpia família el següent testimoni que va ser capaç de recitar, d'una sola tirada i sense consultar cap paper, la llista d'avantpassats que segueix: *«el que passa que l'arbre genealògic és una miqueta complicat, bueno, complicat no... perquè, a veure... la generació (...) de la meva besàvia, bueno... la que va venir aquí, a can M., era germana de la meva besàvia, i a la segona generació varen quedar sense descendència, i llavors varen heretar en el nebot, que era el meu pare. O sigui que a nosaltros, diguéssim, ens ve una mica indirecta, la finca. Però doncs..., el lapsus aquest, que hi va haver-hi dues generacions que no eren descendents directes, o sigui, ascendents directes meus, però es pot remuntar... Perquè, o sigui, el meu pare era fill d'en J., que era de can S. de M., i a la vegada en J. era fill de V.; una germana d'aquesta senyora és la que va venir de jove aquí, i aquesta bona senyora era casada amb en T., i la seva mare en línia directa era la M.T., que aquesta senyora va ser la que va perdre el nom de M.. I la M.T. era filla d'en R., i en R. era fill d'en J., i el pare d'en J. es deia M., i el pare d'en M. es deia C., i el pare d'en C. es deia J.; i ja ens remuntem a finals del 1600. Allavons va haver-hi tres J. seguits, i després dels J., hauria de mirar-ho...».*

més il·lustres), i la celebració de trobades festives en les quals es reuneix la família extensa. Aquestes trobades acostumen a ser convocades pel patriarca, l'antic *pater familias*, i solen tenir lloc en la casa originària del llinatge. Aquesta casa, sovint anomenada, significativament, *casa pairal*, no ocupa tampoc un lloc menor en la conservació de la memòria familiar i l'arrelament de l'esperit de grup gràcies a les històries que rememoren les seves parets i els objectes heretats que conté (no en va una entrevistada remarca que els mobles antics de la seva casa «em donen sensació de continuïtat, que tu vens d'un lloc més llunyà»)¹⁶⁶.

Una vegada establertes, aquestes reunions familiars esdevenen una convocatòria ritual:

Aquí cada any fem la trobada de família. Vull dir, entre la família A. vénen els seus germans [del pare] i, bueno, tota la seva família. (...) La família en total, ara si vinguessin tots, són cap a setanta, lo que passa que som cincanta entre cinquanta i seixanta perquè no vénen pas tots perquè, depèn... Normalment la celebràvem sempre per Sant Ll. perquè, vull dir, havia començat el meu avi a fer-la. (...) Hem continuat fent-la per allà al mes d'agost, i a més a més ho aprofitàvem, perquè hi ha el seu germà que és de Madrid, que venia de vacances al mes d'agost.

De vegades les trobades s'han fet amb la voluntat de reunir una família encara més extensa, com en el següent cas, que constitueix alhora un bon exemple de tot el que hem explicat:

«[La meva mare es deia] M.P. I. C. (...) aquell temps els matrimonis se solien

166. Tots els elements exposats en aquest subapartat presenten una gran similitud amb els factors que ajuden a identificar i cohesionar altres elits, com ara la francesa (vegeu el paper que Eric Mension-Rigau atribueix a l'arbre genealògic, la memòria familiar, la *maison de famille*, els objectes antics que aquesta conté i les trobades familiars per al cas de l'aristocràcia i l'alta burgesia franceses, des de principis del segle XX fins a la Segona Guerra Mundial, a ERIC MENSION-RIGAU (1990) *L'enfance au château...*, p. 51-59, 194-205).

fer molt de gent que fos més o menys de la mateixa situació, no?, de la mateixa situació vull dir de la mateixa manera de ser, de pensar, de viure, etcètera, etcètera? I aleshores era de ca n'I. de S., que és una casa que també hi ha un patrimoni, que també hi ha unes finques, que també hi ha una explotació agrícola, agrària i bestiar i lo que sigui. Vull dir, unes característiques molt semblants (...) i que també té història antiga, perquè vam, jo no sé si fa deu o quinze, o vint anys, vam fer una festa, allà a ca n'I., que vam celebrar el mil-lenari, o sigui que hi ha dades de... Aleshores doncs, estàvem al mil nou-cents... finals del mil nou-cents, doncs hi ha dades des del nou-cents i pico [des del 979] de la casa aquella, de la qual manera vol dir que també és una casa arrelada, una casa que té història. Molts anys per la zona aquella de S.»

Un altre entrevistat –que posseeix un arbre genealògic que es remunta a principis del segle XIII– explica com també, fa pocs anys, va tenir interès per convocar una trobada de la família extensa:

La família ara, en aquests moments, s'ha tornat a retrobar, d'alguna manera... Jo vaig tenir molt interès en fer una trobada anys enradera, de tots els... de tot lo que havia sorgit al voltant de la conseqüència de que s'haguessin casat els meus besavis i vaig reunir seixanta i pico de persones.

Aquestes reunions de la família extensa, però, ¿les hem d'interpretar com l'existència d'uns lligams estrets entre els seus intergrants, o bé, per contra, com la voluntat de recuperar unes relacions que avui dia, de fet, ja quasi no es conserven? És a dir, com la voluntat de conèixer i prendre contacte amb aquells a qui, de fet, ja quasi no es coneix a causa del predomini, en els nostres dies, de les relacions dins l'àmbit de la família nuclear?

Els estudis

També els estudis podien ser un marc idoni per reforçar la cohesió social de les classes benestants. Com explica el següent

testimoni, hi havia antigament una gran tradició de les famílies de grans propietaris de fer estudiar els seus fills en escoles privades vinculades als diferents ordes religiosos:

Bueno, l'àvia, per exemple, l'educació l'havia tingut amb les monges de Cornellà, havia anat amb les monges de Cornellà. Perquè abans hi havia també una mica d'això dels propietaris, que anar a les escoles públiques... semblava que havien d'anar en col·legis de monges i aixís.

Malgrat que ell, en canvi, va fer els estudis primaris en un col·legi públic, les seves germanes, i la majoria de les persones que hem entrevistat, sí que van estudiar en col·legis religiosos, seguint la tradició que hem apuntat. Ens referirem més extensament a aquest tema en l'apartat que tracta de les relacions entre els propietaris rurals i l'Església.

També els estudis superiors, restringits en aquella època a una capa molt minoritària de la societat, permetien als fills de propietaris relacionar-se amb els iguals. Els entrevistats que van estudiar per pèrit o enginyer agrònom (deu) es feien amb els companys, que eren, sovint, fills d'altres propietaris rurals¹⁶⁷. Algun ha mantingut amistats dels temps d'estudiant:

No amb tots, però amb quatre o cinc companys, sí. Clar, eren uns estudis en aquella època, tots els que feien pèrit agrònom normalment eren propietaris... tenien patrimoni rústic. O sigui que, moltes vegades... o sigui, últimament, o al cap d'uns anys de no haver-nos vist hem tornat a coincidir amb companys.

I sobre la carrera d'enginyer agrònom a Madrid, comenta el següent un propietari, a qui l'etapa d'estudiant a la capital li va

167. Sobre el tipus d'estudiants de l'Escola Superior d'Agricultura de Barcelona: vegeu Josep CASANOVAS (1998) «L'ensenyament agrícola a Catalunya (1912-1939)», *Recerques*, p. 81-108.

permetre, a més, conèixer la seva muller –germana d’un company de carrera (també amb finques)–, i una certa iniciació en la política, en connectar i participar en nuclis d’activitat antifranquista:

Una bona part del que hi havia allà [a la facultat] eren fills de propietaris. (...) El grup de catalans que estàvem allà, el nostre veí (...) que ens fèiem poc de petits, després ens vàrem fer allà perquè ens vàrem trobar, però sense saber-ho. (...) I vam fer tota la carrera junts...

A un altre entrevistat, l’estada a Madrid entre els anys 1951 i 1960 per estudiar agronomia també li va proporcionar coneixences interessants:

Després al muntar-se el polígon industrial de C. [nom del municipi], (...) la gent de per allà va semblar que jo m’hi podia, podia portar-ho. Era jove, coneixia gent i sobretot havia estudiat a Madrid, que era on llavors podien anar a buscar subvencions i punyetes d’aquestes i jo tenia relació amb... perquè és clar, estant a Madrid coneixes moltíssima gent, dels anys que vaig estar-hi jo. No sols per la carrera, sinó per altres relacions que vaig tenir, i me varen elegir del Consell d’Administració i vaig ser conseller delegat del polígon industrial, o de la junta de compensació del polígon industrial.

En estudiar carreres universitàries durant el franquisme, una bona colla d’entrevistats van tenir la possibilitat de fer milícies universitàries, que permetien compaginar el servei militar amb els estudis, en lloc de fer tot el servei militar seguit com la resta de joves de les seves quintes. Com explica un propietari «*aquest temps anar a milícies era un nivell més*» i permetia, a més, acabar el servei amb grau d’oficial. Aquest estatut privilegiat va portar fins i tot un dels entrevistats a estudiar una carrera universitària per poder fer les milícies en comptes de la *mili* més llarga:

Et seré franc, en aquell temps el servei militar era molt llarg i després podies anar a les milícies; hi anàvem, feien dos estius, i jo vaig veure que tots els meus

companys que se n'anaven a la mili que havien de fer dos anys i mig –no sé quan era, perquè això era l'any quaranta-set, 1947–, inclús molts d'aquests companys meus van haver d'estar per la frontera vigilant els maquis i aquestes coses que venien i tot, i vaig pensar: «tu veste'n... si et matricules?». Em vaig matricular de dret i llavors vaig anar continuant i em vaig treure la carrera aquesta.

Les milícies, doncs, no les podia fer qualsevol i, de fet, per això ho tractem en aquest capítol. Un entrevistat s'hi ha referit especialment com a àmbit de relació entre persones d'un determinat nivell social:

Et trobaves que allà on anaves, als campaments i aquests puestos, doncs, al fer milícies, doncs a la teva companyia, a la teva tenda, o lo que sigui, tot era gent coneguda dels que estudiaven amb tu, m'entens? No és allò que vagis a un quarter i et trobis tot amb gent que no els has vist mai. (...) Gent coneguda, d'un nivell cultural semblant, etcètera. Clar, vull dir que estàs més còmode, dintre la pena de tenir que fer la mili, però almenys hi ha aquesta petita compensació.

El lleure

El temps de lleure constitueix un espai privilegiat per cultivar les relacions socials més enllà de l'estricta marc familiar. Entorn del lleure s'han articulat algunes activitats tradicionalment vinculades amb els grups socials benestants, activitats que han operat com a clars signes d'estatus i que, com a tals, han actuat com a medis de sociabilitat entre els membres de les classes dominants.

D'entre les múltiples afeccions que servien de punt de trobada dels propietaris rurals o entre aquests i altres sectors socials domi-

168. Una anàlisi de l'evolució de la cacera fins que va esdevenir una activitat d'oci ostensible i improductiu pot veure's en el clàssic de Thorstein VEBLEN (1899) *Teoría de la clase ociosa*, Madrid: Alianza Editorial, p. 60 i ss.

nants i dirigents, cal fer especial menció de la cacera¹⁶⁸. Malgrat que a les entrevistes no hem preguntat directament per aquesta activitat, tretze entrevistats s'hi han referit de forma directa o bé indirecta. En la majoria dels casos, l'al·lusió a la cacera és plena de referències al passat, al temps del pare o de l'avi, i a un altre estil de vida, directament relacionat amb la vida folgada i poc activa del rendista. Una entrevistada, el marit de la qual hi era molt afeccionat, ha reflectit això amb molta claredat:

L'afició de la cacera. Como no, [somriu], l'afició de la cacera i pescar. Sí, sí, sí, sí, sí, i amics per anar a cacera, doncs sí, els propietaris de per allà, perquè els masovers no hi anaven a cacera gaire. No tenien temps. Si un cas els diu-menges una mica, però no gaire. Ara els propietaris és clar, un propietari allavores treballava poc. No treballaven gens. Miraven, guardaven les coses i això. Ara, treball físic, no se'n feia, no. Llavors tenien temps per anar a les caceres i coses aixís.

Un propietari explica com anava a caçar amb el seu pare:

Fèiem caceres, colles que ens en anàvem cap a... aixòs, a Cadaqués i Llançà i totes aquelles muntanyes. Llavors ens reuníem, a vegades, deu o dotze o quinze.

I un altre com, entre els llibres antics de la seva biblioteca, hi ha:

...algun manual de caça, que això era una afició primordial en aquestes cases pairals, la caça, doncs, del conill i la llebre.

De vegades, fins i tot, aquesta referència al passat serveix per manifestar una crítica explícita cap a aquell model de vida, que avui dia es veu com excessivament des preocupat, quan no directament negligent, per part de descendents que declaren haver hagut de treballar molt, ells sí, per en sortir-se'n:

[El meu pare] va posar una granja de gallines. Una mica abans de la guerra... però ell era caçador i abans a la cacera s'hi anava cada dia. I ell anava

a cacera, i la granja anava, anava com anava. Tenia un noi aquí que se'n cuidava, però la granja va ser un fracàs perquè no se'n va cuidar mai.

El meu avi, en un llibre del marquès de Camps, diu que un cop complertes les seves obligacions de família, no tenia altre maldecap que la cacera, aixís de clar, ho deixa. I, és clar, els fills també vivien amb aquesta semi... diguem-ne, disbauxa, lo que res no costa res no val.

Però també resulta interessant constatar que anar de cacera no era només un simple passatemps per practicar a soles o bé amb els amics, sinó que també podia tenir altres utilitats ben interessants per al propietari. Així, un entrevistat ens explica que el seu pare «anava els dissabtes i els diumenges de cacera, un diumenge anava a un mas, l'altre anava a un altre... Per tant pràcticament [amb els masovers] es veien i no s'havien de cartejar». A un altre anar de cacera li va servir per conèixer millor la finca: «hi havia un plànol de la finca i a l'anar a cacera em va servir també per anar mirant les partions i els termes».

Resulta simptomàtic del canvi experimentat en els darrers anys

La cacera, una pràctica de classe (Arxiu Municipal de Roses, Arxiu d'Imatges, Col·lecció Coll, núm. reg. 7057).

pels hereus dels antics grans patrimonis el testimoni del mateix propietari que acabem de citar, el qual declara que hi va haver un temps en què sí que podia anar a caçar, però que després ja no va poder anar-hi més perquè va arribar un moment que s'havia d'estar molt per la feina:

Vaig anar a cacera una època, durant una època que podia anar-hi perquè després la cosa s'ha anat traient, i no hi podia pas estar, perquè si havíem d'estar per la feina i fer obres per poder engrandir...

Avui dia la cacera apareix com una afecció més i, per a alguns entrevistats, com una forma d'obtenir un ingrés suplementari d'algunes de les seves finques a través dels vedats. Entre els entrevistats que encara la practiquen hi ha sovint una tradició familiar al darrere, però tot sembla indicar que la cacera, com a signe de classe, d'un estatus social benestant, associat sobretot al rendista agrari i forestal, ha passat a la història de la mateixa manera que aquest model social ha esdevingut també obsolet per la força de l'evolució històrica que l'ha tornat cada vegada més econòmicament inviable.

Igualment el teatre havia jugat un paper important com a centre de relació entre les classes benestants, els membres de les quals, abillats per a l'ocasió, practicaven el joc de mirar i ser mirats des de les llotges, a les quals estaven abonats cada temporada. Miquel de Palol descriu com a principis de segle XX el Teatre Principal de Girona «donava les funcions gairebé només per a l'aristocràcia o els buròcrates»¹⁶⁹, els mateixos grups que freqüentaven el Casino Gerundense. Però, significativament, malgrat que hem preguntat pel lleure, només una entrevistada ha fet referència al

169. Miquel de Palol incloïa dintre del que ell anomenava l'«aristocràcia» de la ciutat de Girona tres grups: els vells llinatges de «la noblesa tradicional», els hisendats amb algun tint de noblesa i els representants de la burocràcia estatal. Miquel de PALOL (1972) *Girona i jo*, Barcelona: Pòrtic, p. 65, 205, 209-219.

teatre i encara ha estat per destacar els canvis en el seu públic que es varen produir, a parer seu, després de la Guerra Civil. El testimoni és el següent i fa referència al mateix teatre de la ciutat de Girona:

Jo me'n recordo que era una nena de catorze anys acabada casi la guerra, que vàrem anar al teatre. (...) Jo miro i dic [a una amiga]: «Escolta, quina gent, poc que és la mateixa gent que nosaltres estàvem acostumades a veure a n'el teatro», i aquesta noia (...) es gira i diu: «vols que t'ho digui?, tot això són papes i mames», lo que hi havia a n'els palcos. Ja no era aquella gent de classe que estàvem acostumats a veure, perquè la gent de «papa» i «mama» ja són una altra mena de gent, no són la mateixa gent. (...) A la nostra època la gent que deien «papa» i «mama» no eren els mateixos que deien «papà» i «mamà», saps?, tampoc eren els que deien «pare» i «mare», tal i qual, o sigui que hi havia com tres d'això.

Tal vegada, el fet que cap altre entrevistat no s'hagi referit al teatre sigui la confirmació més concloent que aquest testimoni és encertat i que, efectivament, després de la guerra es va produir una democratització del teatre –com a mínim a les comarques gironines– que en va eliminar, o en va anar eliminant, els aspectes més classistes.

A l'estiu, les colònies d'estiuejants eren també nuclis importants de sociabilitat per a les classes acomodades. Els propietaris rurals van ser dels grups pioners en l'estiueig quan aquest encara estava reservat a les classes més benestants de la societat¹⁷⁰. Una entrevistada recorda que, als anys 40, el seu pare llogava una

170. Sobre l'estiueig vegeu Joan CALS (1989) «El turisme i la segona residència», dins *Història Econòmica de la Catalunya contemporània*, vol. 6, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, p. 315-343; Glòria SOLER (1995) *L'Estiueig a Catalunya, 1900-1950*, Barcelona: Edicions 62; Joaquim M. PUIGVERT (2002) «Les colònies d'estiuejants (1865-1936)», *Revista de Girona*, n. 215, p. 76-82; David MORÉ (2002) «Aquells feliços estius: el turisme a Tossa al primer terç del s. XX», *Festa Major d'Estiu. Tossa, Sant Pere 2002*, Tossa de Mar: Ajuntament.

casa al Canadell (Calella de Palafrugell) per estiuejar-hi la família. En recorda l'ambient d'aquesta manera:

Érem els amos del Canadell, perquè allà en el Canadell hi veranejàvem: els V., cosins germans dels de Q., de Q. d'aquí... el que havia sigut alcalde de Girona. (...) Els V. tenien una torre preciosa allà; el I. i D., abogad; escolta-me, els M. de la Bisbal, notari; la R. Pla, germana d'en Josep Pla, de l'escriptor; els U., que eren els banquers de Palafrugell; els... Bueno, tots aquests érem els amos del Canadell, només érem nos... de vegades quan venia alguna persona «qui és aquest?», semblava que ens entrava a na la nostra propietat.

Fins i tot no era rar que d'aquestes relacions d'estiueig entre famílies en resultessin aliances matrimonials. Els sogres d'una entrevistada, que vivien a Badalona i després a Barcelona, com a rendistes, estiuejaven a Sant Martí d'Empúries. Ella va conèixer el seu marit «*de veraneig, mira... en època de veraneig*», a Empúries.

L'avi d'un altre propietari amb qui hem parlat va deixar la casa pairal de Roses per anar a viure a Figueres en el traspàs del segle XIX al segle XX, quan es va casar amb una pubilla de Barcelona «*habituada en un ambient de Barcelona i que és clar, aquí a Roses pués... (...) era massa petit. Era... no hi havia societat. No hi havia res, i en canvi a Figueres hi havia teatre i varen començar a haver-hi cines. I bueno, és clar, hi havia una societat una mica més important*». Des de llavors la masia de Roses es va convertir en la residència d'estiu de la família. L'entrevistat recorda el remenament que representava, quan ell era petit, l'anada a Roses per estar-hi els dos mesos d'estiu:

(...) era una aventura venir aquí al mas. Perquè veníem amb minyones, amb cuineres, amb plats, amb uns baiüls terribles que es deien mundus, que bueno... Ens venien a buscar uns carros i després l'aventura del papà i l'àvia amb cotxes i... Era una aventura.

Però l'estada a la casa pairal a l'estiu de les famílies de propie-

taris que ja s'havien urbanitzat no era sovint, només, una qüestió de lleure, sinó també una forma de controlar les feines agràries o del bosc en una època de l'any que era crucial¹⁷¹:

No he anat enlloc [d'estiueig], era aquí [a Madremanya], quan jo era petita veníem aquí perquè s'havia de controlar la pela [del suro]...

El mercat

Tradicionalment el mercat no només servia per concertar-hi transaccions i negocis, sinó que era també un àmbit molt important de relació social¹⁷². Alguns entrevistats n'han remarcat la seva transcendència en aquest aspecte: «*El meu pare no hi anava gaire [al mercat]. Anava de vegades per veure gent. Però ell al mercat no hi anava per complir la missió de vendre*»; o «*[al meu pare] li agradava anar-hi perquè trobava allà els seus amics i parlaven. (...) Generalment es trobaven tots a Girona el dissabte. Els propietaris, el negociant, i feien totes les seves tertúlies, per parlar*». Alguns propietaris encara van al mercat habitualment. Un entrevistat, tot i que comenta que entre els propietaris s'ha perdut bastant la consciència de formar part d'un grup social, explica com segueix

171. Per aquesta mateixa raó, ja a mitjan segle XIX, quan la urbanització dels grans propietaris rurals de les comarques gironines començava a ser un fenomen habitual, l'hisendat Narcís FAGES DE ROMÀ aconsellava als seus consemblants que vivien a ciutat passar els mesos d'estiu al camp, prop de la casa pairal, en l'article «A los hacendados de las ciudades y del campo» publicat a la revista d'agricultura *La Granja* el juny de 1852.

172. Lluís CASASSAS remarca aquesta funció del mercat en el capítol «El pes d'uns factors psicològics» (1978) a *Fires i mercats a Catalunya*, Barcelona: Edicions 62, p. 257-261. Vegeu també, darrerament, Pere SOLÀ (2004) «Mercat i sociabilitat rural en clau històrica» dins Enric VICEDO (curador) *Fires, mercats i món rural. Quartes Jornades sobre Sistemes Agraris, Organització Social i Poder Local als Països Catalans*, Lleida: Diputació de Lleida-Institut d'Estudis Ilerdencs, p. 581-599.

anant als mercats de Vic i Santa Coloma, on es troba amb altres propietaris:

Sí, aquest aspecte social s'ha perdut. S'ha perdut totalment. Hi ha els amics per aquí, per allà... però no hi ha cap club. L'únic club és aquest que hi ha aquí, però és professional, que ens uneix, que és el Consorci, però els demés... Això no vol dir, per exemple, que els dissabtes, que és mercat de Vic, no ens puguem reunir cada dissabte set o vuit propietaris, i ho faig. Tenim un petit club, però sense que s'hi [hagi] donat cap cosa oficial, ni... Santa Coloma, altra vegada un mercat, on ens reunim cada dilluns set o vuit... algun negociant pel mig també, però amb un caire totalment arbitrari, totalment espontani.

Però les entrevistes també han posat de manifest com en els darrers anys la importància del mercat en tots els aspectes ha anat molt de baixa. Un propietari, per exemple, ha respost a la pregunta de si es troba regularment amb altres propietaris agrícoles explicant que «Ara no, però, per exemple, uns anys endarrera el mercat era un punt de trobar-te i un canvi d'impressions sí que hi era, però ara no. (...) Vull dir abans sí, però ara no. No existeix això, no. Cada u va més per al seu compte. Vull dir que abans hi havia més un canvi d'impressions un propietari amb l'altre. Ara no crec que hi sigui tant, no». Un altre afirma que encara va al mercat d'Olot, però quan se li pregunta si es troba amb els altres propietaris diu:

No, bueno, ara no, tu. Hi anàvem abans amb la cooperativa, teníem una taula per la cooperativa i allà feiem bueno, cada dilluns si havíem de firmar papers i com que havia sigut tesorer jo, i anàvem allà el dilluns i estàvem allà una hora o una hora i mitja i els que volien venir en allà, però a medida que les comunicacions s'han posat telèfonos, tothom, s'ha anat deixant; però bueno, abans sí, sí, sí, ja ho crec que sí, sí, sí. Era, abans era essencial anar a mercat, ara ja en pots prescindir-ne perquè ho soluciones tot amb el telèfono, és diferent, és diferent, sí, sí.

Un darrer testimoni també constata la pèrdua de pes del mercat i coincideix amb l'explicació que els nous mitjans de comuni-

cació avui ja l'han fet prescindible com a lloc de relació social:

És clar, què ha passat?, que han desaparegut els mercats, fruit de que la comunicació és per un altre sistema. És lo mateix de les cases pairals. Al mercat, què hi anava la gent? A veure's, a relacionar-se, a enterar-se dels preus de les coses, i veure lo que havien de comprar i vendre i lo que sigui. I ara... noi, tot es fa per telèfon, i si te vos trobar, quedes un dia amb un a tal hora i tal puesto. I no cal anar a mercat. I això ha fet desaparèixer els mercats, gairebé. Això ha fet desaparèixer els mercats! Jo me'n recordo de que sí, quan era petit, doncs a Banyoles, doncs anava un grup de propietaris, se sentaven i xerraven i no sé què no sé quantos, i bueno, feien els seus comentaris, i les seves coses i es trobaven cada dia doncs en un bar, o l'altre, o l'altre, i lo que fos, els dies del mercat. Aixís feien petar la xerrada un parell d'hores, però... han desaparegut els mercats, gairebé, per lo tant ha desaparegut ... I lo que diguem, també doncs de que, la gent, doncs, bueno, en fi, que molts tenen altres feines i altres coses, i bueno, tampoc hi podrien anar-hi. Tampoc s'hi podria anar-hi. Ara!, quan jo era petit, sí que es passava això, i era un encant, era maco si vols tu.

6.1.3. Àmbits formals de relació: les associacions

Entre els àmbits de sociabilitat formal, les associacions de tot tipus ocupen un lloc privilegiat. De fet ja partíem de la certesa que antigament algunes associacions com l'Institut Agrícola de Sant Isidre o els Casinos havien complert, entre d'altres, una funció de sociabilitat de classe durant la segona meitat del segle XIX i els primers decennis del segle XX. Algun entrevistat ha relacionat també directament la consciència de classe que hi havia entre els propietaris en temps del seu pare amb el fet de pertànyer a una associació determinada:

...potser no hi ha tant aquella relació amb d'altres propietaris com hi era abans. Abans, jo me'n recordo del meu pare, al cel sia, que al Cercle de Catòlics es trobaven tota una colla de propietaris, ja feien el seu joc al tresillo, què sé jo... Propietaris. Doncs ara no, ara ha canviat totalment. Això sí, ha canviat totalment.

El tema de l'associacionisme, per tant, apareix com un factor clau per analitzar la cohesió i la consciència de grup dels propietaris. És important, doncs, mirar fins a quin punt aquest associacionisme de classe segueix viu o bé s'ha diluït, cosa que indicaria de retruc que la consciència de grup també s'hauria esmorteït. Malgrat que el grau de fiabilitat del record dels entrevistats és òbviament menor pel que fa a llurs antecessors que per a ells mateixos, les entrevistes ens han mostrat prou coses interessants referents a aquesta qüestió: ens han permès realitzar una aproximació respecte a quina mena d'entitats pertanyen actualment els descendents dels grans propietaris i també veure com han evolucionat algunes associacions que coneixíem per èpoques anteriors.

En primer lloc podem dir, com es veurà en els quadres que segueixen, que el grau de participació en associacions de tot tipus és prou notable en el grup analitzat. Dels 30 entrevistats que diuen ser o haver estat membres d'alguna associació, el repartiment per nombre d'associacions és el següent:

**Taula 9. Nombre d'associacions
a les quals pertanyen els entrevistats**

Nombre d'associacions	Nombre d'entrevistats
1	7
2	5
3	3
4	6
5	2
6	2
7	0
8	4
9	1

Els propietaris combinen la seva participació en associacions de camps molt diversos (cultural, esportiu, benèfic, religiós, econòmic, etc.):

Jo me'n recordo que de petit ens apuntaven a tot. Associacions religioses a moltes. Després hi havien d'esportives i lúdiques com eren el Patronat de la Catequística de Figueres, i després érem socis de l'Esport figuerenc (...) I ara més tard, jo ara per exemple, estant aquí [...] sóc del Club de Tennis, i després sóc d'una associació que és diu Rotari, que és com una ONG això, pertanyo a l'associació del càncer, l'associació Altem. Totes aquestes coses que són tipus caritatives. I després sóc membre del Círculo Ecuestre de Barcelona, que es fan moltes conferències i moltes coses de gran nivell allà. [Aquest propietari, a més, és membre de la confraria de Sant Jordi].

L'àmbit de participació dels entrevistats en aquestes associacions abraça des dels que es mouen en entitats elitistes d'un radi geogràfic ampli, pròpies d'una sociabilitat de classe benestant, com en l'exemple que acabem de veure, fins als que participen només en associacions d'un àmbit més estrictament local. Algun entrevistat només paga la quota de les entitats del poble on té propietats, però sense cap voluntat de participar-hi:

[Sóc] de totes les del poble pagant la quota, però vull dir sense cap ànim d'anar-hi. Vull dir, sempre dic lo mateix, si m'hi feu anar no, ni pago [riu].

Ens sembla que aquesta actitud pot ser indicativa d'un cert grau de manteniment de la tradició de patronatge sobre el medi local que les famílies benestants havien acostumat a exercir en el passat; sobretot pel fet que es tracta d'una persona que, d'altra banda, ha tingut una participació molt activa en les associacions de propietaris forestals.

Analitzarem a continuació els diversos tipus d'associacions en què participen o han participat els entrevistats o els seus antecessors. Volem advertir que les dades que oferim són de mínims,

especialment pel que fa al passat, perquè és fàcil que els entrevistats no hagin recordat totes les associacions a les quals van pertànyer els seus pares, i també és possible que, a l'hora de respondre a quina mena d'associacions pertanyen ells mateixos, simplement n'hagin oblidat alguna. En els quadres que segueixen hem desglossat entre parèntesi el nombre d'entrevistats que han exercit algun tipus de càrrec en les diferents entitats. Remarquem a aquest respecte que el nombre és prou elevat, senyal d'una participació activa en les mateixes i d'un lideratge social que el grup dels propietaris rurals, en vista d'aquestes dades, sembla no haver perdut encara del tot. La nostra anàlisi resseguirà les diverses tipologies d'associacions, però posarem més èmfasi en les que tenen o havien tingut un alt contingut d'organització de classe i tractarem molt més sumàriament de les que no tenen aquest caràcter.

Les associacions culturals

Alguns entrevistats han estat grans activistes de la vida cultural de les seves respectives localitats. A més de les associacions culturals ressenyades en la taula següent (alguns centres d'estudis locals com l'Institut d'Estudis Empordanesos o els Amics de Besalú, i altres entitats d'un àmbit geogràfic més extens, com Òmnium Cultural o la Societat de la Història, la Ciència i la Tècnica), alguns propietaris han mantingut també una estreta relació amb museus (el Museu Etnològic del Montseny d'Arbúcies i el Museu Dalí de Figueres). Destaca molt especialment l'afecció musical del grup, que ha de relacionar-se, de ben segur, amb la bona educació rebuda pels fills dels propietaris rurals, com ja hem assenyalat, en el si majoritàriament d'escoles privades en les quals els idiomes o la música ocupaven un lloc destacat al costat de les altres disciplines. Era habitual, també,

que els fills d'aquestes famílies rebessin classes de piano o d'algun altre instrument¹⁷³. Hem trobat, fins i tot, indicis arquitectònics de l'afecció dels hisendats dels temps passats per la música dins la casa dels Armet de la Jonquera, en la qual crida l'atenció una gran sala de música del segle XVII amb murals al sostre i una acústica tan excel·lent que ha estat objecte d'estudis tècnics per part d'arquitectes. El titular d'aquest patrimoni, que l'any 1948 va fundar un orfeó a la Jonquera i és o ha estat delegat provincial de la Federació Catalana d'Entitats Corals, hi assaja amb la coral que dirigeix durant els mesos d'estiu.

Menció especial mereix el Liceu pel contingut de classe que havia tingut, tot i que només dues de les persones amb qui hem parlat l'han esmentat. És possible que la llunyania expliqui en part aquesta poca vinculació dels propietaris de les comarques gironines amb l'entitat, però també resulta significatiu que les dues persones que l'han esmentat ho hagin fet referint-se al passat: l'avi d'un entrevistat «*era crític d'art del Diari de Barcelona i tenia butaca reservada al Liceu. Hi era el dia que van tirar la bomba*», i un altre, sobre l'afecció musical de la seva família, comenta:

Encara que no eren molt melòmans la família, [els pares] ens van intentar inculcar alguna cosa per la música. I, de fet, les germanes estudiaven piano, el germans violí i em sembla que l'única que finalment va acabar algo va ser la R., que va acabar piano. No l'ha practicat gaire, però bueno. I després no sé, però això jo no crec que fos inculcar-nos amor per la música perquè tampoc el tenien. Bueno, anar al Liceu no ens ha agafat molta afició. (...) Tenien un abono en un palco no en propietat. Però un abono que ho feien juntament amb els metges amics del meu pare.

173. Sobre el valor atorgat per les classes benestants a l'educació musical, signe de riquesa i de cultura, vegeu, per exemple, Eric MENSION-RIGAU (1990) *L'enfance au château...*, p. 146-147.

Taula 10. Pertinença a associacions culturals

	En són (càrrec directiu)	En van ser	En va ser el pare o algun antecessor	En va ser un germà
Societat de la història, la ciència i la tècnica	1			
Institut d'Estudis Empordanesos	2			
Amics de Besalú	1			
Òmnium Cultural			1	
<i>Musicals:</i>				
Liceu			2	
Foment de la Sardana	1			
Orfeó olotí	1 (1)			
Coral de Roses	1 (1*)			
Orfeó de la Jonquera	1 (1)			
Cantaires d'Agullana	1			
Associació musical local	1 (1)			
Federació Catalana d'Entitats Corals	1 (1)			

* la muller d'un entrevistat

Aquest interès dels pares perquè els fills estudiessin música i per anar al Liceu, malgrat no tenir una autèntica afecció a la música, denota clarament que tant una cosa com l'altra eren signes de classe. En qualsevol cas, però, si hem de fer cas de les entrevistes, sembla que actualment això ja ha passat a la història.

Les associacions esportives

El grup analitzat destaca no només pel conreu de l'esperit, com acabem de veure, sinó també pel del cos mitjançant la pràctica d'alguns esports. Efectivament, crida l'atenció l'alt grau de participació dels entrevistats en associacions esportives de tota mena, si bé s'observa un alt grau d'abandonament d'aquesta mena d'enti-

tats (són tants els que encara en són socis com els que ja han deixat de ser-ne) a causa, lògicament, del fet que en bona mesura la pertinença a aquestes associacions estava condicionada a la pràctica física d'algun esport que molts ja han abandonat per raó de la seva edat. Al costat d'alguns esports més populars com el futbol, en el quadre n'apareixen d'altres que sempre han tingut una pràctica més elitista, com ara l'hípica o el tennis. Entre els entrevistats hem trobat alguns grans esportistes, no només homes, sinó també alguna dona, com una entrevistada que havia estat una gran jugadora de tennis i sòcia de l'exclusiu Real Club de Polo de Barcelona, entitat aquesta que fou fundada el 1897 inicialment només com un club eqüestre, però que més endavant anà integrant la pràctica d'altres esports. En el cas de les dones, la pràctica esportiva podia fins i tot anar relacionada amb una certa modernitat, no exempta de petits conflictes: una entrevistada recorda, per exemple, que quan tenia catorze o quinze anys algunes noies la criticaven perquè, com que anava a muntar a cavall a l'Hípica de Girona, portava pantalons i això, en aquells temps, era tota una novetat.

Entre els esports de la taula 11 destaca el futbol. Una de les persones entrevistades té un nét que ha estat de la directiva del Barcelona F.C. El pare del mateix entrevistat que, en l'apartat anterior, hem explicat que pagava un abonament del Liceu malgrat no ser molt afeccionat a la música, pagava igualment els carnets del Barça perquè:

era dels que creien que es tenia que complir amb els expedients. Tampoc vam agafar l'afició del futbol ni el meu germà ni jo, però el meu pare els va continuar pagant [els carnets del Barça] fins la seva mort i, després, els hem continuat pagant, però ens ho repartíem col·lectivament tota la família. Ara amb néts.

Taula 11. Pertinença a associacions esportives

	En són (càrrec directiu)	En van ser	En va ser el pare o algun antecessor	En va ser un germà
Futbol Club Barcelona	1		1	
Reial Club Esportiu Espanyol de Barcelona	1			
Girona Futbol Club		2 (1)		
Unió Esportiva Cassà		1	1 (1)	
Club Futbol Camós		1		
Club de futbol sense especificar	1 (1)	1		
Unió Esportiva Figueres	2	1		
Unió Esportiva de la Jonquera		1 (1)		
Club Esportiu Arbúcies	1			
Associació esportiva local sense especificar	1			
GEiEG		1		
Club Natació Barcelona		1		
Club Natació Banyoles	1			
Club de tennis de Roses	1			
Círculo Ecuestre de Barcelona	1			
Real Club de Polo de Barcelona		1		
Hípica (Girona)		1		
Centre Excursionista de Banyoles	1			
Centre Excursionista de Besalú	1			
Escoltisme		1		

També apareixen en la relació d'associacions esportives altres entitats que són *més que un club*, com la Unió Esportiva Figueres, fundada el 1919 com a conseqüència de l'agrupació de les societats esportives d'aquesta ciutat (*l'Sport Club Català* –secció del Casino Menestral- i la *Joventut Sportiva i Artística* –secció del Casino Sport Figuerenc) i que va tenir com a primer president Bernard Palmer, després alcalde de Figueres durant la dictadura del general Primo de Rivera, que havia vingut de Mallorca com a administrador de les finques que els comtes de Peralada tenien a Requesens¹⁷⁴. Així en

174. Informació extreta de la pàgina web de la Unió Esportiva Figueres: <http://www.readysoft.es/home/uef/> el 13/9/2002.

descriu les activitats un propietari que recorda haver-hi anat molt de petit:

Jo me'n recordo que de petit ens apuntaven a tot. (...) Érem socis de l'Esport figuerenc. Allà es feien balls pués de societat, postes... Les noies... Postes de llarg i aquestes coses. Els caps d'anys i festes d'aquestes. Hi anàvem sempre.

Ara el mateix entrevistat és soci d'un club de tennis local i del Círculo Ecuestre de Barcelona («*que es fan moltes conferències i moltes coses de gran nivell allà*»), un club privat fundat el 1856 entorn a l'afecció per l'hípica i que actualment es presenta com «*un club exclusivo, donde personalidades influyentes se reúnen con fines culturales, sociales y económicos*», amb la voluntat «*de convertirse en un instrumento útil al servicio de las empresas del país como una institución fundamental de la sociedad civil catalana*»¹⁷⁵.

Finalment, alguns entrevistats han fet esment de l'excursionisme. Destaca, en general, entre els propietaris, l'amor a la natura (en les biblioteques d'alguns hi ha llibres de botànica) i també l'afecció de viatjar (molts han viatjat, alguns per feina, la majoria per plaer, sobretot a països europeus). L'afecció a l'excursionisme dels propietaris rurals, que ja ve d'antic¹⁷⁶, estava relacionada

175. El primer punt dels Estatuts del Círculo Ecuestre diu: «*El Círculo Ecuestre tiene por objeto fomentar la vida social y la amistad entre sus miembros, en el ámbito personal, profesional, empresarial, cultural y deportivo. Sirviendo asimismo como punto de encuentro, foro de opinión, y plataforma de dinamización de las ideas y hechos de la sociedad actual*» i «*El Círculo Ecuestre, como tal entidad, no podrá identificarse con una ideología política o religiosa determinada*». L'any 1981 el Club va celebrar el seu 125è aniversari «*Una larga vida de éxito al que ha contribuido en gran medida el carácter apolítico de la Entidad*». Informació extreta de la plana web de l'entitat : <http://www.circuloecuestre.es/circulo.htm>, el 24/11/2002.

176. Valguin d'exemple els *Records d'un excursionista* publicats el 1887 per Carles BOSCH de la TRINCHERIA, escriptor i propietari rural amb terres a banda i banda dels Pirineus, que fou soci de l'Associació Catalana d'Excursions Científiques, primer, i de l'Associació Catalana d'Excursions, més tard. Sobre l'excursionisme, vegeu Josep IGLÉSIES (1964) «Història de l'Excursionisme», dins *Enciclopèdia de l'Excursionisme*,

amb les dues coses, com posa de manifest el següent testimoni:

M'havia agradat bastant viatjar, per això havia sortit algunes vegades pel mig d'Europa i m'agradava bastant viatjar. Com ara no, per exemple, doncs allavons en aquell moment, sí. És clar, és que lo nostre tampoc et permet masses dies, estàs sempre molt ocupat. I des de que va començar a tenir bestiar encara més. Doncs llavons era... mira, de combinar uns dies i llavons aprofitaves si cas per anar d'excursió. Sí, també m'agradava molt, per exemple, el Centre Excursionista de Banyoles i anar fent excursions, aquestes excursions que feien de fi de setmana i tot això hi havia anat molt, m'agradava molt.

Com ja hem vist que passava amb la cacera, en algun cas l'excursionisme també s'ha revelat com una cosa amb molta més transcendència que un simple passatemp. És el cas, per exemple, d'un propietari amb qui hem parlat i que és soci fundador del Centre Excursionista de Besalú. Com ell mateix ens ha explicat, en uns moments en què estava explotant directament la terra de totes les masoveries abandonades d'una zona que abans havia viscut de la renda del bosc, l'excursionisme va ser un dels factors que el van ajudar a decidir-se a abandonar la gestió directa (la qual, segons ell, estava obligant molts propietaris a vendre les masies abandonades pels masovers per poder comprar maquinària). I és que ell, quan anava d'excursió, veia el que s'estava fent a França, on el procés de canvi estava més avançat i on començava a haver-hi una demanda de cases rurals i de serveis del món rural destinats a gent de ciutat:

Clar... quan anaves d'excursió... a l'altre costat, deies: «Ep, que en aquí no ho fan així», que això no funciona així. Diguéssim... [riu] l'excursionisme, en a mi em va ajudar molt... (...) Deies, carai, això no funciona així. Allavons, de

Barcelona: Rafael Dalmau, i (1975) «Presència de l'excursionisme dins de la cultura catalana», dins *L'excursionisme a Catalunya, 1876-1976*, Barcelona: Fundació Carulla-Font; i Jordi MARTÍ HENNEBERG (1994) *L'excursionisme científic i la seva contribució a les ciències naturals i a la geografia*, Barcelona: Alta Fulla.

seguir, intentar mantenir les cases i no dedicar-se tant a l'agricultura, deixar-la ja una mica més de banda (...) o sigui, l'explotació directa [del bosc] ja me la vaig deixar. I l'agricultura directa també ja me la vaig deixar. I allavons vàrem començar a canviar i a començar a interessar-nos més en la rendibilització de les masoveries, de lo que és la finca urbana, dintre el món rural.

Actualment aquest propietari té tres cases dedicades a turisme rural.

Les associacions religioses

És prou coneguda la tradicional i llarga vinculació dels propietaris rurals amb institucions eclesiàstiques com les confraries o les obreries parroquials¹⁷⁷. Durant la segona meitat del segle XIX i principis del segle XX van aparèixer, a més, una multitud d'entitats catòliques (centres o cercles catòlics, com el de Banyoles, del qual va ser el pare d'un entrevistat; centres morals; ateneus; congregacions marianes; joventuts catòliques, etc.) que, promogudes per sectors eclesiàstics, intentaven frenar l'avenç del laïcisme i la influència d'altres medis de sociabilitat considerats perillosos (com les tavernes, els cafès, els teatres i, per descomptat, els prostíbuls)¹⁷⁸. Després del trauma de la Guerra Civil, amb la crema d'esglésies i la persecució d'eclesiàstics, la dictadura franquista tornà a ser un moment propici per a la sociabilitat de signe catòlic.

177. Aquesta vinculació ha estat estudiada sobretot per Joaquim M. PUIGVERT (2001) *Església, territori i sociabilitat...*

178. Pere SOLÀ (1998) «Centres catòlics», *Diccionari d'Història Eclesiàstica de Catalunya*, Barcelona: Claret / Generalitat de Catalunya, vol. I, p. 510. Les visites pastorals del període també es feren ressò de la preocupació de les autoritats eclesiàstiques per promoure aquesta mena d'entitats (Joaquim M. PUIGVERT (2001) «Les noves formes de sociabilitat catòlica» dins Joaquim M. PUIGVERT (ed.) Lluís MONJAS, Xavier SOLÀ, Eugeni PEREA, *Les visites pastorals dels orígens medievals a l'època contemporània*, Girona: CCG Edicions, p. 179-183).

Tal com assenyala el quadre, però, la pertinença a associacions de tipus religiós sembla que, en els darrers anys, ha anat de baixa en el grup entrevistat, fet que ha de relacionar-se, de ben segur, amb la laïcització general de la societat, que també ha afectat les famílies dels propietaris rurals. Destaca també l'alt grau de presidències exercides en aquesta mena d'entitats per part dels que declaren ser-ne o haver-ne estat, mostra de la gran vinculació que en temps passats els propietaris rurals havien mantingut amb l'església. Així, entre els entrevistats, hi hem trobat un president de la Confraria de la Passió i Mort de Girona, una sagristana i priora de la Confraria de la Mare de Déu dels Dolors d'Amer, un president de l'apostolat castrense, dos presidents d'Acció Catòlica en les seves respectives localitats de residència (la mare d'un d'ells també n'havia estat) i un professor i rector de De Colores, moviment d'apostolat cristià que va estar actiu entre els anys cinquanta i seixanta. En la segona part d'aquest capítol ens ocuparem més extensament de les vinculacions dels propietaris rurals amb l'Església.

Taula 12. Pertinença a associacions religioses

	En són (càrrec directiu)	En van ser	En va ser el pare o algun antecessor	En va ser un germà
Confraria de la Passió i Mort (Girona)	1 (1)			
Confraria de Sant Joan del Mont			1	
Confraria de la Mare de Déu dels Dolors (Amer)	1 (1)		1	
Confraria de Sant Jordi	3 (2)		1	1 cunyat
Patronat de la Catequística de Figueres		1		
Cercle dels Catòlics (Banyoles)			1	
Acció Catòlica		3 (2)	2 (1)	
Apostolat Castrense	1 (1)			
La Vint-i-quatrena d'Olot			1	
De Colores		2 (1)		
Flors de Maig			1	

Menció especial mereix la Confraria de Sant Jordi – Reial Estament Militar del Principat de Girona pel contingut estamental, primer, i de classe, després, que havia tingut històricament com a signe de distinció de tots aquells que gaudien o havien gaudit¹⁷⁹ d'algun grau de noblesa o de privilegi militar, entre els quals es comptaven, evidentment, els hisendats ennoblits. L'origen d'aquesta institució es remunta a l'època moderna i, potser, a l'edat mitjana¹⁸⁰. En el seu reglament de l'any 1949, el «*Real*

179. A partir de la revolució liberal només continuà tenint reconeixement oficial la noblesa titulada.

180. Pelayo Negre i Pastell, que ingressaria ell mateix a la Confraria l'any 1958, va escriure pocs anys abans un parell d'articles sobre la Confraria de Sant Jordi de la ciutat de Girona, integrada per persones de l'estament militar de la ciutat. En aquests articles parla sobretot de la Confraria de Sant Jordi d'època moderna fins al Decret de Nova Planta (dels seus membres, dels actes que organitzava i, molt especialment, de la seva decidida actuació en defensa de «*los llamados "privilegios militares"*»). També dóna breu notícia d'una confraria d'època medieval de Sant Jordi i Santa Elisabet, fundada l'any 1386, de la qual ja havia parlat Enric Claudi Girbal. Pelai Negre, però, declara que no pot determinar documentalment si entre l'una i l'altra hi havia hagut solució de continuïtat. Enric Claudi Girbal, referint-se a la d'època medieval, havia definit la confraria com a «*cueroo colegiado de la nobleza gerundense*»; Pelai Negre en discuteix aquest abast però afirma que, en qualsevol cas, la confraria de l'època moderna «*fué la única organización de la nobleza gerundense (...) era ésta el organismo que en representación de la nobleza local estaba en contacto continuo con la Diputación del General de Cataluña y muy especialmente con el llamado Brazo Militar del Principado*». PELAYO NEGRE i PASTELL (1951) «La cofradía de San Jorge y la nobleza gerundense», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins (AIEG)*, vol. VI, p. 271-322; (1952) «La cofradía de San Jorge y la nobleza gerundense», *AIEG*, vol VII, p. 7-59 i (1981) «Comentari d'uns documents relatius a la Confraria de Sant Jordi», *AIEG*, vol. XXV-2, p. 11-17; també RAFAEL JOSÉ R. de ESPONA (2002) «La nobleza española ante el III Milenio: entre la tradición nobiliaria y la actual configuración jurídico-política constitucional del reino de España», *Hidalguía*, 295, p. 817-818. Manuel MONTOTO y VALERO a l'article «La Cofradía de San Jorge de la ciudad de Girona» (*Hidalguía*, 60, 1963, p. 593-598) es refereix a aquesta com «*un ejemplo vivo*» de la supervivència de les antigues «*Cofradías religioso-nobiliarias*» i dóna per segur que la confraria de l'època medieval i la d'època moderna són la mateixa, tot i que sense aportar-ne proves concloents. En qualsevol cas, la continuïtat històrica entre l'una i l'altra fou

Estamento Militar del Principado de Gerona» –Alfons XIII li havia concedit el títol de Reial poc abans de marxar a l'exili– es presentava com «una corporación nobiliaria que, siendo la continuación histórica del antiguo Estamento Militar y de la Real Cofradía de San Jorge de los Nobles de Gerona, se encamina a mantener la tradición católica y española de que siempre dieron fe y ejemplo las comarcas del Principado, a exaltar las virtudes caballerescas y a colegiar a los nobles comarcanos»¹⁸¹. Per ser membre efectiu de la institució calia demostrar: «Art 3º. a) La catolicidad del pretendiente. b) Su hidalguía de sangre inmemorial, o por lo menos centenaria, vinculada al primer apellido. c) Su legitimidad en los otros tres apellidos, hasta los bisabuelos inclusive. d) La catolicidad de los padres, abuelos y bisabuelos del pretendiente. e) La limpieza de sangre y de oficios viles y mecánicos de cierta naturaleza, tanto del pretendiente como de sus padres, abuelos y bisabuelos». A més de les proves dels punts dalt indicats, per a l'ingrés calia presentar també un arbre genealògic «lo más amplio posible»¹⁸².

remarcada (tot i que no demostrada) per la pròpia confraria en l'article primer dels seus Estatuts de 23 d'abril de 1954: «Esta Real Cofradía de San Jorge de la ciudad de Gerona viene a ser la continuación histórica de la que fue fundada en esta Ciudad el 28 de agosto de 1386, con la aprobación del Infante Don Juan, Duque de Gerona, Príncipe heredero y Lugarteniente del Reino, bajo la advocación de San Jorge y Santa Isabel; la cual continuó funcionando, con vida más pujante cada día, en los siglos siguientes, especialmente en el XVII, si bien bajo la advocación de San Jorge solamente y con el nombre o título histórico de la MUY ILUSTRE COFRADÍA DE SAN JORGE DE PERSONAS MILITARES DE LA CIUDAD DE GERONA. Sus miembros gozaron siempre de privilegios o distinciones nobiliarias» (citat per Manuel Montoto, p. 597).

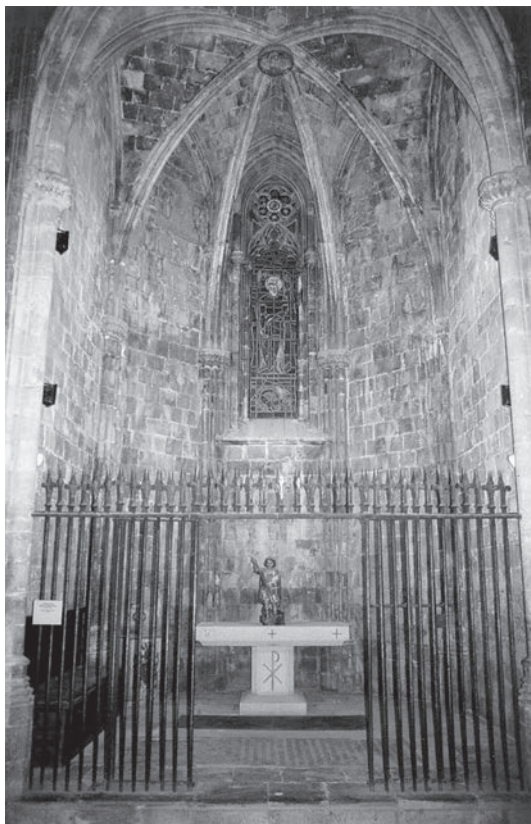
181. *Ordenanzas del Real Estamento Militar del Principado de Gerona*, 9 de maig de 1949 (aprovades pel Ministerio de la Gobernación el 10 de desembre de 1948).

182. Per ser membre honorari de l'entitat calia complir alguna d'aquestes condicions: «a) Ser título o Grande del Reino. b) Estar en posesión de grado militar igual o superior al de Coronel, o su equivalente en la Armada. c) Ser Caballero Laureado de San Fernando (medalla individual). d) Ser Caballero de la Insigne Orden del Toisón de Oro (rama española), o hijo o nieto de Caballero de dicha Orden. e) Ser Académico numerario de cualquiera de las cuatro Reales Academias. f) Haber sido Ministro del Reino. g) Ser Catedrático de Universidad o Canónigo de la Catedral de Gerona. h) Ser Caballero Gran Cruz de cualquiera de las Ordenes

L'aprovació canònica diocesana de la Confraria de Sant Jordi va tenir lloc el 18 de maig de 1954. En els nous estatuts aprovats aquell mateix any, s'assenyalava que els fins de la institució estaven dirigits «a la exaltación de las virtudes caballerescas, así como a la colegiación de nobles caballeros y ciudadanos honrados (...) de toda España, y que dentro de la Corporación deseen continuar la tradición netamente católico-española de la que siempre dio fe y ejemplo el Real Estamento». Segons aquells mateixos estatuts, per formar-ne part calia acreditar la catolicitat, legitimitat i *limpieza de sangre* fins als vuit besavis, *limpieza de oficios* i noblesa de sang *por el primer apellido*¹⁸³.

A diferència del passat, doncs, a partir de mitjan segle XX el Reial Estament Militar del Principat de Girona – Confraria de Sant Jordi va començar a admetre membres de la noblesa de tot l'Estat espanyol. En l'«*Escalafón general*» de socis de l'en-

Capella de la Confraria de Sant Jordi a la Catedral de Girona.

militares o civiles. i) *Las personas que hayan prestado servicios relevantes al Estamento*. Un membre honorari podia passar a membre efectiu sotmetent-se a les proves enumerades en l'article 3. Tot això segons les *Ordenanzas* citades a la nota anterior.

183. Existia també la secció de *Caballeros ad honorem* per als que, sense provar noblesa, acreditessin determinades circumstàncies, càrrecs o condecoracions (Rafael José R. de ESPONA, *La nobleza española...*, p. 817-818).

titat del període 1919-1970¹⁸⁴ hi figuren 395 *nobles capitulares*, 33 *caballeros ad honorem*, 133 *damas nobles capitulares* i 9 *damas ad honorem*. De la llista de socis masculins de ple dret se'n desprèn que, a partir de la dècada dels anys quaranta del segle passat, varen començar a ingressar cada any de forma regular a la confraria alguns socis que eren originaris i residents a fora de Catalunya; des de 1960 aquesta entrada fou molt més important, de manera que a partir d'aquella data aquests van superar el nombre de socis originaris i/o residents a Catalunya que entraven cada any a l'entitat. Això va fer que, si mirem només els socis que eren vius el 1970, el nombre de *caballeros capitulares* originaris i residents a fora de Catalunya (161) hagués superat ja els altres (138). Si bé les famílies d'aquests 161 socis eren originàries de les diverses regions de l'Estat espanyol, l'any 1970 una bona part residia a Madrid, sobretot la noblesa titulada (42 dels 161 membres d'aquest grup posseïen algun títol nobiliari).

Pel que fa als 138 socis originaris i/o residents l'any 1970 a Catalunya, una mica més d'una tercera part (55) eren membres de famílies originàries de les comarques gironines, però, d'aquests, 44 ja vivien a Barcelona; 27 eren de les comarques barcelonines (i tots hi seguien vivint, la major part a Barcelona); només 4 de les de Lleida i 2 de les de Tarragona (tots 6, però, traslladats ja a Barcelona). Finalment, 14 fills de famílies originàries de Catalunya vivien a Madrid, 4 a la resta de l'Estat i 1 a l'estranger; 24 de la resta de l'Estat vivien a Barcelona i 3 a les comarques gironines, i 4 originaris d'un altre país vivien a Barcelona. Enfront de les xifres que hem vist anteriorment, només 14 socis residents a Catalunya posseïen algun títol nobiliari i 3 dels catalans residents a la resta de l'Estat. Com és lògic, molts socis d'aquest grup eren també *caballeros del Real Cuerpo de*

184. *Real Estamento Militar del Principado de Gerona – Cofradía de San Jorge. Escalafón General 1919-1970*. Barcelona: Gráficas Campás, 1970.

la Nobleza de Cataluña i membres de diversos ordes militars. Però alguns exercien, a més, alguna professió: dominaven, entre els residents a Catalunya, els advocats, notaris o procuradors (31); militars (18); enginyers industrials (15); enginyers agrícoles (5); altres enginyers (5); acadèmics (8); i els metges, doctors en medicina i doctors en farmàcia (6). Entre els originaris de Catalunya i residents a la resta de l'estat dominaven els militars (6). De totes aquestes dades se'n desprèn que el relleu durant la segona meitat del segle XX, i sobretot pel que fa a la noblesa titulada, es va deure en bona part a l'entrada de socis de la resta de l'Estat espanyol.

La família d'algun entrevistat té una llarga tradició de relació amb la confraria, com la de M. Dolores de Ribot i de Balle, esposa de Ferran Viader, que compta amb diversos avantpassats membres de la mateixa: Mateu de Ribot i de Vinyals, al segle XVII (la seva família eren cavallers del Principat per concessió de Carles I el 1555), i Joan de Balle i Marquès, senyor del castell de Gleu i de Finestres i baró consort de Púbol, noble del Principat per concessió de Carles II el 1677, en va ser prior també al segle XVII. A més, dues de les persones que hem entrevistat en són membres molt actius: Ferran Viader, que n'ha estat el veguer-president¹⁸⁵ i Luís del Pozo, que n'és viceveguer (vicepresident), un oncle del qual havia estat un dels màxims activadors de la confraria en l'època contemporània. També n'és membre un altre entrevistat –el pare del qual ja n'era– que declara, però, haver-hi anat només a tres reunions en tota la vida, i el cunyat d'un altre. L'oncle d'un

185. A més, Ferran Viader ha estat durant molts anys l'encarregat d'examinar els expedients de sol·licitud de les persones que aspiraven a entrar a la confraria. Tant aquesta feina com la seva pròpia afeció l'han convertit en un expert genealogista. Una part dels nombrosos arbres genealògics que ha anat elaborant al llarg de la seva vida, entre ells els d'algunes famílies que hem entrevistat, han estat recentment publicats (Ricard GARCIA, Pere GIFRE (2004) (curadors) *127 genealogies de Fernando Viader...*).

altre propietari amb qui hem parlat havia estat el capellà de l'entitat. En l'*Escalafón general* de 1970 hem trobat altres avantpassats d'alguns d'aquests entrevistats i també d'algun altre que, tal vegada per oblit, no va fer-ne esment a l'entrevista. Però malgrat la gran activitat dels dos membres que hem dit que hi han tingut càrrecs directius –i dels quals alguns entrevistats ens han assenyalat que en diverses ocasions els havien insistit perquè se'n fessin–, aquest proselitisme sembla haver tingut escassos resultats. I és que avui dia molts descendents dels antics hisendats que havien estat distingits amb algun privilegi de noblesa mostren ja un total desinterès per aquests títols i, encara més, per participar en aquesta mena d'associacions. És el cas, per exemple, d'un propietari que a la pregunta de si la seva família va arribar a tenir el títol de Ciutadà Honrat de Barcelona (que permetia entrar a la confraria) respon:

Ah, sí, el «de», que en deien. Es podia dir «de A.», però ja el meu pare, el meu avi em penso que tampoc, i el meu pare ja no, no va voler fer d'això mai i això que en Viader (...) li havia anat al darrera: «Home, fes-te del d'això, de l'Estament», i d'aquestes coses el meu pare no estava per... I no l'hem fet servir mai i ara ja suposo que deu estar perdut, ja no.

o d'un altre que explica:

El meu oncle capellà era el capellà d'aquest estament. Sempre m'hi volien fer anar, però jo no hi he volgut anar mai (...) i encara a vegades em troba en [nom de persona], i me diu: «hombre, (...) ¿por qué no vienes un día que vamos a tener lo de San Jorge?» Jo no m'hi he volgut ficar mai en aquestes coses. (...) jo em dic «de» (...) però no me'l poso. (...) En [la mateixa persona] encara m'ho deia fa cinc anys. Em va dir: «tu, ¿por qué no subes?», «No, no, déjate ¿como voy a venir yo aquí arriba?» [entre] d'altres coses perquè havia de parlar en castellà, no. (...) Si tots són de Madrid! Per quatre que hi ha de Barcelona, els altres són de Madrid.

Aquestes darreres paraules es corresponen amb la tendència que ens havia mostrat la llista de socis de l'any 1970 sobre l'entrada progressiva de socis de fora de Catalunya i el fet que molts d'aquests vivien a la capital de l'Estat. No sabem si en el darrer terç del segle XX aquesta tendència va augmentar. El que sí que ens ha semblat apreciar, a través de les entrevistes que hem realitzat, és que la Confraria de Sant Jordi-Reial Estament Militar del Principat de Girona té actualment poca capacitat per ser reconeguda com un signe prou interessant de distinció per part dels descendents dels hisendats que havien obtingut algun tipus de privilegi de noblesa; que, en definitiva, avui dia molts d'aquests descendents ja prefereixen oblidar aquesta mena de distincions i la mena d'associacions que hi estan vinculades.

Les associacions benèfiques i filantròpiques

La pertinença dels entrevistats a associacions benèfiques pot representar una certa herència de la tradició filantropicobenefactora de les classes benestants, a la qual ens referirem més extensament en l'apartat d'aquest capítol que tracta sobre les relacions d'aquest grup amb la religió i l'església. En aquest sentit, per exemple, és significatiu que la mare i l'àvia d'una persona entrevistada haguessin estat presidentes de la Creu Roja.

També amb un contingut de patronatge, a més de les associacions representades en el quadre, un entrevistat té un càrrec en el patronat d'una llar de vídues i orfes de Barcelona i un altre havia col·laborat amb la llar de vells de Banyoles. Finalment, afegim només que pertànyer a una institució com el club Rotari (n'és un entrevistat), a més de tenir una funció benèfica, pot representar també, pel seu caràcter exclusiu i elitista, un clar signe de distinció social.

Taula 13. Pertinença a associacions benèfiques i filantròpiques

	En són (càrrec directiu)	En van ser	En va ser el pare o algun antecessor	En va ser un germà
Club Rotari	1			
Associació de la Lluita contra el Càncer	2 (1)			
Altem (associació en favor dels disminuïts psíquics de l'Alt Empordà)	1			
Conferències de Sant Vicens de Paül			1	
Càrites diocesana	2			
Creu Roja	1		1 (1)	
Intermón	1			
ONG sense especificar	1			

Els casinos

Com ja hem apuntat anteriorment, els casinos havien acomplert en el passat una funció important com a centres de sociabilitat de les classes benestants. En el Casino Gerundense, per exemple, fundat a mitjan segle XIX, s'hi reunien en aquell segle els hisendats al costat de representants del món de les lleis, funcionaris de l'Estat, fabricants, comerciants, càrrecs polítics, militars, etc. Miquel de Palol descriu aquest casino a principis del segle XX com «*el recés espiritual d'aquella casta*», la dels hisendats, on passaven l'estona parlant de les fluctuacions de borsa i de dones o bé, quan havien marxat «*els seriosos senyors de l'alta magistratura o els elements representatius de l'Estat*» que també el freqüentaven, jugant a jocs prohibits tot fent apostes que despertaven la imaginació popular¹⁸⁶. El següent testimoni ens confirma aquesta imatge dels casinos per al Casino d'Olot, població

186. Miquel de PALOL (1972) *Girona i jo*, Barcelona: Pòrtic, p. 214-217.

que no només era un centre agrícola, sinó també un destacat nucli industrial:

Suposo que hi va haver un moment en què sí que hi havia aquests esperit de classe. Però que no era tan acusat com Andalusia, per exemple. Si te'n vas a Andalusia i veus uns casinos ben bé de la gent, dels propietaris agrícoles. Aquí era... com que estava barrejat el món agrícola i l'industrial, els casinos i aquestes coses estaven barrejades les dos. Les famílies benestants de pagès estaven, convivia amb les famílies benestants de la indústria.

Taula 14. Pertinença a casinos

	En són (càrrec directiu)	En van ser	En va ser el pare o algun antecessor	En va ser un germà
Casino Gerundense		1	1	
Casino Menestral de Figueres	2		1	
Casino d'Olot	1 (1)		1	
La «Sala» o «Casino de Baix» (La Jonquera)			1(1)	
La Concòrdia (Madremanya)	1			
La Sala (Sant Sadurní de l'Heura)			1	
Sense especificar		1		

El quadre, però, ens mostra que aquesta vinculació dels propietaris rurals amb els casinos és una imatge que pertany més al passat que no pas al present. Els pares d'un testimoni eren socis del Casino d'Olot i ell n'ha continuat essent de forma activa (n'és president des de fa quatre o cinc anys). En el moment actual també són socis de casinos dos entrevistats més, concretament del Casino Menestral de Figueres (un d'ells declara que assisteix amb assiduitat a les conferències que aquest organitza), i un altre que és membre de la Concòrdia de Madremanya (tot i que aquesta associació no deu haver tingut mai el caràcter de classe dels Casinos de Girona o d'Olot). La resta de referències que ens han subministrat els entrevistats sobre aquesta mena d'entitats són del passat, la

majoria referides al temps dels pares o dels avis. Una entrevistada i el seu marit van donar-se de baixa del Casino Gerundense quan van deixar de fer-se els balls de cap d'any, cap allà els anys seixanta; a més, diu, el seu marit «no era home de casino». Una altra persona ens ha explicat una anècdota interessant sobre els moments en què el Casino de Girona va transformar-se per donar cabuda a gent nova; a parer seu, el punt d'inflexió va ser la Guerra Civil:

El meu pare, per exemple, va anar al Casino tota la vida. Me'n recordo un dia, el meu pare, que no feia res, a les dos en punt arribava a dinar, era... saps? (...) Un dia el vaig trobar per aquí l'acera, que venia en una hora desusada i jo dic: «Però papà, com és possible?, que et trobes malament?, què ha passat, que vinguis...?», diu: (...), això després de la guerra, (...) «Corren una mena de gent, pel Casino, que em sento tan savi entremig d'ells que hasta em foto fàstic a mi mateix, i mort de fàstic me ne'n vinc cap aquí», «bueno, bueno, molt bé». Perquè després ja va ser una altra mena de gent, la que va anar al Casino, després de la guerra, sí. (...) [Abans de la guerra] és que encara que tinguessin diners, no és que no gosessin, no hi volien anar perquè no eren del seu braç i no s'hi sentien còmodos, senzillament. (...) La guerra ho canvia tot, la guerra ho canvia tot. Gent que abans de la guerra no anaven al Casino, [no] hi posaven el peu; després de la guerra, un d'aquests que no hi posaven el peu va ser el president, imagina't tu!, tot va canviar, sí.

Un altre propietari també ens ha assenyalat que la guerra va produir un canvi important en les dues societats que hi havia hagut a la Jonquera, la Sala de Baix (de la qual havien format part els seus familiars) i la de Dalt:

A la Sala de Baix, pués hi participaven casi tots els propietaris i els grans propietaris i molts dels treballadors dels grans propietaris. I després hi havia la Societat. Que la Societat estava formada per dos, ara està formada per dos o tres, per la fusió de dos o tres societats. Però abans, en el segle passat, en l'època forta de l'anticlericalisme i de l'anarquisme i de totes aquestes coses, llavors totes tres estaven completament separades perquè n'hi havia una que era d'obriers normal, una altra que era una mica més, d'una classe diguem... els patrons de les fàbriques petites de suro, no les grosses sinó les petites, d'a-

quests que tenien dos o tres treballadors, i després hi havia la del... lo més foll de tot, que eren els... eren casi anarquistes, més ben dit eren anarquistes perquè tenien el lema: «Sense Déu i sense amo». O sigui, que aquesta era molt forta. Llavorens, aquestes es varen anar llimant i se n'ha format una casa de la Societat d'Unió Jonquerenca. Que és la que encara hi ha. I aquesta ja no és... ja no té cap caràcter polític ni cap lema ni res. (...) [Abans de la guerra] la de Baix representava les dretes i la de Dalt representava les esquerres. (...) La d'aquí baix eren els grans propietaris, els mitjans propietaris i obrers. Generalment obrers d'aquests propietaris. O sigui agrícoles i també de suro. (...) I després hi havien propietaris no tan grans, menestrals, molts menestrals, casi tots els menestrals d'aquí. (...) Acabada la guerra, aquí a la Jonquera, el casino de Baix va desaparèixer perquè els militars quan varen entrar el varen fer quartel. (...) La de Dalt va continuar, va continuar siguent el cafè, el lloc de reunió, el teatre, el cine... (...) [En la de Dalt es va barrejar la gent que abans havia estat en les dues entitats] Tothom hi va entrar perquè la de Dalt, com que es va fer Societat de Socorros Mutus, allavòrens com que la Seguretat Social no funcionava, tothom per tenir les medecines, per tenir aquestes coses de franc o més barates, tothom era de la Societat.

Les associacions d'afinitats polítiques i les entitats del règim franquista

Hem reunit en aquest apartat aquelles associacions que sense ser un partit polític representen l'agrupació de persones amb unes determinades afinitats polítiques. La relació dels propietaris amb les entitats vinculades amb el règim de Franco serà analitzada en el capítol següent, quan tractem sobre l'època franquista.

Un entrevistat, malgrat que no va fer la guerra, és membre de l'associació Terç de Montserrat, creada a partir del famós terç carlí que va combatre al costat de les tropes nacionals durant la Guerra Civil, amb la qual fa petites excursions:

[Durant la guerra] varen formar un terç de catalans, que en deien el Terç de Montserrat. (...) I és una associació que encara dura, perquè encara n'hi ha molts de vius i cada any van a Montserrat i fan coses, i allà a Còdol i a Belchite, tots aquells puestos.

Taula 15. Pertinença a associacions d'afinitats polítiques i entitats del règim franquista

	En són (càrrec directiu)	En van ser	En va ser el pare o algun antecessor	En va ser un germà
Societats d'afinitats polítiques				
Associació Terç de Montserrat	1			
Club Tradicionalista (Girona)			1	
Associació de Dones Conservadores de Girona		1		
Sindicat Democràtic d'Estudiants Universitaris de Barcelona		1		
Entitats del règim franquista				
Hermandades de Labradores y Ganaderos		4 (2)	4 (2)	
Secció Femenina				1 (1)

El pare d'una altra persona amb qui hem parlat havia estat del Club Tradicionalista de Girona, els membres del qual van ser molt perseguits al principi de la Guerra Civil; una filla d'aquest va ser vicepresidenta d'una Associació de Dones Conservadores que es va formar a Girona a finals del franquisme (després, com que havia tingut aquest càrrec, quan es va formar el partit Alianza Popular la varen anar a buscar perquè s'hi afiliés, i ho va fer, tot i que diu que no hi participa de manera activa). Finalment, en l'altre vessant ideològic, un entrevistat havia participat, en el darrer franquisme, en la lluita per la democràcia en el Sindicat Democràtic d'Estudiants Universitaris de Barcelona.

Les associacions econòmiques

Si algun tipus d'associació pot ser especialment significativa de la consciència de classe i de la cohesió d'un grup social aquest el constitueixen les associacions que articulen els esforços comuns

per a la constitució d'un *lobby* en defensa dels interessos econòmics que sustenten el pes econòmic, social i, eventualment, polític, del grup en qüestió. Històricament aquest paper, respecte dels grans propietaris rurals, el va tenir d'una forma molt preminent l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre. Més modernament, les associacions de propietaris forestals també s'han mostrat molt actives en la defensa dels interessos del subgrup de propietaris que basen el seu ingrés en l'explotació dels boscos. Analtzarem a continuació les vicissituds i la vitalitat actual d'aquestes associacions, així com el grau de participació dels propietaris entrevistats en altres entitats econòmiques com les cooperatives.

Taula 16. Pertinença a associacions econòmiques

	En són (càrrec directiu)	En van ser	En va ser el pare o algun antecessor	En va ser un germà
Associacions econòmiques				
IACSI	8 (1)	2	12	
Consorci Forestal de Catalunya	8 (2)	2	1	
Associació de propietaris de l'Alta Garrotxa	1 (1)			
Associació de propietaris de les Gavarres		1 (1)		
Grup de Defensa Forestal	3 (1)	1		
Sindicat Unió de Pagesos		1		
Sindicat JARC	2			
Junta de Regadiu del Baix Ter		1 (1)		
Comunitat de Regants del marge dret del riu Muga	1 (1)			
Associació Nacional de Criadors d'Ovelles	1 (1)			
Cooperativa Agrupació Cerealista Santa Maria de Camós	1 (1)			
Cooperativa agrícola de Banyoles	1 (1)	1		
Cooperativa agrària d'Olot	1			
Cooperativa de la Vall d'en Bas	1			
Cooperativa Fruits Secs Catalans	1			
Altres cooperatives (sense especificar)	1 (1)		1	

L'Institut Agrícola Català de Sant Isidre

L'Institut Agrícola Català de Sant Isidre (IACSI) és l'associació a la qual pertanyen o han pertangut més entrevistats i els seus pares i antecessors. Val a dir, també, que fins a cert punt és lògic que això sigui així, atès que de les associacions econòmiques relacionades amb la propietat rural és també la que té un caràcter més general i la que ha tingut una vida més llarga, ja que la seva fundació data de l'any 1851. La seva creació fou obra dels principals propietaris agraris residents a la ciutat de Barcelona, entre els quals es comptà una notable presència d'hisendats gironins que vivien a la ciutat comtal. Aquesta institució, que Montserrat Caminal ha qualificat com a *instrument* o *institució de classe*, tingué com a objectius, des dels seus orígens, la millora de l'agricultura i l'articulació d'un grup de pressió davant de la política econòmica de l'Estat, del projecte de Codi Civil de 1851 i també en defensa de la propietat, sobretot a partir de la revolució de 1868 i la difusió de les idees socialistes, contra les quals l'IACSI defensava el trinomi propietat privada, família i religió¹⁸⁷. Jordi Planas ha remarcat també, recentment, com, a partir dels anys vuitanta del segle XIX, arran de la crisi agrària que es va viure, amb les seves greus implicacions econòmiques i de conflictivitat social, els membres de l'IACSI van desplegar una estratègia de foment de l'associacionisme agrari, a través sobretot de la via cooperativista i del model interclassista, per mirar de controlar-lo i recuperar

187. Sobre l'IACSI vegeu Montserrat CAMINAL (1979) *L'Institut Agrícola Català de Sant Isidre, 1851-1901*, tesi doctoral inèdita, Universitat de Barcelona: Facultat de Geografia i Història, (1985) «L'Institut Agrícola Català de Sant Isidre en defensa de la propietat (1869-74)», *Perspectiva Social*, núm. 21, p. 41-55, i (1989) «La fundació de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre: els seus homes i les seves activitats (1851-1901)», *Recerques*, núm. 22, p. 117-135; IACSI (1977) *Institut Agrícola Català de Sant Isidre. Actos commemoratius del 125 aniversari, 1851-1976*, Barcelona: l'Institut; i Rosa CONGOST (1990) *Els propietaris i els altres...*, p. 237-265.

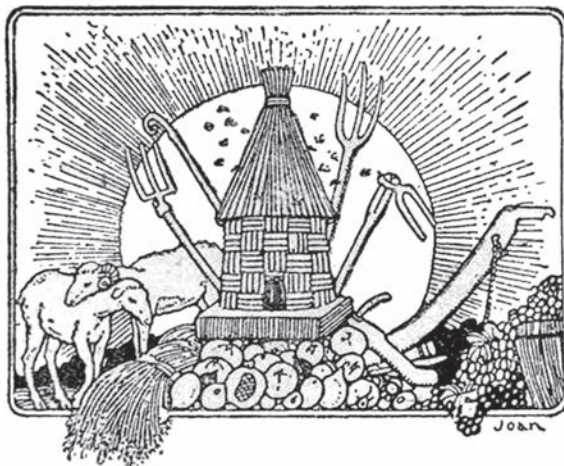
així el lideratge social que havien vist perillósament qüestionat. Aquesta estratègia va funcionar fins que l'augment de la conflictivitat al camp i el desenvolupament d'un model associatiu pagès autònom de la patronal agrària varen afavorir el replegament de l'IACSI cap a una posició de caire resistent, la qual s'expressà, sobretot, en la seva oposició a la Llei de contractes de conreu de la Segona República¹⁸⁸.

Què en queda, actualment, d'aquella antiga sociabilitat de classe articulada a través de l'IACSI? Resulta molt significatiu a aquest respecte que la majoria dels entrevistats que declaren ser socis de l'IACSI expliquin que en són per tradició familiar abans que per la utilitat de la institució¹⁸⁹. Un, per exemple, exposa:

Sempre hem estat afiliats, ja històricament a l'Institut Sant Isidre... Tinc revistes doncs de la postguerra, dic, d'antes de la Guerra...

188. Jordi PLANAS (2005) *L'IACSI i l'associacionisme agrari a Catalunya, 1890-1936*, Girona: CCG Edicions, Biblioteca d'Història Rural, en premsa.

189. Pel que fa a la utilitat de la institució, dels entrevistats que són o han estat socis de l'IACSI, només un ha assenyalat haver-ne estat soci no només per tradició (el seu pare també n'havia sigut), sinó també perquè «donaven algunes orientacions, alguns preus de la llenya del bosc i tot això»; malgrat tot, però, se'n va donar de baixa fa uns anys; i un altre assenjala que «en aquells moments, i ara també, hi ha moltes orientacions, tant tècniques, com pràctiques, com econòmiques... (...) El meu pare en un d'aquests butlletins hi té molt subratllat. Se'ls mirava. Lleis agrícoles, millores, maquinàries... Jo considero que sí, que han sigut una norma, que han sigut bibliografia especialitzada d'alguna manera, no?».

Anagrama de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre, principal organització de la patronal agrària catalana, creat el 1851.

o un altre:

Aquí, tradicionalment, doncs sempre s'ha sigut membre de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre.

També resulta significatiu el testimoni d'un dels principals promotors del Consorci Forestal de Catalunya, que afirma que el Consorci és *«l'associació professional més importanta a la que jo pertanyeix»*, a continuació de la qual cosa diu *«a l'IACSI el meu pare ja n'era soci, abans de la guerra, i jo he continuat seguint-ne soci»* i, així com s'esplaiava llargament sobre l'operativitat del Consorci o del Centre de la Propietat Forestal de Catalunya, ja no torna a esmentar l'IACSI en tota l'entrevista. Com ell mateix explica, els propietaris forestals que van voler defensar els seus interessos amb eficàcia es van veure en la necessitat d'unir-se i crear una nova associació, el Consorci Forestal de Catalunya. En el mateix sentit, un altre dels membres més actius del Consorci Forestal comenta gràficament:

[L'IACSI] ha tingut un patrimoni molt important..., un fet doncs, històric, un fet, bueno, de tradició. Perquè això que dic jo, havia tingut els meus més i els meus menys amb l'Institut, però segueixo doncs, com a membre de l'Institut, que segur que si no fos l'Institut m'hauria donat de baixa cinquanta vegades. Però vull dir, realment doncs, és una cosa... forma part una mica d'un lligam familiar. Vull dir, el meu tataravi o no sé què era de l'Institut, i havia sigut el representant, o el delegat potser en deien allavors, doncs, provincial i no sé què, per tant vol dir que són vincles una mica que s'acosten a ser familiars.

La família d'un entrevistat ha tingut en els darrers anys una relació molt estreta amb l'IACSI. Ell declara ser-ne, però *«per pura formalitat»*, i explica que se'n va fer precisament perquè li ho va demanar un altre membre de la família que hi tenia molta vinculació:

Com la meva germana va ser bibliotecària [de l' IACSI] em va fer firmar i sóc soci de l'IACSI, perquè era una junta on la meitat eren familiars. (...) Una junta que jo crec que estava, casi bé, organitzada familiarment. (...). Una junta en què el president era un cosí meu.

Quan aquest testimoni va assistir a l'acte de presentació de la reedició del llibre de Salvador Millet i Bel¹⁹⁰ en commemoració del 150 aniversari de l'IACSI, la seva percepció va ser que encara es notava entre els socis la consciència de grup («si encara es manté ho puc jutjar perquè després de l'última reunió en què vaig estar et diria que sí»), però que també era visible la voluntat de modernització dels propietaris agraris i l'obertura de l'entitat als que tenen indústries agrícoles:

Jo si vols l'altre dia es veia això, però amb una certa voluntat, si vols amb l'excusa del tipus de llibre que es presentava, d'adquirir una dimensió més moderna de cara al futur. És a dir, el futur no és ser propietari, sinó que és ser empresari agrícola, etcètera. Però em va fer gràcia perquè tot el rato va ser reivindicar una mica aquest esperit, i casi bé et diria idiosincràsia, que per molt que es parlés d'empresari agrícola, evidentment lo que estaves pensant era que qui ho feia era, més aviat, els propietaris. Em va explicar el meu germà que ara, com que l'IACSI s'ha obert, no hi ha tan sols els grans propietaris, sinó aquells que tenen indústria agrícola. Em va fer gràcia perquè vas a la presentació d'un llibre, però com que és el 150 aniversari surt la llista dels presidents de l'entitat. Mira-te-la. Hi ha deu que no tenen títol [nobiliari] de trenta-quatre. El marquès de Camps quatre vegades.

Les entrevistes també han posat de manifest com les transformacions en la forma de ser propietari han tingut un paper important en el distanciament d'alguns propietaris respecte de l'IACSI. A causa que fa de pagès i entre un 30% i un 40% de les terres que conrea són arrendades a altres i no pas de la seva propietat,

190. Salvador MILLET i BEL (2001) *Història de l'agricultura espanyola durant els segles XIX i XX*, Lleida: Pagès.

un entrevistat ens comenta que viu una contradicció a l'hora d'identificar-se bé amb l'IACSI o bé amb la Unió de Pagesos. En realitat no se sent del tot còmode en cap de les dues associacions. Com a hereu del seu patrimoni no es veu participant en una tractorada, si bé tampoc no està d'acord amb les visions més conservadores de l'Institut. Malgrat tot, però, és membre de la junta de l'IACSI i no és soci de la Unió de Pagesos. Significativament, tot i que algun altre entrevistat ha demostrat certes simpaties cap a la Unió de Pagesos¹⁹¹, només un declara haver-ne estat, i cap n'és en l'actualitat.

La nostra hipòtesi és que aquesta forma de ser de l'IACSI «*per tradició*» que han mostrat les entrevistes indica que avui dia és una herència esmoreïda del que havia sigut la pròpia institució i la mateixa classe dels hisendats en els seus temps d'esplendor. «*Hi estàvem per esma de tota la família, érem allò... anaves rebent el butlletí i jo no ho he trencat mai*», declara un testimoni. Que molts propietaris en segueixin essent, però, potser és senyal que també, ni que sigui per tradició, la consciència de classe segueix existint d'alguna manera entre els descendents dels hisendats del segle XIX i principis del segle XX.

Les associacions forestals. El Consorci Forestal de Catalunya

Entre els propietaris destaca especialment l'activisme del grup dels propietaris forestals. Tres entrevistats pertanyen actualment a grups de defensa forestal dels municipis on tenen boscos i un altre en va formar part fa un temps. Un presideix una associació

191. Un declara que mai s'ha afiliat a cap sindicat, si bé té simpatia per la Unió de Pagesos; però, tal com li passa a la persona que hem comentat anteriorment, com a propietari tampoc s'hi veu: «*No, no em vaig pas ficar. No, ni uns, els atres, ara si cas m'hagués de fer ara me'n faria de l'Unió de Pagesos. Però llavons, és clar, jo era, si era propietari i tal, doncs semblava que hagués sigut una mica contraproduent.*»

de propietaris de l'Alta Garrotxa i un altre havia estat president de l'Associació de propietaris de les Gavarres, integrada pels propietaris forestals de la zona i constituïda per defensar les seves finques davant la pressió de les urbanitzacions i per coordinar-se en la fixació del preu de venda dels productes forestals.

Per la seva importància i nombre d'associats (vuit entrevistats declaren ser-ne i dos més n'havien estat), destaca el pes del Consorci Forestal de Catalunya. Seguint amb la tradició d'auto-organització de la classe propietària catalana, l'any 1948 un grup de grans propietaris forestals de la comarca de la Selva es varen reunir per fundar el Consorci Forestal de Catalunya, creant-lo lliure de qualsevol lligam governamental i desafiant fins i tot la rígida legislació del règim franquista en matèria d'associacionisme. Un dels seus principals impulsors, explica:

Perquè a vegades inclús ens ho han demanat: «per què Consorci?». Doncs perquè allavorens va ser la paraula que va passar. Va passar aixís, una mica a trasantó. Va ser aprovat perquè no significava associació, ni cap sindicat, sinó que suposava algo... un consorci entre propietaris. No era en contra de la situació creada, de la situació oficial.

Un altre explica les motivacions que van portar a fundar-lo:

El Consorci, això es va fundar doncs, l'any quaranta-vuit o quaranta-set, i el meu pare pràcticament va ser el fundador. Perquè en aquell moment, doncs no hi havia cap tipus d'associació que defensés el bosc; vull dir, la vinya, no sé, el camp en general... però el bosc com a tal, doncs no, no hi havia cap mena d'associació que se'n cuidés d'una forma específica.

Posteriorment, als anys seixanta, un petit grup de propietaris forestals, altra vegada de la Selva (Emili Garolera, d'Arbúcies, Josep Maria de Ribot, de Sant Hilari i Miquel Massaneda, de Santa Coloma de Farners), el varen relançar perquè «el Consorci existia, però gairebé només existia per cobrar les quotes. Havia acabat a

poca cosa. I el vàrem reanimar i llavors el Consorci ha augmentat molt els socis, les activitats...». Aquest testimoni, que n'ha estat president, explica que els objectius del relançament de l'associació varen ser:

defensa dels nostros interessos, orientació en els que volien participar en aquesta associació, molt convenient de donar consells a aquells que ho necessitessin. Una associació com s'entén. Mira, orientació de preus, consells de silvicultura, reunions en vies d'obtenir millores en quant a l'administració...

Quant a la seva utilitat, un entrevistat assenyala també que el Consorci «*em servia per saber els preus de la fusta en el moment de vendre*» i un altre, que no només és del Consorci Forestal sinó també del Centre de la Propietat Forestal i d'una ADF, remarca que amb aquesta mena d'institucions «*al menos no et trobes sol (...), estàs recolzat, i si tens algun dubte o algo aixís, o un problema fort, doncs sempre val més estar en una associació que no pas anar a nivell personal*». El Consorci disposa d'un butlletí, d'una revista i d'una cooperativa de serveis i, a través de la seva plana web, informa als socis sobre qüestions com la compra de planter d'arbres, les al·legacions presentades per l'entitat a projectes de l'Administració, cursos de formació, noves línies de crèdit, etc¹⁹².

Però el Consorci no es dedica només a actuar com a grup de pressió en defensa dels interessos dels propietaris forestals davant de les diverses administracions, a assessorar o a organitzar activitats sobre qüestions tècniques (jurídiques, fiscals, de silvicultu-

192. El setembre de 2002, per exemple, el Consorci informava, a través de la seva plana web, sobre la possibilitat d'encarregar i comprar planter de diversos tipus d'arbres, les al·legacions fetes per l'associació al projecte del Pla Especial Guillerries-Savassona, sobre cursos de medi ambient, o respecte la línia de préstecs per al finançament de les residències-cases de pagès oberta per la Generalitat a través de l'Institut Català de Crèdit Agrari (<http://www.forestal.net/>, web consultada el 13/9/2002).

ra...), sinó que també propicia les relacions entre els propietaris forestals a partir d'activitats que són, en part, també de lleure, com els viatges d'estudi. Un propietari ens ha explicat que va tenir els primers contactes amb el Consorci arran del projecte de parc natural de les Gavarres, però que al final se'n va fer soci, precisament, per un fet tan casual com poder fer un viatge a Sibèria:

Els primers contactes, perquè llavors no era soci, va ser quan d'una manera totalment ingènua, amb bona voluntat, però amb falta de criteri... doncs es parlava de fer de les Gavarres un parc natural. (...) I d'aquí i d'allà al final em vaig fer soci del Consorci Forestal per una qüestió tan simple com que varen organitzar una excursió a Sibèria. Per anar allà havies de ser membre del Consorci. Llavors aquesta excursió a Sibèria tenia moltes ganes de fer-la. I des de llavors sóc soci d'això.

I un altre també comenta que viatja molt amb el Consorci:

Cada any, normalment, fem una sortida. Aquest any hem estat al Marroc, l'any passat vàrem estar a Polònia, aquest any vinent, si podem, anirem a Mèxic. En fi, cada any en fem... [viatgem] molt amb el Consorci Forestal de Catalunya... que s'organitza molt bé.

Respecte les relacions amb altres associacions o entitats properes, el Consorci és independent de l'IACSI («Tenim la pròpia independència i vaja, tant és aixís, doncs que el Consorci no s'ha ficat mai en cap cosa agrícola, sinó que purament és forestal») i l'any 1999 es va vincular amb la JARC (Joves Agricultors i Ramaders de Catalunya), sindicat al qual pertanyen també dos entrevistats. El Consorci va ser un dels impulsors de la creació, l'any 1990, del Centre de la Propietat Forestal de Catalunya seguint el model francès posat en marxa per Jospin. Sis propietaris entrevistats en són membres. Un testimoni, que n'era president en el moment de l'entrevista, i un altre entrevistat expliquen com van fer pressió perquè en la Llei forestal de Catalunya de l'any 1987 s'hi intro-

duís la figura del Centre de la Propietat Forestal («*històrica aspiració del Consorci*», figura en la plana web del mateix), com a organisme dependent de la Generalitat¹⁹³. La finalitat del centre és «*fer un pla d'ordenació dels boscos*». Els propietaris forestals, a partir de 25 hectàrees, poden encarregar un pla tècnic de gestió i millora forestal que ha de ser validat per enginyers i a partir del qual entren automàticament a formar part del Centre, que és qui fa la tutela de les seves finques. Una propietària que té un pla de gestió endegat comenta: «*Pel sol fet de tu demanar un pla d'aprofitament de la finca ja en passes a formar part, t'envien els butlletins, t'envien els actes que fan, tant culturals com fan sortides per visitar finques amb un aprofitament especial*». Un altre valora molt positivament la creació del centre:

És un esforç que ha fet l'Administració francesa, i en aquest cas també l'espanyola, per acostant-se més a les realitats del bosc. Aquests plans tècnics són interessants dintre de tot, perquè abans depeníem d'enginyers que estaven molt per damunt del que era la realitat, i ara amb aquests plans ens hi hem acostat una mica més. Sobretot amb la creació del Centre que porta a terme el vist-i-plau d'aquests plans tècnics, que som nosaltres mateixos, que som els mateixos propietaris».

Aquest darrer creu que el Centre ha servit també per millorar molt els contactes entre propietaris i enginyers, per aconseguir coses importants per als propietaris, com l'exempció de l'impost

193. Jaume Veray, que va ser diputat del Parlament de Catalunya pel PP entre 1984 i 1988 i va formar part de la comissió encarregada d'elaborar la Llei forestal de Catalunya, també ha explicat com va intervenir perquè sortís endavant la creació del Centre de la Propietat Forestal: «*des de finals del vuitanta-set es discutia la llei forestal, que jo vaig ser ponent de la Llei forestal de Catalunya, precisament si va sortir la llei que va sortir va ser perquè jo estava d'acord amb el Consorci i anava allà a totes perquè sortís el que deia el Consorci, perquè era la gent que sabia de què anava*». Tot i això, ell no és membre del Centre perquè creu que només surt a compte si es té una propietat forestal molt gran.

de successions per als qui tenen un pla tècnic de gestió, i que cada vegada el Centre té més pes com a representant dels propietaris davant de l'Administració. Però es queixa també que a Catalunya l'Administració ha estat massa intervencionista i preferiria que fos com a França, on els plans de gestió són més simples i els poden proposar els mateixos propietaris sense la intervenció d'un enginyer.

Les cooperatives

Des de la seva aparició a finals del segle XIX, en ple context de la crisi agrària finisecular, el cooperativisme agrari ha tingut a Catalunya, com a tota l'Europa occidental, un important paper a l'hora de facilitar l'acoblament de les explotacions agrícoles, especialment les de caràcter familiar, a una agricultura capitalista els canals de la qual s'han anat tornat cada vegada més complexos¹⁹⁴.

L'historiador Samuel Garrido constata que a Espanya, i a Catalunya, la majoria de cooperatives anteriors a la guerra civil van tenir una vida mitjana molt curta i atribueix aquest fet, en bona mesura, a la seva manca de capital degut, en part, a la poca participació que hi van tenir els grans propietaris. I és que aquests varen mantenir, en aquells temps, una actitud ambivalent res-

194. Sobre el cooperativisme espanyol abans de la Guerra Civil, vegeu Samuel GARRIDO (1996) *Treballar en comú. El cooperativisme agrari a Espanya (1900-1936)*, València: Edicions Alfons el Magnànim; una bona síntesi també a Samuel GARRIDO (2003) «La força de la cooperació. El cooperativisme agrari espanyol al començament del segle XX» dins *El sindicalisme agrari a Catalunya*, Girona: CCG Edicions, p.11-48. Específicament sobre el cooperativisme català, i des dels seus orígens fins pràcticament a l'actualitat, Andreu MAYAYO (1995) *De pagesos a ciutadans. Cent anys de sindicalisme i cooperativisme agraris a Catalunya, 1893-1994*, Catarroja-Barcelona: Afers. Per al període del primer terç del segle XX, cal afegir també, darrerament, l'aportació de Jordi PLANAS: *Cooperativisme i associacionisme agrari a Catalunya: els propietaris rurals i l'organització dels interessos agraris al primer terç del segle XX*, tesi doctoral, UAB, 2003.

pecte el cooperativisme de manera que no era rar que, com diu Garrido, si per una banda els interessava que es difonguessin i actuar-hi com a dirigents per criteris d'oportunitat social i política («sovint tenien interès a fomentar-les per motius antirevolucionaris, per raons de prestigi i perquè els ajudaven a captar vots en les eleccions»), per l'altra, com que els beneficis econòmics d'entrar en una cooperativa no els eren tan imprescindibles com als petits conreadors, adoptaven també sovint una actitud *free rider*, saltant-se en la pràctica la solidaritat col·lectiva que aquella imposava tot venent, per exemple, la seva producció a qui els semblava, cosa que afeblia i restava efectivitat econòmica a l'entitat¹⁹⁵. No va ser rar, tampoc, que les cooperatives de vegades topessin contra interessos forts a causa de la competència que amenaçaven de fer, com va passar en el cas de la Cooperativa Agrícola de Banyoles quan mossèn Dausà¹⁹⁶, el seu impulsor, va muntar una farinera i va haver d'enfrontar-se als empresaris fariners de zona.

Andreu Mayayo situa la participació dels grans propietaris agraris catalans en una via de cooperativisme reformista –diferent del cooperativisme revolucionari format per organitzacions de classe integrades per petits propietaris, arrendataris, parcers i jornalers– que, a més de certs avantatges de tipus econòmic, veia en el cooperativisme una fórmula per alleugerir la conflictivitat social al camp a través d'organitzacions interclassistes, sovint controlades per ells, i en les quals, també sovint, dominà un component paternalista d'inspiració catòlica. Malgrat tot, però, «caldria esperar l'empenta dels fills impregnats del nou alè patriòtic de la Lliga, la plaga del míldiu del 1915, la crisi de post-guerra i el suport decidit de la Mancomunitat, perquè els propietaris pugessin al carro del coo-

195. Samuel GARRIDO (2003) «La força de la cooperació...», p. 36-43.

196. Joan PUIGBERT i BUSQUETS (1993) «Sindicalisme agrari catòlic a Girona (1906-1920). L'exemple del sindicat de Banyoles», dins DD. AA., *Església i societat a la Girona contemporània*, Girona: Cercle d'Estudis Històrics i Socials, 133-148.

perativisme. I ho varen fer amb la recança d'haver perdut un món en què la seva autoritat era indiscutible i respectada»¹⁹⁷.

Si bé no comparteix la dicotomia entre els dos models de cooperativisme –reformista i revolucionari– de què parla Mayayo, Jordi Planas també ha remarcat com el foment del cooperativisme per part dels propietaris no només tenia un objectiu econòmic i de modernització de l'agricultura, sinó també social. Pretenia atraure els sectors pagesos –per als quals eren més vitals els serveis cooperatius que es poguessin oferir– cap a un model associatiu interclassista que els permetés recuperar un cert ascendent i lideratge en el món rural després que la crisi agrària l'hagués posat perillosament en qüestió¹⁹⁸.

Dintre del panorama català, les comarques gironines no han destacat mai pel volum de cooperatives, que han estat més concentrades a la comarques catalanes meridionals i de ponent, malgrat que hi hagi pogut haver alguna cooperativa important, com la Cooperativa de Fruites de Girona (COFRUGI). Set entrevistats són o han estat socis de cooperatives. Alguns d'ells han estat impulsors de la seva creació. Les cooperatives han tingut un paper important a l'hora de reunir esforços per a la compra d'alguns *inputs* com els adobs químics, han ajudat a la difusió d'algunes innovacions de caràcter biològic i a l'ús de la maquinària agrícola –ja sigui per via directa (comprant maquinària que poden fer servir els seus associats) com indirecta (facilitant crèdits per a la seva adquisició)–, en la transformació i comercialització d'alguns productes agropequaris, a més d'oferir assessorament en qüestions diverses. En el context d'una economia capitalista en la qual la inversió de capital necessària és cada vegada més important i la

197. Andreu MAYAYO (1995) *De pagesos a ciutadans...*, p. 81.

198. Jordi PLANAS (2003) *Cooperativisme i associacionisme agrari a Catalunya: els propietaris rurals i l'organització dels interessos agraris al primer terç del segle XX*, tesi doctoral, UAB.

competència en la transformació i la comercialització dels productes cada vegada més gran, mentre la renda agrària es manté en nivells molt baixos, és evident que totes aquestes funcions s'han anat tornant cada vegada més imprescindibles per a un nombre també progressivament més ampli de productors i/o de propietaris. Les cooperatives, a més, també han estat àmbit de relació entre els propietaris rurals.

Un informant, que va ser un dels promotors i el primer president de l'Agrupació Cerealista Santa Maria de Camós, fundada fa uns 20 o 25 anys, explica així les necessitats que va cobrir aquella cooperativa:

Aquí vam fer una agrupació de pagesos que encara actualment existeix. Era una agrupació, érem uns quants pagesos que ens vam agrupar. (...) Agrupació Cerealista Santa Maria de Camós, se'n deia. Consegüem uns abonos... Allavors vàrem anar comprant maquinària en comú i teníem maquinària en comú. Ens apuntàvem en una llista quan la necessitàvem, quan l'haviem fet servir, les hores que l'haviem fet servir, i al cap del mes passàvem comptes i cada u pagava el que tocava i aixís anava tirant. I encara ara hi ha alguna cosa, lo que passa que molta gent s'ha anat mecanitzant ell i això ha quedat menys. Però, d'aquesta agrupació també en va néixer el regadiu que vàrem fer. Tots els que érem socis d'aquesta Agrupació Cerealista vàrem formar el regadiu. (...) A dins l'Agrupació hi havia altres propietaris. Una vegada al mes ens reuníem per passar comptes i explicar lo que havíem de fer, lo que havia anat bé, lo que havia anat malament i proposar doncs, mira, si es comprava més maquinària o no.

Un altre també va ser promotor d'una cooperativa i creu que va servir per «fer baixar els preus que valien coses que llavors la cooperativa varen fer-ho baixar». I un tercer ha tingut sempre molta vinculació amb la Cooperativa Agrícola de Banyoles, de la junta de la qual va ser membre durant vuit anys, als anys setanta del segle passat. A través de la cooperativa comercialitza la seva producció i també compra alguns *inputs*:

I per comprar, a vegades venies gra, però també havies de comprar els adobs, clar vull dir, molta cosa amb la cooperativa, molt (...) hi estem vinculats, sí, sí, pels pinsos pels xais, els compro allà i ara mateix per la collita hi portes el gra, vull dir, molt vinculats.

De vegades les coses poden ser difícils fins i tot a dintre mateix de la cooperativa: un entrevistat s'ha queixat, per exemple, que havia de regatejar el preu amb l'empresa de fruits secs que representa la mateixa cooperativa a Girona:

Quan ho portava el meu avi i aixís, [la comercialització de la producció] sempre s'havia portat a través de tractants, tractants de gra o granaires, tractants de palla, tractants de farratge, i, de fet, segueixo igual, excepte les avellanes queestic en una cooperativa, però la cooperativa com que és de Reus, té com a representant Fritz Ravich, l'empresa Fritz Ravich és la representada aquí a Girona de la cooperativa aquesta Fruits Secs Catalans, de la que sóc soci, i de fet també és un tractant, perquè vas allí, el telefonos: «a veure que sóc soci d'allà, tinc avellanes, a quin preu m'ho compres», i en lloc d'agafar i dir el preu de la cooperativa, ell et diu un preu, «No, vull obtenir-ne 10 pessetes més», i també [riu]... O sigui, que estàs sempre regatejant més o menys. Però vaja, cada cop es regateja menos.

Andreu Mayayo observa a Catalunya, en els darrers anys, «l'esgotament d'un model de cooperativisme centenari» i la transició cap a un nou model cooperatiu que intenta respondre als nous reptes que planteja el camp a partir de noves vies, bàsicament, de la professionalització empresarial¹⁹⁹. És la mateixa tendència cap a la

199. «S'esgota el cooperativisme de concepció beneficopaternalista d'arrel catòlica. El cooperativisme que s'imposa té una concepció empresarial, és a dir, aquell que pretén ser competitiu i generador de beneficis. (...) S'exhaureix el concepte de cooperativa com a institució aglutinadora de tot el poble i, per contra, s'imposa la cooperativa com a empresa que es dedica fonamentalment a fer una activitat econòmica en benefici dels seus associats». També creu que és vital que aquest cooperativisme «asseguri una bona preparació en la gestió

qual hem vist que es veuen abocats, avui dia, els propietaris agraris més emprenedors.

Altres associacions econòmiques

Finalment, fem menció que hi ha entrevistats que s'han associat per ordenar o resoldre problemes concrets sobre l'aigua. Un d'ells ha estat durant disset anys president de la Comunitat de Regants del marge dret del riu Muga i un altre, cap a l'any 1975, va impulsar, juntament amb altres propietaris de la zona, la creació de la Junta de Regadiu del Baix Ter, que tenia per objectiu impedir que, per la pressió dels interessos turístics, continués la gran desviació d'aigües cap a la Costa Brava que ja estava afectant l'agricultura:

Sí, va tot a l'Estartit i se'n va cap a... i volien fer més [pous] per anar cap a Calonge i a última hora els varen parar els peus, i em van fer president d'aquesta junta i vàrem poder evitar-ho, eh?, i ho vàrem poder evitar.

Les associacions professionals

Deixem per acabar constància que, en l'actualitat, molts propietaris rurals són pèrits o enginyers agrícoles o bé exerceixen altres professions paral·lelament a la gestió del seu patrimoni, per la qual cosa participen en diverses associacions professionals²⁰⁰.

econòmica empresarial» als seus socis. Andreu MAYAYO (1995) *De pagesos a ciutadans...*, p. 192-196.

200. Vegeu l'aproximació general sobre el coneixement actual, encara bastant limitat, d'aquesta mena d'entitats a Catalunya i la reivindicació d'un major estudi de les mateixes que féu Joaquim M. Puigvert en el marc del Congrés Internacional

És probable que aquesta mena d'associacions hagi quedat infravalorada en les entrevistes perquè els entrevistats no hagin pensat en aquesta tipologia d'entitats a l'hora de respondre. Bona part de l'adscripció a aquestes associacions correspon a un enginyer agrònom especialista en sòls, a un professor de la Universitat de Barcelona que com a tal participa en diverses associacions universitàries, i a un diputat del PP entre els anys 1984 i 1988 que pertany a l'Associació d'Exdiputats del Parlament de Catalunya .

Taula 17. Pertinença a associacions professionals

	En són (càrrec directiu)	En van ser	En va ser el pare o algun antecessor	En va ser un germà
Associacions professionals				
Societat Espanyola de la Ciència del Sòl	1			
Institució Catalana d'Estudis Agraris	1			
Associació Nacional d'Enginyers Agrònoms	1			
Col·legi d'Enginyers Agrònoms de Girona	1 (1)			
Col·legi de Pèrits Agrícoles	1			
Associacions universitàries	1			
Associació d'Exdiputats del Parlament de Catal	1			

d'Història Local de Catalunya, que organitzà *L'Avenç*, l'any 2001, sobre el tema de la sociabilitat (Joaquim M. PUIGVERT (2003) «Sociabilitat a la Catalunya contemporània. Economia, professions i cultura», dins *Sociabilitat i àmbit local. Actes del VI Congrés Internacional d'Història Local de Catalunya*, Barcelona: L'Avenç, p. 157-167).

Recapitulant: cap a una desintegració de la consciència de classe

Hem fet un recorregut impressionista per les formes de sociabilitat informals i formals dels informants per mirar de copsar si la pèrdua de pes econòmic i social del propietaris agraris que ha tingut lloc al llarg del període analitzat ha repercutit en un afebliment de la consciència de classe i la cohesió del grup. Quan hem preguntat els entrevistats sobre aquesta qüestió ja hem vist que la resposta ha estat unànime en el sentit que, efectivament, ja no existeix avui dia aquella cohesió que havia existit antigament. Un testimoni, per exemple, comenta que abans:

Sobretot et reunia molt el Casino, els casinos reunien molt. I després a les famílies, quan en aquella època, fa no sé quants anys, que, és clar, com que anaves a les festes majors d'aquella casa, i les festes majors de l'altra, allà es coneixien, es parlaven, els parents, es casaven. La prova la tens que es casaven entre parents.

Avui, però, creu que això ja no és així i afirma que, si bé sap qui són altres famílies de propietaris, només es troben molt de tant en tant:

No, què va. (...) Sí, mira, els R., ens coneixem, com és normal. Després qui més? Amb els C., són uns altres propietaris. Amb la M.C. sí, d'aquí darrera. Però vull dir que no ens tractem, ens coneixem de tota la vida, en un moment determinat ens trobarem, o tal i qual, o direm: «trobem-se a dinar», i ens hem trobat a dinar quatre vegades (...) en tota la vida. Però ens coneixem de quatre o cinc famílies, però prou. També conec els V. de [nom del lloc], però no ens fem habitualment.

Un altre propietari tampoc no creu que avui dia hi hagi un cercle tan tancat de propietaris com antigament; ell mateix s'ha casat amb una metgessa i ja no amb una filla de propietaris. Tot i això reconeix que la major part dels seus amics són propietaris fores-

tals amb els quals l'uneixen unes mateixes inquietuds i unes problemàtiques específiques –no manté el mateix grau de contacte, diu, amb els propietaris agraris–, i recorda com els incendis de Montserrat de l'any 1986 o la Llei forestal de 1987 van fer que els propietaris forestals fessin pinya:

La major part dels meus amics formen part d'aquest grup, però és clar són amb la gent que ens veiem cada dia, que si dius a nivell de Consorci, doncs em veig amb aquest senyor, i amb aquest altre i (...) vull dir que dintre els meus amics, doncs clar, la gran majoria són propietaris forestals, la immensa majoria, i doncs tinc amics que ens portem, que tenen deu anys menos o quinze anys menos o potser més, o vint anys menos, i en tinc que tenen vint anys més i el mateix grau d'amistat, i si alguna cosa en comú tenim, doncs és això, ser propietaris de boscos, i trobant-se, més que ser propietaris, doncs trobant-se motivats doncs pel bosc.

Si les relacions informals entre els propietaris s'han afeblit notablement –el grau de relació a l'interior de la família extensa, el nivell de relació dintre del mateix grup social en el temps de lleure o en àmbits que antigament havien estat importants nuclis de sociabilitat, com el mercat–, també hem observat com, en l'àmbit de les relacions formals, s'ha produït igualment un notable distanciament de molts propietaris respecte d'algunes entitats que antigament havien tingut un fort contingut de classe: la Confraria de Sant Jordi, que ja no aconsegueix atraure molts propietaris que, si ho volguessin, podrien formar-ne part, i l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre, respecte del qual molts entrevistats ens han explicat que en són només per tradició de la família, però sense sentir-s'hi massa implicats. Les entitats forestals, com el Consorci Forestal de Catalunya o el Centre de la Propietat Forestal, potser han aconseguit articular d'una manera més ferma la cohesió dels propietaris forestals, tal com deia el testimoni que hem reproduït. També la via cooperativista, a més dels coneguts avantatges en la comercialització de la producció i l'ob-

tenció de certs *inputs*, sembla que s'ha demostrat operativa en algunes ocasions per articular grups de pressió (de propietaris rurals, per exemple, front a la pressió de les urbanitzacions o la manca d'aigua en alguns llocs).

En resum, sembla que hem trobat elements per afirmar que encara es conserva un cert grau d'autoreconeixement entre el grup dels grans propietaris, però que les relacions personals entre ells són avui dia molt més distants que en les generacions anteriors, llevat dels que es troben encara enquadrats en associacions actives. La consciència de classe sembla esmorteïda i la cohesió del grup sembla anar desintegrant-se progressivament, al mateix temps que els descendents dels antics rendistes passen també progressivament a reconèixer-se com a *empresaris agrícoles*, i algun fins i tot com a *pagès*, a causa dels canvis en la forma de gestionar les explotacions que els han anat imposat els importants reptes que han d'afrontar avui dia les explotacions agrícoles, ramaderes i forestals.

6.2. ESGLÉSIA, RELIGIÓ I HISENDATS (Joaquim Maria Puigvert)

Els testimonis orals investigats confirmen del tot l'estret lligam de les famílies de propietaris i hisendats amb l'Església catòlica, a més de palesar uns nivells de pràctica religiosa molt considerables. Amb tot, ens equivocariem de pensar que no s'han produït canvis a l'interior d'aquestes famílies pel que fa a les seves relacions amb l'Església o en les pràctiques religioses externes. En efecte, molts dels entrevistats diferencien de manera clara l'època dels seus besavis i avis, de la dels seus pares i la d'ells mateixos. Tot i que aquestes famílies no ha restat pas immunes als canvis experimentats a la resta de la societat catalana derivats del procés de secularització, el cert és que existeix un ampli consens

entre els propietaris a l'hora de posar de manifest que en un pas-sat més o menys allunyat les seves famílies havien mantingut estrets lligams amb l'Església, ja fos aportant fills segons a la ins-titució, contribuint econòmicament en les despeses parroquials, portant els seus fills a escoles religioses o mantenint considerables dosis de religiositat en l'àmbit domèstic.

6.2.1. «Molts, molts tius capellans, de la generació dels besa-vis». Nodrir l'Església de capellans²⁰¹

Com ja han destacat diversos historiadors i antropòlegs, una de les sortides tradicionals per als fadristerns de les famílies d'hisen-dats durant l'Antic Règim i fins a la Revolució Liberal fou la de l'Església, ja fos ocupant canongies, rectories o sengles beneficis simples, aquests darrers sovint sota patronatge de la mateixa família i amb clara voluntat d'abaratir els costos de reproducció familiar²⁰². Aquesta tendència queda del tot confirmada pels entrevistats. La major part d'ells tenen, en efecte, memòria d'ha-ver tingut un considerable nombre d'avantpassats eclesiàstics. Fins i tot alguns, en aquest aspecte, demostren una memòria his-tòrica molt reculada en el temps. Així, per exemple, Ramon Adroer recorda com ja en el segle XVII la catedral de Girona dis-posà d'un canonge sortit de la família Adroer de Viladasens: «Ah,

201. Entre cometes les paraules textuales d'una de les persones entrevistades.

202. Vegeu Ignasi TERRADAS (1984) *El món històric de les masies*, Barcelona: Curial; Llorenç FERRER (1987) *Pagesos, rabassaires i industrials a la Catalunya central (segles XVIII-XIX)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat; Josep M. MARQUÈS (1989) «Fundaciones de beneficios en el obispado de Gerona, s.XII-XVIII», *Anthologica Annuaria*, 36; Núria SALES (1988) «Església, masia i poble (segles XVI, XVII i XVIII)», *Revista de Catalunya*, núm.16, p. 62-72; Andrés BARRERA (1990) *Casa, herencia y familia en la Cataluña rural*, Barcelona: Alianza Editorial; Joaquim M. PUIGVERT (2001) *Església, territori i sociabilitat...*

sí, (afirma l'entrevistat quan se li pregunta sobre el tema), *el canonge Adroer, el 1635, em sembla que era que va fer la capella a la Catedral. La capella (...) que va el claustre i que ho posa encara: «Antoni Adroer de Viladasens, canonge de la Seu de Girona, 1635»...*²⁰³; Jaume Veray, al seu torn, també constata l'existència en el passat de «*quatre canonges de can Veray*»²⁰⁴; i Dalmau de Ciurana recorda, així mateix, com avantpassats seus havien estat eclesiàstics importants, com fou el cas del venerable Dalmau de Ciurana (1574-1637), frare predicador del convent de Sant Domènec de Girona i Mariana de Ciurana, abadessa, si bé no fa esment de l'existència de *ciuranes* canonges de la seu de Girona al segle XVII i començaments del XVIII, tal com han destacat els historiadors²⁰⁵. Potser val la pena destacar com s'ha conservat a l'interior d'aquesta famílies la memòria d'una passat estretament lligat a l'Església: el coneixement de la genealogia familiar, per una

203. Joan BUSQUETS (1994) *La Catalunya del barroc vista des de Girona. La crònica de Jeroni de Real (1626-1683)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 581, esmenta que en el segle XVII existieren a la seu gironina «*dos canonges Adroer, de la família de Viladasens: Antoni (+ 1625) i el seu nebot Miquel (+1695). Tots dos foren benemèrits per l'embelliment, les celebracions i les fundacions a la capella del claustre (de l'Esperança), on tenien la sepultura*».

204. Sobre les nissagues familiars al si del capítol de canonges de la catedral de Girona, a més del llibre de Joan Busquets citat a la nota anterior, vegeu Montserrat JIMÉNEZ (1999) *L'Església catalana sota la monarquia dels Borbons. La catedral de Girona en el segle XVIII*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

205. Sobre el Venerable Dalmau de Ciurana, vegeu la biografia hagiogràfica que es publicà a finals del segle XVII, poc després que la família obtingués el títol de cavaller: Narciso CAMOS (1690) *Compendio de la vida y costumbres del Venerable Fray Dalmacio Ciurana de la obediencia, hijo del convento de Predicadores de la ciudad de Gerona, 1891*; i també José M. COLL (1955) «El Venerable Fr. Dalmacio Ciurana, O.P. (1574-1637)», *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, X, p. 255-268; Joan BUSQUETS (*La Catalunya del barroc...*, p. 581) esmenta la presència a la seu gironina dels canonges Onofre de Ciurana (durant els anys 1610-1659) i de Joan de Ciurana, coadjutor de canonge (1676) i cabiscol major (1678), el qual el 1681 va renunciar a favor del seu germà Josep de Ciurana.

banda, i el fet de disposar de sengles biblioteques amb un percentatge molt important de llibres religiosos antics heretats de parents eclesiàstics, per l'altra, degueren contribuir no pas poc a mantenir i alimentar aquesta memòria: així, per exemple, segons un testimoni, a la biblioteca procedent de la seva casa pairal *«hi ha un seixanta, setanta per cent que són coses d'església»*. En alguns altres casos aquesta memòria també s'ha mantingut a través de tota mena testimonis materials i epigràfics que actuen de permanent recordatori presents en diversos temples, *«tots aquests [diu un informant en referència als seus avantpassats capellans] són enterrats a l'iglésia de... n'hi ha vàrios»*.

Però si per una banda queda clar a través dels entrevistats que en el passat les seves famílies havien nodrit l'Església de molts preveres, també resulta evident a través dels mateixos testimonis que a partir d'un determinat moment aquesta tendència va començar a disminuir. En efecte, gairebé tots afirmen que per trobar una quantitat considerable de parents eclesiàstics han de retrocedir força enrera, a la generació dels seus besavis. En aquest sentit hi ha qui afirma que per trobar oncles capellans *«hauríem d'anar bastant enradera em penso»*; un altre constata que en la seva família hi ha *«molts, molts tius capellans»*, però de la generació dels besavis. En realitat, molts pocs entrevistats diuen tenir oncles o germans rectors, en clar contrast amb la situació que es donava a la segona meitat del segle XVIII en què era força habitual entre els fills segons de la pagesia benestant catalana oposar a rectories, en general ben dotades econòmicament i prestigiades des d'un punt de vista social²⁰⁶.

Els testimonis orals analitzats semblen confirmar la tendència general que alguns historiadors han assenyalat, a saber, que la Revolució Liberal i les seves conseqüències sobre l'Església (abo-

206. Vegeu Joaquim M. PUIGVERT, *Església, territori i sociabilitat...* p. 70-74, on es donen molts exemples.

lició del delme, desamortitzacions...) varen contribuir, tard o d'hora, a un canvi o relleu sociològic en les bases humanes de l'Església secular, en la mesura que els rectors ja no es reclutarien entre els fills segons de la pagesia benestant (aquesta sortida ja no era tant atractiva socialment) o hisendada, sinó entre els sectors més menestrals i populars, ja fossin petits propietaris o masovers, que trobarien en la carrera *quasi-funcionarial* eclesiàstica, com en la de magisteri, una modesta via de promoció social, no endebades hi ha qui ha parlat dels seminaris i de les escoles normals del segle XIX i XX com la *universitat dels pobres*; en realitat, tal com ha destacat Josep M. Marquès, el nivell de vida dels rectors gironins en les tres primeres dècades del segle XX era prou modest i precari: «*l'estretor econòmica en què vivien els capellans era un problema latent, agreujat pel fet de ser socialment desconegut; la imatge del capellà com a senyor no es basava sobre les seves disponibilitats monetàries, sinó en el tipus d'activitats i en la relació amb els notables*»²⁰⁷. I tot sembla indicar que aquest procés coincideix amb un altre, a saber: la tendència dels fills segons mascles d'aquesta famílies (i a partir d'un determinat moment els mateixos hereus) a estudiar carreres universitàries que permetessin exercir una professió *liberal* (dret, farmàcia, medicina, veterinària...), tal com ja s'ha assenyalat en un altre indret d'aquest treball.

6.2.2. «Els jesuïtes estaven molt ficats en la pairal aquesta». Els propietaris i els ordes religiosos

I malgrat els canvis d'estratègia pel que fa a la *col·locació* dels fills, tanmateix, queda clara la tendència d'aquestes famílies a

207. Joaquim M. PUIGVERT, *Església, territori i sociabilitat...*, p. 229-230; Josep M. MARQUÈS (1993) «La diòcesi de Girona de 1906 a 1925», dins DD. AA., *Església i societat a la Girona contemporània*, Girona: Cercle d'Estudis Històrics i Socials, p. 83.

continuar mantenint estrets lligams amb l'Església; uns lligams que tenen una gran correspondència, però, amb la *nova* Església que sorgeix després de la Revolució Liberal i de la reorganització eclesiàstica experimentada arran del Concordat de 1851, especialment vigent en l'etapa de la restauració monàrquica (1875-1923) i la dictadura primoriverista (1923-1930); característiques de l'Església concordatària que no serien pas gaire diferents de les de l'etapa franquista (1939-1975)²⁰⁸. Durant tots aquests períodes l'Església tindria, a través dels seus ordes religiosos (vells o de nova fundació), un notable protagonisme en el camp escolar i educatiu, especialment en els nivells primari i secundari, i en alguns casos, en el nivell superior i universitari. Els entrevistats demostren que els seus avis, pares, germans i germanes, i ells mateixos, foren instruïts i educats en una variadíssima gamma d'escoles religioses (Collell, escolapis, maristes, jesuïtes, germans de la Doctrina Cristiana, salesians, dominiques, Jesús-Maria...). Així, per exemple, les ties àvies d'un informant havien anat al col·legi de les Franceses de Perpinyà; una entrevistada, al seu torn, constata que es va instruir a les monges dominiques «*fins molt gran, als 18 anys, una cosa aixís, però sense estudis superiors... anàvem fent cultura general, molt àmplia*»; hi ha qui va estar interna set anys al col·legi Jesús-Maria de Barcelona; o qui va estudiar als Jesuïtes de Sarrià de Barcelona. Altres confirmen com el seu pare i avi havien estudiat al col·legi de La Salle de Figueres, altrament conegut amb el nom dels Fossos: «*els meus avis, tots als Fossos a Figueres, i el meu pare també*». Un altre informant a més de precisar que estu-

208. Vegeu William J. CALLAHAN (1984) *Iglesia, poder y sociedad en España, 1750-1874*, Madrid: Nerea; J. CALLAHAN (2002) *La Iglesia católica en España (1875-2002)*, Barcelona: Crítica; Francís LANNON (1990) *Privilegio, persecución y profecía. La Iglesia Católica en España, 1875-1975*, Madrid: Alianza Editorial; Alfonso BOTTI (1992) *Nazionalcattolicesimo e Spagna nuova (1881-1975)*, Milano: Franco Angeli; Josep MASSOT (1973) *Aproximació a la història religiosa de la Catalunya contemporània*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

dià a La Salle de Girona durant la Segona República explica com per tal d'esquivar l'article 26 de la Constitució republicana que prohibia als ordes religiosos exercir la indústria, el comerç i l'ensenyament, el col·legi de La Salle s'havia reconvertit, com tantes altres escoles religioses de la mateixa època, en una societat anònima: *«l'any 1934 vaig anar a Girona i vaig anar al col·legi que no se'n deia de La Salle perquè llavors ja no hi havia era el temps de la República i se'n deia de la Instrucción Popular, societat anònima»*. Alguns entrevistats, així mateix, manifesten que, en alguns casos, l'entrada a una escola religiosa suposà el trasllat de la família (tota o parcialment) a la ciutat de Girona i l'abandó del mas com a única residència, posant de manifest que l'educació dels fills podia fomentar i induir a la urbanització dels propietaris rurals²⁰⁹. Així, per posar un exemple, una informant explica com el seu marit estudià a La Salle de Girona i les seves cunyades a les carmelites de la mateixa ciutat en temps de la Segona República, la qual cosa provocà que la seva sogra es traslladés a Girona amb els seus fills: *«com eren una família que estaven una mica bé, varen venir a viure, la mare i els cinc fills a aquí Girona i el pare feia córrer la finca, amb servei... allavorens cada dos mesos o tres mesos pujaven la mare i els fills allà dalt i l'estiu, tot l'estiu; Nadal, tot Nadal»*. Altres entrevistats confirmen que els seus avantpassats finançaren i fundaren escoles religioses: *«la generació anterior [afirma un testimoni] s'hi va dedicar molt en el poble i aquesta última sense fills més encara. Tant la senyora T. com en F. [el seu marit] van fer una fundació que era el col·legi de les Hermanes Carmelites que queda aquí darrera casa, que és nostre, l'immoble és nostre però el van cedir, el van construir de soca arrel, en paguem la contribució, i el van cedir a les germanes carmelites perquè donguessin*

209. Mònica Bosch ha plantejat, per al segle XIX (i en bona mesura aplicable al segle XX) com una de les motivacions, entre d'altres, que podia haver induït els hisendats i grans propietaris, a urbanitzar-se i abandonar els seus masos, eren les majors facilitats educatives que oferien per als seus fills les ciutats i grans viles (cf. Mònica BOSCH (1999) «La formació d'una classe dirigent...», p. 376-386).

ensenyament a les noies del poble»; la mateixa família havia fundat una escola parroquial a la mateixa població i una altra de carmelites a una altra vila propera. Tota aquesta munió de fundacions escolars era conseqüència de ser «molt religiosos, eren gent educada, no? Donya Teresa... va passar pel col·legi de les monges franceses, com la meva àvia i el seu marit, en Francisco, doncs era abogad, eren gent, doncs bueno cultes i molt motivats, molt religiosos». Aquestes fundacions escolars, tanmateix, no han estat les úniques que hem localitzat a través de la mostra d'entrevistats; així, un entrevistat ens ha informat que els seus avantpassats fundaren en una casa de la seva propietat una escola parroquial destinada als fills dels masovers: «El meu avantpassat va deixar un fonfo de cèntims al bisbat perquè hi hagués sempre capellà i que fos el mestre el capellà i que tinguessin sempre ensenyança religiosa. Pagada per en N.». Una altra informant manifesta com la seva àvia (que havia enviat el seu pare a estudiar als maristes de Girona), després de la Guerra Civil, prestaria diners als maristes per ajudar a finançar les obres del nou col·legi al passeig de Sant Joan de Barcelona, en l'antic convent neogòtic de les Saleses, molt malmès per la violència anticlerical de la Guerra Civil: «els maristes van fer un col·legi que jo vaig anar amb la meva àvia a cobrar-ho (el préstec), però és clar, no me'n recordo si era cap al passeig de Sant Joan, una cosa dels maristes, que la meva àvia els hi va deixar diners i tot per fer-ho, si ja dic, jo era joveneta i li van tornar, no sé si tot o una part, això ja no ho sé, jo sé que amb la meva àvia em vaig presentar a Barcelona que ella va anar a cobrar el que ella havia deixat en aquests padres». Però els lligams d'aquestes famílies amb els ordes religiosos no s'esgotarien pas en el camp escolar, com ho posen de manifest alguns dels entrevistats quan esmenten que els ordes mendicants empraven les seves cases pairals, abans i després de la Guerra Civil, com a centre (on s'allotjarien a voltes) des d'on organitzar la capta de caritats i almoines a favor de l'orde. Així, hi ha qui ens diu «que aquestes cases normalment eren molt hospitalàries. Perquè eren grans i ja hi havia molta gent i lo que sigui, i mira, a vega-

des passaven frares mendicants i es quedaven a dormir a n'aquí»; o un altre informant en la mateixa direcció constata «quan venien a captar (els frares carmelites, caputxins, franciscans i dominics; i les monges butinyanes, germanetes dels pobres, caputxines), a recaptar oli o el blat o els ous o lo que sigui, paraven aquí a casa i des d'aquí feien tota la rodalia, i aquí tenien parada i fonda tants dies que volien». En definitiva, els grans masos eren freqüentats per frares i monges: «perquè a casa han vingut [conclou un informant] sempre molts frares i monges, però sobretot els frares, els franciscans de la Bisbal venien per anar a veure les aigües de la Font Picant, s'estaven els istius aquí, quan feien excursions els novicis...». Una informant recorda, així mateix, com el seu avi (que va veure «afluixar molt les propietats per la gran afició amb els carlins» i tenia tres germans capellans i cinc germanes monges), es referia a les captives dels frares amb to irònic: «el meu, pobre senyor, deia, la meva mare m'ho explicava: "monges, frares i pardals, guardeu-se'n, que són tres enemics capitals", perquè els pardals es menjaven el gra». En qualsevol cas, de la presència de frares captaires en els masos i grans cases de pagès la prosa incisiva de Josep Pla, de l'Empordanet estant, també en donà referències que evidencien un costum en regressió a finals dels anys quaranta i incís dels cinquanta, si no fos per l'abundància d'hermanites que en prenien el relleu: «Les hermanites es mouen molt en aquest moment (...) en aquest sentit, el llec tenia raó: els ordes mendicants són avui essencialment femenins. El llec antic, d'ase i senalla, ja no es troba avui pels camins i les carreteres. Aquells vells pidolaires coneixien perfectament l'ofici i l'arribaven a detallar amb una absoluta perfecció: coneixien admirablement totes les cases, els masos i les sales del país»²¹⁰.

Alguns altres testimonis demostren unes relacions força estretes amb els jesuïtes, un dels ordes més ben connectats tradicionalment amb les classes benestants: «els jesuïtes estaven molt ficats

210. Josep PLA (1952) *El pagès i el seu món*, Barcelona: Edicions Destino, 1978, p. 43-44 .

en la pairal aquesta de Sants», afirma un testimoni en referència a la casa pairal dels seus avis materns a Sants, després de concretar que el seu avi matern havia estudiat a l'Institut Químic de Sarrià (IQS, fundat el 1916), que tenien com a conseller espiritual el pare Joan Creixell i Iglesias (1867-1951), i que cediren, abans de 1939, una part de la casa pairal de Sants per fer una escola de cultura per a obrers gestionada pels jesuïtes. Altres tres entrevistats (dos homes i una dona) també afirmen que ells o familiars seus havien estudiat a l'IQS; en un d'aquests casos es dona la circumstància que a més de ser ella alumna de l'IQS, el seu pare n'havia estat professor i director. Els lligams amb els jesuïtes també eren de caràcter familiar, en la mesura que alguns d'ells hi tenien parents dins l'orde: hi ha qui ens diu que un seu oncle, després d'haver-se llicenciat com a advocat a Barcelona, «va decidir deixar la seva carrera d'advocat i es va fer jesuïta»; altres afirmen que un cosí de la seva mare era jesuïta o que un seu oncle era jesuïta «però que era llicenciat en dret i en filosofia i lletres». En definitiva, la mostra confirma, manllevant mots a Josep M. Marquès, que «la influència dels jesuïtes a Girona era molt gran, perquè s'exercia prop de les persones més influents de l'àmbit catòlic»²¹¹.

En qualsevol cas tots aquests exemples mostren com molts ordes religiosos des de finals del segle XIX i començaments del segle XX (que havien, recordem-ho, d'autofinançar-se perquè el

211. Josep M. MARQUÈS, «La diòcesi de Girona de 1906...», p. 93. El mateix autor, després d'observar els cognoms dels joves membres de les congregacions marianes vinculades als jesuïtes de Girona el 1916 (llegits en el *Catálogo de las congregaciones marianas canónicamente erigidas para los jóvenes en la Iglesia del Sagrado Corazón de Jesús...*, Girona, 1916), afirma que «els seus cognoms són un indicatiu inequívoc de la seva procedència elitista» (nota 50, p.90). Per entendre el sistema educatiu dels jesuïtes (i les seves connexions socials) dels anys quaranta i cinquanta del segle XX a Catalunya, resulta imprescindible Francisco J. CARMONA (1994) *La Compañía de Jesús y el liderazgo católico en la Barcelona de los cuarenta*, Granada, Universidad de Granada.

pressupost públic de *culto y clero* no preveia cap partida destinada a ells) mantingueren estrets lligams no únicament amb la burgesia industrial i professional, sinó també amb la classe propietària catalana, entre tots els quals es reclutaria el major gruix del seu alumnat i les seves principals fonts de finançament²¹². La mostra d'entrevistats, així doncs, confirma allò que han destacat els historiadors i sociòlegs estudiosos de l'Església i de la religió a l'Espanya i Catalunya contemporànies, a saber: «*la cuestión escolar* –afirma Juan J. Linz– *adquirió una intensidad especial a causa del papel dominante de las órdenes religiosas desde fines del siglo XIX en la enseñanza media, debido en parte al poco apoyo que el Estado prestaba a la enseñanza oficial y en parte a la conciencia de status entre las clases altas y medias. El sistema educativo de la Iglesia no está vinculado a la estructura parroquial y las órdenes crearon escuelas separadas para las clases privilegiadas y para los pobres, o unas se dedicaban a educar a unos y otras a otros. El carácter clasista se convirtió en una de las mayores fuentes de resentimiento. En otros países católicos, la Iglesia probablemente no tenía un papel tan central en la educación de las clases altas y medias, y el sector público era de gran calidad y se expandió rápidamente. En España, consideraciones económicas tuvieron un importante papel: la crisis presupuestaria del Estado y la relativa debilidad económica de la Iglesia frente a las órdenes y su dependencia financiera de una clientela burguesa*»²¹³.

212. Vegeu Ana YETANO (1988) *La enseñanza religiosa en la España de la Restauración (1900-1920)*, Barcelona: Anthropos; i de la mateixa autora (1982) «Congregaciones religiosas. Orígenes rurales y actuación urbana en el marco de la configuración de la Cataluña y el Euskadi contemporáneos», dins *I Coloquio vasco-catalán de Historia*, Sitges; Manuel de PUELLES, «Secularización y enseñanza en España (1874-1917)», dins J.L. GARCÍA DELGADO (ed.), *España entre dos siglos (1875-1931). Continuidad y cambio*, Madrid: Siglo XXI, p. 191-212.

213. Juan J. LINZ (1993) «Religión y política en España», dins Rafael DÍAZ-SALAZAR; Salvador GINER (eds.), *Religión y sociedad en España*, Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas, p. 35-36.

6.2.3. «Cada dia al vespre abans de sopar era de rigor resar el rosari». La religiositat domèstica

La major part dels entrevistats afirmen que els seus avis i pares mantenien uns nivells externs de pràctica religiosa molt elevats, i que assistien de manera especial a la missa dominical i resaven cada dia el rosari a casa; i, com diu un informant dels seus pares, complien «*per Pasqua que s'exigia*», en referència al manament eclesiàstic de combregar per Pasqua, molt revitalitzat en els primers anys del franquisme. Missa setmanal i rosari diari, doncs, eren unes pràctiques quasi universals i la benedicció de taula, un ritual domèstic no tan estès. En aquesta direcció, es disposa de tota una sèrie de testimonis:

[els nivells de pràctica religiosa] *eren molt elevats, sí, i tant!, ui ja ho crec que sí... i aquí a la sala, amb la capelleta, cada dia al vespre abans de sopar era de rigor resar el rosari, i això de petit també ho he viscut.*

Es resava el rosari cada dia, es beneïa la taula, a l'hora de començar el dinar es deïa l'àngelus i això, bueno, coses però tampoc maniàtics de missa diària, ni molt menys, no tot això no. Eren practicants, a missa cada diumenge, a casa es deïa el rosari cada dia.

I testimonis com aquests, amb lleugeres variants, en podríem donar tants com pràcticament persones entrevistades. La pràctica del rosari i la devoció a la Verge del Roser era tan arrelada que, en alguns casos, els entrevistats destaquen la presència a la sala principal de la casa d'una marededéu del Roser d'un cert valor artístic que en algun cas es conserva en el domicili familiar a Girona: «*que és una de les coses velles que hi havia a la casa de... i m'ho vaig endur, no quan m'ho vaig vendre sinó abans ja l'havia tret perquè quan anessin allà no me la valoressin*». En qualsevol cas, resulta evident que a la major part de les famílies dels entrevistats, el res del rosari (que, recordem-ho, varen promoure els dominics a partir

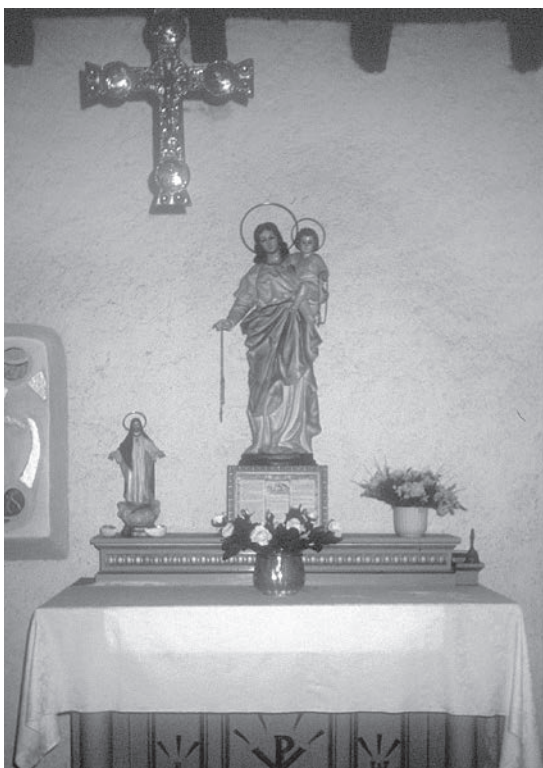
de la segona meitat del segle XVI des dels seus convents i mitjançant la fundació de confraries arreu de la geografia catalana), era una vella i renovada pràctica (tal vegada arran dels processos de *recatolització* de la segona meitat del segle XIX), potser la més representativa i emblemàtica d'una religiositat, diguem-ne domèstica i casolana²¹⁴; religiositat domèstica que no es limitava, tanmateix, al nucli familiar estricte, format pels avis, pares i fills, sinó també als criats, criades i mossos. Així, per posar un bon exemple, quan se li formulà a un informant la pregunta de si a l'època dels seus pares resaven el rosari «*tota la família junta*», la resposta fou «*tots, tots els obrers i minyones sentats*». Més endavant valdrà la pena analitzar amb més detall el fet de com, en realitat, els afers relacionats amb la religió i la moral anaven més enllà de l'estricta nucli familiar i afectaven tots aquells subordinats que en depenien, ja fos el personal de servei (criades), els mossos i jornalers o, a voltes, fins i tot els masovers.

6.2.4. Les capelles de mas

Alguns entrevistats afirmen que a les seves cases pairals existeix o havia existit capella pròpia (en general edificada en els segles XVII, XVIII o XIX en èpoques de prosperitat domèstica), amb el privilegi concedit pel bisbe de dir-hi missa. Disposar de capella en el propi mas era, en el passat, un dels signes més externs i visibles i més efectius de representació simbòlica del

214. Sobre la difusió de la devoció i les confraries del Roser en el context de la contareforma a Catalunya, vegeu Joaquim M. PUIGVERT, *Església, territori i sociabilitat...*, p. 169-187. Per comprovar les característiques de la devoció rosariana a finals del segle XIX i començaments del XX a Catalunya són imprescindibles els treballs etnogràfics de Valeri SERRA i BOLDÚ (1925) *Llibre d'or del rosari a Catalunya. Història. Etnologia. Folklore. Arqueologia. Imatgeria. Bibliografia*, Barcelona; Valeri SERRA i BOLDÚ (1917) *Llibre popular del Rosari. Folklore del Roser*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1988.

poder econòmic i social assolit per una família pagesa benestant o hisendada. No és cap casualitat, doncs, que gairebé sempre hi hagi correspondència entre les famílies que gaudien de capella pròpia amb aquelles que disposaven d'altres signes inequívocs d'ascens social com eren els títols de cavaller, ciutadania honrada o de familiar de la Inquisició, no endebades, les autoritats diocesanes exigien als que sol·licitaven poder erigir una capella en el seu mas que presentessin a la cúria diocesana lletres de noblesa o certificat que vivien *a guisa de noble*. Tot i les concessions que els bisbes realitzaren a favor dels avantpassats dels actuals propietaris de la regió gironina amb l'objecte que construïssin capelles en els seus masos, aquests, al mateix temps, també vetllaren (no pas sense conflictivitat, a voltes) per tal que aquestes capelles privades no anessin en detriment dels drets de parroquialitat que pertanyien a les esglésies parroquials (baptisme, administració del viàtic, sepultura, toc de campanes...) ²¹⁵. Amb tot, aquesta munió de capelles de mas eren un dels signes més ostensibles propis i privatis del grup

Capella dedicada a la Mare de Déu del Roser, a l'interior de Can Calderó Vell (Riudellots de la Selva).

215. Sobre els orígens i funcionalitat d'aquestes capelles en els segles XVII i XVIII, vegeu Joaquim M. PUIGVERT, *Església, territori i sociabilitat...*, p. 43-48. Per a l'ús d'aquestes capelles de mas al llarg del segle XX és imprescindible la consulta d'Andrés BARRERA (1990) *Casa, herencia y familia en la Cataluña rural*, Madrid: Alianza, p. 231-233.

social dels grans propietaris. I les respostes d'alguns entrevistats ens mostren que l'assistència a les misses que se celebraven en aquestes capelles s'estenia no únicament a la família estricta sinó també als mossos, criats, criades, masovers i veïns, de manera que el seu radi abraçava sovint tot un veïnat, al qual possiblement la capella contribuïa a articular i identificar. Hi ha qui ho diu de manera prou gràfica: quan *«hi havien més cases de masovers i tot això cada diumenge si solia dir missa a capella del P. [nom del mas]»*; més endavant, només s'hi celebrarien dues misses a l'any, en els mesos d'octubre i maig, que era el mínim que s'exigia per tal de conservar el dret de ser capella pública. Una altra informant quan esmenta l'existència d'un oratori a la propietat afirma *«a l'època aquella s'utilitzava, jo no l'he vist utilitzar mai. Ara en aquella època sí perquè com que la casa pairal de J. té 4 masos al voltant petits però tot forma una unitat, la gent del veïnat i la gent que no era del veïnat, que el veïnat queda una mica apartat del poble, doncs la gent anaven a missa allà»*. A voltes, per tal de possibilitar l'assistència de masovers a les misses dominicals de les capelles de mas calia recórrer a petites argücies formals: *«Llavors, els diumenges... els masovers venien... devíem tenir una concessió que tan sols fent un àpat a la casa la missa els hi servia pel precepte dominical. Llavors venien els masovers d'aquí dels voltants de la casa i acabada la missa se'ls hi donava una mica d'esmorzar. I així aquella missa servia pel precepte dominical»*. Els testimonis que fan referència a l'ús de les capelles es refereixen, en general, a l'època dels seus avis i pares. Algun entrevistat palesa, així mateix, que la coneixença i amistat de les famílies amb molts capellans facilitava l'ús de les capelles de mas, ni que fos durant el període de l'estiu: *«a la casa hi havia capella i havia missa (a l'estiu) cada dia»,* que deia, *«sempre un capellà amic de la família... hi ha dos o tres (capellans) que venien a passar diferents períodes perquè eren amics de la família. O parents! Hi havia un cosí de la meva mare que era jesuïta; un altre amic de família; un capellà italià conegut de quan la meva mare va estar durant la guerra a Itàlia i que venien sempre... pues passen quinze dies... exacte»*. Tots els entrevistats, tanmateix, constaten

que a l'actualitat les capelles pràcticament s'han deixat d'usar de manera regular i que en tot cas s'empren de manera molt excepcional, ja sigui en ocasió d'algun casament o per celebrar-hi una missa d'aniversari pels difunts de la família. Aquest és el cas d'una informant quan constata com a vegades es reuneix tota la família i fan dir una missa en record dels avantpassats: *«Ara, dissabte vinent vénen els meus cosins i germans tots fills de pares d'aquí la pairal i farem una missa (a la capella), per als passats de la família»*; un exemple que posa en evidència com la pràctica de les trobades festives familiars (que han servit, tal com ja hem vist, per reforçar la noció de tronc comú i de família extensa) podien tenir una clara dimensió religiosa. En qualsevol cas, algun entrevistat ha recordat implícitament com els aires renovadors del Concili Vaticà II han provocat algunes reticències per part dels rectors a l'hora de fer ús de les capelles familiars per a segons quina mena d'actes: *«una vegada [diu un testimoni] se'm va ocórrer, demanar-ho a n'un capellà si podríem batejar els nanos aquí (a la capella) i em va dir: "home, poguer, poguer, poguer", diu, goita, diu, "però goita, el bateig, entès com una cosa que és incorporar una persona amb una comunitat, si lo primer que fas ja és tancar-te a casa, ja perd la...". Dic: sí, tens tota la raó. Ja no en vam parlar més»*. Un exemple ben gràfic de com el procés d'igualació social i de pèrdua progressiva de consciència de classe i de grup social específic entre els propietaris, del qual ja se n'ha parlat llargament, ha posat en entre-dit i en crisi, com no podia ser d'una altra manera, les capelles de mas que havien estat en temps pretèrits un dels més vells (i més preuats) signes privatius de distinció social en el món rural.

6.2.5. «Se'ls hi feia una educació». Els deures socials i religiosos dels propietaris vers els masovers

Uns quants entrevistats han manifestat com en el passat ells o els seus pares i avis havien imposat a l'hora d'establir les condi-

cions contractuals amb els seus masovers, la condició d'anar a missa. A un entrevistat, quan se li preguntà si posava als masovers la condició de fer un determinat tipus de conreu, respongué: «*No. No, de condició, miri només en vaig posar amb uns, que havien d'anar a missa cada diumenge, perquè m'havien dit que no hi anaven*»; un altre diu que el seu avi, de tendència carlina i que donà una educació religiosa als seus fills «*molt rígida*», feia constar en els contractes que signava amb els masovers «*l'obligació que tenien d'anar a missa*»; condicions que ens recorden com un dels pactes que el 1927 imposava en document privat imprès Josep M. Pascual, propietari de Vilobí d'Onyar, a l'hora d'arrendar una peça de terra era prohibir l'arrendatari «*el trabajar en los dias festivos y el blasfemar*»²¹⁶. Com hem d'interpretar que en la contractació agrària de naturalesa bàsicament econòmica constin obligacions de tipus religiós i moral d'aquesta mena? Són aquests exemples, ens podem formular en una segona pregunta, casos aïllats i individuals, o responen a una pràctica social fomentada des de temps enrere per l'Església i finalment interioritzada per alguns representants de la classe propietària que la posaven a la pràctica en llurs heretats? Més aviat ens decantem a favor de la segona possibilitat per tota una sèrie de raons que evidencien com l'Església a Catalunya, especialment d'ençà de la contrareforma, empraria la pagesia de mas com un instrument per enquadrar parroquialment i religiosament aquells segments de la població rural més propensa a la mobilitat geogràfica (i per, tant, de més difícil control per part dels rectors), com serien els masovers, criats, criades, mossos i jornalers²¹⁷. En efecte, si llegim textos d'època de naturalesa prou variada es

216. Vegeu Joaquim M. PUIGVERT (1994) *La parròquia rural a Catalunya (bisbat de Girona, segles XVIII-XIX)*, Universitat de Barcelona: Tesi doctoral microfotada, vol. III, apèndix documental, doc. núm.3.

217. Vegeu Joaquim M. PUIGVERT, *La parròquia rural...*, vol. I, p. 224-230 . Si no s'indica res al contrari, totes les informacions procedeixen d'aquest treball, on es poden localitzar les citacions que es fan.

poden observar els esforços esmerçats en aquesta direcció. Vegem-ne alguns exemples: a) les constitucions tarraconenses que es llegien per Nadal, Pasqua, l'Ascensió i la Mare de Déu d'Agost a totes les esglésies al llarg dels segles XVII, XVIII, XIX i XX, fins al Concili Vaticà II, recordaven que era obligació dels pares i dels amos ensenyar o fer ensenyar als seus fills i criats les oracions bàsiques i els manaments; b) els catecismes com ara la *Font mística* (1704) de Francesc Baucells o els *Diálogos de la doctrina christiana* (1710) de Francesc Orriols, molt reeditats al llarg dels segles XVIII i XIX, explicitaven també l'obligació dels pares, amos i mestres a ensenyar la doctrina cristiana als seus subordinats; c) en els tractats d'agricultura, com ara el del pagès anònim del Priorat de finals del segle XVIII, on es recomanava als amos que a l'hora de triar masover «s'a de saber si és tan bon cristià y que no sie renegat de dir males paraules», al qual s'ha de recomanar, al mateix temps, faci «fer passar lo rosari a la família»²¹⁸; i d) en els llibres destinats a orientar els rectors com el *Método para gobernar una parroquia* (1798) es recomanava, al seu torn, als rectors que insistissin als propietaris «que vayan con tiento en la lección de los trabajadores que quieran tomar» en temps de la sega i la batuda o a l'hora de contractar mossos i criades, per tal que els escollits siguin «temerosos de Dios». En definitiva, des de feia molt de temps, si més no d'ençà de la contrareforma, l'Església, com ho avala una extensa literatura i tractadística de l'agricultura cristiana, havia insistit, per dir-ho en paraules d'Elide Casali, en què els treballadors del camp i els masovers (o els *mezzadri* de la Romagna estudiada per Casali) havien de ser educats des d'un punt de vista religiós pels caps de casa, que havien d'actuar de veritables *pater familias*, no únicament vers els seus fills biològics sinó vers tots els seus subordinats o domèstics, fossin mossos, jornalers, criades o masovers; de manera que els

218. Isabel JUNCOSA (ed.) (1998) *Tractat d'agricultura. Manuscrit anònim de Porrera, segle XVIII*, Reus: Centre d'Estudis Comarcal Josep Iglésies, p. 116-118.

propietaris havien de respondre davant de les autoritats polítiques i religioses del comportament de tots ells, simplificant extraordinàriament les tasques de control²¹⁹. És des d'aquests paràmetres que cal entendre els testimonis orals abans al·ludits en la mesura que són les darreres escriptorialles d'uns hàbits i comportaments abans possiblement més estesos entre la classe propietària. Avui ens poden semblar com un xic marginals o excepcionals. Però no és evident que en el passat ho fossin, malgrat que no n'hagi quedat pràcticament cap rastre documental en la contractació agrària. Les obligacions dels propietaris vers els masovers no únicament feien referència a vetllar per la seva religiositat sinó també per la seva educació general (en especial la dels fills dels masovers), en el cas de tractar-se d'un propietari de perfil paternalista. Seria el cas d'aquells propietaris que fundaren una escola per als fills dels masovers o del pare d'un dels entrevistats, que segons les paraules d'aquest darrer, tenia un cert «*sentit social de la propietat*» que l'induïa a pagar els estudis als fills dels masovers que veia més capacitats: «*sempre que hi havia masovers o majordoms o encarregats que tenien fills que podien despuntar o algo així els hi pagava els estudis, per tant, els portava a Barcelona, vivien a casa*»; a canvi «*ajudaven a feines de la casa però molt poc*». El servei domèstic (minyones, xofer, cuineres...) que tenien els pares de l'entrevistat a Barcelona es reclutava entre els fills i filles de les seves masoveries; es tractava d'un «*servei vingut de dins del patrimoni, que per tant no era molt costós en el sentit que se suposava que se'ls hi feia una educació*».

219. Elide CASALI (1985) «Sacra agricultura e cristiana mezzadria. Controriforma e cultura contadina in Romagna», *Estudis d'Història Agrària*, 5. Plantejaments similars, amb especial èmfasi a rastrejar orientacions moralitzadores en els llibres de memòries, a Xavier TORRES (2000) *Els llibres de família de pagès. Memòries de pagès, memòries de mas (segles XVI-XVIII)*, Girona: CCG Edicions, p. 59-61 i 74-81.

6.2.6. «Tots els propietaris tenien banc propi».

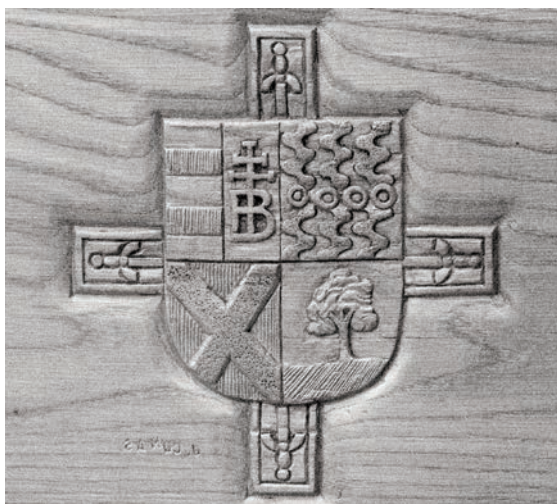
La participació en la vida parroquial

La frase que encapçala aquest subapartat reflecteix molt bé el resultat de la cerca oral en la mesura que pràcticament tots els propietaris entrevistats recorden que en temps dels seus avis i, fins i tot, dels seus pares, les seves famílies disposaven en lloc preferent de banc propi a l'església parroquial, un altre dels signes de distinció social de què gaudien els hisendats. Un testimoni recollit deixa constància tant de la generalització dels bancs familiars a les esglésies, com de la seva progressiva desaparició:

Sí, bueno, no és que tinguéssim banc propi nosaltres, és que tothom tenia el seu banc. És a dir, cada família tenia el seu banc. I nosaltres en teníem dos: teníem el dels homes, que era el primer d'entrant, el primer, enfront el presbiteri. I les senyores en tenien un altre a l'altre costat bastant a darrera (...). I després, doncs bueno, va venir [que] aquells bancs eren molt vells, molt antics, molt antiquats, i la gent anava posant bancs nous, i només quedaven quasi els nostres de vells, antiquats i ronyosos, i al final els vam tenir que canviar, també. I després, bueno, ja els nous no s'hi va posar noms ni d'allonsis i al final, ja vull dir, que tothom s'assenta allà on li convé i allà on li sembla i aquesta història s'ha acabat.

Pel que fa la progressiva desaparició dels bancs familiars en els temples, resulten de gran interès els comentaris d'un informant que exposa que, si bé a la parroquial encara avui la seva família disposa de banc en un lloc preferent, la realitat és que no els el respecten, cosa impensable fa uns anys quan l'església s'omplia dels seus masovers: «fins ara tots eren masovers; però ara són gent desconeguda».

Però la presència de les famílies propietàries a les esglésies parroquials anava molt més enllà de la col·locació privilegiada dels seus bancs (i sovint també de les seves sepultures) a l'interior

Escut familiar gravat en un banc de la capella conventual de la catedral de Girona.

dels temples, talment com si es tractés de petits teatres, on es representava la diferenciació social a l'interior de cada parròquia²²⁰. En efecte, alguns testimonis posen en evidència que les seves famílies havien destacat en fer una sèrie de donacions, a tall de mecenatge, a favor de les esglésies parroquials, contribuint a finançar despeses extraordinàries; despeses que, en el context de la postguerra, cal pensar que sovintejaren després de la destrucció massiva i generalitzada dels temples i del seu mobiliari durant la Guerra Civil (1936-1939). Així hi ha qui explica, per exemple, com el seu pare en els anys quaranta i cinquanta ajudava a pagar nous retaules, campanes i tota mena d'obres a les parròquies on hi havia masos de la seva propietat. En alguns casos, com el del Noguer de Segueró, la pràctica de contribuir a les despeses extraordinàries, era, en realitat, una vella tradició, sens dubte provocada per un parell de fets, a saber: per una banda, la condició que tenia la família Noguer fins el 1837 de delmadors universals de la parròquia de Segueró; i per l'altra, el fet que a diferència d'altres famílies que s'havien ennoblit, la del Noguer, ni en el segle XVIII ni en el XIX abandonà el seu mas (o més aviat el seu palauet en plena Garrotxa). El testimoni de 1854 del rector de Segueró és prou explícit en aquesta direcció, quan afirma que el culte conti-

220. Vegeu Joaquim M. PUIGVERT *Església, territori i sociabilitat...*, p. 145-148 («El temple com a 'teatre polític'»), on es donen exemples de la conflictivitat entorn de les qüestions cerimonials i de precedència.

nuava mantenint un cert esplendor gràcies a les contribucions de la família Noguer (que relacionava al fet que es mantinguessin residents a la parròquia): «*si sufragarán en lo sucesivo (conclou) depende de vivir en esta parroquia los herederos de la familia de Noguer*»²²¹. En qualsevol cas és evident que la memòria oral dels hereus dels Noguer («*nosaltres érem els primers que ajudàvem*») confirma i registra la trajectòria de mecenatge vers la parròquia que mantingueren els seus avantpassats i que s'ha de relacionar, així mateix, amb les velles pràctiques caritatives (documentades per a finals del segle XVIII), de les quals n'ha restat com a testimoni un edifici destinat a acollir els pobres passavolants, o educatives (com seria l'escola fundada per aquesta família, de la qual ja hem parlat). Tot aquest feix de funcions i pràctiques paternalistes desenvolupades des del Noguer estant, degueren reforçar el poder i ascendent social de la família, de manera especial entre els seus masovers²²².

Finalment, només cal afegir que a més de les contribucions econòmiques dirigides a sufragar el culte i el manteniment de les esglésies, les famílies entrevistades posen en evidència que algunes d'elles també participaren directament en la gestió de les obrieres parroquials.

Mònica Bosch i Joaquim Maria Puigvert

221. Joaquim M. PUIGVERT *Església, territori i sociabilitat...*, p. 223-224. Exemples de mecenatge de la classe propietària de finals del segle XIX procedents de les visites pastorals vigatanes a Joaquim M. PUIGVERT (2003) «Les visites pastorals en el pas de l'Antic Règim a la societat liberal: continuïtats i canvis», dins: Joaquim M. PUIGVERT (ed.) *Les visites pastorals. Dels orígens medievals a l'època contemporània*, Girona: CCG Edicions, p. 176-179.

222. Joaquim M. PUIGVERT *Església, territori i sociabilitat...*, p.188-194.

7. De senyor a ciutadà. Intermediació i actituds polítiques dels propietaris agrícoles del camp gironí²²³

Després d'una llarga travessa del desert, la història política ha estat revisitada en les recents investigacions historiogràfiques, encara que ho ha estat sota uns enfocaments diametralment diferents²²⁴, en els quals han primat, més que la descripció minuciosa i gratuïta dels fets polítics oficials –de resultats pírrics i insubstancials–, l'anàlisi del poder en tots els seus aspectes. Efectivament, lluny del reduccionisme de tall positivista que havia caracteritzat la història política, els temes d'interès s'han concentrat en la recerca, entre d'altres, de les fonts del poder –ja siguin polítiques, econòmiques o socials–, els seus mecanismes de socialització i d'accés a les institucions, la seva capacitat d'actuar d'agent d'intermediació política, l'habilitat per generar un discurs polític específic –que en el món rural català s'expressà mitjançant les formulacions pairalistes– o la seva capacitat de reproducció social²²⁵.

Des d'aquestes premisses, i a partir dels resultats oferts per la font oral utilitzada –sempre fragmentària i incompleta–, s'abondarà en aquest apartat l'estudi de les actituds polítiques i les estratègies de poder de la gran propietat agrària del camp gironí.

223. Agraïm a Jordi Font els comentaris crítics a la primera versió del capítol, tot i que la responsabilitat del que s'hi sosté correspon només als autors.

224. Jaume SUAU (1991) «Metodología y fuentes para el estudio de las élites en España (1834-1936)», a *Noticario de Historia Agraria*, 2, p. 211-216.

225. Jaume SUAU (1992), «Qui mana? Com? Per què? Estudi de les relacions de poder en les col·lectivitats rurals», a *Plecs d'Història Local*, 39, p. 35(593) - 37(595), *L'Avenç*, 160.

Caldrà prestar especial atenció a la funció política que desenvolupa el bloc dominant –l'elit– en el context rural com a agent d'intermediació entre la comunitat pagesa i les instàncies provincials i estatals de poder, amb «l'estratègia específica [d'] extreure de l'Estat el màxim de recursos possibles, ja siguin econòmics o de quotes de poder»²²⁶. Òbviament, aquest ús del poder s'articula a partir «d'un consens que expressaria unes relacions socials de domini, de caràcter clientelar»²²⁷, que porta a un dels grans temes d'estudi, el caciquisme, així com l'expressió social del poder simbòlic que se'n deriva, una forma de dominació social que s'allarga, moltes vegades, fins a l'actualitat. La construcció de xarxes clientelars, no només dins el grup de poder hegemònic, sinó, principalment, en els àmbits rurals de relació econòmica –els masovers i jornalers– acaba de dibuixar l'univers polític d'un grup que, com veurem, va ser incapaç de reproduir aquest sistema d'exercici del poder sota les noves condicions històriques imposades, primer per l'adveniment de la Segona República i, més tard, per la instauració d'un règim polític feixista²²⁸, el franquisme.

Malgrat que la posició dirigent de la classe hisendada gironina començà a evidenciar signes de retrocés polític a partir de les acaballes del segle XIX i el primer terç del segle XX –a causa, bàsicament, de les conseqüències de la crisi agrària finisecular²²⁹, de la

226. Xavier MARCET (1995) «Formes i mecanismes de continuïtat del poder en l'espai local (I)», a *Formes i relacions del poder local a l'època contemporània. Actes del II Congrés Internacional d'Història Local de Catalunya*, Barcelona: L'Avenç, p. 91.

227. Gemma RUBÍ CASALS (1995) «Formes i mecanismes de continuïtat del poder en l'espai local (III)», a *Formes i relacions...*, p. 105.

228. Per al caràcter feixista del franquisme, vegeu Martí MARÍN (2000) *Els ajuntaments franquistes a Catalunya*, Lleida: Pagès editors, p. 28-42.

229. Jordi PLANAS MARESMA (1998) «Les cambres agrícoles i l'intent de recomposició del món rural tradicional», a *Estudis d'Història Agrària*, 12, Vic: Eumo, p. 109-127 i especialment p. 109-115; Llorenç FERRER ALÒS (1997) «La crisi del pairalisme», a Borja de RIQUER (dir.) *Història, política, societat i cultura dels Països Catalans*, vol. 8, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, p. 122-123.

progressiva introducció de les relacions de producció capitalistes al camp²³⁰ i de les transformacions en l'àmbit polític com, per exemple, la introducció del sufragi universal masculí el 1891–, encara era el bloc de poder hegemònic dotat de consens intern. Aquest panorama es modificaria substancialment i, fins i tot sobtadament, a partir de 1931, moment en què es precipitarà un procés històric –no pas conjuntural– de decadència política que, sota el règim franquista, s'esmorteirà però no s'aturarà. Per tant, s'imposa resseguir aquestes transformacions en l'exercici del poder dels grans propietaris agrícoles i forestals i, de fet, l'estudi s'haurà de completar amb l'anàlisi d'aquests moments que incidiren en una tendència de canvi de llarg abast –Segona República i Guerra Civil, d'una banda, i dictadura franquista, de l'altra– que, encara, no ha acabat.

7.1. «EL SENYORET ERA EL SENYORET». ELITS AGRÀRIES I PODER POLÍTIC (Josep Maria Barris Ruset)

A mitjan segle XIX, pel cap baix, el grup dels grans propietaris agraris gironins representava plenament l'elit política –en controlar bona part de les institucions locals i provincials, a més de desenvolupar una intensa activitat d'intermediació davant el cada cop més consolidat Estat liberal–, econòmica –pel seu domini del mercat de la terra i dels drets de propietat²³¹, a més de la seva capacitat d'extracció de rendes del treball agrícola– i social –en manifestar actituds i pautes de relació socials i matrimonials que tendien a diferenciar-los de la resta de població rural.

Però, qui formava aquesta elit política? Existia una coherència

230. Ramon GARRABOU, Jordi PLANAS, Enric SAGUER (2001) *Un capitalisme impos-sible?...*

231. Rosa CONGOST (1990) *Els propietaris i els altres...*, sobretot p. 33-52 i 189-192.

ideològica interna en el grup dels hisendats –que, evidentment, podia coadjuvar a reforçar la cohesió interna del col·lectiu– o, contràriament, cohabitaven diverses tradicions polítiques? És obvi que aquesta elit política es definia, bàsicament, per una acusada cohesió interna, en la qual, de ben segur, hi tenia un paper fonamental l'actitud política col·lectiva. El testimoni dels entrevistats és aclaparador en aquest sentit: pràcticament totes les tradicions polítiques resseguides manifesten provenir d'un bloc conservador, per bé que extens i divers. Fins i tot, el cas d'una família del Pla de l'Estany, que clarament representa la tradició més progressista i republicana des del segle XIX i al llarg del XX, no deixa de ser una tradició d'orde o, millor dit, moderada, allunyada de qualsevol vel·leïtat revolucionària o rupturista. En aquest sentit, el col·lectiu de grans propietaris gironins demostra una forta cohesió i identitat de grup.

Tanmateix, una anàlisi més afinada de les respostes dels entrevistats²³² permet identificar els matisos, a vegades importants, de les tradicions polítiques d'aquesta elit agrària. Dinou entrevistats (el 53% de la mostra) afirmen provenir d'una tradició conservadora, mentre que set (el 19%) assignarien una tradició liberal, sovint tenyida de tendències monàrquiques, a la seva família. Tanmateix, el concepte «liberal» –recordem-ho, una classificació autodefinida pels mateixos entrevistats– remet, en molts casos, a una simple diferenciació política familiar respecte d'un bloc ideològic i polític molt significatiu, el carlisme, com sembla desprendre's, per exemple, de la declaració d'un entrevistat: *«no ho érem pas gota de carlins, era molt liberal el meu avi»*. En conseqüència, és possible trobar famílies conservadores que es qualifiquen de liberals al costat d'altres nissagues que, realment, pertanyien a aquesta facció de la burgesia catalana.

232. És a dir, del que els entrevistats diuen. Alguns seran del tot precisos i d'altres cauran en contradiccions.

D'altra banda, mereix un esment especial el cas de les famílies que diuen tenir una tradició o, almenys, uns antecedents carlins significatius, que arriben a assolir el 28% (deu recurrències) dels casos estudiats²³³. Es tracta d'un grup polític que cal valorar, més enllà de la seva importància quantitativa, pel seu alt grau de compromís, en general, amb la causa carlina²³⁴. La mateixa memòria

233. Encara que es pot resseguir la presència d'elements carlins –més o menys esparsos– en el si de moltes altres famílies propietàries.

234. La bibliografia sobre el carlisme és extensa i diversa. Sense ànim d'exhaustivitat i amb la pretensió d'oferir una visió plural de la historiografia sobre el tema, hom pot consignar els treballs primerencs de Ramon GRABOLOSEA (1971) *Carlins i liberals: la darrera guerra carlina a Catalunya*, Barcelona: Aedos, i de Josep Carles CLEMENTE (1977) *Historia del carlismo contemporáneo: 1935-1972*, Barcelona: Grijalbo. Des de la dècada de 1990, hi ha hagut un creixement espectacular de la producció històrica referida al carlisme, sobretot a partir dels treballs de Jordi Canal: Jordi CANAL i MORELL (1994) *El Carlisme català dins l'Espanya de la restauració, 1875-1900*, tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona: Departament d'Història Moderna i Contemporànea; Jordi CANAL i MORELL (1998) *El carlisme català dins l'Espanya de la restauració: un assaig de modernització política (1888-1900)* Vic: Eumo; Jordi CANAL i MORELL (2000) *El Carlismo: dos siglos de contrarrevolución en España*, Madrid, Alianza; altres aportacions de Canal, en forma d'articles són: Jordi CANAL i MORELL (1993) «Sociabilidades políticas en la España de la restauración: el carlismo y los círculos tradicionalistas (1888-1900)», *Historia Social*, 15, p. 29-48; Jordi CANAL i MORELL (1994) «Republicanos y carlistas contra el Estado: violencia política en la España finisecular», *Ayer*, 13, p. 57-84 i, en col·laboració, Jordi CANAL i MORELL i Eduardo GONZÁLEZ CALLEJA (1992) «No era la ocasión propicia...: la conspiración carlista de fin de siglo en un memorial a Don Carlos», *Hispania: revista española de historia*, vol. LIII/181. Tanmateix, d'altres autors s'han acostat al tema del carlisme des de diferents posicions: Ignasi TERRADAS i SABORIT (1987) *El Cavaller de Vidrà: de l'ordre i el desordre conservadors a la muntanya catalana*, Barcelona: Abadia de Montserrat; Josep Carles CLEMENTE (1990) *El Carlismo: historia de una disidencia social: 1833-1976*, Barcelona: Ariel; Julio ARÓSTEGUI [et al.] (1993) *El Carlismo: sis estudis fonamentals*, Barcelona: L'Avenç i Societat Catalana d'Estudis Històrics; Jesús MILLÁN [ed.] (2000) «Carlismo y contrarrevolución en la España contemporánea», *Ayer*, 38, 296 p.; Lluís Ferran TOLEDANO GONZÁLEZ (2001) *Entre el sermó i el trabuc. El carlisme català contra la revolució setembrina: 1868-1872*, Lleida: Pagès Editors. Cal esmentar, finalment, el dossier sobre el carlisme publicat el 1991 per la revista *L'Avenç*, 154, que incloïa els següents treballs: Jesús MILLÁN, «Contrarrevolució i mobilització a

i la identificació dels familiars que en foren seguidors n'és un bon indicatiu. Alguns entrevistats recorden l'estreta vinculació amb el moviment carlista, que, algunes vegades, posà en entredit el patrimoni familiar. És el cas de l'avi, originari de la Plana de Vic, d'una de les entrevistades:

Sí, sí, sí, el meu avi [era] carlí, molt carlí, tan carlí que se'n va fer amb la meitat de la hisenda que tenia, de patrocinar els carlins. I, bueno, doncs allavors va afluir molt les propietats del P. [nom del patrimoni], per la gran afició amb els carlins...

Una demostració de la pervivència de la força d'atracció d'aquest corrent polític és que algun testimoni encara es defineix com a carlí. Ara bé, més enllà de la constatació superficial que el grup de grans propietaris agraris gironins pertanyen a un bloc conservador ampli i heterogeni, no és vàlid intentar una classificació rígida de les actituds polítiques d'aquesta elit agrària. El representant d'una família que hom podria situar dins la tradició liberal, ofereix un exemple eloqüent de la variabilitat política que podia presentar la família, que, en darrera instància, no era més que una estratègia –ben operativa i útil– de supervivència política, potser no conscient, però tampoc casual: «*també [hi] havia aquella estratègia de no posar totes les pomes al mateix cistell*». Un hisendat altempordanès sembla indicar la mateixa línia quan reconeix que les posicions ideològiques familiars varien des del PP fins als comunistes, passant pels socialistes o ERC. En darrera instància, apareix un grup social capaç d'aïllar clarament els conceptes «poder» i «política». La política s'entén, doncs, com un

l'Espanya contemporània»; Pere ANGUERA, «El primer carlisme a Catalunya»; Lluís Ferran TOLEDANO GONZÁLEZ, «La contrarevolució carlista a Espanya, 1868-1876»; Jordi CANAL i MORELL, «El carlisme a la Restauració (1875-1923)»; Martin BLINKHORN, «Tradicionalisme, populisme i socialisme: la causa carlista, 1931-1981».

instrument més en la consecució del poder i esdevé, així, un aspecte la funcionalitat del qual radica en la capacitat de controlar les fonts del poder i de garantir la seva reproducció social en el si familiar. La casuística és enorme i variada. La família Ros, posicionada tradicionalment en els rengles conservadors, destaca, precisament, per un avantpassat, Antoni Ros de Olano, que sobresortí en els rengles liberals. Un altre exemple el forneix Miquel Coll i Caritg, besavi d'un testimoni –que s'adscriu a una família conservadora–, que se significà obertament durant la Tercera Guerra Carlina, cosa que no fou un inconvenient per retrobar-lo en el període restauracionista en rengles del conservadorisme dinàstic²³⁵. Una darrera il·lustració d'aquesta variabilitat política o, si es vol, de les dificultats per adscriure monolíticament una família sencera a unes determinades posicions polítiques, procedeix del relat de dos dels nostres testimonis. Quan parla de la filiació carlina de la seva família, un informador garrotxí reconeix que *«eren carlins, sí. Però, és clar, també hi havia que no ho eren»*. Un cas similar l'exposa una propietària del Gironès, que deixa entreveure els posicionaments carlistes d'una branca familiar, mentre que una altra línia familiar, la paterna, l'adscriu a una tradició política conservadora, cosa que no fou un inconvenient, al seu torn, perquè el seu pare milités en les files tradicionalistes. És a dir, podem trobar casos de famílies i, fins i tot de persones, amb una variada gamma de posicionaments ideològics, fenomen que relativitza molt qualsevol intent d'adscripció política familiar tancada.

Ara bé, és imprescindible traslladar l'anàlisi –per tal d'obtenir uns resultats concrets i operatius– més enllà de les tradicions polítiques familiars i provar d'aïllar l'adscripció política real d'aquest

235. Josep M. BARRIS Ruset, Lluís BUSCATÓ SOMOZA (1998) «Notes sobre un patrimoni agrícola altempordanès. Els Coll de Roses (segles XVII-XX)», a *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 31, p. 320-328.

grup de propietaris rurals. Així, cal cercar al voltant de quina tendència política conservadora projectà els seus interessos la gran propietat agrària gironina. A partir de la primera dècada del segle XX, i dins aquesta línia política conservadora en la qual s'inscriu el grup dels grans propietaris agraris gironins, hom detecta una significativa presència de la Lliga Regionalista²³⁶, un partit que aglutinà al seu voltant una bona part de la classe hisendada i que fou el defensor dels interessos de classe. No és gens menyspreable que, almenys, onze entrevistats afirmen que la seva família, o algun dels seus membres, en fossin seguidors o partidaris. Sis testimonis esmenten que els seus pares foren de la Lliga, mentre que uns altres tres –per una simple qüestió generacional– recorden que ho foren els seus avis, tant se val si paterns o materns. Una propietària gironina, per la seva part, diu que la seva mare havia estat de la Lliga. Una altra propietària, resident a la zona de les Guillerries, no sap amb certitud si el seu sogre havia pertangut a la Lliga, encara que les relacions polítiques familiars –amb Carreras i Artau i Francesc Cambó– i la subscripció a *La Veu de Catalunya* –l'òrgan de premsa de la Lliga– semblen avalar aquesta possibilitat; un cas semblant al d'una família del Pla de l'Estany, els membres de la qual reconeixen que la seva família era moderadament catalanista («Sí, com tothom») i llegien habitualment *La Veu de Catalunya*.

Els indicis de la relació entre el grup de propietaris rurals gironins amb la Lliga no s'esgota aquí. Són més nombrosos. Francesc Cambó²³⁷ és un referent polític ineludible per a molts propietaris.

236. Per a una visió de la Lliga, Isidre MOLAS (1972) *Lliga Catalana*, Barcelona: Edicions 62; Modest SABATÉ (1969) *Història de la Lliga*, Barcelona: Bruguera; i Borja de RIQUER (1977) *Lliga Regionalista: la burgesia catalana i el nacionalisme (1898-1904)*, Barcelona: Edicions 62.

237. Sobre la figura de Francesc Cambó, Borja de RIQUER (1996) *L'últim Cambó (1936-1947). La dreta catalanista davant la guerra civil i el franquisme*, Vic: Eumo; Jordi CASASSAS (1988) «Francesc Cambó: el discurs polític del regeneracionisme català»,

Així, un testimoni destaca com una tia seva estava emparentada amb Francesc Cambó, un fet que li permeté tenir-hi relació; un altre entrevistat, per la seva part, conserva la correspondència del seu avi amb Cambó, un polític, d'altra banda, amb un ascendent remarcable en el grup d'entrevistats, algun dels quals, com un propietari forestal, emfasitza com el seu pare «era d'en Cambó» o, com un informador de la Garrotxa, que identifica plenament catalanisme i Cambó: «Érem catalanistes a casa meva. I d'en Cambó».

Menció especial mereix el cas de Ramon d'Abadal i Calderó²³⁸, avi d'un testimoni i personatge clau en la política catalana del primer terç del segle XX, atès que va presidir l'Assemblea de Parlamentaris de 1917 i «va ser diputat i, bueno, a la darrera època ja era, diguem, el president de la Lliga i en Cambó era el secretari general. Però una mica en temps de la República, la divisió de tasques era que ell estava al Parlament català i en Cambó es dedicava, més aviat, al Parlament de Madrid». La pertinença a la Lliga també possibilita que els pares del nostre entrevistat i de Rafael Ribó²³⁹, parent polític de l'informant, es coneguessin i tinguessin una relació d'amistat que, indubtablement, ho ha estat també d'intermediació política.

No és difícil trobar a les entrevistes –com hem vist– referències diverses a l'existència de postures properes al catalanisme de caire conservador, a vegades en una identificació sinonímica

a Albert BALCELLS (curador) *El pensament polític català (del segle XVIII a mitjan segle XX)* Barcelona: Edicions 62; i Ramon ALBERCH (1998) «Cambó i Batlle, Francesc», a Jesús MESTRE CAMPI, *Diccionari d'Història de Catalunya*, Barcelona: Edicions 62, p. 172-173.

238. Rosa TORÁN, Cèlia CAÑELLAS (1998) «Abadal i Calderó, Ramon d'», a Jesús MESTRE CAMPI (dir.) *Diccionari d'Història...*, p. 1.

239. Rafael Ribó i Massó (Barcelona, 1945) fou el darrer secretari general del PSUC (1986-1997 i de manera col·legiada fins a l'actualitat) abans de la constitució d'Iniciativa per Catalunya-Els Verds el 1987. En aquesta federació de partits ha ostentat el càrrec de president des de 1987 fins a l'any 2000.

entre la pertinença a la Lliga i el reconeixement d'aquest sentiment catalanista: un testimoni originari del Ripollès esmenta la relació del seu pare –membre de la Lliga– amb el «*moviment catalanista*»²⁴⁰; l'hereva d'un patrimoni gironí, després de constatar el catalanisme de la seva tia, l'adscriu als rengles de la Lliga; i la propietària d'un patrimoni forestal surer qualifica els avis materns, que pertanyien a la Lliga, com a catalanistes, sobretot en contraposició al seu pare, que no ho era. Aquesta identificació, com precisa un propietari empordanès, cronològicament es consolidà a partir de la segona dècada del segle XX, amb el protagonisme que adquirí l'obra política de la Mancomunitat de Catalunya.

D'altra banda, els resultats de la mostra d'entrevistes no fan res més que documentar l'evolució política d'alguns sectors socials del carlisme cap a les posicions del catalanisme conservador²⁴¹. No ha d'estranyar, per tant, que famílies que s'autoqualificaven de tradició carlina apareguin relacionades –a vegades plenament– amb la Lliga Regionalista. Un nombre significatiu dels efectius que al tombant del segle XX s'aproparen al catalanisme conservador provenien, en un origen, de tradicions polítiques personals o familiars carlines.

En definitiva, hom comprova l'existència d'una prevalença important de propietaris adscrits al corrent catalanista conservador que encarnava la Lliga de Francesc Cambó, uns propietaris que, al capdavall, eren «*catalanistes, però de dretes*», com afirma un testimoni. La cohesió interna del grup no es veié afectada per una mínima presència d'individus partidaris de solucions més radicals i espanyolistes (dos casos) ni pel manteniment d'històriques ads-

240. Estava subscrit a la revista *Catalunya Social*, de caire catalanista, segons l'entrevistat.

241. Hom podria citar multitud de casos. Ens conformarem amb recordar el cas de Miquel Coll i Caritg o el metge de Sant Feliu de Pallerols, Miquel Bosch i Mir (Miquel CASDEMONT I DONAY (2002) «150è aniversari de Miquel Bosch Mir», *El Plafó*, 5, Suplement del butlletí *El Cartipàs*, 5, p. 8).

cripcions polítiques carlines o tradicionalistes (tres casos). Tampoc les desercions en les files de la Lliga, com la del pare d'un testimoni –causada per l'actitud contemporitzadora de la Lliga amb la dictadura de Primo de Rivera i que provocà la seva afiliació a Acció Catalana–, o les posicions republicanes, com la família d'un altre testimoni, no semblen haver esquerdat irreparablement la solidesa de classe de la gran propietat agrària. És significatiu que l'entrevistat d'aquesta nissaga negui que la pertinença familiar a una tradició republicana hagués afectat les relacions amb els altres propietaris. Així mateix, forneix un bon exemple de la cohesió que presentava el grup més enllà de les diferents posicions polítiques dels seus membres. No era un inconvenient insalvable que el seu pare fos republicà per poder acompanyar Francesc Cambó, destacat dirigent de la Lliga, a la celebració d'actes polítics. Ultra les diferències ideològiques –que existien²⁴², del relat dels propietaris agrícoles sembla deduir-se que reeixiren davant una de les qüestions cabdals que planteja el control del poder, la cohesió interna del grup i la seva socialització pacífica.

Les bases del seu domini dels mecanismes de poder són diverses. En primer lloc, la seva tradicional preeminència social i política, ben present encara en la memòria d'un bon nombre d'entrevistats. El titular d'un patrimoni recorda aquest ascendent social de l'hisendat: «*El propietari, jo me'n recordo, és el que manava i és el que venia i el que cobrava i s'ha acabat. I aquí no hi havia ningú*

242. Alguns exemples de les diferències en el si de la classe rural propietària a ROSA CONGOST (1998) «Pairalisme, història del dret...», p. 43-75; ISABEL PEÑARRUBIA MARQUÈS (1994) «Control caciquil i projectes populars. El cas de Mallorca a l'època de la Restauració», *Estudis d'Història Agrària*, 10, p. 125-141; es pot detectar, també, l'existència de diverses faccions ideològiques en el si de l'elit política dominant de la Mallorca del primer terç de segle XX a PERE FERRER GUASP (2000) *Joan March. Els inicis d'un imperi financer (1900-1924)*, Palma: Edicions Cort, sobretot p. 41-67 i 293-309.

més» i, conclou «Antes tenies que pensar una cosa que el propietari era una persona respectable. Ara som respectables però per d'altres coses. Vull dir no com el ser propietari. Antes l'hisendat era l'hisendat». De la mateixa opinió són un testimoni olotí i un altre empordanès que afirma: «sí, abans per descomptat. [...] Jo recordo que el meu avi era el senyor E. [cognom de l'avi], eh?, ojito». Fins i tot, no era infreqüent que la seva opinió fos tinguda en compte en les disputes entre veïns, per la simple raó de ser propietari –com recorda el mateix informant–, un aspecte que també recorda un altre testimoni: «El meu sogre era un senyor molt considerat que posava pau a tot el poble. Saps que a vegades hi havia aquelles, entre veïns d'aquest, una mica poc cults i tot això, doncs a bralles, i ell era l'home de pau sempre».

En aquest context, les paraules no són gratuïtes i és significativa la recurrència amb la qual els entrevistats evoquen que eren anomenats *amos*²⁴³, una denominació carregada d'intenció simbòlica i de pràctica servil per part de les classes subalternes del camp gironí. La seva rellevància social en el si de la comunitat rural és, en bona part, resultat de la manipulació calculada dels ressorts que atorguen un poder simbòlic –intangible, immaterial, però omnímode– a unes determinades elits. La gestió del capital simbòlic²⁴⁴ que comportava la seva posició social ha estat històricament un instrument més de control dels mecanismes de poder²⁴⁵. Encara que no és el moment ni el lloc d'efectuar un seguiment detallat de com la classe rural gironina gestionà llurs béns simbòlics –d'altra banda, ben present en d'altres capítols d'aquesta obra–, pot ésser il·lustratiu comprovar el maneig d'un aspecte

243. Almenys sis entrevistats ho fan.

244. Per la definició del concepte de «capital simbòlic», vegeu Pierre BOURDIEU (1993) «Esperits d'état. Gènese et structure du champ bureaucratique», *Actes de recherche en sciences sociales*, 96-97, p. 55.

245. Un exemple concret a Joaquim CAPDEVILA i CAPDEVILA (1998) «L'economia de béns simbòlics en la transformació capitalista de la societat», a *Estudis d'Història Agrària*, 12, Vic: Eumo, p. 129-153.

concret de distinció social: la precocitat en l'adopció dels nous avenços tècnics o tecnològics. Tradicionalment, els grans propietaris s'han vantat d'ésser els primers en introduir les darreres novetats en maquinària agrícola. N'és un bon exemple aquest testimoni:

El meu besavi me penso que va ser el primer que va portar una màquina segadora i lligadora aquí Espanya. Que era anglesa. Que era una marca Adrianze, encara me'n recordo.

Però, no només es tracta que els grans propietaris rememorin, com hem vist anteriorment, el caràcter primerenc –en relació al conjunt de la seva comunitat rural– en l'adquisició d'un tractor o una batidora, un utilatge específic del seu àmbit econòmic, sinó que usaren la incorporació precoç de les noves màquines, fossin quines fossin, com un element de reforç del seu ascendent i la seva notorietat socials. Una societat sencera, al capdavant, els contemplava. Una propietària recorda com el seu pare adquirí un dels primers cotxes que circularen per la capital, Girona, i que la família tenia un cotxe «*de carreres*». Igualment, no deixa de consignar com la seva mare obtingué el tercer carnet de conduir femení de Barcelona, abans de la Guerra Civil. Un altre entrevistat ens transmet la fascinació que hom sentia davant la contemplació de l'única motocicleta dels rodals, propietat «*d'en Vilert d'Amunt*», de Vilamarí, en un moment en què «*ningú tenia cotxe aquí, eh!*». Però els mitjans de transport no han estat els únics avenços tecnològics que han estat capdavanters a utilitzar els propietaris agrícoles. La incorporació de la ràdio i la televisió han estat uns altres elements de distinció i de reforçament social sobre el conjunt de la població. Un informador garrotxí és ben explícit a l'hora de posar de manifest el caràcter elitista de l'accés a les primeres emissions televisives, promogut per l'actuació de les «forces vives» del poble:

Hi havia un grup de... entre d'altres, el farmacèutic, el metge de B. [localitat], que estaven apassionats per veure la televisió. I a B. [localitat] no es veia la televisió d'enlloc. L'únic lloc que es veia és des d'un turonet dintre de la nostra finca... que es veia. Nosaltres, que no hi havíem sentit ni a parlar mai de la televisió, ens varen venir aquí i tal. I varen muntar un repetidor per a què a B. [localitat] es pogués veure la televisió. Aquest col·lectiu hi volien veure futbol.... I el pare, Déu li perdó, diu «Home, val, val... ja els el deixo posar», diu: «però jo també l'hauria de veure». I, és clar, varen posar una antena que repetia cap a B. [localitat] i una altra que venia directa aquí casa. I ens varen regalar... un televisor.

L'exemple mostra un dels trets característics d'aquest tipus d'actuacions: l'ofertiment de les possibilitats econòmiques i/o socials del propietari –en aquest cas, el dret d'ús d'una finca del seu patrimoni– en benefici de la col·lectivitat. Tot plegat, reforça el poder simbòlic del gran propietari sobre la comunitat. El mateix entrevistat rememorava les transformacions produïdes per les primeres emissions radiofòniques i l'espectacle que suscitaven les noves imatges televisives:

Jo me'n recordo que tota la canalla del poble, les nits del diumenge, venien a veure... [incomprensible, és el nom d'un programa de televisió de l'època].

És evident que l'ascendent simbòlic d'aquesta família en el si de la comunitat rural va augmentar amb l'administració socialitzada de les retransmissions televisives. I, tanmateix, la socialització dels avenços tecnològics com a forma de capitalitzar el poder simbòlic no deixa de ser un procés gestionat, probablement, de manera inconscient i involuntària. Un darrer exemple de l'economia de béns simbòlics dels grans propietaris agraris gironins l'ofereix un altre informant garrotxí. A casa seva hi hagué el primer telèfon de la població, un fet que el convertí en públic. «És dels primers telèfons que hi va haver a la província de Girona, aquí, ja

veus, sí, sí». És interessant constatar com l'entrevistat remarca un tret fonamental en la definició de la posició simbòlica del propietari: la precocitat amb la qual s'adopten els avenços tècnics. És la construcció del poder simbòlic a partir de la fascinació que provocava la capacitat material del gran propietari i pel que suposava, innegablement, d'acte de subordinació o de submissió de la resta de la comunitat rural, en aquest cas pel fet d'haver d'anar a la casa d'un dels principals propietaris a telefonar: «*la gent havien de venir aquí*».

Des d'aquesta posició social dominant, els grans propietaris agraris exerciren la seva capacitat d'esdevenir intermediaris polítics entre les diferents esferes de poder, la local i la provincial i/o estatal. És en aquest punt on cal cercar el poder real, en la capacitat d'obtenir els recursos econòmics necessaris per a la defensa dels seus interessos econòmics –i els de la seva comunitat local²⁴⁶, sovint capitanejada al llarg del segle XIX per autèntics testaferros²⁴⁷– o bé d'influenciar els òrgans de poder polític competents en la negociació legislativa²⁴⁸. En definitiva, la capacitat de rela-

246. Cal recordar que, des de les posicions ideològiques pairalistes, la comunitat local era entesa com un conjunt social amb una comunió d'interessos i, conseqüentment, la defensa dels propis interessos econòmics –ben particulars– significava, al capdavant, la defensa dels interessos generals de tota la comunitat. Òbviament, des de l'òptica dels grans propietaris agraris –dels seus testimonis– s'amagava la diversitat social i econòmica que conformava el camp gironí, escenari sovint de contradiccions i de conflictes més o menys latents.

247. Vegeu, al respecte, el cas, altra vegada, de Miquel Coll i Caritg (Josep M. BARRIS RUSET, Lluís BUSCATÓ SOMOZA (1998) «Notes sobre un patrimoni...», p. 291-347).

248. Una estratègia ben present en el grup d'hisendats que, a redós de la publicació empordanesa de *La Granja*, capitanejada per Fages de Romà, intervingué activament com a grup de pressió entorn de les reformes legislatives de mitjan segle XIX. Un altre exemple de la capacitat i de les estratègies usades en la intermediació política de la classe propietària agrària a Rosa CONGOST (1998) «Pairalisme, història del dret...». També, i per al mateix cas, Enric SAGUER (1999) «Masos i masoveries...», p. 462-468.

cionar dues esferes de poder escalades. En tot cas, cal valorar històricament aquesta funció i comprovar com, darrere un determinat discurs social que incidia en la capacitat d'actuació dels grans propietaris agrícoles, encaminada a beneficiar tota la comunitat agrària, hi ha una defensa dels seus interessos privats. Evidentment, una cosa és afirmar que actuaven d'intermediaris entre les diferents esferes de poder en benefici de la comunitat i l'altra és que realment ho fessin. Només cal tenir present que sovint no els calia establir negociacions amb les administracions públiques des d'una posició externa, atès que en formaven part o bé havien influït per situar individus afins en els diferents càrrecs polítics. Intermediaris benefactors, segons la cosmovisió pairalista –i segons el seu propi testimoni–, o simples defensors d'interessos particulars, tot usant el paraigües idelològic de la comunitat agrícola? Aquesta és, a grans trets, una altra de les paradoxes polítiques d'aquesta elit social i econòmica del camp gironí.

El simple repàs de les xarxes familiars –resseguides anteriorment en el tercer capítol– permet entreveure la facilitat amb la qual s'establien aliances i es podien cercar consensos en el si del bloc de poder agrari dominant. Alguns entrevistats demostren tenir ben present aquesta estratègia de poder quan no dubten a valorar positivament les «*amistats introduïdes*» en els cercles de decisió, a les quals fa referència un entrevistat empordanès. Els exemples d'intermediació són nombrosos. Dos entrevistats recorden l'amistat familiar amb Cambó:

Sí, home en Cambó havia dormit aquí a casa. I després s'anaven cap a Torroella i vinga allà amb mítings... per lo tant el meu pare molt bona relació sempre.

La històrica capacitat dels propietaris agrícoles gironins per establir i per mantenir contactes rellevants en els cercles de poder

no és negligible. Algunes famílies, a més, aportaren membres capaços d'esdevenir bons intermediaris polítics per a la defensa dels interessos de classe i pogueren intervenir eficaçment en la política catalana i espanyola. Un informant esmenta el parentiu amb Antoni Ros de Olano –diputat a Corts, senador vitalici, ministre de Foment, Instrucció i Obres Públiques i, sobretot, un dels animadors de la turbulenta vida política espanyola de mitjan segle XIX²⁴⁹– i amb la família Nouvilas de Figueres i Castelló d'Empúries, algun membre de la qual, com Ramon de Nouvilas i de Ràfols, destacà en les revoltes republicanes del segle XIX²⁵⁰. Una informant altempordanesa destaca que té un cosí germà que és Grande de España i una cosina germana de la mare que havia estat abadessa de Valdonzella, un càrrec, el d'abadessa, que també havia ostentat –recorda un altre testimoni– Marianna de Ciurana al convent de Cadins. No és l'únic cas de membre destacat en el si d'aquesta darrera família, ja que Francesc de Ciurana i d'Hernández, parent de l'entrevistat, fou alcalde de Girona. Un propietari de l'Alt Empordà, per la seva part, no ha oblidat que el seu avi matern havia estat cap de la casa reial d'Alfons XII. La nòmina no s'esgota en els àmbits polítics i religiosos. La família de Vilert, per exemple, donà un destacat agrònom, Josep Anglada Piferrer, avi de l'entrevistat.

En definitiva, hom comprova una sòlida i pertinaç capacitat per establir vincles significatius i útils, una característica del control de les xarxes de poder del grup –que també ho era d'estratègia i de funció polítiques– que, fins i tot, algun dels entrevistats s'arrisca a valorar des del punt de vista de les classes subalternes:

249. Un apunt biogràfic a Marició JANUÉ (1998) «Ros i de Olano, Antoni», a Jesús MESTRE CAMPI (dir.) *Diccionari d'Història...*, p. 937.

250. Ramon ALBERCH (1998) «Nouvilas i de Ràfols, Ramon de», a Jesús MESTRE CAMPI (dir.) *Diccionari d'Història...*, p. 741-742.

Els hi anava més bé, la figura d'aquell senyor... Es clar, els hi anava més bé que hi hagués un senyor propietari... Sí. Clar.

Era un punt de referència més bo; per això hi havia aquesta servitud voluntària, mira que et dic.

El domini de les fonts i dels instruments de poder que la classe propietària agrària exercí en el transcurs del segle XIX i del primer terç del segle XX es projectà sobre les comunitats rurals en un estricte control del joc polític. El propietari agrícola utilitzà àmpliament la seva situació de domini econòmic i social per esdevenir el cacic que alterava –mitjançant la tupinada, les coaccions morals i/o econòmiques, les intimidacions, els suborns o les compres de vots– la vida política local, de participació i de representació electoral. De fet, es tracta de valorar l'existència del fenomen caciquista, sovint menystingut en comparació, sobretot, al cas gallec²⁵¹. Un dels entrevistats ofereix un bon exemple de la intervenció dels mecanismes de representació política, encara que remarca les diferències de grau –a parer seu– respecte de Galícia:

Sí, abans, tot lo que és l'etapa de la monarquia d'Alfons XIII, lo que jo sé d'explicar-m'ho el meu pare, i la República, hi havia, no en plan gallec, un cert caciquisme. Els masovers votaven el que l'amo els hi deia, perquè controlaven els vots. Ara, jo a M. [localitat], quan veig el resultat de les eleccions, pràcticament et podria dir qui ha votat qui. No és tan difícil. Però llavors diguem-ne era un control més oficial. Tu has d'anar a votar i has de votar aquest. No en plan caciquil, però, com a Galícia o altres punts.

No és, tanmateix, l'únic cas que proporciona la mostra d'entrevistes sobre l'ús fraudulent dels mecanismes de participació

251. Per a una visió del cas gallec, vegeu LOURENZO FERNÁNDEZ PRIETO, Xosé M. NÚÑEZ SEIXAS, AURORA ARTIAGA REGO, XESÚS BALBOA (COORDS.) (1997) *Poder local, elites e cambio social na Galicia non urbana (1874-1936)*, Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela.

política. Una informant esmenta com el seu avi i el seu pare «*participaven doncs, una mica en la captació de vots, perquè (...) el meu avi, era alcalde de M. [localitat], doncs ells participaven amb això (...) doncs perquè guanyessin les dretes*», una manera de participació en el procés polític i electoral que també practicaren els ascendents familiars d'un altre propietari del Pla de l'Estany. Més explícita és una entrevistada empordanesa quan recorda les compres de vots: «*en aquells temps (...) la política es feia a base de comprar vots i tot això. És claríssim*». Un altre informant, per la seva banda, posa l'accent en un aspecte crucial del poder del cacic: la concurrència de mecanismes de subjecció extraeconòmics, ja sigui la coacció directa, la simple tutela o la «servitud voluntària» –en paraules manllevades d'una cita anterior–, encara que no sempre, com es demostra en l'exemple següent, aquesta característica presentés els trets unívocs que hom podria suposar:

Hi havia un masover a S. [localitat], que venia a demanar al meu avi que li dongués una tarjeta, que volia votar els seus i sempre se n'hi posava al revés con votava i, [rient] votava al revés de lo que li deia el meu avi.

És evident que els diferents protagonistes del camp gironí sabien a què jugaven. Enfront de les normes no escrites del poder extraeconòmic del cacic, hom hi oposava certes formes de resistència política. Tot plegat, no suposa un impediment perquè alguns propietaris actuals siguin plenament conscients del caràcter caciquista de les relacions socials i polítiques dels seus antecessors i emfasitzin com la posició del gran propietari els permetia imposar el seu criteri –com afirma un informant empordanès– i actuar amb un alt grau d'impunitat –un tret destacat per un altre testimoni garrotxí. En definitiva, eren, com sentència una altre entrevistat –aquesta vegada del Gironès–, «*els senyors cacics del poble*», un fenomen que alimentava l'endogàmia social del grup terratinent.

També hi ha qui recorda com el seu pare es relacionava amb els elements significatius del poble:

A Rupià tenia generalment una tertúlia amb les forces vives del poble: el metge, el farmacèutic, que n'havia, un altre gran propietari que havia, etcètera, etcètera.

Una situació que, segons un propietari del litoral, encara es mantingué durant la dictadura franquista, quan –recorda– el seu pare promovia espais de relació continuats amb d'altres propietaris agrícoles:

Me'n recordo que a l'època del papà, sí. Hi havien bastantes reunions en aquella època. Es reunien molts de propietaris i parlaven dels temes, potser perquè en aquella època era una època que es tenien que crear diversos organismes perquè els propietaris eren bastant feudals. Eren ells els que ho portaven tot i s'ho manegaven tot.

L'opinió d'aquest informador no sembla que remetés a una manera de fer aïllada. També un testimoni que actualment resideix a Barcelona rememora que durant el franquisme els propietaris no dubtaren a continuar coaccionant els seus masovers:

Però a l'època franquista si un masover plantava cara a un amo, l'amo ja es buscava els medis per treure'l. Que si era rojo, que si era aquestes coses. Si havia sigut una mica diferent, sí que el posaven a to. Això era al marge de les coses legals que poguessin tenir. Però sí que el propietari li deia: «Això no té de ser d'aquesta manera». I si no fora. Sempre inventaven alguna cosa i després el treien. Legalment no, perquè hi havia una llei d'arrendaments rústics. Però ja buscaven la manera d'això. Hi havia abogats a Vic i a Girona especialitzats a treure gent.

La declaració d'aquest testimoni explicita perfectament la subtileza de la manera de procedir dels propietaris envers les classes subalternes. El franquisme –avancem-ho amb les paraules del

mateix propietari– «*Va augmentar la influència [dels propietaris] respecte als subordinats...*» i va permetre el manteniment d'aquestes actituds caciquistes, no tant –potser– en el pla polític, atesa la inexistència d'un joc polític i electoral democràtic²⁵², com en l'exercici d'un poder social i econòmic arbitrari.

No voldríem acabar aquesta presentació política de la gran propietat agrària gironina sense fer referència al complex ideològic que embolcallà la praxis real i quotidiana del seu poder. Aquesta elit política, doncs, fou capaç de crear un discurs polític adequat, una justificació ideològica –basada en una lectura tendenciosa de la història agrària catalana, lliure de conflictes socials i articulada sobre una sèrie d'institucions socials i familiars harmòniques– que permetia reproduir els mecanismes de control del poder que disposaven els hisendats: el pairalisme²⁵³. Alguns entrevistats encara demostren beure d'aquest discurs, com una propietària empordanesa o un entrevistat del Pla de l'Estany, que en el transcurs de l'entrevista es refereixen sovint a la «*pairalia*», a la «*casa pairal*» i a l'«*amor a la casa pairal*». Aquest aspecte del pairalisme

252. A partir de l'any 1948 es començaren a celebrar eleccions municipals o, el que és el mateix, el règim franquista assajà de donar una aparença de normalitat política a una situació de caràcter dictatorial. Aquest joc electoral i/o polític es caracteritzà per les limitacions de tot ordre que el definirien: des de les àmplies restriccions del cens electoral fins al control dels candidats i dels seus antecedents polítics –un àmbit on els propietaris agraris eren reclamats normalment per realitzar aquestes funcions. Aquesta mera aparença de vida política, a més, creava, amb freqüència, esclatxes, ja que no sempre els escollits aconseguien el consens general entre les files dels grups dominants. Per al tema de les eleccions municipals, vegeu Martí MARÍN (2000) *Els ajuntaments franquistes...*

253. Sobre el pairalisme, vegeu Llorenç PRATS (1988) *El mite de la tradició popular. Els orígens de l'interès per la cultura tradicional a la Catalunya del segle XIX*, Barcelona: Edicions 62; Joan PRAT (1989) «El pairalisme com a model ideològic», *L'Avenç*, 132, p. 34-53; Xavier ROIGÉ (1989) «Els juristes i la família catalana», *L'Avenç*, 132, p. 28-33; Rosa CONGOST (1998) «Pairalisme», a Jesús MESTRE CAMPI (dir.) *Diccionari d'Història...*, p. 771-772; finalment, Joaquim M. PUIGVERT (1997) «L'elaboració del discurs pairalista: la contribució de Josep Torras i Bages», *L'Avenç*, 210, p. 6-11.

–la centralitat de la casa com a entitat física, com a símbol del poder real i figurat del patrimoni²⁵⁴ i no només d'identificació familiar²⁵⁵– també apareix en altres propietaris²⁵⁶. Un testimoni garrotxí esmenta que «...no sabia com dir-ho... A mi em treuen la casa i em maten. [riu] És clar, és una cosa vital per mi». Des de l'Alt Empordà, dos propietaris deixen entendre que la casa pairal ha de desenvolupar unes determinades funcions: no totes les cases de pagès són pairals, perquè no incorporen els trets, els signes distintius –que no detallen²⁵⁷–, que li són pròpies²⁵⁸. No ha d'es-

254. Com s'entendria, si no, que un propietari empordanès identifiqués i vincu-
lés mecànicament la casa pairal amb l'existència del servei domèstic?

255. La identificació de la família amb la casa pairal, un tret cabdal de les for-
mulacions pairalistes, és present en alguns propietaris, com un entrevistat selvatà
–que identifica quina és la casa pairal familiar, malgrat no residir-hi des del segle
XVIII–; un altre de figuerenc –quan parla de «...l'autèntica casa pairal...»–; un pro-
pietari de les Guilleries o un altre d'olotí –la casa pairal familiar no és on viuen
actualment–; una entrevistada altempordanesa –que precisa que la casa pairal no és
la de Navata, sinó la de Badalona–; dues propietàries més, una d'altempordanesa i
una altra de selvatana; un interlocutor de les Gavarres –que esmenta que la casa
pairal no és el mas Buigues, malgrat que és el més antic–; un altre informador del
Gironès –la casa pairal és la de Celrà– i una propietària de Madremanya –la casa pai-
ral és la situada a Madremanya i no la de Riudarenes.

256. Per al tema de la casa pairal i el pairalisme vegeu Joaquim Maria PUIGVERT
(1998) «L'elaboració del discurs pairalista a la Catalunya contemporània: la contri-
bució dels arquitectes i els estudiosos de la masia (1908-1936)», *Estudis d'Història
Agrària*, 12, p. 77-108; i Joan PRAT (1995) «La masia» a *L'Avenç*, 193, p. 16-19.

257. Només tres informadors semblen identificar al llarg de l'entrevista una casa
pairal amb cada herència d'un patrimoni, un tret que li confereix la qualificació o
categoria de *pairal*. Conseqüentment amb aquest argument, quan un entrevistat
garrotxí es refereix a una casa del Segueró –una unitat del patrimoni que ja té una
casa principal– dedicada actualment a turisme rural diu que és «...com una casa pai-
ral...», encara que no ho sigui.

258. Quan un propietari bàsicament forestal esmenta que la casa de Santa
Coloma de Farners també era pairal o, inversament, un propietari de l'Alt Empordà
i un altre de selvatà precisen que l'actual casa no és la pairal, semblen apuntar en
la mateixa direcció. Sobre el tema de les característiques arquitectòniques de les
masies, vegeu Jeroni MONER (1998) «L'estructura tipològica del mas: els precedents

tranyar, doncs, que el llibre de Joaquim Camps i Arboix, *Les cases pairals catalanes*, sigui esmentat²⁵⁹. En definitiva, el valor de la casa pairal esdevé, en bona mesura, la pràctica del pairalisme del grup social entrevistat.

Si bé es tracta d'unes formulacions ideològiques superades per la realitat històrica, sobretot a partir de la dècada de 1960, els propietaris agrícoles encara malden per mantenir viu el seu significat més profund, tant se val si com una forma d'etnografia periclitada. Un entrevistat és explícit a l'hora de definir les bases sobre les quals s'intenta mantenir aquest discurs pairalista:

A veure, és que... el mantenir el pairalisme és una cosa que no es fa amb el cap, sí que es fa de cor, perquè si calcules, o matemàticament comptes, no es fa. O sigui, hi ha una dosi de romanticisme... a tots els que estem en cases d'aquestes i les mantenim és degut a una dosi de romanticisme molt grossa, perquè si no és que no...

Aquest testimoni, procedent de la Garrotxa, és un dels propietaris que té més interioritzat el discurs pairalista, potser perquè el varen educar en aquests valors –segons declara–, que ha intentat transmetre a les seves filles. Reconeix, d'altra banda, la importància del pairalisme –entès com el conjunt de costums consuetudinaris del camp català, d'entre les quals destaquen les figures de l'hereu i la llegítima– en «*l'origen de la revolució industrial a Catalunya; jo crec que hi va tenir un paper molt important a jugar el pairalisme*», una opinió que comparteix una entrevistada de la Selva:

medieval» a *Quaderns 19. Actes del col·loqui El mas medieval a Catalunya*, Banyoles, Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles i UdG. Sobre el caràcter jurídic del mas, vegeu Rosa CONGOST (2003) «La Catalunya del mas, és a dir, la Catalunya Vella» a Rosa CONGOST, Gabriel JOVER i Giuliana BIAGIOLI (eds.) *L'organització de l'espai rural...*, p. 20-30.

259. Almenys un entrevistat, del Pla de l'Estany, s'hi refereix explícitament.

La pairalia catalana, que és lo que va donar bastant valor a Catalunya, jo em sembla, almenos ho sento dir a la gent que és una mica sàvia, que d'aquí en sortien els abogats, en sortien els metges, els industrials...

En definitiva, hom comprova com el grup de grans propietaris rurals gironins articularen i utilitzaren de manera coherent un discurs polític que els fou vàlid, operatiu, en les seves estratègies de control i de transmissió del poder, alhora que fou un instrument d'uniformització ideològica àmpliament assumit.

La gran classe propietària del camp gironí, en definitiva, s'articulà com un grup socialment preeminent en el si de la comunitat rural, que basava el seu poder real i simbòlic en el control de la propietat de la terra. Però també s'articulà com una elit política que dominà els canals de representació local, ja sigui directament, ja sigui mitjançant la col·locació d'homes afins als seus interessos econòmics i polítics. A més, foren capaços d'esdevenir intermediaris entre les diverses instàncies de poder, un aspecte que els permeté d'augmentar el seu poder simbòlic i de refermar, en un cercle viciós, el seu control de la vida política local. Tanmateix, en el transcurs del primer terç de segle XX es començaren a sentir els primers símptomes de desgast d'aquest model d'exercici del poder. La creixent conflictivitat del camp català obligà a cercar noves formes de dominació política –a través del món sindical, per exemple– i es plantejaren, en darrera instància, les dificultats per reproduir *ad nauseam* unes formes de dominació social i política cada vegada més obsoletes en un camp català i gironí en plena transformació capitalista. Caldrà analitzar, doncs, com s'enfrontà la classe propietària del camp gironí a les noves condicions polítiques nascudes de l'adveniment de la Segona República, dels estralls revolucionaris de 1936 i, finalment, de la instauració d'un règim polític –el franquisme– que, malgrat ésser ultraconservador, no representava, pel seu caràcter feixista, una restauració de la situació anterior a 1931. Serà, en

definitiva, el dibuix d'un panorama del camp gironí en el qual la gran classe propietària iniciarà una lenta, però contínua davallada política, un procés històric que encara no ha finalitzat.

7.2. «AQUELLA HECATOMBE»²⁶⁰. REPÚBLICA, GUERRA I REVOLUCIÓ (Antoni Reyes Valent)

Els anys de la República i la Guerra Civil són recordats per la majoria d'entrevistats com uns anys molts intensos, de canvi i de trasbals. Fins i tot estratègies com la captació de vots, que tan bon resultat havia proporcionat a la classe propietària durant dècades, al llarg d'aquells anys es mostrà insuficient per frenar la cada cop major orientació de la intenció de vot d'arreu cap a partits republicans o d'esquerres. Un fet que, encara que no defineixi exactament les actituds polítiques del moment, no deixa de ser un indicador que, políticament, les coses per a la classe dominant del camp ja no eren el mateix que abans.

En realitat, els signes del canvi no eren nous. Malgrat els esforços dels propietaris per fer possible la pervivència de la seva manera d'entendre el món, des de les primeres dècades del s. XX el sorgiment d'un cert associacionisme pagès lligat a la difusió de les idees de moviments polítics i sindicals d'esquerres va fer que el discurs ideològic del pairalisme fos qüestionat. Com indica Jordi Font²⁶¹, durant la Segona República s'enfonsà la utopia pairalista de l'harmonicisme social que fins aleshores els grans propietaris encara veien possible.

Amb tot, el record del període de la Segona República sobre el col·lectiu de propietaris és poc viu en la majoria dels entrevistats.

260. Segons l'expressió utilitzada per un dels hisendats entrevistat.

261. Jordi FONT i AGULLÓ (2001) *¡Arriba el campo! Primer franquisme i actituds polítiques en l'àmbit rural nord-català*, Girona: Diputació de Girona, p. 53.

Quan se'ls demana sobre aquest tema molt sovint només el relacionen amb els esdeveniments de la guerra i només una desena (el 28% de la mostra) aporten alguna visió sobre el període²⁶². És possible que això, més enllà d'una qüestió de salt generacional dels entrevistats, respongui al fet que l'obra legislativa republicana de la reforma agrària, tot i desplaçar majoritàriament les elits agràries del centres de poder polític municipal, no va acabar repercutint de manera gaire palpable en una realitat quotidiana rural, encara molt condicionada pel poder social i econòmic dels grans propietaris.

En aquest sentit és interessant veure com un dels hisendats més significatius de la mostra, quan és interrogat sobre les seves relacions amb l'ajuntament, respon:

Els he tingut sempre molt bones, sí, molt bones, sí. Menos amb els de la República. Els de la República em travien sempre de les eleccions en a mi, perquè jo els hi conquistava la gent, sap? [riu]

Un altre suggereix que el control de vots es mantingué sota la Segona República i un darrer testimoni, tot comentant el tarannà de diversos masovers d'esquerres que tenia, afirma:

...aquesta gent tots..., o sigui, el que era comú és que respectaven molt el dret de propietat. I a més a més, diguéssim, la societat en general respectava molt el dret de propietat.

262. Alguns exemples de com molts propietaris posen tota aquesta època en el mateix calaix poden ser, d'una banda, la resposta d'un primer entrevistat quan se li demana per la Llei de contractes de conreu: «*I em penso que llavors és clar, en temps de la guerra de la Segona República doncs... mira la terra és de qui la treballa i s'ho van quedar*». I de l'altra, el testimoni d'un segon cas en el sentit que «*la República si fos una democràcia com cal, però la República espanyola a les dues experiències que hi ha hagut, la del segle passat i la de l'any 31, ha sigut fatal, perquè el poble, suposo que és que no estava preparat i no hi havia prou autoritat per part dels que governaven i els eixelebrats tenien la raó, els revolucionaris, siguin anarquistes, siguin, bueno (...)*»

Potser l'únic cas de la mostra estudiada on es manifesten bones relacions amb les autoritats polítiques sorgides de la nova conjuntura política és el d'una família del Pla de l'Estany. El testimoni, a banda de comentar les reunions polítiques d'àmbit no només local que hi havia a casa seva, interrogat sobre l'actitud del seu pare comenta que:

Sí llavors ell va intervenir poc i després va proclamar la República d'aquí a Banyoles a l'Ajuntament, al balcó.

Tanmateix, pocs propietaris tenen present que els afectés d'algun manera l'actuació legislativa de la República amb normes com la *Llei per a la solució dels conflictes derivats dels contractes de conreu* de juny de 1933 o la *Llei de contractes de conreu* d'abril de 1934. I això, comptant que majoritàriament estaven vinculats a l'IACSI o a la Lliga i que ambdues entitats varen fer *mans i mànigues* per contrarestar, amb una veritable contraofensiva política i patronal, els efectes d'aquesta legislació, que consideraven altament perniciosos²⁶³.

Entre els que tenen presents algun efecte d'aquestes iniciatives, un testimoni manifesta que no els varen portar cap problema —«*No, aquí no va pas intervenir això*»—, i un altre que, amb una opinió ben formada sobre el tema, comenta que el seu pare pensava que la llei estava ben feta però que hauria d'haver estat més equitativa:

Home, jo trobo que aquelles lleis tenien totes un fonament. Ara això a la gent no els agradarà. Però totes tenien un fonament. El meu pare d'això deia: la Llei de contractes de conreu està ben feta, lo que es tenia que modificar, tenien d'haver refet una mica més equitativa.

263. Fins i tot es dona el cas que el diputat Ramon d'Abadal, vinculat amb un dels entrevistats, va ser escridassat i va necessitar l'ajut de la força pública per poder entrar al Parlament català l'any 1934, després que la Lliga hagués abandonat l'he micicle uns mesos abans com a protesta per l'aprovació de la Llei de contractes de conreu. Vegeu Josep TERMES (1987) *De la Revolució de setembre a la fi de la Guerra Civil. 1868-1939. Història de Catalunya*, Vol. VI, Barcelona: Edicions 62, p. 376.

En canvi, un altre propietari explica que els seu avis, intuïnt l'arribada de problemes, durant la República varen passar a residir de Figueres al poble perquè «*tots els tiros apuntaven a que el que no es treballava la terra doncs la perdia o... no sé què. I es clar, lo primer que se'ls hi va ocórrer, diu: "Tu, cap O. [localitat], si re més no fer veure que ens la portem directament"*». En aquesta línia, un altre dels entrevistats, tot i pensar que «*em fa l'efecte que era una llei que en aquell moment era avançada*» o «*que era una cosa que no estava mal encaminat*», reconeix que varen tenir certs problemes perquè un masover els va demanar una revisió del contracte. I un altre testimoni afirma més clarament que varen tenir «*Molt de merder, molt de mullader, inclús algun conflicte amb algun masover. No amb tots, però hi va haver algun conflicte. Concretament amb la vinya, un es va negar a pagar la meitat de la vinya*».

De fet, tot i que el camp gironí mai va presentar el nivell de conflictivitat d'altres zones de Catalunya i que cap força sindical va vertebrar un moviment comparable al de la Unió de Rabassaires a les comarques meridionals del Principat²⁶⁴, aquest és un fenomen que no cal menystenir²⁶⁵. L'onada reivindicativa

264. Vegeu Jordi POMÉS (2000) *La Unió de Rabassaires*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat. En aquest sentit, certament, cal tenir present que el 1933 només existien seccions de la Unió de Rabassaires a Llançà, Espolla, Vilajuïga, Santa Coloma de Farners i Blanes, sobre un total de més de 217 seccions en tot el territori català. Així mateix, la incidència de desnonaments al camp gironí després del 6 d'octubre de 1934 –un índex evident de conflictivitat agrària– també registra unes xifres poc espectaculars: Campmany, Espolla, Bordils, Riudarenes i Sant Miquel de Cladells –amb menys de 4 desnonaments– i Santa Coloma de Farners –entre 5 i 19 casos–, sobre un total de més de 1.300 causes o processos executats a tot Catalunya. Borja de RIQUER (dir.) *Història, política, societat i...*, vol. 9, p. 137, 138 i 169.

265. Sobretot, perquè com ha apuntat Josep Matas «*sembla totalment equívoc restar importància a les reivindicacions dels pagesos gironins només en base a la comparació de la xifra de casos presentats a altres comarques de característiques agràries diferents*» (Josep MATAS BALAGUER (1991) «Aproximació als conflictes...», p. 33).

pagesa gironina va existir i va girar al voltant de la línia revisio-nista dels contractes de conreu (amb més de 3.000 sol·licituds a la regió) i d'associacions com l'Acció Social Agrària de les terres gironines (ASA) que va comptar amb una implantació territorial notable i va arribar a tenir més de 12.000 afiliats l'any 1932²⁶⁶. Aquest activisme camperol sorgí de la mateixa base pagesa i va tenir per objectiu genèric l'obtenció de rebaixes en la renda que pagaven als propietaris²⁶⁷. La gran diversitat de situacions d'explotació de la terra a les comarques gironines, però, va fer que les demandes tinguessin poca força i que no es consolidés una plata-forma reivindicativa potent i única²⁶⁸.

Però, com ha indicat Jordi Font²⁶⁹, si res més no, aquesta organització camperola va treure a la llum els problemes que afectaven la pagesia de la zona i va contribuir a la seva politització. Una politització que podia passar tant per una via reformista com per una altra de revolucionària; com així va ser en algun cas durant els fets d'octubre de 1934. Les hegemònies perdurables també generen exclusions perdurables. Com afirma Xavier Marcet «*Un domini social prolongat i sense fissures comporta necessàriament l'acumulació dels greuges i, a la llarga, pot generar vàlvules d'escapament extremament violentes...*»²⁷⁰. El testimoni d'un dels hisendats es revelador en aquest sentit:

Sí que hi va haver molts conflictes, i en alguns casos, gràcies a Déu no va ser

266. Vegeu Marciano CÀRDABA (2002) *Col·lectivitats agràries...*

267. Per contra, una corrent d'opinió vinculada als sectors conservadors atribuïa l'actitud reivindicativa pagesa a les manipulacions externes d'advocats i procuradors liberals. Vegeu Jordi FONT i AGULLÓ (2001) *¡Arriba el campo!...*, p. 52.

268. Per copsar la important significació d'aquest moviment sindical pagès a les terres de Girona durant aquesta època, vegeu Andreu MAYAYO (1995) *De pagesos a ciutadans...*, p. 138-140. I també R. PUJOL (1977) «Acció Social Agrària de les Terres de Girona», *Revista de Girona*, 81, p. 309.

269. Jordi FONT i AGULLÓ (2001) *¡Arriba el campo!...*, p. 52.

270. Xavier MARCET (1995) «Formes i mecanismes...», p. 87-93.

el cas de casa, lo que resulta de la Llei de contractes del conreu... Hi van haver assassinats d'amos, perquè el masover els havia denunciat.

Efectivament, després que l'atac sense quarter dels representats dels grans propietaris frenés la reforma agrària republicana i conseqüentment les esperances que hi havien dipositat molts pagesos, amb l'aixecament militar de juliol de 1936 i el posterior brot revolucionari inicial, es va obrir un nou ventall de possibilitats per a aquests sectors desfavorits del camp. Aquesta nova conjuntura es va caracteritzar per un intent de reformar de manera profunda el món rural. Un intent que passava per l'eliminació de l'entramat de poder polític, social i econòmic bastit pels grans propietaris al llarg del temps. L'aixecament militar i la posterior reacció revolucionària varen comportar greus conseqüències per als propietaris en situar-los al bell mig de l'espiral de subversió que es va escampar arreu de les comarques gironines.

En aquest sentit, de la mateixa manera que altres grups socials, els grans propietaris agrícoles entrevistats han maldat per entendre el que va passar en el 1936. Alguns –ho veurem– s'han refugiat en el record minuciós dels passatges més escabrosos i impacants; en canvi altres han intentat extreure'n interpretacions més globals, tot defugint l'impressionisme més subjectiu dels detalls:

M'he dedicat a llegir tot de llibres relacionats amb la nostra guerra. [...] Per poder entendre com van ser tan bèsties, de fer aquella hecatombe. No puc entendre com va poder anar.

En general, però, entre els propietaris agrícoles ha predominat la postura contrària: el record –sovint mediatitzat per les visions transmeses oralment entre generacions– de la violència gratuïta i sense una explicació racional, per bé que històricament comprensible. El cas més extrem és el d'una propietària que no pot sostreure's al record de la Guerra Civil, un sotrac emocional que

l'acompanya durant tota l'entrevista. Sobretot, valora la violència exercida durant el període revolucionari de 1936-1937, el «terror rojo» tantes vegades repetit, del qual té una percepció ben diàfana:

I a aquest [l'administrador] el varen assassinar els rojos, i el varen fer patir, además, que era una bellíssima persona. El varen assassinar a Orriols i li varen tallar «sus partes» amb unes estisores rovellades de cuina. És dir, que va patir com una bèstia, abans de morir, què et sembla?

Un altre cas significatiu pot ser el d'un entrevistat que manifesta que :

Home, jo he vist assassinats per les cunetes. Jo de petit encara tinc el record, o sigui que la República per desgràcia va ser un règim en què els que feien lo que volien i els que tenien la paella pel mànec i tallaven el bacallà eren els eixebrats, els revolucionaris i no tenien res al cap, ni cap estudi.

Certament una part de l'ideari popular i, més encara, el dels grups socials que varen patir la repressió revolucionària, ha tendit a explicar aquests fets com a fruit d'incontrolats. Però, com ha posat de manifest Josep Maymí, aquesta gent «ni eren incontrolats ni eren quatre. Sabien perfectament el que feien i perquè ho feien»²⁷¹. El mite de comitès com el d'Orriols o el de Salt s'ha vestit exclusivament sobre el cantó violent i de terror que va generar la seva acció repressiva. Aquest fet el podem observar en les declaracions de la majoria de propietaris, en fossin afectats o no. Amb tot, sembla que a la repressió s'hi han trobat unes certes pautes, alguna de les quals apunta en la direcció que hi va haver una complicitat entre els comitès locals i els forans en les persecucions i

271. Vegeu Josep MAIMÍ (2000) «L'organització política i la dinàmica repressiva: la gestió dels comitès antifeixistes», *Actes de les Jornades sobre Guerra Civil i Franquisme*, Blanes, p. 49-68.

assassinats selectius. Actes que eren comesos per una barreja d'individus de diverses poblacions que actuaven com a braç executor d'aquest nou ordre²⁷².

En el cas dels pares de dos testimonis es pot apreciar aquesta dinàmica de relacions i composició dels comitès, encara que, afortunadament, amb final feliç per als afectats. El primer relata que

Durant la guerra, se'l varen endur, pels del comitè d'aquí per... per mata'l, bueno, els d'aquí, guiats per altres puestos. Però amb l'excusa de que anaven a despatxar un carregament de la frontera i que ell sabia parlar francès. Molts anys després se'n va enterar que aquell dia el vien de matar, però van dir: «Òstia, però si això és una criatura, què voleu matar».

En l'altre cas, que reprendrem més endavant, després del primer intent repressiu fallit sobre Sant Jaume de Llierca, el comitè demanà reforços:

I aquell dia va haver sort al poble que un home que tenia la central de correus varen telefonar al comitè, varen telefonar a casa seva, a telèfons, al comitè d'Olot, d'Orriols i... a disset o divuit comitès que els vinguessin a ajudar. I l'home quan va sentir això... i acabat de telefonar varen arrencar els fils del telèfon. L'home no podia tornar a telefonar. Llavors l'home va agafar i va dir, aquí s'armarà la de Sant Quintín. Doncs va agafar, a peu se va anar a Argelaguer, al poble veí i va telefonar als guàrdies d'assalt, els hi va explicar el que havia passat i els hi va dir que aquí s'armaria la de Sant Quintín. Quan varen començar a arribar comitès la gent explicava que hi havia vint-i-vuit cotxes parats per aquí al poble.

La violència es va dirigir contra la gent de dretes, propietaris i, no en menor mesura, contra els seus defensors ideològics —cler-

272. Segons l'anàlisi de Maimí «no hem d'imaginar grans multituds ni execucions públiques, ni tampoc milicians armats arreu de les contrades. Jo imaginaria tot el contrari. Reductes de milicians que creien que aquella fase de depuració s'havia de realitzar sense pal·liatius i sense compassió». Josep MAIMÍ (2000) «L'organització política...», p. 67.

gat, magistrats, funcionaris...—: «*el propietari va ser molt perseguit, en temps de la Guerra Civil, el sol fet de ser propietari era ja... era perseguit, sí*». Un altre testimoni ho sintetitza dient que anaven contra el ric: «*Tots els masovers eren rojos. Venien a can N. [nom de la casa] a agafar els llençols, coberts, de tot. S'ho enduien de can N. M'entens? Perquè era el ric. Ells, tots contra el ric. La guerra anava així*».

Al costat d'aquest seguit d'apreciacions veurem que n'hi ha d'altres que ens aporten experiències diferents i que serveixen per matisar o enriquir alguna d'aquestes visions més genèriques. És així com se'ns fa evident que, als ulls dels propietaris, ni la majoria de masovers foren «*rojos*», ni els anomenats globalment «*rojos*» actuaren tots igual. En efecte, la dinàmica de la multiplicat d'òrgans de caràcter local en els quals es va anar dividint el poder, en ocasions també va afavorir la contenció de les actuacions dels més radicals. Així, diversos comitès, ajuntaments o elements significatius dels mateixos tingueren un paper de moderadors en aquesta espiral de violència. Aquest fet, juntament amb d'altres com els ajuts de masovers o de la població autòctona, el progressiu restabliment de l'ordre republicà i una certa ineficàcia revolucionària varen impedir que la repressió encara fos més elevada. En aquesta línia, un dels entrevistats recorda que:

El meu pare s'havia quedat viudo, llavors nosaltres érem quatre. La meua germana que és la petita tenia un any i allò era un drama. I el poble se'n va fer càrrec... Allà l'apreciaven molt i el mateix del comitè ja li va dir, vostè no es mogui d'aquí que no li passarà res i realment va ser així.

Paral·lelament, un altre propietari esmenta la figura del secretari municipal com a mediador:

Doncs aquest bon senyor, veient que no podia evitar-ho, ho va requisar. I allavons, durant la postguerra, ho va tornar. O sigui que... una persona... O sigui, jo m'imagino que en el municipi en què hi havia caps calents, aixís, que ningú no els controlava, era quan passaven els disbarats grossos. A n'aquí hi va

haver-hi la sort de trobar un personatge que tenia certa autoritat, i se la va fer valdre.

En canvi, reprenent el cas comentat anteriorment d'un entrevistat garrotxí, sembla que foren els mateixos veïns de Sant Jaume de Llierca –se suposa que amb el vistiplau del poder local constituït– els que salven el seu pare, el capellà i un altre veí enfrontant-se a individus d'un comitè vingut de fora:

Un bon dia, un comitè va venir a buscar tres persones, o dues persones de Sant Jaume... o tres. El capellà i dos persones. El poble es va revoltar, va dir que d'aquí no s'emportaven ningú, van desarmar el comitè i va haver quatre trets i l'endemà, aquella nit el meu pare va marxar. (...) O sigui varen desarmar el comitè... Amb falques i forques i algun mall, els hi varen xafar el cotxe. (...) Aquests tres després posteriorment he sabut que tenien el clot fet.

En aquella ocasió, tot i que varen arribar membres de reforç d'altres comitès, els veïns ja havien parat el primer cop i es varen poder evitar les morts. En d'altres ocasions, però, això no va ser així i hem comptabilitzat un total de sis casos de familiars directes d'entrevistats assassinats durant aquest període.

Lògicament, les ferides provocades per aquesta repressió han estat difícils de cateuritzar dins el grup de propietaris agrícoles i les seves conseqüències han esdevingut, moltes vegades, permanents. Una propietària recorda com l'assassinat d'un oncle seu havia afectat la celebració d'algunes festes familiars:

El Nadal, sí; les festes majors, sí; (...) ja els celebràvem però la meva àvia tenia molta pena, perquè al seu fill l'havien mort per la guerra i per la documentació que ells van trobar i que ja sabien era la mateixa gent d'allà que el va denunciar i que el van portar a que l'assassinessin i la meva àvia és clar quan hi havia una cosa d'aquestes, vull dir, la dona tenia més pena que res més.

Els hisendats es van sentir profundament atacats com a grup

social, com a propietaris i com a persones. Un bon nombre de membres de les famílies entrevistades van fugir o es van amagar, se'ls varen confiscar els béns i, evidentment, van deixar de percebre les rendes derivades dels drets de propietat. De la mostra estudiada, la meitat dels casos (18 famílies) no varen marxar. I d'entre aquests gairebé el 30% de famílies varen tenir algun membre important empresonat o detingut. La majoria varen ser desposseïts de llurs propietats, molts varen ser empresonats i com explica una testimoni altempordanesa se'ls varen aplicar «unes contribucions molt fortes, extraordinàries, que s'havien de pagar, i ens varen desposseir de tot, de totes les finques, tot va quedar incautat. Les finques, els comptes corrents i tot». Utilitzant el terme emprat per un testimoni, moltes famílies varen viure amb el «cangueli» permanent. Tot plegat va fer que les condicions de vida de moltes famílies propietàries davallessin ostensiblement i que, per tant, siguin nombrosos els casos d'entrevistats que recorden la penúria i la severitat d'aquells anys.

I llavors, per tant sí, lo primer que van expropiar em penso que era l'aigua, seguida, o no, no les fonts, la font, el balneari, el balneari, l'electricitat, l'aigua potable i immediatament la casa i totes les finques, totes les finques. (...) Es va, és dir, quan la guerra, hi va haver finques que no hi van tocar gran cosa i la de casa es va explotar molt, la van tallar bastant.

Sí, va anar bastant malament perquè sent propietaris no els hi donaven res per jalar, no els hi pagaven per menjar. Encara que tinguessis mig B. [localitat] no cobraves res. Tothom era més amo que tu. O sigui que ens vam haver d'espavilar.

La meua mare treballava amb les teves ties, en una mena de fàbrica o de com sigui, lo que és a can...[rumia] Bartrina, que anaven a cosir roba per als soldats, i guanyava 9 pessetes la setmana, i amb això compràvem pa i no gaire res més, i ens moríem de gana [riu sarcàsticament].

Avui érem aquests senyors i demà ens varen fer el gran honor de deixant-se d'inquilinos, vàrem ser inquilinos del nostre pis, i tot, tot, col·lectivisat.

Sí, se'ns varen incautar de la terra. Vam quedar pràcticament... Van ser uns anys molt punyeteros que la terra se'ns la varen quedar els masovers. N'hi va haver que encara van continuar donant-nos algo. Però n'hi va haver que no i inclús la terra que portàvem nosaltres se'ns la varen quedar d'altres, la portaven d'altres i vam quedar molt reduïts, van ser uns anys molt punyeteros.

Però que ho vàrem passar molt malament, sí. Perquè, és clar, el meu avi, que llavors era l'amo, que era propietari, bueno, cada dos per tres tenia el comitè d'Orriols famós a posar-li multes. Al final se li varen acabar tots els diners, no tinc res més, talleu plantes (...) Però el meu avi, el meu pare i el meu tio... hi havia una certa por de que els matessin, perquè no varen marxar. Ningú no es va amagar, però el cangueli sí que el tenien.

En aquesta conjuntura pren un interès especial el paper dels masovers. Tot que hi ha un seguit de propietaris que carreguen sobre el masover les culpes de la conflictivitat i les incautacions de terres, en general emergeix la idea que, malgrat no pagar les rendes, hi va haver un percentatge significatiu de masovers que varen restar, d'amagat, al costat dels propietaris i els varen donar ajut material i logístic. Alguns testimonis relaten que es varen amagar en cases de masovers i molts expliciten que rebien menjar o diners dels seus masovers.

Doncs li portaven a la meva mare un pa cada dos dies, de manera que el comitè el varen avisar i li va dir: «Veig que aneu molt sovint a casa de la mestressa. Si li porteu alguna cosa us fotarem un bol de faves». Llavors l'home venia als vespres o ho feia portar per algú però... o sigui, gent maca també hi havia.

En un altre cas, els masovers i altre gent del poble, varen ajudar els propietaris a no perdre patrimoni:

Sort en vam tenir que van venir masovers i gent del poble a carregar les coses i portar-ho a casa seva perquè si no, em van donar vint-i-quatre hores de temps o quaranta-vuit hores, que no ho hauríem pas pogut treure, però varen

venir gent de fora i gràcies que vinguessin, amb els carros, cadascú va carregar el que va volguer i després ho varen tornar.

En definitiva, un darrer testimoni d'aquesta línia ho va sintetitzar dient:

N'hi havia de tots. N'hi havia que hasta te portaven pa. I altres te portaven... jo què sé!, embutits o lo que sigui. Però n'hi havia d'atres que també eren de l'atre bando, vull dir que també no, millor no veure'l-se!

Seguint l'anàlisi de Marciano Cárdbaba²⁷³, és versemblant pensar que en la confiscació de les grans finques hi varen participar sobretot jornalers i alguns petits arrendataris i parcers. En canvi els petits propietaris o els arrendataris amb terra suficient majoritàriament varen optar per seguir sota la fórmula del cultiu familiar. Només en algun cas, per idealisme o per por que les seves terres els fossin preses, es varen sumar al procés col·lectivitzador. De fet, el procés col·lectivitzador que els comitès varen dur a terme durant els primers mesos de la revolució va afectar sobretot les finques confiscades als grans propietaris i en canvi va respectar la petita i mitjana propietat²⁷⁴. La creació de col·lectivitats agràries sembla que es va localitzar sobretot a la plana, en llocs de fàcil mecanització, mentre que a les zones més elevades amb explotacions forestals varen predominar les seccions de treball

273. Vegeu Marciano CÁRDABA (2002) *Col·lectivitats agràries...*, p. 278.

274. Sobre la consciència i la significació d'aquest moviment, cal tenir en compta reflexions com les d'Andreu Mayayo: «El tòpic que identifica els pagesos anarquistes amb una colla de menjacapellans tronats i que considera que les col·lectivitats de 1936-38 varen ser filles de la improvisació, si no de la irracionalitat, fa figa davant de l'anàlisi acurada del pensament, la propaganda -oral i escrita- i l'acció sindical de l'anarcosindicalisme agrari. La raó de l'atzucac organitzatiu va ser, si de cas, la derrota de les posicions dels dirigents pagesos en el si mateix de l'organització confederal». Vegeu Andreu MAYAYO (1995) *De pagesos a ciutadans...*, p. 133.

col·lectiu, modalitat que permetia obtenir recursos ràpids i donar feina a jornalers o pagesos sense prou terra. En aquest sentit gairebé tots els entrevistats amb explotacions forestals han manifestat que varen ser objecte de confiscacions i de tales més o menys importants.

Amb tot, Cárdbada pensa que malgrat que hi va haver un massiu repartiment inicial de terres entre els sectors més desposseïts del camp i que es varen capgirar les estructures agràries existents, això quasi sempre es va situar dins els límits del sistema. En canvi, allò veritablement revolucionari, que varen ser les col·lectivitats, va tenir una vida efímera i esdevingué una opció minoritària en el camp gironí.

Molt sovint, la justificació dels comitès per engegar el procés de les expropiacions de les finques va ser que el seu propietari les havia abandonat. A posteriori, però, tant el govern de la Generalitat com el de la República varen promulgar un seguit de disposicions legals per tal de canalitzar i controlar totes aquestes transformacions revolucionàries. En el decret del conseller d'Agricultura del 14 de juliol de 1937, la Generalitat s'aproprià de totes aquestes terres tot admetent que procedien de les confiscacions revolucionàries que s'havien fet a «*tots aquells que havien participat d'una manera directa o indirecta al criminal alçament*»²⁷⁵. Aquesta interpretació, que donava arguments per a la identificació dels propietaris que havien marxat amb els postulats dels militars sublevats –com sostenien els plantejaments radicals, que els implicaven de dret–, en realitat no va ser ben bé així. Si bé és cert que la majoria de propietaris no es varen pronunciar obertament en contra del cop d'estat, tot allunyant-se de la legalitat vigent, com també veurem, sembla clar que la majoria d'ells tampoc no varen tenir res a veure directament amb l'aixecament militar. Segons el seu relat, varen marxar sobretot per salvar la

275. Decret d'Agricultura del 14-07-1937. DOGC del 15-07-1937.

vida. En aquest sentit es manifestava un entrevistat garrotxí quan espetava:

És que tot això s'ha de poder dir perquè aquí sembla que el que vas estar a l'altre costat era dolent perquè era franquista. Què franquista? Aquí el que tenia quatre calers, el que era propietari, el que era industrial o si eres capellà et pelaven. Doncs havies d'anar a l'altre cantó. O no?

Seguint amb el fil argumental, si fins ara ens hem ocupat d'analitzar el que els va tocar viure als grans propietaris que es varen quedar a la rereguarda i no varen optar per marxar, cal dir que al costat d'aquests n'hi va haver un grup nombrós que, tement per la seva vida, va fugir. D'entre aquests hi ha els que varen marxar precipitadament i els que es varen haver d'amagar²⁷⁶. En paraules del propietari anterior: «*Sí que vàrem haver de marxar per cames com molta gent*». Segons un altre testimoni, «*si no haguéssim marxat potser la vida del pare hauria perillat, com va perillar i van assassinar alguns propietaris aquí a A. [localitat]. I vàrem marxar axís com vàrem poguer amb un passaport mexicà*».

Entrant en una anàlisi més concreta d'aquesta categoria cal dir que, la meitat dels entrevistats expliquen que algun familiar va haver d'amagar-se, va marxar a l'Espanya nacional o va fugir a l'estranger. En total es tracta de 18 entrevistats. Entre aquests, hi ha el 39% de caps o membres de la família que es varen haver d'amagar, mentre que la resta, el 61%, el cap sols o amb la família varen marxar a l'estranger, a l'Espanya nacional i en dos casos no queda massa clar on marxaren.

D'entre els dos grans grups de propietaris destriats en aquesta categoria, el grup menor correspon als que s'amagaren sense exiliar-se ni passar a territori franquista. La majoria d'aquests es

276. Només en un cas d'entre tots els entrevistats no queda clar si es queden o marxen. De tota manera, aquest fet no distorsiona gens el resultat final, ja que només representa el 2% de tota la mostra.

varen amagar tant en zones urbanes com al camp i varen rebre l'ajut de persones de confiança. Alguns s'hostatjaren en cases de masovers o de criats. Amb tot, el grup major correspon als que varen marxar. D'aquests, el 36% s'exilaren a França o Itàlia, el 46% passaren a l'Espanya nacional i el 18% restant no fan explícit on anaren. Els que passen a l'Espanya nacional, ho fan a través de França, i trobem diversos casos de membres d'aquestes famílies que s'incorporen a l'exèrcit *nacional*. D'entre aquests, els que no s'enduen la família prenen mesures per protegir-la. Normalment la fan marxar de la residència habitual per anar a d'altres més tranquil·les o a cases de parents i en algun cas també a l'estranger.

En línies generals, sembla que les característiques de la fugida que va protagonitzar un sector important de la classe propietària gironina coincideixen amb les de la fugida de la burgesia de tot el país. Com ha indicat Rubèn Doll²⁷⁷, els fugitius catalans varen marxar majoritàriament a França i a Itàlia i la via de sortida més estesa va ser la marítima. En aquesta conjuntura varen prendre molta importància les accions de salvament dutes a terme des de les conselleries de Governació i Cultura de la Generalitat (amb els consellers Josep M. Espanya i Bonaventura Gassol al capdavant), així com les de destacats càrrecs del Parlament o de l'Ajuntament de Barcelona.

El radi d'actuació d'aquestes accions degué ser prou ampli geogràficament parlant i, a més, no es varen limitar només a proporcionar una via de fugida, sinó que també es varen destinar esforços a la protecció de persones i propietats. Com relata un dels testimonis:

Després va venir el senyor Ventura [suposadament Bonaventura Gassol]

277. Vegeu Rubèn DOLL (2000) «La fugida d'una classe dirigent l'any 1936», *Actes de les Jornades sobre Guerra Civil i Franquisme*, Blanes, p. 69-96

aquí a C. [localitat] i portava un passaport al meu pare per si volia anar amb els altres. I el meu pare va dir que no hi volia anar-hi. En aquell moment aquell senyor, aquell mateix dia es va quedar a dinar a casa, això era un mes abans de marxar ell de la zona republicana. Va anar a l'ajuntament amb el meu pare. Jo me'n recordo que era un senyor molt baixet, però que es movia molt. I aquell dia l'ajuntament li varen tornar les claus d'aquesta casa que llavors ens l'havien pres (...). Llavors en Ventura devia comentar en les reunions de la Generalitat i jo tinc una carta del president Companys. El meu pare que no l'havia votat mai. Però se li oferia i celebrava que volgués permanèixer. Ell garantitzava tota la seguretat i que qualsevol cosa la policia la tindria per la seva protecció.

Al costat d'aquests organismes i d'alguna iniciativa particular, una feina semblant es va dur a terme des de la majoria de consolatats escampats per Barcelona, que, a més de proporcionar asil i refugi als perseguits, en alguns casos varen arribar a expedir passaports estrangers falsos a ciutadans espanyols. Aquesta casuística queda reflectida en el relat efectuat per un propietari selvatà quan rememora els tràmits de la fugida de la seva família a París:

Llavores ell va intentar com se podia fer. Amb el cas del pare, doncs va considerar que un passaport cubà, que estaven de moda els passaports cubans... El Consolat de Cuba en va fer molts de passaports falsos però era tant aixís que coneixien aquest fet i hi havia el perill que a l'atravessar la frontera no s'indagués i acabéssim malament. I llavores el meu tiu va aconseguir a través del cònsol mexicà a Barcelona, que també era client de l'hotel, va aconseguir que ell ens fes un passaport mexicà amb ell, al pare i jo que també el vaig acompanyar.

De tota manera, malgrat que d'entre la mostra d'entrevistats gironins la majoria va fugir a França, des del govern de Burgos sempre varen ser més ben vistos els refugiats que varen anar a països que, com Itàlia, tenien règims totalitaris. Els catalans que s'hi varen refugiar varen trobar un bon nombre de facilitats per

part del govern de Mussolini, a banda que es tractava d'un país amb un nivell de vida relativament barat. Aquí els exiliats es repartiren en tres zones: la costa de la Ligúria, el nord d'Itàlia i Roma, la ciutat on, a més, es van acabar dirigint tots aquells que tenien encàrrecs de Burgos. Un d'aquests propietaris ens aporta el següent testimoni en relació a la seva família:

Si que van anar primer a Gènova i després es van instal·lar a Torí durant uns mesos. Després a Florència mig any o així. I finalment a Roma la resta de la guerra. (...) De fet els meus pares es van conèixer a Roma estant tots dos exiliats. La meua mare diguem per motius polítics. El meu avi era un polític de dreta de certa importància i va tenir que sortir ben aviat. Diguem que el mateix juliol del trenta-sis el governador civil els va anar a buscar i els va posar en un vaixell cap a Gènova. El meu pare va fugir pel seu costat i va tenir una beca del govern de Burgos per anar a estudiar a Roma l'especialitat de lluita antituberculosa.

Com ha assenyalat Rubèn Doll, totes aquestes famílies exiliades en poc mesos «van viure tot un seguit de sentiments i esdeveniments: la por de sentir-se perseguits; el refugi forçós a un país estranger; la incertesa econòmica dels primers dies d'exili; i finalment, la força de sentir-se recolzats i emparats per recuperar tot allò que s'havien vist obligats a abandonar»²⁷⁸. És en aquest sentit que, poc a poc, l'ideari polític d'aquestes colònies de refugiats va anar canviant. D'una inicial tebior o simpatia respecte dels sublevats del govern de Burgos, va passar a la seva plena adhesió. Fins i tot dirigents de la Lliga, amb Cambó al capdavant, varen desenvolupar tot un seguit d'iniciatives per crear corrents d'opinió favorables a Franco i el seu govern des de França: publicaren i editaren llibres i revistes favorables a *causa*, crearen una oficina de premsa i propaganda a París i, a més, els varen donar suport econòmic.

De tota manera sembla que el govern de Burgos mai no va

278. Vegeu Rubèn DOLL (2000) «La fugida...», p. 92.

veure amb bons ulls aquesta política *possibilista* d'uns exiliats que el que feien era esperar l'evolució dels esdeveniments des d'una situació no gaire incòmoda. Això va fer que després de la guerra només se'ls recompensés amb poca cosa més que alguns càrrecs locals i que es duguessin a la pràctica alguns dels advertiments com ara «*que para poder reintegrarse a las actividades ciudadanas se exigiría una hoja de servicio en la que se depurarán actitudes*»²⁷⁹. Un d'aquests casos, encara que lleu, va ser el de l'avi d'un dels entrevistats:

Tornen tots, però van tardar uns mesos lo qual li va provocar uns problemes al meu avi perquè li van fer judici per responsabilitats polítiques i les principals responsabilitats polítiques eren no haver tornat a l'abril del trenta-nou sinó esperar fins a desembre o novembre de l'any trenta-nou.

A la fi, la guerra va ser un factor cohesionador dels grans propietaris contra la revolució social i els grups socials vinculats ideològicament amb la República i els corrents polítics d'esquerra –els «*rojos*», segons una expressió força utilitzada pels entrevistats–. És en aquest fenomen que cal cercar la coherència del grup majoritari de propietaris agrícoles en la seva adhesió a la causa dels sollevats el 18 de juliol de 1936. Com ha expressat un testimoni: «*ell va anar a favor d'en Franco perquè és clar aquí, si es gués quedat aquí, el guessin posat amb una cantonada i li haguessin fotut quatre tirs*»²⁸⁰.

279. Vegeu Rubèn DOLL (2000) «La fugida...», p. 95.

280. Malgrat això aquest mateix propietari afegia a continuació que el seu pare un cop acabada la guerra havia quedat molt desenganyat del règim: «*Va haver de marxar i llavors, és clar, l'altre, en Franco li defensava els interessos i va fer, però després al acabar la guerra en va quedar molt desenganyat i allavors ja no en volia parlar mai de política ni de re.*» És a dir, que no era el règim que ell s'esperava a priori. Era un règim diferent.

7.3. EL FRANQUISME O LA DECADÈNCIA D'UNA CLASSE DIRIGENT (Josep Maria Barris Ruset)

És evident que, d'ençà de la conclusió de la Guerra Civil el febrer de 1939 –amb una redistribució política de les quotes de poder i una nova organització dels canals d'intermediació i, sobretot, amb les profundes transformacions socials i econòmiques del camp gironí a partir de la dècada de 1960–, els grans propietaris agraris varen patir una lenta davallada de la seva presència política. Aquella classe dirigent –políticament– i dominant –econòmicament i social– de mitjan segle XIX –posem per cas– hagué de cedir espai polític, és a dir, deixar de controlar, en major o menor mesura, les fonts i els instruments de poder. Les causes són diverses. Molts entrevistats coincideixen a remarcar –ho hem comprovat en els capítols anteriors– que la davallada de l'ingrés agrari²⁸¹ i els canvis socials en les formes de transmissió patrimonial, juntament amb un procés general d'«*igualació social i cultural*»²⁸², es troben en la base d'aquesta difuminació política en un règim, el franquisme, substancialment diferent de les postures conservadores anteriors a 1936. L'una és la conseqüència de les altres. Però, també cal parar atenció a un fet històricament transcendent: qui guanyà la Guerra Civil? I, com es gestionà la pau? En concret, cal analitzar el repartiment del poder polític entre la nova classe política feixista i la tradicional burgesia conservadora catalana i, en segon terme, valorar les actituds i les adhesions dels propietaris agrícoles envers el règim franquista. En definitiva, hom ha d'analitzar un estadi més d'un procés històric en el qual la classe rural propietària anà perdent la seva rellevància social i la seva presència política.

281. És l'opinió, per exemple, de diferents propietaris residents en comarques prou diverses com el Pla de l'Estany, la Selva o la Garrotxa.

282. En paraules manllevades de dos informants, de l'Alt Empordà i el Pla de l'Estany.

7.3.1. El contracte polític franquista o com perdre la pau

El règim feixista de Franco va tornar, de bell antuvi, les coses al seu lloc, a «*la estructura que había antes*», que «*era una estructura normal y sensata. Estaba hecho, la cosa, el campo, estaba toda estructurada de una manera sensata y lógica y con inteligencia*», com enyora el marit d'una entrevistada. La recuperació de les propietats, per exemple, fou immediata –i motiu, com en el cas d'aquesta família, d'eterna gratitud²⁸³– i les persones exiliades a causa de la violència revolucionària pogueren tornar estàlvies als seus llocs d'origen, un aspecte que també fou valorat i tingut en compte pels entrevistats, com és el cas d'un interlocutor del Pla de l'Estany, quan reconeix que «*jo he defensat en Franco. Jo admito que va fer molts disbarats. Però en Franco va fer que el meu pare pogués tornar aquí a casa*». En definitiva, com sentència un altre entrevistat, «*quan va venir l'entrada dels nacionals que vàrem poder tornar a ser amos*». Tanmateix, molts entrevistats reconeixen defectes i mancances a la dictadura.

De fet, no es tracta tant de defectes i de mancances –els «*disbarats*» abans esmentats– com de considerar que els grans propietaris agrícoles varen guanyar la guerra però varen perdre la pau. Les causes són diverses i complexes. En primer lloc, la guerra no la varen guanyar estrictament ells, sinó les tropes franquistes, és a dir, no les formacions de dretes tradicionals –en exclusiva o principalment–, sinó el feixisme. En aquest sentit cal entendre les tensions que, des del mateix 1939, per exemple, enfrontaren l'IACSI –recompost com a federació catalana del catolicisme agrari i defensor dels interessos tradicionals dels propietaris– i la CNS –dominada per Falange y las JONS–, pel control del poder de l'a-

283. Una posició justificativa que Borja de Riquer ja havia assenyalat en el pròleg del llibre de Martí MARÍN (2000) *Els ajuntaments franquistes...*, p.15.

parell sindical agrari franquista²⁸⁴. I així fou percebut per l'elit dominant del camp gironí. No fou la dreta de la Lliga Catalana qui guanyà i qui gestionà la pau. La dreta catalana així ho veu i, a mig termini, percep les diferències:

Quan la guerra eren franquistes, i va arribar en Franco, ho van celebrar a bombo i platillo, que es diu. [...] El que passa és que bueno, després no li va convèncer en Franco, sobretot per la part del catalanisme.»

Un altre exemple d'aquest canvi de la percepció inicial del franquisme l'ofereix el següent testimoni que, a més, dóna les claus de la posició de molts propietaris agrícoles:

Allavors es va anar veient que en Franco no es portava ni feia el que havia de fer, i va acabar sient un tirà. Però en aquell moment se'ns havia de treure... això els joves no ho sabeu, encara sembla que algú reivindica la República, bueno, la República si fos una democràcia com cal, però la República espanyola a les dues experiències que hi ha hagut, la del segle passat i la de l'any trenta-u, ha sigut fatal, perquè el poble, suposo que és que no estava preparat i no hi havia prou autoritat per part dels que governaven i els eixelebrats tenien la raó, els revolucionaris, siguin anarquistes, siguin, bueno, doncs a aquí tothom, jo que recordi, casi tothom, el vuitanta o noranta per cent de la gent esperava l'entrada dels nacionals per sortir d'aquella por.

Altres propietaris, com un informant de Girona, encara recorden els canvis generats per la Guerra Civil en la composició social dels guanyadors. Una nova elit dirigent podia entrar i governar, per exemple, el Casino:

Gent que abans de la guerra no anaven al Casino, [després] hi posaven el peu; després de la guerra, un d'aquests que no hi posaven el peu va ser el president, imagina't tu! Tot va canviar, sí.

284. JAVIER TÉBAR HURTADO (2001) «Sindicat vertical i contrarevolució agrària», a Borja de RIQUER (dir.) *Història, política, societat...*, vol. 10, p. 163.

Des d'aquest punt de vista, per a alguns entrevistats la postguerra no fou una restitució de la continuïtat social i política anterior i, consegüentment, tendeixen a remarcar els signes de trencament. Assenyalen que «*després tot va canviar molt, després de la guerra va ser un trencament total*», que «*el tall de la Guerra Civil ho va canviar tot*», o que «*aquesta guerra ens va trencar a tots pel mig*». Eren uns altres temps.

El nou règim provocà, ben aviat, el desencís dels sectors catalanistes conservadors –aquells que un propietari garrotxí qualificava de «*catalanistes, però de dretes*»– que havien recolzat políticament i, fins i tot, econòmicament els militars rebels. I, en aquest sentit, una àmplia franja dels grans propietaris agrícoles –que, al capdavall, no era més que una facció de la gran burgesia catalana– es trobaren sense un «*espai polític*» –per dir-ho en paraules de Borja de Riquer– per ocupar²⁸⁵.

Tanmateix, la posició d'aquests propietaris que s'identificaven amb el catalanisme conservador no era la majoritària i, més enllà de les «incomoditats» ideològiques que suposava el franquisme, la seva administració política «*en el Principat... va comptar amb la dreta catalana, amb independència dels seus orígens polítics diversos, la qual feia la seva entrada als governs locals generalment de la mà de FET-JONS*»²⁸⁶, que, ara, integrà bona part del conservadurisme espanyol en les seves files. Era l'històric camí recorregut –tant se val si trist i sense convenciment– entre l'actitud vencedora dels temps de guerra i la resignació penitent davant el caràcter del nou règim franquista, que, evidentment, no era una restauració del vell sistema polític conservador –i dels seus grups polítics dominants–, sinó la construcció d'un nou entramat polític²⁸⁷. Els grans propie-

285. Borja de RIQUER (2001) «Vint anys sota una dictadura. El règim franquista als Països Catalans», a Borja de RIQUER (dir.) *Història, política, societat i...*, vol. 10, p. 48-51.

286. Jordi FONT i AGULLÓ (2001) *¡Arriba el campo!...*, p. 126.

287. Borja de RIQUER (2000) «Pròleg» a Martí MARÍN (2000) *Els ajuntaments franquistes...*, p. 18.

taris agraris acceptaran el feixisme espanyol perquè «serà considerat com a mal menor davant el perill de la desaparició de l'ordre social conservador»²⁸⁸. No han d'estranyar, per tant, recorreguts polítics com el del pare d'un entrevistat, propietari forestal de la Selva, que, després d'haver militat a la Lliga abans de la Guerra Civil, fou nomenat alcalde el mateix 1939. Tot plegat té molt a veure amb com es gestionà la pau.

El contracte polític ofert per la classe dirigent franquista –esdevinguda la nova elit política a partir de febrer de 1939 en la presa de decisions al camp gironí– era clar: a canvi d'ordre social i del manteniment de la posició dominant econòmicament, la classe propietària va haver d'acceptar un cert tutelatge polític de les noves autoritats franquistes²⁸⁹ –que tampoc significà cap esforç històric per a les classes conservadores catalanes–. És cert que el grup de poder dominant al camp gironí recuperà una part dels espais de poder anteriors a 1931, encara que, com afirma Borja de Riquer, es veié subordinat a les noves autoritats franquistes. Ja no era la classe dirigent decimonònica, un paper reservat ara al nou personal polític franquista –d'extracció forana–, sinó que simplement se li reservava la «gestió» de les institucions menors, ajuntaments i diputacions²⁹⁰. El franquisme representà l'eliminació de la capacitat real –al més alt nivell–

288. Borja de RIQUER (2000) «Pròleg» a Martí MARÍN (2000) *Els ajuntaments franquistes...*, p. 14.

289. Borja de RIQUER (2000) «Pròleg» a Martí MARÍN (2000) *Els ajuntaments franquistes...*, p. 12-16; Borja de RIQUER (2001) «Vint anys...», p. 48-51.

290. Carles VIVER i PI-SUNYER (1978) *El personal político de Franco (1936-1945)* Barcelona: Vicens Vives; Carles VIVER i PI-SUNYER (1978) «El personal polític del franquisme, 1936-1945», *Perspectiva Social*, 11; Teresa CLIMENT i Carles VIVER i PI-SUNYER (1979) «El personal polític de la Província de Barcelona, 1939-1959», a *Perspectiva Social*, 13. Per a una anàlisi dels governadors civils de Catalunya, Josep CLARA RESPLANDIS (1989) «Els governadors civils del franquisme a Catalunya. Notes sociològiques», a *L'època franquista. Estudis sobre les comarques gironines*, Girona: Cercle d'Estudis Històrics i Socials, p. 33-54.

d'intervenció política de la tradicional elit dominant agrària²⁹¹.

És evident, amb tot, que continuaren mantenint unes quotes de poder real significatives i tot el poder simbòlic que donava la tradicional consideració d'hisendat. Encara, el «senyoret» era el «senyoret», fins a dates ben recents, com opina un entrevistat. Des de l'Alt Empordà, un testimoni explica com els propietaris van «recuperar força la influència social» i un altre entrevistat, amb tota la cruesa de les paraules, també reconeix que «va augmentar la influència respecte als subordinats». En la mateixa línia, un altre informant admet la recuperació del paper social i polític del propietari el 1939, alhora que també en remarca els límits:

Sí. [pensa] Jo d'influència no crec que n'hi dallonsis massa, però perquè no..., s'ha estat molt a casa el propietari, però bueno, però va recuperar el puesto que tenia. Una mica, diguem. Va recuperar una mica, però sense que... sense explotar o rebentar el masover, posem per cas.

De la mateixa opinió és un propietari forestal quan reconeix que «a A. [localitat], els propietaris después de la guerra es consideraven els amos de la situació». La seva trajectòria política, d'altra banda, reafirma amb fets allò que ell mateix indicava sobre la recuperació de les posicions socials dels propietaris en l'àmbit local: des d'una identificació política familiar clarament franquista («la família era totalment lligada a les idees franquistes»), el seu pare va ésser alcalde de la població entre 1939 i 1949²⁹² i, posteriorment, ell mateix també en fou²⁹³.

291. Borja de RIQUER (2000) «Pròleg» a Martí MARÍN (2000) *Els ajuntaments franquistes...*, p. 16-17.

292. Per a una visió de la seva actuació política, vegeu Francesc MARINA GÓMEZ (2000) «Arbúcies 1939-1949: Les *Gestoras Provisionales* i la repressió de postguerra», a *Temps de postguerra. Estudis sobre les comarques gironines (1939-1955)*, Girona: Cercle d'Estudis Històrics i Socials, p. 245-264.

293. Entre 1969 i 1975, Josep CLARA RESPLANDIS (1999) *El Partit Únic. La Falange i el Movimiento a Girona (1935-1977)* Girona: Cercle d'Estudis Històrics i Socials, p. 381.

Efectivament, el règim franquista restituí el pes social del propietari, que continuà essent tremendament marcat en el si de la comunitat pagesa. Hom recorda encara les pràctiques caciquistes –alguna vegada ben presents entrats els anys seixanta– i el caràcter subordinat de les relacions personals:

Home, potser abans el propietari podia ser un cacic. I ara ja ho té una mica més difícil ser un cacic. Encara que abans podia haver un cacic que realment dongués feina a molta gent... Però, és clar, ell allí imposava bastant el seu criteri a tot el municipi o tota la comarca. Ara això ja no. Però és que una mica en tot, és a dir, jo recordo que hi havia un gitano que venia a comprar ferros vells aquí casa. I un bon dia a l'entrada de casa, just en el camí que ja surt a la carretera, jo anava de... –hauria de tenir quinze o disset anys, no sé, no conduïa–, però al sortir entrava el gitano amb el seu cotxe, la seva furgoneta, i vam xocar de cara. Ah, qui tenia la raó? Jo quasi diria que tenia més raó el gitano que el meu tio, en aquell cas era el meu tio. Però, és clar, el gitano ni va discutir, immediatament li va dir: «quan pujarà la reparació». No era molt, «quan va pujar la reparació senyor Lluís?, i vostè m'ho digui, i jo li pago». I, vaja, múltiples exemples aniríem trobant».

Altres vegades, les decisions polítiques locals – cercar candidats per als càrrecs, captar els individus necessaris per a una junta municipal, definir les estratègies davant qualsevol problema agrari, etc.– es prenien entre un nombre reduït de persones, membres de les elits locals. La narració que l'esmentat propietari forestal efectua de la seva elecció com a alcalde –el 1969– permet constatar, d'una banda, la pervivència i la quotidianitat de les estructures caciquistes en el context rural al llarg del règim franquista i, al mateix temps, el grau de cohesió interna del grup dominant, que, lògicament, expressa l'existència d'unes relacions socials de domini, de caràcter clientelar:

Entre vàrius: «Home... qui serà...?» «Ai C., cuida-te'n tu.» «No fotis!» Perquè tampoc volia ser-ho. «Sí, bueno, però ara et toca a tu» «Però no em vingueu amb històries que d'aquí quatre dies ja em reemplaçareu». I va estar uns

quants anys. Jo vaig dir que ho acceptava però amb lo d'això, que als sis anys cesaria, sigués el que sigués. A mi se'm va escollir una mica, no ho sé, perquè també devia semblar que en aquells moments era... el que jo havia de ser alcalde. Les altres persones que tenien una certa representació, inclús podríem dir patriarcal o econòmica, potser estaven una mica per sota i no hi havia una persona, diguem, ben disposada a servir un temps el país. En una bona part, tant el pare com jo, ho vam haver d'acceptar perquè ens varen tocar la consciència, ens varen tocar el punt flac, i vàrem dir: «Doncs bueno, ho farem durant un temps».

Sembla prou important destacar com una reduïda elit econòmica i social controlava l'escenari polític local, i en unes dates tan significatives com les del darrer franquisme. Potser sí que era realment una qüestió –com diu el mateix entrevistat– «*de consciència*»: els propietaris agraris foren conscients de a qui corresponia defensar l'estat de les coses, els fonaments de la societat franquista, i ho feren fins a l'últim moment. En aquest sentit, respectaren amb escreix el que se'ls oferí el 1939 i, no només s'amotllaren al franquisme, sinó que, finalment, el grup de propietaris rural també donà franquistes.

El darrer testimoni posa en evidència com l'elit propietària demostrà un grau de cohesió interna perfectament establert. En línies generals, aquesta cohesió social es posà en pràctica, per exemple, en les estratègies electorals dels organismes agraris, com les Hermandades Sindicales de Labradores y Ganaderos –ho veurem més endavant– o la Cambra Agrària. En aquest cas, un testimoni relata com el president de la Cambra Oficial Agrària de Girona, Ignasi de Ribot i de Balle, va demanar als propietaris que optessin a les direccions locals de les Hermandades per tal de controlar els diferents nivells administratius del camp gironí i poder defensar els seus interessos de classe, tot seguint la millor tradició del grup:

Va haver-hi una vegada aquí a Girona que el que estava de president de la

Càmara Agrària, que era el que després va ser alcalde de Girona, el senyor Ribot, Ignasi de Ribot, va cridar a uns propietaris i ens va dir: «ara vénen unes eleccions de la Germandat de Labradors y Ganaderos. I m'agradaria que s'hi presentessin propietaris, perquè si no resulta que jo sóc el president de la Càmera Agrària però com que sóc d'aquí i me ve el de tal poble i tal poble, tots són... un és arrendatari i l'altre és el masover, i tu, a mi m'agradaria enraonar amb propietaris, que és qui a mi m'interessa saber com funciona. Perquè un tio que paga tres mil pessetes l'any de lloguer és igual una cosa que l'altra. Ell pagarà tres mil pessetes. Li és igual que tingui bona collita o mala collita, que li puguem fer una cosa o una altra. A més, si hem de donar una subvenció la donarem al propietari, no amb ell perquè és la finca la que té de... llavors m'interessaria molt que hi haguessin propietaris que es presentessin per ser president de Germandat.»

Avancem-ho: els grans propietaris agraris gironins no refusaren el repte i convertiren aquest organisme en un feu dels seus interessos de classe, si hom té present el nombre d'entrevistats que afirmen haver-hi pertangut: hom detecta almenys un propietari del Gironès, dos de la Selva, quatre d'altempordanesos, un de la Garrotxa. De ben segur que la nòmina no és exhaustiva, a causa de les característiques de la font emprada, però sí significativa.

Les noves autoritats franquistes s'erigiren en l'elit dominant dels mecanismes de control polític i utilitzaren la vella classe propietària del món agrari gironí com el grup ideològicament més idoni per a la captació de quadres de gestió per a les administracions locals, un recurs inevitable davant la migradesa de les afiliacions a l'extrema dreta espanyola anteriors a 1936²⁹⁴, amb el benentès que la seva participació política es reduí als nivells institucionals inferiors. Així, un bon nombre d'entrevistats exerciren d'alcalde de les seves respectives localitats en el transcurs del

294. En la mostra d'entrevistats, recordem-ho, els casos de membres o familiars afiliats, amb anterioritat a 1936, a la CEDA són únicament dos, mentre que un altre ho és a les files tradicionalistes.

període 1939-1979: ho fou un propietari forestal de les Guilleries –a més del seu pare–; un entrevistat del Pla de l'Estany –i, en aquest cas, també, el seu pare–, que ho fou durant 16 anys (1959-1975), els mateixos que fou alcalde el marit d'una entrevistada selvatana; més anys, encara, hi estigueren un hisendat del terra-prim empordanès, que exercí el càrrec durant 20 anys, o el pare d'un informant de la comarca de l'Estany que, a més d'ésser alcalde 22 anys, fou diputat provincial entre 1967 i 1974²⁹⁵; un altre entrevistat, aquesta vegada del Gironès, també dirigí la institució municipal, a Viladasens; també fou alcalde el pare d'un propietari entrevistat de la Garrotxa; i el pare d'una entrevistada altempordanesa, del qual afirma rotundament que «*era franquista, per descomptat*»; l'oncle d'un propietari entrevistat també havia sigut molts anys alcalde i ell mateix havia estat regidor i alcalde pedani. D'altres foren regidors municipals, com un informant del Gironès o el pare d'un testimoni de l'Alt Empordà –a l'Ajuntament de Figueres–, ambdós tinents d'alcalde; un altre cas detectat a partir de les entrevistes és el del pare de l'entrevistat, propietari del Gironès, que fou regidor de l'Ajuntament de Girona entre 1961 i 1967²⁹⁶. En definitiva, una presència municipal notòria en nombre i continuada en el temps –amb diversos casos de participació intergeneracional i amb llargues estades ocupant els càrrecs locals–.

La presència en els organismes polítics locals no deixa d'ésser important per controlar nombrosos aspectes de la vida col·lectiva de la comunitat. A més, la mateixa organització de l'Administració municipal afavoria la confusió de la ciutadania en concen-

295. DD.AA. (1989) *Història de la Diputació de Girona*, Girona: Diputació de Girona, p. 425.

96. Josep CLARA RESPLANDIS (1987) *El personal polític de l'Ajuntament de Girona (1917-1987)*, Girona: Cercle d'Estudis Històrics i Socials, p. 67-68 i 76.

trar físicament i humanament les diverses instàncies de poder. Les tres institucions bàsiques del franquisme en l'àmbit local rural –ajuntament, delegació local de Falange i Hermandad Sindical de Labradores y Ganaderos– sovint se succeïen sense solució de continuïtat, una situació que no era gens innocent:

Aquesta praxi política normalment tenia com a objectiu principal beneficiar els interessos particulars d'aquells que figuraven com a detentors dels càrrecs públics o que, mitjançant l'ostentació del càrrec, procuraven la satisfacció material de les elits locals que, a vegades, aparentaven estar al marge dels llocs de responsabilitat política²⁹⁷.

Des d'aquesta perspectiva, tampoc no ha de sorprendre que els propietaris agraris gironins destaquin especialment, no només en les nòmines de membres, sinó també de càrrecs del partit únic o en les diverses organitzacions sindicals franquistes. És possible que la desmemòria interessada dels entrevistats hi tingui un cert pes, en un intent de refer el seu passat vital i polític, però la seva presència en les organitzacions estrictament franquistes és, comptat i debatut, inqüestionable. Si bé en alguns casos la filiació podia ésser obligatòria –o quasi–, com en l'àmbit sindical, no ho era la direcció, a l'escala que fos, d'aquests organismes. Així, és simptomàtic que un propietari gironí, un altre del Pla de l'Estany i el pare d'una entrevistada detentessin càrrecs en el si de l'Hermandad Sindical de Agricultores y Ganaderos o que el pare d'un informant empordanés en tingués al Sindicat Vertical. Altres entrevistats declaren que en foren simples membres, com un propietari forestal o un de la Garrotxa i el seu pare a l'Hermandad, o un parell més –del Pla de l'Estany i la Selva– al Sindicat Vertical.

En un sentit invers, les entrevistes no forneixen gaires exemples de participació en el partit únic, la Falange i, posteriorment, el

297. Jordi FONT i AGULLÓ (2001) *¡Arriba el campo!...*, p. 126.

Movimiento. Només un informador declara que va ser el cap local de Falange i membre del consell provincial del Movimiento²⁹⁸, uns càrrecs que també ostentà un testimoni selvatà entre 1969 i 1975 i entre 1971 i 1975, respectivament²⁹⁹. Tanmateix, no sembla que els propietaris agraris gironins es trobessin còmodes en una organització que, des de ben aviat, perceberen que no era estrictament conservadora. El pes del seu passat històric els conduí a participar en aquelles esferes de poder que reconeixien com a pròpies, tradicionals, bàsicament lligades i relacionades directament amb el control dels interessos de classe, més que no pas unes estructures polítiques alienes al món rural. Només investigacions més concretes i aprofundides permetran validar aquestes hipòtesis de treball.

L'Administració de justícia, especialment d'àmbit local, fou un altre dels espais d'intervenció pública, encara que, a partir de les entrevistes, només s'en constatin tres casos durant el règim franquista. Així, foren fiscals o jutges de pau els pares d'un propietari altempordanès, d'un altre de la Garrotxa i el d'una entrevistada amb un extens patrimoni surer. En un altre àmbit, dos testimonis foren presidents locals d'Acció Catòlica, el mateix càrrec que ostentà la mare d'un d'ells. Tampoc en aquest cercle de poder de naturalesa moral i coactiva, doncs, es registren uns índexs destacats de presència del grup d'entrevistats.

La presència política encara podria ésser superior si alguns dels entrevistats –o els seus pares– no haguessin renunciat a càrrecs diversos dins l'Administració franquista. Un propietari recorda com el seu pare «*va retxassar molts càrrecs*» i un altre esmenta que li havien ofert diversos càrrecs, entre d'altres el de procurador a Corts.

298. Entre 1963 i 1966 i, en un segon període, entre 1971 i 1977. A més, rebé el 1965 la creu de cavaller de l'orde de Cisneros. Josep CLARA RESPLANDIS (1999) *El Partit Únic...*, p. 405.

299. Josep CLARA RESPLANDIS (1999) *El Partit Únic...*, p. 381.

En definitiva, la presència generalitzada de grans propietaris agrícoles en les administracions locals franquistes –ben significativa tot i la manca d'exhaustivitat de la mostra– dibuixa una clara connivència amb el règim franquista; si es vol amb les limitacions derivades, en alguns casos, de la manca d'una identificació ideològica completa, però, en definitiva, plenament compromesos amb el projecte polític franquista, que, al capdavall, fou el garant de la seva continuïtat social i econòmica en l'àmbit rural. En aquest sentit, no sorprèn el reduït nombre de famílies que no intervenen en cap administració franquista (vuit recurrències)³⁰⁰, una xifra que encara hauria estat menor si un testimoni pertanyent a una família de llarga tradició liberal hagués acceptat els oferiments per convertir-se en alcalde de Banyoles o si el pare d'un informant selvatà hagués acceptat l'alcaldia de Girona. L'entrevistat encara recorda que *«inclús tinc guardada una carta una mica amenaçadora perquè no va acceptar el càrrec doncs de... no sé exactament quin any era però seria al voltant del cinquanta o aixís, de l'alcaldia de Girona»*.

D'altra banda, no deixa de ser cert que el seu camp de manobra política estigué limitat a l'esfera local i provincial. Tot amb tot, encara era un grup social que mantenia uns estrets vincles amb les esferes de poder, en aquest cas franquista. La seva capacitat d'intermediació política, si bé menor que abans de 1936, encara mantenia unes certes parcel·les de presència. És significatiu, en aquest sentit, l'intent de col·locar el suro baixempordanès en el mercat rus el 1954-1955, en una operació que combinava la negociació dels propietaris rurals gironins amb les autoritats estatals de Madrid, el doble joc amb *«l'amo nord-americà»* i l'intent perpetrat des de les mateixes estructures franquistes d'escapar a

300. No tenim en compte la família d'un informant, atesa la seva dedicació professional a l'exèrcit, una condició que no els permetia d'intervenir activament en la vida política.

les restriccions comercials de caràcter polític que el franquisme s'havia autoimposat. L'exemple permet comprovar fins a quin punt la classe propietària gironina esdevingué una cèl·lula perifèrica del poder estatal, simplement utilitzada quan calia i sense la suficient capacitat de negociar i d'obtenir contraprestacions:

Jo te podia explicar un cas molt famós que no es coneix, del suro. Parlo de l'any 1954 o 1955. Des del Ministeri de Comerç de Madrid criden als fabricants de suro i els diuen si serien capaços de servir un encàrrec grandios. Al doble de preu, al doble de preu que en aquells moments pagaven als Estats Units. Els d'aquí es reuneixen, els que hi van d'aquí a la comissió, que hi van tres o quatre, quan vénen aquí es reuneixen, ho miren. Diuen, bueno va, ens hem d'enterar de més coses. S'enteren i resulta que per una cosa del Ministeri de Comerç s'enteren que és a través de Finlàndia, que és la que compra, però és per anar a Rússia. Ells diuen: «Bueno, tu, què ho tens, com ho podries fer? Bueno, series capaç, sense haver de plegar, de servir l'americà que és el que ja tenim?» I fulano de la Bisbal, que té tres forns i només li funciona un, diu: «Jo puc posar dos en funcionament, per tant el podem servir». L'altre fa el mateix. Van a Madrid i diuen: «Sí senyors. Ara, al Ministeri de Treball, nosaltres per poder fer això hem d'obrir tots aquests forns que tenim parats. Quan s'hagi acabat l'encàrrec apagarem els forns. El Ministeri de Comerç diu: «Ah, per mi no hi ha cap problema. Bueno no, és el Ministeri de Treball el que ha de dir-ho». El ministre de Treball era en Girón. Llavors es parla amb en Girón i en Girón, quan s'entera que això és per Rússia no vol donar el permís: «No no, si abris los hornos». «No no, abiertos no, pero la gente que contrateis tiene que continuar en el trabajo». I van dir: «Passi-ho bé». Van perdre... un negoci que era un negoci per l'Estat i un negoci per ells. Si no hagués sigut per... és clar, és Finlàndia, però l'altre no s'ho va creure que era per Finlàndia. I ho va buscar i ell ja sabia. I llavors resulta que va dir: «Ah, no! Chuparan otros, pero estos cabrones no». Una cosa és el comerç i una altres és...

Els entrevistats reconeixen l'existència de contactes i de coneixences influents. Pere Ordís Llach, que havia estat regidor pel terç corporatiu entre 1949 i 1955, alcalde de Girona durant el període comprès entre el 1957 i el 1967 i, posteriorment, president de la

Ball de fires al casino de Girona (1959), una de les poques ocasions en què es permetia a les dones accedir-hi (Arxiu Municipal de Girona, Centre de Recerca i Difusió de la Imatge, fons Sans, registre 9013.2, negatiu 7).

Diputació entre 1967 i 1972³⁰¹, era parent d'una entrevistada que, a més, també havia tingut una cosina del seu pare vinculada a la Sección Femenina. La germana d'un testimoni va ser durant 20 anys la delegada provincial d'aquesta darrera organització³⁰². Ignasi de Ribot i de Balle, parent d'un entrevistat, fou el darrer alcalde franquista de Girona³⁰³ i, com hem vist anteriorment, bon intermediari en el si de la classe propietària com a president de la Cambra Oficial Agrària de Girona. Un altre informant esmenta la relació familiar amb una filla del governador civil franquista, Luis

301. Josep CLARA RESPLANDIS (1999) *El Partit Únic...*, p. 392; Josep CLARA RESPLANDIS (1987) *El personal polític...*, p. 67, 70, 75, 78-80; i Josep CLARA RESPLANDIS (1991) *Girona sota el franquisme. 1939-1976*, Girona: Ajuntament de Girona i Diputació de Girona, p. 53, 55 i 78; DD. AA. (1989) *Història de la Diputació...*, p. 355-357, 421 i 433. Jaume BUSQUETS MENSA (1992) *Crespià*, Girona: Diputació de Girona, p. 44-45. Cal tenir present que els càrrecs d'alcalde de la capital provincial i de president de la Diputació comportaven, a partir de 1943, el càrrec de procurador a Corts. A més, fou regidor de l'Ajuntament de Girona, entre 1955 i 1961, Agustí Ordis Vila, germanastre de Pere Ordis, encara que l'entrevistada no l'esmenta. De fet, la família Ordis, originària de Crespià, és un bon exemple de xarxa política familiar. Sense ànim d'esgotar totes les possibilitats, només volem destacar com Miquel Ordis Pagès, pare de Pere i Agustí Ordis, ja havia estat president de la Diputació de Girona amb el primer franquisme, el 1940-1941 i com, en aquesta mateixa institució, hom pot trobar d'altres membres d'aquesta família durant les dues darreres dècades del segle XIX. Miquel Ordis, a més, va ser president de la Cambra Oficial Agrària abans de la Guerra Civil.

302. A més d'ostentar altres càrrecs (secretària provincial del SEU, regidora d'educació física i de l'Hermandad de la ciudad y el campo) i distincions franquistes (creu de cavaller de l'orde de Cisneros el 1959, Y de plata -1961- i Y d'or -1976-). Una biografia a Josep CLARA RESPLANDIS (1999) *El Partit Únic...*, p. 376.

303. Ignasi de Ribot ja era regidor pel terç sindical a la mateixa corporació des de 1971, president de l'Hermandad Sindical de Agricultores y Ganaderos i president, també, de la Cambra Oficial Sindical Agrària, un aspecte que apareix reflectit a l'entrevista. Josep CLARA RESPLANDIS (1991) *Girona sota...*, p. 53. L'entrevistat no esmenta, a més a més, com un altre oncle seu, Joan Maria de Ribot i de Balle, també havia estat regidor gironí entre 1955 i 1961. Josep CLARA RESPLANDIS (1987) *El personal polític...*, p. 70, 75 i 79.

Mazo Mendo³⁰⁴ i una entrevistada per altra banda tenia un oncle, Paulino Coll Messeguer, que havia estat governador civil de Girona entre 1939 i 1942³⁰⁵, amb la família del qual havia viscut al Govern Civil. Per la seva part, un propietari de la Garrotxa destaca la seva relació familiar amb Joan Bonaterra Matas, que fou alcalde de Figueres entre 1946 i 1953 i procurador a Corts, l'oncle del qual, al seu torn, era el general franquista Ríos. Un entrevistat reconeix l'amistat familiar amb Miquel Mateu Pla, un insigne home de Franco que fou, entre altres càrrecs, alcalde de Barcelona. Un altre exemple de contacte polític, també d'alt nivell i prou influent per afavorir un canvi de destinació militar de l'entrevistat, el presenta un propietari selvatà que tenia un oncle que era amic personal de Carrero Blanco, i que, a més, com a propietari d'un hotel parisenc, mantenia contacte amb una important nòmina de polítics: *«En aquella època hi devien passar tots els polítics haguts i per haver, i artistes de l'època. Des de Prieto, Calvo Sotelo, Primo de Rivera...»*. Unes amistats i unes coneixences prou interessants durant el règim franquista que, de ben segur, foren una bona pedra a la faixa a l'hora de crear el Consorci Forestal el 1945-1946 i de reactivar-lo als anys 60. Aquest testimoni reconeix, al respecte, que el pare d'un altre propietari entrevistat tenia *«molt bons contactes»* i que *«era una persona que, és clar, molt coneguda a Girona. Tant ell, com els seus germans, l'abogad, tots estaven molt ben situats políticament i va passar aixís»*. Finalment, un altre informant recorda l'amistat familiar amb el cardenal Francesc Vidal i Barraquer.

No cal insistir-hi. En definitiva, hom pot resseguir un bon nombre de contactes significatius en l'univers dels nostres entrevistats. De fet, unes coneixences i amistats en els cercles polítics

304. Sobre la figura de Mazo Mendo, vegeu Josep CLARA RESPLANDIS (1991) *Girona sota...*, p. 48-49.

305. Sobre la trajectòria de Paulino Coll Messeguer, vegeu Josep CLARA RESPLANDIS (1991) *Girona sota...*, p. 30 i Josep CLARA RESPLANDIS (1989) «Els governadors civils...», p. 33-54.

que permeteren un cert marge d'intermediació política de la classe propietària agrària gironina durant el franquisme. Sembla evident la identificació de la classe rural propietària gironina amb la dictadura franquista, però, fins a quin punt fou una connivència política monolítica i representativa d'un determinat consens de grup? I, més interessant encara, com visqueren el seu encaix polític, social i econòmic en el peculiar món franquista?

Imatge del casino de Girona, en una sessió d'homenatge a un advocat de l'Estat, març de 1960 (Arxiu Municipal de Girona, Centre de Recerca i Difusió de la Imatge, fons Sans, registre 8755).

7.3.2. Actitud i adhesions polítiques. Les bases socials del franquisme al camp gironí

El panorama al camp gironí el 1939 es caracteritza per la

reconstituïció del bloc de poder dominant a partir de les concessions, com hem vist, de les noves autoritats franquistes, sobre unes xarxes de suport al franquisme que

...estaven formades bàsicament per aquest camperolat familiar, quasi sempre propietari de la terra que treballava i amb unes tendències polítiques anteriors al Nuevo Estado decantades envers aquells partits que es definien com a defensors de l'ordre i de la religió... Majoritàriament camperols propietaris o detentors d'algun petit negoci, van esdevenir el febrer de 1939 els defensors d'un nou ordre entès fonamentalment com el revers de tot el que havia succeït durant els anys de la guerra; és a dir, la consolidació d'una societat en la qual la propietat tornava a ser sagrada i on el catolicisme... assenyalava el camí marcat.³⁰⁶

Alguns autors, com Jordi Font, han posat de manifest que «el règim franquista comptava amb suports importants en aquest context rural»³⁰⁷. No només varen ser els grans propietaris agrícoles, sinó que els petits propietaris també s'hi avingueren fàcilment. Un testimoni altempordanès ho explicita clarament quan se li pregunta si el gran propietari va recuperar la seva influència social durant el franquisme:

Sí, segur, segur. Inclús, el petit propietari era molt de dretes, i continua siguent-ho, continua siguent una persona molt de dretes. Llavors, és clar, hi podia haver gent de dretes que no fos franquista, però l'agricultor no li va costar gens acostar-se en Franco.

De fet, és un fenomen que diversos investigadors ja havien detectat. Una població acomodada a la nova situació política, indiferent, però sense «vel·leïtats desaprovatòries», és el capital humà del franquisme en els pobles rurals,

306. Jordi FONT i AGULLÓ (2001) *¡Arriba el campo!...*, p. 129-130.

307. Jordi FONT i AGULLÓ (2001) *¡Arriba el campo!...*, p. 130.

...on el règim podia comptar amb un personal masculí molt afí, majoritàriament petits i mitjans propietaris agrícoles... Malgrat tot, és difícil dilucidar si majoritàriament es tractava d'actituds sinceres o d'alguna cosa més complexa com una combinació d'interessos personals, por i temor a les noves autoritats i la fidelitat a unes tradicions culturals i religioses heretades dels principis que regien aquella societat dels propietaris configurada a mitjan segle XIX³⁰⁸.

No cal cercar grans propietaris agraris per trobar adeptes a Franco. Els pagesos petits i mitjans també foren útils col·laboradors en la consolidació del règim franquista, com indica Font. Només des d'aquesta situació d'acceptació del que ofería el règim franquista –i, òbviament, per un procés repressiu implacable–, hom pot entendre la poca conflictivitat dels anys 40 entre propietaris i masovers. Majoritàriament, els propietaris agrícoles no prengueren represàlies per les actuacions del període bèl·lic³⁰⁹, malgrat que alguns masovers –recordem-ho– participaren directament en la persecució dels propietaris. A més, cal recordar que la primera baula de la xarxa caciquista teixida pel grup de propietaris agraris eren, precisament, els masovers i, el 1939, calia recompondre ràpidament les estructures de dominació al camp gironí després del període revolucionari. La classe propietària, fidel al seu discurs païralista, remetia les causes –i, conseqüentment, els agents– de la violència revolucionària fora de les estructures socials agràries³¹⁰.

308. Jordi FONT i AGULLÓ (2001) *¡Arriba el campo!...*, p. 129-130.

309. Així ho afirmen, almenys, dues entrevistes del Gironès i un informant del Pla de l'Estany. Evidentment, la font oral esdevé un esbiaix insalvable, atès que cap hisendat acceptaria reconèixer que ell o un seu avantpassat hagués intervingut en la repressió exercida pels vencedors. En aquest sentit, la veu dels grans propietaris entrevistats està clarament condicionada per la visió negativa que actualment predomina en les anàlisis històriques sobre els diferents moviments feixistes i, en concret, del franquisme.

310. És il·lustrativa l'explicació que un testimoni fa de la violència dels primers dies de la revolució social de 1936 a Sant Jaume de Llierca, protagonitzada per ele-

Ara bé, més enllà de la identificació genèrica dels grups socials del camp gironí que coadjuvaren a consolidar el règim franquista, cal analitzar quines foren les actituds de la tradicional elit dominant agrària i comprovar el grau de consens del grup, una tasca certament complexa si hom té en compte que tretze entrevistats no esmenten les paraules «franquisme», «franquista» o «Franco» al llarg del seu testimoni, una xifra que augmenta fins a divuit enquestats si excloem la referència directa al *Generalísimo*. Tot plegat és bastant significatiu sobre les dificultats del grup dominant al camp gironí per enfrontar-se al seu passat recent i deglutir les seves posicions polítiques –siguin de compromís, siguin de distanciament. Anteriorment, hom ha comprovat com, el 1939, dominà l'eufòria i l'agraïment per la victòria dels militars sollevats en funció del que representà de restitució –aparent, almenys– de la situació anterior a 1931. Els propietaris tornen a ser «els amos de la situació», com declara un testimoni, i l'elit dominant «va recuperar força la influència social», com reconeix un testimoni; ahora, però, que prenen consciència que la Guerra Civil «va fer perdre una gran quantitat de diners, una quantitat de poder, una quantitat de prestigi», com declara un altre entrevistat.

La posició dels diferents propietaris agrícoles envers el nou règim dictatorial varià ostensiblement, des de l'adhesió compromesa i militant, fruit d'una veritable creença en les bondats del nou règim, fins a la valoració negativa, passant per la indiferència més acusada que, al capdavall, no era més que una forma d'acceptació resignada i submissa³¹¹.

ments externs a la comunitat rural pròpia contra, entre d'altres, un home –el seu pare– plenament integrat («era un home bastant popular») en la referida col·lectivitat humana i social que formava el poble.

311. Altres autors han proposat una classificació més precisa i matisada (adhesió sense condicions, adhesió amb divergències polítiques i morals, passivitat condescendent o indiferència aprovatòria, desmobilització política i social o la interioritza-

Sovint, un profund sentiment anticomunista era a la base de la identificació amb el règim franquista. Són paradigmàtics els casos d'alguns entrevistats, que demostren la seva profunda aversió a les ideologies d'esquerres i la seva identificació política amb el franquisme. Són els incondicionals, els afectes sense condicions a la nova dictadura. Un d'ells és concloent, per exemple, quan es refereix a les causes de la seva renúncia com a fiscal de guerra:

Però, al final vaig sortir més tempestiguet perquè hi havia una causa, de suport al roig internacional, que era una desgràcia tan seria que allò m'amargava la vida, sap?

De fet, alguns posicionaments ideològics són anteriors a 1939 i no és estrany trobar propietaris que es feren voluntaris en l'exèrcit nacional, sempre al terç de Montserrat, un fenomen que, almenys, documentem tres vegades. Alguns entrevistats tenen perfectament clara la seva identificació, personal o familiar, amb el franquisme —«*Em va agradar molt perquè en Franco va guanyar. Que eren els meus*»—, malgrat que en alguns casos puguin aparèixer certs indicis de divergència en els àmbits polític o moral. Des de posicions més progressistes, un propietari defensa, prenent una postura més radical, que la classe rural propietària era generalment franquista —de manera gairebé essencialista— i que presentava «*uns trets bastants comuns: més conservador, és classista, és franquista. Hi ha molts que no, però normalment et diuen: «Amb en Franco això no passava», «Amb en Franco estàvem millor*».

Altres entrevistats, com un informant del Gironès, són menys contundents i es limiten a constatar com el pare era, més aviat,

ció de la por i el complex de culpabilitat, de la codemna política i moral a l'acomodament i, la sisena categoria, el dissentiment passiu), que intentarem utilitzar fins allà on la nostra font d'informació permeti. Vegeu Jordi FONT i AGULLÓ (2001) *¡Arriba el campo!...*, p. 225.

proper al nou règim, sobretot per un factor de contraposició al desenvolupament de la Segona República. No tots expliciten clarament la seva adhesió al règim franquista, encara que les relacions socials que esmenten³¹², els càrrecs polítics que alguns ostentaren i el perfil general de la família, permeten inferir un grup propietari proper a la dictadura franquista. Des d'un ideari polític conservador i d'ordre, un ampli espectre dels propietaris entrevistats se sentiren còmodes i mostraren unes actituds polítiques que permeteren la consolidació de la nova Administració feixista. En definitiva, són el retrat plausible de la passivitat condescendent i aprovatòria a què es referia Jordi Font.

Ara bé, també és possible trobar propietaris agraris que se situen en posicions polítiques obertament enfrontades amb el règim franquista, tenyides sempre de condemna i d'acomodament en proporcions variables i, per tant, difícils de quantificar, però –per descomptat– moderades; uns límits, d'altra banda, que ens col·loquen davant la ductilitat de la consciència de classe. Fins i tot algun expressa aquest rebuig tènue aclarint que ell no fou un «*alcalde franquista*», sinó un «*alcalde en temps d'en Franco*». A grans trets, les manifestacions de rebuig al règim les trobem sobretot en aquelles famílies que tradicionalment s'havien destacat per mantenir una línia ideològica familiar més progressista. Cinc propietaris, que identificarem com A, B, C, D i E, representen aquesta facció dins el grup de propietaris.

L'entrevistat A es mostra totalment contrari a la dictadura franquista, encara que reconeix una actitud passiva: «*No no, treballant, fent lo meu, i no preocupat*». El propietari E destaca els avenços del període democràtic alhora que manifesta una valoració negativa del període franquista (per exemple, en les relacions amb l'ajuntament). L'informant C, per la seva part, havia partici-

312. Un d'aquests propietaris té encara relacions amb una associació del Terç de Montserrat.

pat, fins i tot, en alguns actes de resistència antifranquista, com la retirada de les fotografies de Franco i José Antonio a la Universitat de Barcelona, en una data tant primerenca com el 1949 —«això era un pecat gros»—, una actuació que li costà l'expulsió del centre. El testimoni D, un entrevistat que *«en aquella època jo sí que era bastant contrari a totes les coses»*, esmenta com, amb motiu d'una condecoració que l'ajuntament del seu poble li volia atorgar pel cinquantenari de la creació de la coral local, la va refusar perquè en temps d'en Franco li havia estat imposada a un militar franquista, fet que considera un *«deshonor, per mi també ho és, no li tenien que haver donat»*. Aquest testimoni recorda, també, els problemes que havia tingut amb el governador civil Armando Murga —popularment conegut com «Armando Broncas»— a causa de la intenció de l'orfeó de cantar *Els Segadors*, encara que, al final, *«no va tenir pebrots, ni em va detenir, ni em va posar cap multa. Més ben dit, el tinent de la Guàrdia Civil quan va sentir Els Segadors es va aixecar i se'n va anar»*. Per tot plegat, no és estrany que tingués clar que fos considerat un element sospitós, *«Sí! Home, és clar... Perquè tu ets de l'oposició!»*, com li recordaven les mateixes autoritats municipals franquistes. L'entrevistat defineix sense embuts la seva posició: *«Jo sempre deia que mentres hi hagués en Quico de Madrid no em vinguessin a buscar per res»*.

Tanmateix, dominen els propietaris que adoptaren posicions més conformistes i acomodaticies. Al capdavant, el règim franquista generava la desmobilització política en àmplies capes de la societat i, els propietaris rurals, com recorda un testimoni, no n'eren una excepció:

Vull dir, és clar ens va tocar viure doncs és clar, nosatres vam venir a aquest món, doncs a l'inici de la temporada franquista i, és clar, la temporada franquista se'n va emportar quaranta anys de la nostra vida, almenys. Que es va viure sense cap mena de política, i bueno, potser el pagès, perquè a pagès també passa una cosa, vull dir, a pagès no s'acaba mai la feina, si vols. I aleshores el pagès, l'únic que volia era pau i tranquil·litat per poguer treballar i

guanyar algun cèntim, no gaires perquè no se'n guanyen gaires a pagès, però, pau i tranquil·litat per guanyar algun cèntim, i la política no li ha..., no ha tingut mai gaire la necessitat.

Aquest informador no és l'únic testimoni que explicita aquesta passivitat política d'una franja gens negligible del grup de propietaris agraris. També caldria incloure en el grup de propietaris desmobilitzats els casos d'una entrevistada de l'Alt Empordà, d'un propietari de la Selva, del pare d'un entrevistat –també de l'Alt Empordà– o d'un informant de la Garrotxa. Altres testimonis també recorden l'aversion familiar o personal a la intervenció directa en política, una postura que cal relacionar amb la mateixa naturalesa del règim franquista que, d'una banda, promocionava la desmotivació política i, d'una altra, no pretenia integrar els grups conservadors catalans només pel fet d'ésser conservadors. El nou règim, en definitiva, exclouïa una part de les elits polítiques rurals perquè no representava una simple restauració del bloc de poder dominant anterior a 1931.

En definitiva, hom comprova com la classe propietària agrària del camp gironí mantingué una actitud, en general, passiva, aprovatòria i condescendent amb el règim franquista. És significatiu que una institució com el sometent armat, reorganitzat a partir del decret de 9 d'octubre de 1945, que era «*sinònim d'ordre*» i que «*sens dubte, en l'imaginari col·lectiu d'aquests homes políticament conservadors el sometent representava l'instrument natural per defensar l'ordre sustentat en la propietat de la terra*»³¹³, no registri uns índexs de participació destacats per part de qui, sobre el paper, havia de liderar el consens franquista al camp. Jordi Font insisteix en què el sometent era format per

Un grup de la població rural que, d'acord amb la seva edat i el seu origen sociològic, valorava negativament el període revolucionari desencadenat

313. Jordi FONT i AGULLÓ (2001) *¡Arriba el campo!...*, p. 152.

*durant la Guerra Civil i, en conseqüència, era molt conscient que la formació del sometent... representava una garantia per a la conservació de l'ordre*³¹⁴.

Potser perquè, precisament, «*pertànyer al sometent no era una anècdota burocràtica, ja que per a molts dels seus membres tenia una alta càrrega simbòlica associada a una declaració explícita de fidelitat al règim franquista*»³¹⁵, els grans propietaris gironins se'n mantingueren majoritàriament al marge. Només els pares d'un entrevistat del Pla de l'Estany i de l'Alt Empordà havien pertangut al sometent i, d'una forma més indirecta, el cunyat d'un altre testimoni. Una classe social, en definitiva, acomodada al nou règim franquista, però escassament disposada a significar-se públicament en una organització que, de manera molt simbòlica, identificava els seus membres amb el règim polític al poder.

Hom detecta una classe social empresonada entre uns determinats posicionaments ideològics i unes actituds polítiques a vegades compromeses, a vegades vacil·lants. No ha de sorprendre que en les entrevistes es detectin zones de desmemòria interessada i conscient. Alguns temes són sistemàticament evitats: les conseqüències de la política econòmica agrària del franquisme –totalment dirigida i intervencionista– i els conflictes que generà a causa de la carestia de postguerra³¹⁶ –sovint esmentada, però sempre circumscrita al període immediatament posterior a l'entrada de les tropes franquistes, sense que significués una perllongació en el temps excessiva. Alguns entrevistats, com un declarant del Pla de l'Estany, recorden els bons moments econòmics que significà la pràctica de l'estraperlo: «*Ui, ui, ui, com era allò..., fins a l'any cinquanta*», una percepció a la qual també s'adhereix un altre testimoni. En canvi, dos testimonis més afirmen no haver intervin-

314. Jordi FONT i AGULLÓ (2001) *Arriba el campo!...*, p. 152-153.

315. Jordi FONT i AGULLÓ (2001) *Arriba el campo!...*, p. 153.

316. Per a una descripció de la política econòmica agrària del franquisme, Jordi FONT i AGULLÓ (2001) *Arriba el campo!...*, p. 153-166.

gut mai en el mercat negre. En definitiva, poques referències per a un fenomen econòmic de magnituds extraordinàries³¹⁷.

Finalment, cal parar atenció a les declaracions dels propietaris agrícoles sobre la seva valoració del règim franquista, prou diverses i, a vegades, contradictòries. En primer lloc, és usual que els grans propietaris s'adonin de les transformacions que comportà la dictadura. Un propietari és ben explícit: «*Quan se va haver acabat la guerra se li va haver acabat el xollo [al propietari]. Després van voler continuar com continuaven abans i no es va poder aguantar*». En la mateixa línia, un altre informant destaca molt gràficament com el règim franquista va transformar el camp: «*en Franco era el que havia fet treballar els propietaris i menjar pollastre als pobres*», una idea que també recull un propietari del Pla de l'Estany quan afirma que el franquisme va satisfer la vella promesa de la caseta i l'hortet per al masover.

Un bon nombre de propietaris, com un testimoni del Gironès, reconeixen que la dictadura els «*afavorí*» o, almenys, afavorí els addictes, com diu un altre informant, una valoració implícita en els entrevistats més compromesos (caldría comptar, ben bé, quatre casos molt clars). Un testimoni olotí, per la seva banda, creu que «*de fet el franquisme no ens ha beneficiat ni perjudicat*», una postura que un altre propietari de la mateixa comarca també esmenta: «*m'ho havien pres tot i quan va venir en Franco m'ho varen tornar donar tot [...] però això sí, ens la van tornar a donar, no ens van pas prendre res, ni donant-se res tampoc, això no...*». Un informador de l'Alt Empordà, en canvi, qualifica Franco com un vertader socialista per les facilitats ofertes en la redempció de censos, una cosa que perjudicà la classe propietària. Anteriorment, hem comprovat com alguns entrevistats eren més negatius amb la seva valoració de la dictadura.

317. Pere Ysàs (2001) «L'estraperlo al camp: el cas dels cereals» a Borja de RIQUER (dir.) *Història, política, societat i...*, vol. 10, p. 104-105.

Tanmateix, el grup dels grans propietaris agrícoles del camp gironí foren una peça important en la consolidació, la legitimació, el funcionament i la continuïtat del règim franquista a Catalunya, tant per la seva intervenció en la vida política local i provincial –nascuda d'un pacte de conveniència entre la necessitat dels guanyadors de la guerra de cooptar els quadres inferiors de l'administració franquista i la necessitat de mantenir el pes social i econòmic dels grans propietaris– com per les actituds demostrades que, en el millor dels casos, foren d'una moderada i tèbia oposició ideològica al règim. Tota una penyora a partir de 1975.

7.4. «QUAN TOTHOM S'HA IGUALAT MOLT MÉS»³¹⁸. EL PERÍODE DEMOCRÀTIC (Antoni Reyes Valent)

La solució de continuïtat al règim franquista, a partir de 1975, fou una democràcia constitucional³¹⁹ que, malgrat les limitacions en les transferències de poder, va marcar políticament els grans propietaris agrícoles. Un dels fenòmens que es pot observar amb l'adveniment del règim democràtic és un cert procés de deslegitimació política del grup terratinent atès el seu grau d'implicació amb el règim anterior. Així, al costat dels diversos propietaris que varen deixar el seu càrrec polític just en aquest moment, n'hi ha d'altres als quals el llast d'aquest passat familiar els ha creat alguns problemes:

És clar, jo he intentat ser d'ajuntament, i he fet coses d'aquestes, però... Pago les conseqüències de que el meu pare va ser molts anys alcalde, m'entens?, i això ja me té marcat, d'alguna manera.

318. Segons l'expressió utilitzada per un dels hisendats entrevistat.

319. Alguns historiadors han adoptat la forma expressiva de *democràcia formal*, segona restauració o restauració borbònica davant les limitacions de l'esmentat règim polític, Josep CLARA RESPLANDIS (1987) *El personal polític...*, p. 3-7 i 81.

De la mateixa manera, un altre entrevistat, després de comentar la seva etapa d'alcalde durant el franquisme, ens informa que amb l'arribada de les eleccions municipals «*ja no em vaig presentar més. Només una vegada, perquè em diuen que jo: "Vares ésser alcalde franquista"...*». Tot amb tot, aquest darrer testimoni presenta diversos trets diferenciadors respecte de la majoria de propietaris que havien participat en les institucions franquistes. Probablement per afinitats amb els sectors catalanistes moderats, poc després de la mort de Franco, va acollir a casa seva diverses reunions clandestines de l'Assemblea de Catalunya, l'òrgan integrador del conjunt de l'oposició antifranquista catalana. Com ell mateix relata :

Aquesta casa hi ha set en Jordi Pujol i en Miquel Roca, tots dos han estat en aquesta casa. I ells es reunien per Girona, en diferents cases i al final em van dir: «Home, podem venir a casa teu, perquè si anem sempre en aquella casa de Girona, ja, la policia ja està vigilant», i dic: «Ai, sí, sí, que vinguin», i van venir aquí. (...) Llavons es formava Convergència i buscaven adeptes per fer el, per d'això, per formar Convergència i per això. Clar, sempre a la mateixa casa, doncs van dir si volia: «Sí, home, veniu.»

A més, aquesta mateixa persona és l'únic dels antics alcaldes del «règim» que parla de Franco en termes de *dictador*. Un fet que no deixa de ser revelador del seu tarannà, almenys durant aquests darrers anys. Aquest aspecte i una certa responsabilitat de membre de grup dirigent, poden explicar també que aquest propietari sigui l'únic d'entre els sis exalcaldes franquistes que posteriorment ha intervingut en política³²⁰, encara que una mica a

320. Aquesta valoració està feta en funció del que es depreu de les entrevistes als propietaris. Malgrat això, la consulta d'altres fonts pot fer variar aquesta apreciació. Per exemple, sabem que un dels propietaris selvatans entrevistat l'any 1994 va aparèixer com a integrant de les llistes a Cambres Agràries per Ramaders i Pagesos en nom del Consorci Forestal de Catalunya. En aquest cas, d'altra banda, caldria discernir si aquest fet és considerat intervenció política.

contracor i de manera no massa destacada (dins la llista electoral municipal encapçalada per la mateixa persona que ell havia situat al capdavant de l'ajuntament com a substituït seu).

A més del cas singular d'aquest testimoni, amb l'adveniment de la democràcia altres propietaris entrevistats varen deixar el càrrec d'alcalde o de regidor. N'hem comptabilitzat set. De les entrevistes es desprèn que entre ells existia el convenciment que les coses estaven canviant i que la participació s'estava imposant en la vida pública. L'opinió d'un d'ells quan parla de les seves relacions amb l'ajuntament pot sintetitzar prou bé les diferents maneres d'entendre i participar en les institucions públiques locals i alhora representa la manera de fer d'aquell període. Interrogat sobre si, amb la democràcia, hi havia més participació a l'ajuntament contesta:

Sí, sí, això sí, és diferent. Sí, abans, no sé, el sol fet de ser propietari ja semblava que havies de ser a dins de l'ajuntament i bueno, i ara no, ara és més lliure, més, una cosa més.

I afegeix:

No ens hem, vull dir que no tinc pas, si vaig a l'ajuntament sóc ben rebut, no sé com dir-ho, però vull dir que és diferent, és molt, no vas tant a casa com anaves abans, potser. Abans anar a l'ajuntament hi semblava que anaves a casa; ara queda una mica més foraster, sí. Primerament, el secretari era un home grandot i ara ja, la secretària és una dona jove, és completament diferent. Ara, no vol pas dir que sigui dolent l'ajuntament, això no, això tampoc. Ara són d'aquells criteris que tothom passa pel raig i au! Abans potser hi havia més, no sé.

D'altra banda, les relacions que el grup d'entrevistats ha mantingut amb la vida política durant aquest període també han estat caracteritzades per un apoliticisme generalitzat i per la baixa participació en la política activa dels membres del col·lectiu. A grans trets, d'entre la mostra analitzada, se situa al voltant del 25% el

nombre de propietaris que manifesten haver participat en qual-sevol de les modalitats que permet la vida política democràtica. Per tant, una mica menys del 75 % dels propietaris entrevistats s'han mantingut al marge del terreny polític. Poc menys d'un terç d'aquests darrers són els propietaris ja esmentats anteriorment que havien participat en l'Administració local franquista i que, a banda d'un únic cas esmentat, no reincideixen. Per tant, els dos terços que resten corresponen als representants que en podríem dir de la vessant apolítica. Aquí podem englobar-hi membres de famílies amb poca tradició política, membres de famílies a les quals la dura experiència de la guerra va frenar la seva intervenció política, propietaris als quals no els agraden els polítics, la política o algunes institucions o, senzillament, propietaris que no han tingut cap necessitat d'entrar en política o que a través de l'entrevista no han quedat ben reflectides les seves motivacions per mantenir-se'n al marge.

Pel que fa als del primer grup dels apolítics, cal dir que de les respostes de propietaris es desprèn que pertanyen a famílies poc polititzades o amb poca tradició política recent. L'entrevistat A afirma que *«n'hi han hagut molt pocs de polítics aquí a casa. No hem pas set una família política, al marge d'algun avantpassat.»* El testimoni B recorda, per exemplificar la pròpia actitud apolítica, la resposta que la seva mare havia donat a un propagandista polític:

Mira els meus polítics són en... com es deia, en Berragola pels xais que li comprava els xais i un altre que li comprava els vedells [riu] i diu aquests són els meus polítics.

D'altres, com els testimonis C, D i E, atribueixen la seva manca d'interès en la participació política al «trauma» causat per la Guerra Civil. L'entrevistat C, després d'un contundent *«no he volgut saber mai res de la política, jo»*, ens recorda que ha seguit l'experiència del seu pare de no posar-se en política. Una actitud que

els va donar molt bons resultats durant la guerra ja que, a parer d'ells, va permetre que la seva família fos l'única de dretes del poble que no va haver d'abandonar la seva residència. Paral·lelament, i rememorant el mateix període, D es fa seva l'actitud que adoptà el seu pare sobre aquest tema després de la guerra: «...i al venir la guerra i tot això, el meu pare no ha volgut sapigueres de res». En el cas de E, ni tant sols l'oferiment per encapçalar una llista per Esquerra Republicana de Catalunya en una capital de comarca, que significava seguir la tradició familiar, no va ser suficient per fer canviar una sòlida postura contrària a la participació política presa després de patir la guerra:

Em varen demanar molt, inclús em varen venir varies vegades aquí per anar amb l'Esquerra Republicana... [...] i vaig dir que no que no que em deixessin que no. No volia saber res jo. Vaig quedar tip l'altre vegada. [...] Oi tant que va ser un trauma. I cap dels meus que d'allò en volen saber res. I tant que va ser un trauma. Em varen fotre cinc anys de la meva vida.

La darrera casuística la representen dos grups. D'una banda els propietaris que manifesten que no els agraden els polítics, la política o l'actuació que exerceixen en institucions concretes. En aquest grup se situen les opinions de F, G, H, I, J, K i L. I, de l'altra, senzillament, la dels propietaris que no han tingut cap necessitat d'entrar en política, com ara M i N, o que no els ha interessat participar-hi però que a través del seu testimoni no han explicat clarament les motivacions d'aquest fet (O, P, Q).

Respecte del suposat apoliticisme o, almenys, de l'escepticisme que genera la política, es reveladora l'opinió contundent que expressa I en relació als partits polítics: «No m'agrada cap. Alguns m'agraden gens i els altres una mica menos». En aquest mateix sentit es manifesta L que, tot i haver exercit un càrrec polític relativament important a l'Alt Empordà, afirma que «des de que he sigut polític, encara que petit, petit, petit, aquí a l'Alt Empordà, em fan molta por els polítics». També H, una dona, mostra els seus recels envers

la classe política: «Tots aquells que es posen amb política, vés a saber per què s'hi posen. Jo no vull dir-ho però vés a saber per què s'hi posen».

Al costat d'aquests casos també hi ha postures en què l'apoliticisme està tenyit d'un profund esperit pragmàtic. Quan N és interrogat sobre les seves simpaties polítiques respon:

Apolítics, nosaltres fem la nostra política. No, això passa perquè al tenir-ho tot a l'aire lliure i a l'escampada, doncs no convé manifestar-te gaire perquè a vegades doncs, hi ha rencilles i enveges.

I en aquest mateix sentit, M relaciona els seu apoliticisme als efectes de la política franquista sobre la qüestió:

Mira, jo la veritat és que molt poc; política, molt i molt poc. Lo que sigui en aquí, és que molt i molt poc. Vull dir, és clar, ens va tocar viure doncs, és clar, nosaltres vam, vam venir a aquest món, doncs a l'inici de la temporada franquista i, és clar, la temporada franquista se'n va emportar quaranta anys de la nostra vida, al menos. Que es va viure sense cap mena de política.

Al costat d'aquestes opinions també hi ha qui reflexiona críticament al voltant de la manera en què estan organitzats els canals representatius d'expressió democràtica amb què s'ha dotat la societat. Respecte d'això, K ho té molt clar: ell no és de cap partit ni sindicat perquè diu que tots són doctrinaris i perquè la disciplina de partit o de sindicat coarta la seva llibertat d'opinió:

Però sí, jo penso que sí que han d'existir: i tant. I, a veure, a votar i això, crec que és una obligació que tenim. El que ja no tenim obligació és a pensar el mateix que pensen ells. I és clar [inaudible] si en a mi, si, per una banda, trobo interessant el que diuen Joves Agricultors, o sia, el sindicat aquest hospiciat per Convergència, però, per altra banda, també em trobo que està bé el que diu la Unió de Pagesos, inclús l'Institut Català de Sant Isidre, tot i les rèmoles que puguin ser, i lo grans que són aquella gent, i, per tant, amb unes idees molt caduques, a vegades, diuen coses interessants i fan coses bé... Collons!, si resulta que el que més m'agrada és la Unió de Pagesos, i, llavors, per nassos lo que diuen la JARC, que són els Joves Agricultors i Ramaders, ha

d'estar malament. Jo en aquí no puc, i, per tant, la manera de poder dir obertament: «Escolta m'agrada això i m'agrada allò», i, en canvi, el que fas tu, tot i que ets la persona que més m'agrada, això que estàs fent en aquest cas concret no m'agrada i està mal fet, l'única manera és no estant afiliat, per dir-ho d'alguna manera, si no no ho pots fer. Vaja, sí que ho pots fer però a l'endemà estàs fora. Això, per a què em fotin fora d'un lloc, prefereixo més no ser-hi, i d'aquesta manera no em fotaran mai fora, i continuarem siguent amics. D'altra manera t'hi hauràs d'emprenyar. Eh?, una mica és aquest..., molt exagerat, però una mica és això. És per això que fujo molt de sindicats, partits polítics i aquestes coses.

Tanmateix, i a la fi, a banda d'algunes postures apolítiques relativament ben reflexionades, d'entrada el més habitual entre la majoria d'entrevistats que no han participat en política, ha estat esbandir el tema de manera directa, amb alguna intervenció del tipus: *«Això de la política no m'ha atret mai, no m'ha tirat. Altres coses m'han agradat però de política passo.»*

Així, doncs, sembla que la línia o el corrent de tenir un paper polític actiu que molts propietaris o membres de les seves famílies varen assumir sota la tutela de l'Administració franquista, ocupant un percentatge relativament alt de càrrecs o responsabilitats en una o altra instància locals, queda força estroncada durant la democràcia. Amb tot, tanmateix, caldria veure quin paper tenen els propietaris que han ocupat responsabilitats d'àmbit polític durant aquest període: Qui són els que participen en el joc polític democràtic? Quin càrrec ocupen o han ocupat i de quin àmbit? Existeix una continuïtat pel que fa als membres de una mateixa família respecte de la seva presència política entre el franquisme i la democràcia?

Com ja hem avançat, entre la mostra d'entrevistats és poc més del 25% el nombre propietaris que han participat en el joc polític democràtic. Un primer cas correspon a un testimoni que va anar a les llistes de les primeres eleccions democràtiques en un municipi de l'Alt Empordà. Un altre entrevistat va formar part de les llistes

gironines a les primeres eleccions al Parlament de Catalunya amb Unió Democràtica de Catalunya. Un tercer ha estat alcalde independent per CiU d'un poble garrotxí durant tres legislatures. Les dues darreres legislatures ha exercit el càrrec la seva dona. Un quart entrevistat va ser president comarcal de Convergència Democràtica de Catalunya a l'Alt Empordà entre 1978 i 1982, tot i que va rebutjar entrar de diputat a la Diputació de Girona i al Parlament de Catalunya. Una propietària ha estat regidora de Cultura durant diverses legislatures en un municipi de l'Alt Empordà per CiU. Un altre testimoni ha estat president —amb rang de director general— del Centre de la Propietat Forestal de Catalunya dependent de la Generalitat de Catalunya. Un altre ha estat regidor en un municipi altempordanès amb CiU. Un altre propietari ha estat regidor d'un ajuntament garrotxí diverses legislatures pel Partit Popular. A més és responsable comarcal a la Garrotxa del PP. I un darrer cas és el d'un entrevistat que ha estat diputat al Parlament de Catalunya pel Partit Popular entre 1984 i 1988 i va ser un dels ponents en l'elaboració de la Llei forestal de Catalunya.

Pel que fa als àmbits d'intervenció política, una mica més del 75% de les responsabilitats que ocupen els entrevistats corresponen a un àmbit local, comarcal o provincial. Només en la resta, que són dos casos, s'està al front de càrrecs d'àmbit nacional català. Per tant, durant el que portem de democràcia, mentre que quantitativament s'ha reduït la presència de membres de famílies de propietaris entrevistats en el món politicoadministratiu, pel que fa a l'àmbit d'actuació política dels propietaris no ha diferit gaire del que ocupaven durant el franquisme. Segueix essent força vinculat a l'Administració local. A més, cal subratllar, que d'entre tots els testimonis que han intervingut en política durant la democràcia, en més del 75% dels casos existeixen antecedents de familiars directes seus (la majoria pares i algun oncle) que també havien ocupat algun espai en les diferents instàncies de poder franquistes.

Per tant, com més endavant ampliarem, les continuïtats d'aquestes poques famílies en llocs de certa responsabilitat política és remarcable. De fet, és un procés ininterromput ja que, per exemple, la filla d'un entrevistat ha estat l'alcaldeable pel Partit Popular durant les eleccions municipals del mes de maig de 2003 i un altre propietari comenta durant l'entrevista que el seu fill és un ferm candidat a presidir el Consorci Forestal de Catalunya.

Pel que fa a la intervenció en el camp sindical —on en democràcia cada opció també genera la seva política pròpia i diferenciada—, aquesta varia molt entre el període franquista i el democràtic. Com hem vist en l'apartat del franquisme, a banda de la sindicació obligatòria, durant la dictadura foren molts els propietaris que defensaren els seus interessos de classe situant-se al capdavant o ostentant càrrecs en les seccions locals o provincials de les *Hermandades*. En canvi, pel que fa a aquest període, de la lectura de les entrevistes se'n desprèn que pocs propietaris estan sindicats o tan sols simpatitzen amb alguna organització: només dos pertanyen a JARC, un es mostra favorable a la Unió de Pagesos i un altre creu en una unitat d'acció sindical entre ambdós sindicats principals, cosa força improbable, d'altra banda.

Davant del que podria ser un paper inhibitori en un camp d'importància on es decideix el model agrari que es necessari imposar al camp català³²¹ potser cal buscar alguna resposta en el camp de l'associacionisme. És per això que pot ser útil fer una petita aproximació al paper que han tingut diverses associacions econòmiques —a les quals pertanyen força entrevistats— i particularment l'IACSI i el Consorci Forestal de Catalunya. Seguint

321. Com ha comentat Andreu fent referència a les primeres eleccions a cambres agràries de 1994, el que es diríem era si... «la representació del camp català ha d'estar en mans dels propietaris (IACSI-ASAJA) o en mans de les persones que viuen de conrear la terra (UP)? Per dir-ho ras i curt: qui té dret a remenar les cires al camp català, les empreses agràries o les explotacions familiars? Vegeu Andreu MAYAYO (1995) *De pagesos a ciutadans...*, p. 223.

l'anàlisi d'Andreu Mayayo³²², entre la creació de les Cambres Agràries l'any 1977 i les primeres eleccions de 1994 —després de la Llei de 1985— tant l'herència del patrimoni sindical heretat del passat com la representació del pagesos passava per força per aquestes institucions. Durant la contesa electoral de 1994, l'IACSI va tenir un paper molt actiu i clar a favor d'aquestes institucions com a representatives d'un model molt poc inclinat al desenvolupament d'un procés electoral democràtic més enllà de les grans empreses i propietaris agraris³²³. De fet, les seves llistes eren farcides d'expresidents i exvocals de cambres agràries.

Al camp gironí aquesta opció va aconseguir només el 12,5% dels vots. Per contra, l'opció de Ramaders i Pagesos, amb presència del Consorci Forestal de Catalunya³²⁴ i impulsada per sectors de l'aparell de CDC i el Departament d'Agricultura, Ramaderia i Pesca de la Generalitat, va obtenir el 30,5% dels vots, mentre que la Unió de Pagesos en va ser la guanyadora amb el 55%. En les successives eleccions de 1998 i 2002 la representativitat gironina es va anar repartint entre el sindicat majoritari de la UP i els minoritaris JARC, nascuts el 1997 i emmarcats en la representació del que seria la petita i mitjana empresa³²⁵.

322. Vegeu Andreu MAYAYO (1995) *De pagesos a ciutadans...*

323. Segons la interpretació de Mayayo, fins aleshores les Cambres Agràries no havien parat de posar pals a les rodes per al desenvolupament del sindicalisme agrari democràtic que a Catalunya era representat inicialment per la Unió de Pagesos, constituïda en sindicat l'any 1974 i legalitzada el 1977. Vegeu Andreu MAYAYO (1995) *De pagesos a ciutadans...*

324. La candidatura completa era la formada per Ramaders i Pagesos de Catalunya, Consorci Forestal de Catalunya, Joves Agricultors de Girona, Associació d'Empresaris Agraris de la Província de Lleida.

325. Joves Agricultors i Ramaders de Catalunya neixia a Girona el juny de 1977 fruit de la fusió entre USAC-ASAJA-Lleida: Joves Agricultors de Girona i Ramaders i Pagesos de Catalunya. Amb 3.000 afiliats, esdevenien la segona força agrària del país després de la UP. [Vegeu Salvador GARCIA-ARBÓS, *Sindicalisme a pagès. Dins Girona en el canvi de mil·leni*. Vol. 4. Agricultura Ramaderia i Pesca. Biblioteca Bàsica de les Comarques Gironines. El Punt, 2000, p.192-193.]

L'IACSI, com que es considerava patronal i estava integrada en l'àmbit estatal en la CEOE, deixà de presentar-se als comicis a partir de 1994.

El que ens interessa destacar de tot aquest procés és que, efectivament, a totes les eleccions hi concorregueren candidatures on hi havia representats, en forma d'afiliats o de socis, alguns dels nostres testimonis. En les primeres eleccions hi havia l'IACSI, en el qual tenen cabuda diversos entrevistats. Però sobretot és interessant la presència de l'actiu Consorci Forestal dins la candidatura de Ramaders i Pagesos en què, a banda de concórrer-hi personalment un dels testimonis l'any 1994³²⁶, estan vinculats onze dels entrevistats. I el mateix pot ser vàlid amb la candidatura dels JARC el 1998 i el 2002. Caldria suposar, doncs, que en un tema important com aquest la postura política d'una part dels propietaris entrevistats es vehicularia a través d'aquestes altres organitzacions. O, almenys la postura dels elements més dinàmics i influents del col·lectiu entrevistat que, com veurem també en d'altres circumstàncies, pivoten al voltant del Consorci Forestal de Catalunya. El comentari durant l'entrevista d'un dels seus membres més destacats resulta escaient respecte d'aquesta qüestió. Aquest hisendat sosté que

Sovint tenim discussions, encara fa pocs dies amb Unió de Pagesos o això: «O és que la Selva, amb els ajuts forestals us ho emporteu tot!». «Mira quina proporció, escolta vine t'ensenyarem què fem i ensenya'm alguna cosa que feu vosaltres, doncs no sé, la teva zona, en el Bages, o en el Berguedà, o en el Solsonès.

D'entrada hi podem copsar la rivalitat existent entre els dos principals sindicats del camp català i gironí i la implicació dels membres del Consorci en el terreny polític. Però, d'altra banda,

326. Vegeu l'anàlisi dels components de les diverses candidatures a les eleccions de 1994 a Andreu MAYAYO (1995) *De pagesos a ciutadans...*, p. 236-237.

queda palesa la funció intermediadora que assumeixen els implicats respecte d'un tema tan important com són les subvencions. En aquest cas «els selvatans» apareixen com un sector dinàmic, que controla ajuts i que fa la funció d'intermediador amb l'Administració.

Per acabar, no cal passar per alt una obvietat: que la majoria de propietaris entrevistats no intervinguin directament en política no vol dir que no tinguin ideari polític, una opinió política formada o que no votin. De fet, una part important expressa de manera més o menys explícita les seves preferències o simpaties polítiques. Així, en ordre descendent, nou testimonis quedarien situats en l'òrbita del Partit Popular, set en la de Convergència i Unió, dos en la d'Esquerra Republicana de Catalunya, un en la del Partit Socialista de Catalunya i un en la d'Iniciativa per Catalunya-Verds. Aquests números corresponen gairebé al 60% dels entrevistats. La resta, el 40%, no deixen clar a quina formació política fan confiança però no hi ha dubte que tots ells tenen un ideari proper a les formacions conservadores. D'entre aquestes, de ben segur, Convergència i Unió s'enduria la majoria de preferències, seguida possiblement també en algun cas pel Partit Popular. Per tant, entre tota la mostra d'entrevistats el perfil conservador continua essent el dominant.

Certament, doncs, la presència del grup entrevistat en el terreny polític durant el que portem de democràcia no ha estat excessivament significativa. Ara bé, fins a quin punt han mantingut alguna quota de poder i d'influència més enllà de les vinculacions polítiques o dels càrrecs? I, què en pensen ells mateixos de la seva influència? Començant pels casos en què encara es conserven unes certes quotes d'intervenció cal dir que: «*ja no se senten tant com a casa*» i que, com hem vist, entre el grup de propietaris abunda l'apoliticisme i el baix nivell d'intervenció en la política activa. Tot i això, en algunes conjuntures els propietaris encara pensen que tenen una certa influència.

En algunes comunitats locals els traspassos de poder del franquisme a la democràcia no han significat cap ruptura prou greu com perquè els propietaris no se sentin a gust amb les noves autoritats. Almenys en set casos els entrevistats mantenen que hi ha hagut unes continuïtats prou clares en el si de les seves comunitats. Bàsicament són pobles amb relativament poca població i on el sector agrari manté una certa importància. En el cas menys extrem un dels entrevistats esmenta el retard de l'efecte de la transició democràtica al poble:

Home és que, jo estic veient que aquí la transició, doncs porta un cert retard, i ara, això és fruit d'aquest retard, de la transició, que aquí ha arribat a finals dels vuitanta, en lloc d'arribar a finals dels setanta.

I quelcom de semblant és el que sembla suggerir un testimoni empordanès quan comenta que els que governaven abans de l'actual legislatura venien de lluny:

Amb els que hi havia abans, que poder eren la continuació de l'ajuntament franquista, si bé el que hi havia d'alcalde no crec jo que fos franquista, perquè, bueno, en un poble com aquest, que hi ha quatre-cents o cinc-cents habitants, no té massa importància.

D'altres entrevistats, quan són interrogats sobre si han canviat les seves relacions amb l'ajuntament a partir de la democràcia o si en el si de la institució hi han notat canvis, contesten amb convenciment de manera negativa:

Cap, perquè és el mateix. O sigui que és igual. L'alcalde és el mateix. Aquí no s'ha notat res.

T'adverteixo que la major part d'aquests han sigut del mateix signe [riu], o sigui que...

Una tercera testimoni, regidora durant anys al seu poble i amb una llarga tradició familiar en l'ocupació de càrrecs municipals, quan és interrogada sobre els canvis que els ha comportat l'adveniment de la democràcia afirma: «*a nosaltres absolutament cap*». Paral·lelament, un altre propietari creu que hi ha una clara continuïtat del mateix grup dirigent a la seva comunitat i especifica que hi manté contactes de manera fluïda. Interrogat pels efectes dels canvis diu:

No, perquè en un poble així petit la democràcia, el que porta el d'allò és l'alcalde i... Ara en aquests moments hi ha una mica d'oposició perquè hi ha d'altres partits. Però fins ara havia sigut candidatura única i vull dir que pràcticament la cosa era igual.

Però, potser un dels casos més característics de continuïtat el constitueix el d'una família garrotxina on les regnes del poder local que, en un primer moment estaven en mans del marit, posteriorment han passat a les de l'esposa, en el si del mateix partit. Fa la impressió que el que es va produint és una actualització del que hi ha hagut tradicionalment³²⁷:

A veure... és clar en poblets així petits la lluita pel poder no hi és..., sinó que ja s'entén que... mira, gràcies que hi hagi algú que assumeixi la responsabilitat... doncs la primera legislatura democràtica es va presentar el mateix alcalde que havia set durant molts anys. Allavons, a la segona legislatura, jo em vaig presentar amb ell perquè hi havia oposició, però degut a certs deixos d'èpoques passades, allavons ell va dimitir i ja vaig agafar l'alcaldia jo.

327. En aquest sentit, hom pot observar que entre els membres del grup en certs moments ha existit com una mena de responsabilitat de classe dirigent que els ha empès a participar en projectes col·lectius malgrat no estar-ne del tot predisposats personalment. I això, tant durant el franquisme com durant la democràcia. En la mostra entrevistada n'existeixen diversos casos.

Amb tot, aquests casos de pervivència de quotes de poder en comunitats locals petites han de ser interpretats més aviat com a excepcions o com a matisos d'una conjuntura general que respon a una dinàmica diferent.

Un altre sector de propietaris també ha conservat unes notables quotes de participació i influència en el seu àmbit d'actuació. Aquests són el col·lectiu dels propietaris forestals. Un grup amb unes característiques específiques que s'aixopluga al voltant del Consorci Forestal de Catalunya. D'entrada, des de la formació del Centre, aquest ha anat marcant una certa distància amb d'altres associacions de propietaris agrícoles –sobretot amb l'IACSI, tot i que alguns membres en continuen essent per tradició. La independència d'aquesta associació ha quedat palesa, per exemple, en el terreny electoral sindical. Durant les primeres eleccions a cambres agràries, el Consorci participà integrant-se a les candidatures de Ramaders i Pagesos, enfront de les de l'IACSI i de la Unió de Pagesos.

En aquest grup hi trobem al voltant d'una desena dels propietaris entrevistats, que, d'altra banda, apareixen clarament com el nucli més dinàmic i actiu de la mostra. En realitat el seu dinamisme va propiciar, per exemple, que a través del Consorci s'introduís en la Llei forestal de l'any 1987 la figura del Centre de la Propietat Forestal de Catalunya. Un organisme que es va acabar formant l'any 1990 i que s'encarrega del seguiment de la gestió dels boscos privats del país. La missió principal del Centre és fer un pla d'ordenació de boscos. Un dels testimonis n'ha estat un dels principals responsables:

Això l'any 90 es va fundar, en vaig ser membre del consell d'administració i ara hi van haver eleccions, fa tres o quatre anys i jo en sóc el president. Això, vull dir, com a administració.

En aquesta mateixa línia, un altre dels membres preeminentes

del grup, quan és interrogat sobre si se'l té en compte en la presa de decisions del sector respon:

Sí. Sobretot hi sóc representat a través del Centre de la Propietat Forestal, que és un òrgan descentrat i oficialitzat cada vegada més. Cada vegada més li donen autoritat. És a través del Centre de la Propietat Forestal, hi han associacions de propietaris, de... associació de propietaris del PEIN del Montseny-Guilleries, ADF (Associació de Defensa Forestal)... Són figures que va crear l'Administració com a interlocutors de certs llocs. Això existeix i hi han cohesions, hi han grups, hi han interlocutors associats d'una forma o d'una alta oficiosament, o oficialment, com és el Centre de la Propietat Forestal, sí, encara ens tenen en compte.

En aquest context pot ser interessant fer notar que la família d'aquest entrevistat ha tingut conflictes amb diverses administracions locals per temes relacionats amb boscos. Però, en canvi, ha mantingut bones relacions i imbricacions amb els òrgans superiors de l'Administració que de debò regulen i incideixen en l'activitat de les explotacions forestals. Per tant, si bé és cert que alguns membres d'aquest col·lectiu poden haver perdut una certa representativitat política i influència en l'àmbit local, tot fa pensar que com a grup de pressió i d'interlocució amb l'Administració, sobretot amb l'autonòmica, la seva força d'intermediació resta força intacta.

Tot amb tot, a banda d'aquests reductes on s'aprecia un cert manteniment de quotes de poder, és en les respostes a la pregunta sobre si els propietaris són consultats pels responsables polítics pertinents i si participen o poden influir en les preses de decisions, on podem copsar més clarament el grau d'influència del grup dels entrevistats.

Sobre la qüestió de si són consultats per les autoritats municipals només en tres casos de tota la mostra contesten afirmativament a la pregunta, malgrat que el primer dels tres afirma que només algunes vegades. El percentatge, doncs, esdevé molt signi-

ficatiu: només el 8% del total de propietaris són consultats sobre les decisions que afecten el seu entorn. D'entre aquesta majoria hi ha propietaris que quan són interrogats sobre la qüestió són taxatius: «Això no, al contrari bueno no al contrari no perquè ells no pregunten res a ningú [riu]».

I d'altres que contesten que les consultes haurien de ser sobre coses que tinguessin a veure amb la propietat o que més aviat els criden per demanar-los quelcom. Quan li plantegen la pregunta a un altre dels testimonis, aquest respon:

Ara no. Més aviat et demanen coses. Et diuen si.. què vols que et digui jo. Per exemple ara em diuen si els hi cedeixo un tros de terreny per fer un camp de tir. En fi, això sí. Consultes no, mira.

De tota manera, el diagnòstic quedaria esbiaixat si no contempléssim les respostes dels propietaris a les preguntes sobre si pensen que poden influir o sobre si són tinguts en compte en les decisions que els afecten en l'àmbit municipal o supramunicipal i, també, sobre si mantenen contactes amb els càrrecs electes. En aquests cas la llista d'influents s'amplia fins a dotze propietaris. Tots ells pensen que encara són tinguts en compte en la seva comunitat i que d'una manera o d'altra (per tradició, pels contactes amb els càrrecs electes, per les propietats...) encara conserven un cert poder de decisió en l'àmbit municipal.

Un propietari empordanès és un dels casos que creu que encara es pot tenir una certa influència en la presa d'aquestes decisions municipals, malgrat que en el seu cas sigui per la simple importància de la propietat de la terra en el conjunt del terme municipal:

És clar, primer, no és que m'agradi tirar-me floretes, però, evidentment, en un poble així petit, el que és propietari d'una part important del poble, ja de per si se l'escolten una mica. Això no vol dir que després et fagin cas, però, com a mínim, que t'escolten. Després, si además, pues, no sé, tens una carrera i una

certa posició, i a més procedeixes d'una família que ha estat ficada en política, i, bueno, que tens uns amics que estan una mica introduïts, podríem dir, és evident que t'escolten molt més. O sigui, que jo penso que si es dongués el cas i volgués influir probablement podria influir. No sé fins a quin punt, però segur. Com a mínim, que m'escoltarien...

Aquest grup representaria aproximadament el 22 % del total. Paral·lelament als propietaris d'aquest grup, n'apareixen quatre més que, pels càrrecs que ostenten o han ostentat o per la importància de la seva activitat, manifesten ésser tinguts en compte en cercles de poder i instàncies supramunicipals.

Així, si sumem aquests quatre propietaris a la resta tenim un conjunt format pel 32% dels entrevistats que en un àmbit o altre la seva opinió encara és tinguda en compte i valorada. D'altra banda, això significaria que en l'actualitat el 68 % dels propietaris del grup entrevistat han perdut qualsevol prerrogativa d'intermediació amb la seva comunitat o amb instàncies superiors que puguin influir directament en les seves activitats.

En aquest sentit, un sintètic repàs a les relacions que els diversos entrevistats han mantingut amb l'administració vinculada als afers agraris ens pot aportar llum sobre aquesta situació. En línies generals, el que es desprèn de les opinions dels propietaris entrevistats és que l'Administració agrària catalana no acaba de funcionar i que ha creat un model basat en la dependència i, fins i tot, en opinió d'alguns, en la caritat. Les polítiques agràries europees i la poca o nul·la definició dels marcs de gestió per part del Departament d'Agricultura, Ramaderia i Pesca (DARP) estan creant un model agrari basat en un proteccionisme que tendeix a convertir-se en contraproductiu³²⁸. Sense anar més lluny, gairebé el cent per cent dels propietaris entrevistats han reconegut haver

328. Per a una visió més àmplia, vegeu ANNA ROCA i TORRENT, JOSEP GUIX i FEIXAS (2000) «Viure de la terra i el mar s'ha tornat difícil» dins *Girona en el canvi de mil·lenni*. vol. 4 *Agricultura Ramaderia i Pesca*, Girona: El Punt.

rebut en un moment o altre alguna de les nombroses modalitats de subvenció que l'Administració atorga³²⁹, per bé que generalment tard i amb contrapartides que tot seguit comentarem. Quant a la gestió de l'Administració, l'opinió del propietari empordanès anteriorment esmentat resulta prou reveladora. A partir de ser interrogat sobre la seva opinió de les Cambres Agràries comenta la ineficàcia de la gestió del DARP i diu:

Fan molt poques coses les càmeres agràries. Realment hi necessitarien un organisme que ens servís de gestor. Les cambres agràries a França porten tota la part de suport tècnic i econòmic. Porten... estan al costat de l'agricultura [...] En aquí no ho tenim. En aquí vas al Departament d'Agricultura i el Departament d'Agricultura, clar, és Administració, i com a tal Administració pues et mira... és a dir, són inspectors o són una gent que t'atendran lo millor que sigui, però la seva funció no es tramitar-te res, ni tan sols agafar i explicar-te, reunir-te... i si ho fan, pues, mira, a lo millor la bona voluntat del funcionari, però és, és diferent. I això sí que es troba a faltar. En aquí sí que l'agricultor està completament deixat de la mà de Déu. Abans, hi havia algun servei a l'Administració que complia una mica aquestes funcions d'assessorament, saps? Però també han desaparegut, és clar, l'Administració és administració. L'Administració tot són expedients, Administració et donarà diners, l'Administració et picarà els dits, però, però l'Administració no és la seva funció venir-te a dir: «Escolta, mira, si li poses més adob a aquesta planta et produirà més, i d'això».

Quant al model de subvencions sembla clar que el que ha generat arreu, i en particular entre el col·lectiu de propietaris entrevistats, és un seguit d'inèrcies que els han conduït a una relativa dependència respecte de l'Administració. Això ha portat a dir a un dels entrevistats que «ja tot està imposat» o a un altre

329. Les activitats genèriques més corrents per les quals els entrevistats manifesten haver rebut alguna mena de subvenció són: per l'arrendament de finques, per la millora d'infraestructures, per les collites, pels ramats, per les neteges de boscos, per la neteja i obertura de camins, per les reforestacions i pels guarets. Per a una llista exhaustiva de les nombroses activitats del sector agropequari que són susceptibles de rebre ajuts, vegeu <http://www.gencat.es/darp/c/serveis/ajuts/>

que «ara ja vius de subvencions.» I a un tercer a preguntar-se «*què hi pot fer un ajuntament de quatre-cents o cinc-cents habitants respecte a una política que ve orientada ja des de Brussel·les, o sigui, que és la Comunitat Europea?*».

D'entre les moltes referències al tema, els propietaris han comentat, de manera més o menys clara, l'existència de dependències de tipus administratiu, relatives a l'augment de la vigilància i el control en la gestió, d'altres de tenyides d'una certa submissió envers l'atorgant i, naturalment, dependències de tipus econòmic. Respecte de les administratives, de la cita d'un testimoni es pot extreure la seva visió sobre el tema. Deia: «*l'Administració és Administració. Tot són expedients*». Una opinió semblant és la que transmet un altre membre del grup quan comenta l'intervencionisme de les administracions:

Vull dir, actualment és un triàngul en el qual pues el propietari pues l'únic que ha de fer és més papers. És qüestió de... Té que ser més llest en el sentit de completar papers i documentació.

En aquest cas, a banda d'esmentar les servituds respecte del món de la «paperassa», el testimoni ens introdueix a la qüestió dels ajuts. Diversos propietaris han manifestat que la legislació permet l'entrada de grans societats, a vegades de provenença agrària i d'altres no, que especulen o s'aprofiten dels guanys generats en el terreny de les subvencions. Quan se li demana a un testimoni altempordanès si l'actual ordenament jurídic defensa els interessos agrícoles ell respon:

No ho crec perquè tot va a defensar els grans propietaris i quan parlo dels grans propietaris, no parlo de propietaris com érem nosaltres, com és en... o com són tots aquests altres propietaris, sinó les grans finques que s'han fet ara. Que són aquestes grans societats anònimes que exploten cap aquí i cap enllà. I no donen res en els veraders que treballen la terra que són els que treballen els boscos... Aquests res, aquests les passen magres i misèria. I els que es fan rics són els altres.

P. Deia que els ajuts de la Comunitat Europea havien d'anar pels que treballen...

R... Pels que treballen la terra i no anar en els quatre senyoritos que ho tenen o que han fet les grans societats.

També es pronuncia en aquest sentit un altre entrevistat quan es lamenta que els ajuts que haurien de destinar-se a la gent que viu del sector agrari van a parar a elements forans:

A veure, una cosa és... les subvencions de la Comunitat Econòmica Europea, o de l'Estat, o de la comunitat que calgui, per una explotació forestal, i l'altra cosa és aquestes unitats d'explotació forestal, entre cometes, que l'Administració contempla. Compres un xalet, per ells, o sigui... un senyor d'allà o sigui, de Barcelona..., de Barcelona o d'Anglaterra, d'Alemanya, d'allà on sigui, compra un xalet amb una parcel·la de vint-i-cinc hectàrees, i aquestes vint-i-cinc hectàrees són el «jardí» del seu xalet. Però, cuidado, per netejar el xalet, per netejar el jardí del seu xalet té la subvenció de cent i pico mil pessetes hectàrea cada any per netejar i podar, perquè l'Administració ho considera una unitat d'explotació... (...) El pobre propietari forestal, que ha de cuidar el bosc, amb aquestes condicions, pel sol fet de cuidar el bosc per a què tothom en gaudeixi... I a més a més, el que té les vint-i-cinc hectàrees ho valla, perquè allò és seu... Això també és... Bueno, mira..., clar, aquests errors... aquests errors, bueno... que poder no són errors, poder és això lo que l'Administració encobertament persegueix, perquè tampoc ho sé... ara... jo ho trobo una mica contradictori.

Un altre testimoni exposa que:

Hi ha una quantitat de gent que reben subvencions i no cotitzen cap classe de Seguretat Social. Això jo crec que és totalment il·legal. Però es veu que els organismes oficials tots ho van fen. Això és lo pitjor. Però de totes maneres, si un ho fa, ha de tenir la cotització que un ho fa. Té que ser almenys pagar la cosa agrària. La seguretat agrària també té un avantatge. En canvi, hi ha molta gent que això no ho tenen. Jo crec que haurien de tenir-ho, perquè la [incomprendible] no és que diguin que estigui malament. El que està malament... Gent que no paguen la Seguretat Social agrària, ells com a subjectes productors, i en canvi cobren les subvencions. Si aquest senyor és a pagès i això és clar que és molt natural que els cobrin.

A banda de la picaresca dels forans, alguns testimonis també expliciten que diversos propietaris es beneficien de les subvencions atorgades als seus masovers. Per tant, el camp de les subvencions es susceptible de generar situacions i vies d'ingressos de capital que cal tenir molt en compte.

Paral·lelament, i seguint amb la línia depenent, hi ha altres propietaris que han considerat que el fet d'adherir-se a la política d'ajuts també suposava un augment en el control de la seva gestió ja que:

Abans no, abans no es feia res per escrit això, «tu em portes les terres i dem lo que vulguis al cap de l'any o lo que em pertoqui». Però ara si vols cobrar subvencions, ho has de tenir tot ben delimitat i ben concretat.

Altres creuen que no només es perd llibertat d'acció, sinó que en algunes ocasions això pot implicar un cert grau de submissió. Així ho entén un d'ells quan comenta:

Si vas amb aquesta agricultura dius: si tu ets un funcionari com jo, veus lo que et paguen i què els hi has de dir, què els hi has de dir si vius de subvencions del ramat, subvencions dels cereals i què els hi has de dir aquesta gent?, no, no et queixis, perquè és que vius de subvencions, com nosaltres..., ets un funcionari com nosaltres.

I un altre recorda l'amenaça latent de perdre els ajuts:

Ara, per això ens fan aquesta caritat, ens fan aquesta caritat de pagant-se, bueno, de pagant-se aquesta subvenció que ens donen cada any, que, sobretot que ho portes bé, perquè si no també t'ho, qualsevol cosa també ja t'ho perds tot.

La majoria de testimonis reconeixen que els ajuts són una bombona d'oxigen per a les seves explotacions i alguns consideren que sense aquests ajuts el futur de moltes explotacions seria molt incert i que, per tant, caldria que n'hi haguessin més.

Per les subvencions s'ha notat, per descomptat. Per exemple, l'arrendament de finques de conreu, si no fossin... la PAC, doncs no valdria un duro.

Que si deixessin de donar ajuts, em penso que molta gent que plegaria, això sí. Hi ha hagut això. Ara, s'han donat ajuts a una sèrie de coses i falten moltes coses que hauria d'haver ajuts també.

Per ara, l'agricultura, amb això de les subvencions que tenim de Brussel·les ens salven. Ara, el dia que tanquin això no sé què passarà.

Si no donguessin aquesta subvenció vamos, és claríssim, vull dir, desapareix tot!

Però alguns propietaris tenen una visió més crítica de la situació³³⁰ i emfasitzen que els ajuts, malgrat ser necessaris, no tenen l'efecte d'incentivar el sector al qual van dirigits i que es tendeix a la dependència inconscient d'aquestes modalitats. El resultat pot ser, a judici d'alguns, el d'una caritat que institucionalitzi la pobresa. Els comentaris que en aquesta línia fa un dels testimonis són molt explícits:

El que passa que, a veure, jo sempre crec molt en la sostenibilitat de les coses, i el primer factor a tindre en compte en la sostenibilitat és l'economia. Una cosa, primer de tot, ha de ser econòmicament sostenible. Allà, a les famoses declaracions de Río, era la primera... econòmicament sostenible. Jo per aquí, veig que això, algun dia pot fallar, perquè, clar... no sé fins a quin punt es pot aguantar, això... clar... no ho veig clar, senzillament, no ho veig clar. I a més a més, tinguent en compte, és clar, de que quan es va entrar en la Comunitat Econòmica érem el germanet pobre. D'aquí quatre dies ens convertim en el germà... mitjà i a pagar... clar.(...) Perquè dintre, poder no anirà gaire bé, però a fora hi aniríem pitjor, això per descomptat. Al menos és la idea que tinc jo. Però, és clar... a veure... la caritat és institucionalitzar la pobresa.

Mentre que un propietari remarca que alguns ajuts ja es diri-

330. Aquesta visió és molt similar a les visions de crítica al proteccionisme expressades per autors ja citats. Vegeu Anna ROCA i TORRENT, Josep GUIX i FEIXAS (2000) «Viure de la terra...».

geixen cap a la producció integrada encara que pensa que aquesta no és la manera i que això ha de quallar per convicció, un altre comenta fins a quint punt els ha afectat aquesta política agrària:

Ara mira, si, com si demanéssim caritat amb les subvencions. Bé, però bueno, això és política. Si els europeus ja els hi va bé així, anem així. Però bueno, per nosaltres els catalans, no estàvem acostumats a demanar caritat, eh, vull dir, és ben (incomprensible) molt això.[...] ...Ajudes, subvencions que pagui el Govern o lo que sigui. En aquí no estàvem acostumats, anar a demanar ens ve ample! Ara, està claríssim que si no hi hagués aquestes coses, ara, vamos vull dir, lo poc que queda ja s'hauria, es plegaria.

Efectivament els temps han canviat i com diu un dels entrevistats ara s'ha d'anar a demanar i «*en aquí no estàvem acostumats, anar a demanar ens ve ample*». Aquesta és la opinió d'un propietari-empresari agrícola i que és extensible a un conjunt més ampli de persones. El model polític d'agricultura subvencionada imposat per la Unió Europea i seguit per la Generalitat de Catalunya és un cas concret per veure com han evolucionat les relacions entre els propietaris i els centres de poder i decisió de l'Administració durant els darrers decennis a casa nostra. Un marc de relacions intens i complex³³¹ que ha condicionat decisivament

331. Tanmateix, a banda dels vincles relatius a les ajudes, les relacions de la majoria dels entrevistats amb l'Administració presenten unes característiques comunes. En general, tal i com ha dit algun dels propietaris entrevistats i es desprèn del que hem anat veient fins ara, es podria dir que són unes relacions d'amor-odi. Els casos esmentats de conflictes percentualment no són molt importants i tenen a veure amb litigis per la possessió de terres, per la gestió de zones PEIN i amb permisos per a construcció de granges pròpies o alienes, com en els casos de dos entrevistats. Les expropiacions, curiosament, no han generat massa malestar entre els entrevistats. El més habitual però, és que els entrevistats manifestin tenir o haver tingut unes relacions «normals» o bones amb les diverses administracions. Ara bé, les motivacions d'aquesta harmonia són molt significatives de la situació del grup. Un entrevistat, quan és interrogat sobre el tema contesta: «*Anar pagant i s'ha acabat*». En aquest mateix sentit una entrevistada reconeixia que «*Si haig de pagar, pago*».

les actuacions i el poder de decisió de molts dels entrevistats.

Així, fa la impressió que el model agrari evidencia una tendència de dependència dels propietaris respecte de les ajudes de l'Administració i els converteix en un administrat o, si es vol, en un grup d'administrats més. Aquesta tendència cap a les subvencions pot aparèixer, doncs, com un signe de pèrdua de pes, de decisió i d'intermediació del conjunt del grup entrevistat. En certa manera, generalitzant, es podria dir que de «classe» dirigent estan esdevenint «classe» deponent. Ara ja no apareixen com a emissors i/o beneficiaris entre els que tenen els instruments per a fomentar riquesa, sinó sovint com a mers receptors.

Tot i això, no podem oblidar ni l'existència de sectors concrets amb prou força d'intermediació com per seguir acomplint una part important del secular rol del grup, ni el fet que en força casos les subvencions i les entrades de les explotacions agràries no són més que ingressos suplementaris d'altres activitats dels mateixos propietaris relacionades, per exemple, amb el sector immobiliari o amb l'exercici de professions liberals, cosa que difícilment passa amb les explotacions familiars, molt més deponents.

En general, però, a través d'aquesta casuística, assistim al que pot ser un episodi més del lent procés de pèrdua de protagonisme politicoeconòmic de gran part del grup dels hisendats i de la seva igualació social respecte dels altres. Una davallada de lideratge de la qual els mateixos grans propietaris en són conscients i n'han intentat extreure les seves pròpies conclusions. Per a un primer propietari la davallada ha tingut relació amb la intervenció de les institucions i la seva política agrària:

«No val la pena de dir re perquè sempre tenen les de guanyar» i que «no t'hi pots discutir mai perquè sempre tenen raó ells». O també es dona el cas d'uns altres que contesten «Normal. Pagant i callant». Respostes d'aquesta mena són força recurrents. Així, en definitiva la relació és de pagar per una banda i cobrar per l'altra. És a dir, se situen com ha resumit un altre entrevistat «entre la garrotada i el suport».

Aquí el gran canvi va ser quan el Govern ha volgut entrar en inspecció, i en productes i regular el camp en el seu sentit. (...) Quan es va començar a haver-hi la trilogia [incomprensible], que ja hi havia l'Estat i la Generalitat entre mig, que ja són els que t'imposen preus i coses, pues és clar, a partir d'aquí pues la cosa ha canviat totalment. Perquè ja tot està imposat. Te diuen el preu que tens que vendre, ho tens a preu de tot i si no arriba aquest preu hi ha subvencions perquè arribi aquest preu... Vull dir, actualment és un triangle en el qual pues el propietari pues l'únic que ha de fer és més papers.

Altres dos consideren que la davallada té a veure amb la del sector econòmic del grup.

Jo crec que abans diu és un propietari. Avui en dia no impressiona a ningú. Entre altres coses perquè el camp ha anat endarrera mentre la indústria i els serveis han pujat i la nova societat, diguem-ne, de poder adquisitiu i d'influència no és precisament l'agrícola.

En el ambient local i en el ambient polític, un propietari, avui en dia, què és? No és res. És un zero a l'esquerre. Avui en dia, un obrer una mica qualificat és més que ell, perquè guanya més diners. Perquè avui en dia tot es basa en la política nostra americana.

Però, efectivament, la majoria són conscients de les enormes transformacions ocorregudes en el seu món i que algun testimoni ha sintetitzat dient que «costa molt de posar-se a la situació d'aquell temps, perquè era tot un altre món. L'evolució ha sigut esgarriadora». Unes transformacions a les quals s'estan adaptant, com reflectia la següent testimoni, tot acceptant la davallada d'influència del grup i la seva progressiva equiparació a un sector ampli d'individus dins la societat democràtica de principis del s. XXI.

A n'el meu pare l'admiraven més, tenia aquella espècie de carisma, avui en dia tot és diferent. Abans els de l'ajuntament l'avisaven quan venia algú important, ara a mi no tenen perquè dir-me res i ho entenc.

Una societat on l'augment general del nivell de vida i l'accés d'àmplies capes de la població a l'educació ha possibilitat una reducció de les grans distàncies socials al camp. Des de la perspectiva d'un propietari del Pla de l'Estany, aquest fet és innegable i durant el període democràtic s'ha consolidat.

El propietari ha baixat el seu nivell de vida i l'altre ha pujat. Hi ha més igualtat. Jo crec que això pot ser un factor que ha influït molt. Com la formació. Abans el que tenia, que sabia llegir i escriure era el propietari. Els altres n'hi havia molts que eren analfabets. Doncs ara, gràcies a Déu, això s'ha anivellat molt. (...) Jo crec que ja venia de més abans i hauria vingut, però, potser sí, la democràcia hi ha ajudat.

Una percepció també compartida per altres testimonis:

Els propietaris després de la guerra es consideraven els amos de la situació i ara no se'ls té absolutament per a res com a amos de la situació, són gent... Els pocs que es conserven, perquè ja en vam parlar d'això, la majoria han desaparegut, són persones com nosaltres. No tenen una ostentació social de com havien tingut en el seu temps, ni de bon tros.

Jo crec que això de les classes socials s'ha acabat. Perquè avui dia tothom es defensa a la seva manera i tothom viu bé, al fondo tothom viu bé, no? Ha variat molt, la vida.

Ara, tothom pot estudiar, i trobes que el fill del masover que jo tenia pues és enginyer no sé què, i el fill... Ara, clar, aquestes coses, de nivell s'han anat equilibrant-se.

En definitiva, tot i que sovint encara es gaudeixi d'una bona posició social, com diu a manera d'epíleg un darrer propietari entrevistat: «ara és quan tothom s'ha igualat molt més. Uns han baixat una mica i els altres han pujat».

7.5. UN EPÍLEG POLÍTIC? (Josep Maria Barris Ruset)

És evident que les opinions dels propietaris entrevistats mostren un panorama de la seva posició política actual que dista molt de la capacitat de control dels mecanismes de poder que històricament havia posseït el grup social dels hisendats³³². Les entrevistes constaten, doncs, la lenta pèrdua de paper dels grans propietaris agrícoles en la vida pública, primer en els àmbits més generals i, després, en el seu feu històric tradicional –el local o, si es vol, la comunitat rural. Ara bé, arribats a aquest punt, la qüestió historiogràfica que cal plantejar, a manera de corol·lari, és la següent: en quin moment perdé, el grup propietari, les regnes, el control, del joc polític? Es tractaria de precisar la cronologia que marca el punt d'inflexió en la incapacitat per reproduir el sistema d'exercici del poder, ja sigui a causa de la feblesa de la seva funció com a intermediaris polítics, ja sigui per l'ancoratge en un discurs pairalista que no responia a les exigències que presentava un camp gironí en plena transformació capitalista.

Més enllà dels balanços efectuats del poder en l'àmbit local³³³, en els quals hi té un paper central la classe propietària, i amb el benentès que difícilment una evolució històrica d'aquestes característiques es pot reduir a una anàlisi massa simplista d'un moment «revolucionari» –en el sentit de canvi i de transformació sobtats–, la gran classe propietària del camp gironí –i, per extensió, català– deixà d'ésser un punt de referència política amb el triomf feixista de 1939. És evident que fins al període democràtic iniciat a la mort de Franco, mantingueren unes quotes de poder gens negligibles i que, gràcies al pacte tàcit amb les noves autori-

332. Una mostra de la qual trobareu a Mònica BOSCH (1999) «La formació d'una classe dirigent...».

333. Jesús MILLÁN (2000) «Los poderes locales en la sociedad agraria: una propuesta de balance», *Historia Agraria*, 22, p. 97-110.

tats franquistes, conservaren els espais tradicionals de control social de la comunitat rural –sobretot, per la seva funcionalitat com a interlocutors polítics vàlids i, consegüentment, com a petits cacics domèstics. Tanmateix, cal recordar que esdevingueren políticament el que el poder franquista els deixà que fossin, més per una necessitat dels guanyadors de la confrontació bèl·lica que per una capacitat real del grup propietari per incidir en l'esfera política. Només cal recordar quins foren els àmbits d'intervenció política on actuaren, bàsicament reduïts als àmbits local i provincial. És difícil valorar fins a quin punt l'estigma del catalanisme moderat significà una suposada marginació política –és evident que no ho fou tant en l'àmbit social i econòmic– per part de la dictadura franquista. Els testimonis dels entrevistats coincideixen a afirmar que el *Nuevo Estado* els garantia una posició política còmoda, una certa restauració de la situació precedent –almenys els allunyava de les pors revolucionàries–, però, al mateix temps, també són unívocs a l'hora de no identificar-se amb els postulats ideològics del règim autoritari: majoritàriament, afirmen que el franquisme no fou una simple restauració política conservadora.

En aquest sentit, el període franquista és decisiu perquè la inveterada oligarquia agrària no fou capaç d'ésser una alternativa de poder al complex feixista, un tret –la capacitat de ser un grup polític amb un discurs i un projecte alterns– que sí que havia mantingut en els turbulents anys republicans. I, ara, davant la irrupció d'un nou entramat polític –ultraconservador, però qualitativament distint als posicionaments ideològics que el grup propietari defensava–, no presentaren un programa alternatiu, una opció políticament viable. La por als estralls revolucionaris –i, sobretot, al pluralisme de la Segona República– i un oportunisme de curta volada en foren les causes. Aquesta és, precisament, la gran diferència política que marca el punt d'inflexió que cercàvem. La gran propietat agrària, en un context de confrontació

electoral de caràcter democràtic i de discussió dels afers públics en un marc parlamentari –l’escenari de la Segona República–, fou sempre una alternativa al govern de les noves i emergents forces d’esquerra. L’elit agrària, majoritàriament enquadrada en les files lligueres, era una candidata legítima en el marc del sistema polític republicà. Estaven, en definitiva, dins del joc polític i, per aquesta mateixa característica, podien mantenir una certa credibilitat i força moral.

D’altra banda, el declivi social i econòmic d’aquesta elit agrària ja s’havia anunciat incipientment a les beceroles del segle XX i, en aquest context, la involució franquista suposà un fre a la progressiva debilitat d’una oligarquia de caire aristocratitzant. A canvi de la cessió d’unes determinades esferes d’intervenció política, els hisendats gironins participaren interessadament –per motivacions més econòmiques que polítiques– en un sistema polític que els garantia un parapet –històricament relatiu, com es veié al llarg de les dècades de 1960 i 1970– enfront de les ràpides transformacions capitalistes del camp català. En aquest sentit, poc importava que el seu encaix polític en el franquisme no fos perfecte: el nou règim els garantia, d’una banda, el control social dels àmbits territorials més propers als seus interessos econòmics, amb un control absolut sobre les classes subalternes, i, de l’altra banda, els assegurava un alentiment en el llarg procés històric de decadència de la classe terratinent. El franquisme oferí a l’oligarquia agrària gironina els mecanismes de poder necessaris i imprescindibles –i només aquests que, recordem-ho, se centraven en les esferes polítiques més properes, local i provincial– per pal·liar i gestionar el declivi general del grup propietari. D’altra banda, però, la classe dominant del camp català perdé la capacitat d’esdevenir un grup amb una alternativa política pròpia, fins i tot dins l’entramat del bloc de poder dominant que, si bé era bàsicament monolític, sí que presentava unes mínimes diferències, encara que només fos per aconseguir beneficis econòmics i parcel·les de poder.

El resultat de la Guerra Civil no va significar, per tant, la pèrdua total de l'hegemonia de la gran classe propietària del camp gironí, atès que gràcies al franquisme va mantenir el seu predomini social fins on van permetre les noves condicions socioeconòmiques de caràcter capitalista que s'estaven imposant. Tanmateix, sí que va significar la definitiva pèrdua de la capacitat d'articular un discurs polític propi i d'incidir, conseqüentment, en el joc polític de l'Estat. El declivi social i econòmic d'aquesta classe dominant no es pot imputar al franquisme –més aviat és atribuïble a una sèrie de causes molt més generals, d'amplitud europea³³⁴; però sí que cal cercar en la dictadura alguna de les claus de la pèrdua de personalitat política de la classe propietària agrària gironina.

Ara bé, la cessió de l'espai polític conservador que s'esdevingué el 1939 –a canvi del manteniment de la seva posició social i econòmica en la comunitat rural–, que significava la renúncia a l'exercici del poder tal i com l'havien exercit històricament, fou l'estigma de classe a partir de 1975. Alguns propietaris, nogensmenys, han manifestat com se sentiren deslegitimats políticament. Difícilment, la classe propietària agrària podia recuperar el pes polític que havia tingut abans de 1939. I, no només per una qüestió de desprestigi o de deslegitimació moral. Les condicions econòmiques i socials eren radicalment diferents. Efectivament, el camp gironí era diametralment distint a allò que havia pretès explicar el discurs pairalista. Un camp plenament imbricat en les relacions econòmiques de tipus capitalista, unes relacions socials noves –des de la dècada de 1960, el nombre de masovers, per exemple, havia descendit alarmantment– i una pèrdua de pes sectorial en relació al teixit productiu del país –amb un descens del valor de la renda agrària que marcarà les possibilitats de mantenir

334. ARNO MAYER (1997) *La persistencia del antiguo régimen: Europa hasta la gran guerra*, Barcelona: Altaya.

una determinada visió del món, aristocratitzada, exclusiva, ociosa–, són unes altres causes que expliquen la incapacitat dels propietaris agrícoles per reproduir unes formes d'exercici del poder. Només cal constatar com, per als entrevistats, l'Administració pública, per exemple, els és un entramat burocràtic aliè i mancat de contactes polítics significatius. Els grans propietaris rurals, en l'actual sistema democràtic, són fora de les institucions, percebudes com un món de paperassa i de subvencions. Són un grup social més i, per tant, obtenen, ara garrotades, ara suport³³⁵.

El control del poder polític –entès com el control de les funcions que l'asseguren i el reproduïxen– no el perderen el 1975, a pesar de la visió que molts entrevistats manifesten. Tampoc 1931 fou el seu final polític, atès que encara comptaven en el joc polític com una alternativa. Segurament, caldrà fixar l'atenció en la defecció ideològica –el capital de la por, la gratitud i l'oportunitisme– de la dreta el 1939.

Josep Maria Barris Ruset i Antoni Reyes Valent

335. Com esmenta un testimoni del Gironès.

8. «Els fills treballen d'una altra cosa.» Pressió del passat i perspectives de futur

...la gent no es vol quedar a l'agricultura i és una mostra més de que inclús agricultors que tenen finques seves pues deixen de cultivar ells, se'ls venen i se'n van a altres professions, l'agricultura avui en dia és un sacrifici...

Hem arribat al final d'un cicle? Les entrevistes realitzades ens han presentat una gran diversitat de casos i una gran diversitat de respostes als canvis econòmics i socials que ha patit el camp gironí al llarg del segle XX. Alguns dels entrevistats ja fa temps que han abandonat l'agricultura, altres s'hi dediquen o s'hi han dedicat amb més o menys fortuna, però del conjunt de les respostes es trasllueix un pessimisme molt generalitzat. En concret, en totes les entrevistes en què s'han fet preguntes subjectives al voltant del futur de l'agricultura s'ha respost, en certa manera, que el panorama no és gaire engrescador. La caiguda progressiva de la renda agrària, la desaparició del bosc com a alternativa i el desprestigi generalitzat de tot el que envolta el món agrícola fa que els hisendats gironins es vegin poc més o menys com els darrers vestigis d'un món rural que desapareix. En aquestes pàgines farem una breu i ràpida aproximació a la perspectiva que tenen els entrevistats dels canvis que han tingut lloc al camp gironí i a com veuen el futur dels entorns rurals en general, i del seu propi grup social en particular.

Els entrevistats tenen una consciència d'un passat pròsper, d'una època en què eren la classe dirigent en el seu poble. S'han trobat com a hereus (o cohereus) de patrimonis importants i com a descendents de famílies que durant generacions han estat les

més importants dels seus pobles respectius i s'han vist obligats a mantenir l'*statu quo* sense poder disposar de les facilitats que tingueren els seus avantpassats, en un context social completament diferent de l'anterior. Amb més o menys convenciment per part dels entrevistats, hi ha un acord gairebé unànim a l'hora d'opinar que els hisendats de la primera meitat del segle XX constituïen un món a part: «*l'hisendat era l'hisendat*», una classe social diferenciada de la resta de la població, reclosa en si mateixa, a la qual alguns dels entrevistats acusen de ser massa tancada i d'haver estat incapaç de reaccionar davant els canvis socials que estaven tenint lloc³³⁶. Actualment però, el propietari agrícola ha perdut aquest prestigi:

En l'ambient local i en l'ambient polític, un propietari, avui en dia, què és? No és res. És un zero a l'esquerre. Avui en dia un obrer una mica qualificat és més que ell, perquè guanya més diners.

El rendista d'aquell temps que es dedicava a anar al mercat a saber el preu d'això, vigilar la propietat, dir «ara talla aquests pins i ara aquest any pelarem aquí», pràcticament que a casa li venien a portar tot... Això ha passat a la història.

Actualment un propietari és un miserable, parlant clar. En canvi antigament un propietari era, bé, fins i tot ser senyor.

Però la impressió que captem d'aquestes respostes és que els entrevistats no senten un especial enyor per l'època en què eren la classe dirigent en els seus respectius pobles. La seva font de preocupació és la situació de l'agricultura en general. Les respostes dels entrevistats a les preguntes relatives a com han vist la

336. Cal aclarir que un dels entrevistats estén l'acusació a la generació actual, també creu que els hisendats actuals no han sabut adaptar-se als canvis socials produïts: «*És un col·lectiu complicat o som un col·lectiu complicat. I moltes vegades no ens donem compte de les limitacions que té el nostre dret de propietat*».

pèrdua de posicions de la classe propietària rural en els darrers decennis ha derivat invariablement cap a l'anàlisi de la situació de l'agricultura i la pagesia a la Catalunya de principis del segle XXI (cosa que, implícitament, indica una major imbricació dels entrevistats en els treballs agraris). I la imatge predominant és força pessimista: *«Estan més bé els que marxen que pas els que es queden»*. Tant els propietaris (o expropiataris) de patrimonis fonamentalment agrícoles com els que a les seves propietats predomina el bosc veuen un futur molt negre per a l'agricultura: *«No el veig (el futur de la propietat)... la categoria que tenia un propietari de boscos important d'aquell temps, mai més tornarà»*. Tot i que no se'ls ha preguntat directament sobre els motius de la pèrdua de posicions de l'agricultura en la societat actual, els entrevistats han exposat dos motius: dificultats de caire econòmic per poder explotar les propietats (altes tributacions, caiguda dels preus dels productes agraris i forestals, increment dels preus de la maquinària i dels salaris dels treballadors del camp...) i canvi sociocultural que ha desprestigiats les feines al camp: *«L'agricultura o t'agrada o més val que pleguis»*. Els entrevistats són conscients d'aquest futur i comprenen per què la gent no vol treballar al camp: *«El problema (...), és guanyar-se la vida bé, tenir tranquil·litat i poguer disfrutar del temps lliure»*. El panorama es veu encara més negre per part dels propietaris forestals (o dels que han combinat el treball de la terra amb les explotacions forestals). Segons un entrevistat: *«El meu pare, amb una tallada de bosc, va comprar el tractor. Tot el bosc, va tallar el bosc i va comprar el tractor. Jo dic moltes vegades que ara no compraria unes rodes»*. Els propietaris forestals ho veuen més críticament:

Tot això ha quedat a res, perquè el valor real de les finques forestals ha quedat a res, és que ni la fusta té mercat, ni res té valor, doncs allavorens el propietari que tenia alguna cosa s'ha salvat, però el que només tenia això s'ha arruïnat, ja no és ningú avui.

Aquest problema queda personificat en les dificultats d'avui en dia a l'hora de localitzar uns hereus que continuïn les tasques d'explotació d'aquests patrimonis. La figura de l'hereu és molt ben valorada pel seu paper en el passat, com a element que va impedir la disgregació dels patrimonis (és interessant anotar que cinc dels entrevistats han indicat que la figura de l'hereu ha evitat que passi el que ha passat a Galícia: «... a Galícia, quatre cadires, una pota per a cada un»), i fins i tot, sis dels entrevistats recuperen la clàssica idea desenvolupada per Vicens Vives sobre l'existència dels hereus que ha facilitat que els fills segons i tercers vagin a les ciutats i es dediquin a la indústria i al comerç³³⁷, amb tots els beneficis que això ha comportat per al desenvolupament econòmic de Catalunya³³⁸. Però reconeixen que avui en dia el costum de fer hereus és quelcom «*desfassat, perquè no té raó de ser. Ara la gent... ja es viu d'una altra manera. La gent estudia, el patrimoni es gestiona d'una altra manera*». Un entrevistat que ha assumit plenament el llenguatge històric dels hisendats i que ens exposa que el seu fill «*ha de seguir la trajectòria típica d'aquest nostre país, que és l'hereu*», desqualifica la progressiva desaparició d'aquesta figura:

A mi em dóna la sensació que aquests fets, de que estigui cap a caiguda l'hereu, té a veure molt amb les modes actuals imposades per la ciutat, imposades per activitats que no són les nostres típiques...

Però aquesta visió és l'excepció. De la mateixa manera que es comprenen els motius pels quals la gent no vol treballar al camp,

337. Jaume VICENS VIVES (1954) *Notícia de Catalunya*, Barcelona: Columna i Proa, 1999, p. 35-37.

338. En qualsevol cas, creiem que seria interessant fer esment que sis dels entrevistats indiquen que entre els seus avantpassats hi ha hagut fills segons i tercers que han escollit fer la carrera militar, una opció molt útil en aquells moments per aconseguir un nivell de vida prou elevat.

es comprèn la dificultat per trobar hereu, i fins i tot ho desaconsellen, com ha intentat fer un dels entrevistats amb el fill que ha d'heretar les propietats (el quart): «...si valores aquí als germans, el que més malament està és ell. Els altres tenen els seus horaris... en canvi ell...», mentre que un altre tampoc no veu clar el futur del sistema:

...si no s'arreglen això dels drets de transmissió patrimonial... amb les valoracions que estan fent avui dia i les que es veu que van amb la idea de fer, doncs, això passarà que es tindran de vendre finques per força, que no tindran pas altre solució. Jo no crec que la generació pròxima vulguin aguantar lo que hem aguantat. I diran, «doncs vinga, em poleixo això, em poleixo lo altre». [Als fills] els hi he recomanat que fessin una carrera i que visquessin de la carrera i que lo que quedi de les finques i tot això. Mira, que en disfrutin o que en procurin si és que tenen afició a fer-ho, de conservar-ho com a cosa agrícola i com un rendiment que puguin donar. Però ho veig molt difícil...

Un dels problemes assenyalats per al futur de l'agricultura és l'elevada edat quan es rep el patrimoni:

Als quatre que queden, què passa? L'evolució de la gent de pagès... que guai-ta, es va envellint la població, eh? Vells, vells, vells, vells, vells i quan es morin aquests què hi ha al radere? Res.

Normalment, el propietari accedeix a la titularitat de la finca quan ja és gran, a no ser que hagi passat una desgràcia. Això és un problema, perquè el col·lectiu de propietaris normalment són gent gran, i el món és dels joves. El propietari, en aquest sentit, evoluciona a poc a poc. A més a més, a veure, a l'hora de fer inversions, o a l'hora de modernitzar-se, té el fre de la responsabilitat patrimonial.

Aquestes afirmacions, al nostre entendre, són les que indiquen més bé l'opinió dels entrevistats envers la figura de l'hereu en l'actualitat i en el futur: «Per la conservació del patrimoni, negatiu. Pel modo de viure, jo diria positiu». En definitiva, els propietaris analitzats coincideixen a afirmar la posició de lideratge dels seus avantpassats dins les seves poblacions respectives i també estan

d'acord en què s'ha produït una radical transformació d'aquesta situació que ha dut a una nova societat en la qual l'agricultura ha passat a tenir un paper marginal i ells a ser uns ciutadans normals i corrents, sense cap distintiu especial pel fet de ser propietaris d'extensions importants de terres de conreu o de bosc. I no veiem que suposi cap trauma per a ells aquesta transformació.

Fa pocs anys Rosa Congost i Enric Sagner ens indicaven com contrastava l'activisme de la Unió de Pagesos amb el silenci de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre, indicador «*d'una transferència de la terra –i dels masos– als productors*³³⁹». L'acceptació de la situació actual seria un altre indicador d'aquest desinterès per les qüestions agràries?

Les entrevistes ens insinuen una certa contradicció interna entre la mentalitat «pagesa», entenent per això la consciència de treballar o de fer treballar unes explotacions agràries o forestals, i la consciència de ser descendents d'uns hisendats, que, molt més enllà de ser els propietaris d'importantes extensions de terres, constituïen la classe dirigent i tenien un sentiment de classe diferenciada de la resta, en alguns casos, des de ja feia uns quants segles. A causa d'aquesta contradicció, els veiem un marge de resposta més limitat per respondre a la crisi de la societat agrària. Reconeixen que les transformacions que hi hagut al camp català no tenen marxa enrere i que la societat d'avui dia reserva als antics propietaris rurals un paper molt marginal, anecdòtic. Treballar al camp es considera una feina dura, intensa, poc agraïda i en la qual un guanya el mateix que en qualsevol altre ofici a la ciutat treballant molt més, tot i que en alguns casos, es té una visió molt idíl·lica de la societat anterior:

339. ROSA CONGOST i ENRIC SAGUER (1999) «Epíleg. Masos i masoveries mil anys després» dins ROSA CONGOST i LLUÍS TO (eds.) *Homes, masos, història...*, p. 485.

*La estructura que había antes era una estructura normal y sensata. Estaba hecho, la cosa, el campo, estaba toda estructurada de una manera sensata y lógica y con inteligencia.*³⁴⁰

Aquest record (i pressió) d'un passat brillant i la nova situació que els ha deixat en una posició social totalment diferent de la dels seus avis i/o pares, en alguns casos esdevinguda durant l'època en què s'han dedicat a la gestió del patrimoni (cosa que els pot provocar una certa sensació d'haver-ne estat els causants, el que els psicòlegs anomenen «síndrome de l'hereu»), sembla condicionar les perspectives de futur dels entrevistats. Alguns d'ells, en certa manera, no animen els seus descendents que continuïn la gestió de les terres. Un entrevistat ens explica com el seu quart fill heretarà les terres del patrimoni i ens diu que «...jo no li he pas aconsellat mai», i un altre ens exposa com «actualment, ja com l'agricultura ja no pinta res, vull dir que ja és igual, que hi hagi hereu com que no». En qualsevol cas, la percepció és més de conformisme (un cert «tantmenfotisme») que de drama. En certa manera, consideren que les coses no han anat tan malament com semblava que pintaven anys enrere: «...ho veia més negre, no sé, a finals de la dècada dels seixanta, primers dels setanta, que no veies massa la sortida». Al nostre entendre, si haguéssim realitzat aquest projecte durant els anys seixanta, entrevistant persones que haurien nascut durant els anys del canvi de segle, segurament parlariem des d'una visió més alarmista i amb menys esperances de futur que la que tenen els seus descendents³⁴¹. Més aviat consideren que hi ha hagut una evolució social en la qual: «L'agricultura va quedant com a cosa com-

340. En certa manera, aquestes afirmacions són hereves de l'opinió que els hisendats del segle XIX tenien de si mateixos. Vegeu ROSA CONGOST (1990) *Els propietaris i els altres...*, p. 286.

341. Sobre la situació de la masoveria a les comarques gironines durant el primer terç del segle XX vegeu sobretot ENRIC SAGUER (1999) «Masos i masoveries...», p. 451-482.

plementària, o secundària, o en fi, de temps marginal... gent que es dediquin íntegrament a l'agricultura i que no tinguin una altra cosa, cada dia n'hi ha menys». Detectem un sentiment d'haver complert el seu paper tan bé com han pogut i pensar que ara la responsabilitat de mantenir aquestes propietats és dels descendents, malgrat que aquest futur: «No el veig. I com que per natural sóc pessimista no veig que pugui arribar». Ells creuen que han fet el que han pogut i el que la situació vigent els ha permès. Ara la responsabilitat és dels seus descendents.

Joaquim Alvarado

Aquesta monografia és producte d'un treball d'història oral inclòs dins l'Inventari del Patrimoni Etnològic de Catalunya (IPEC) que duu a terme el Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana. Ha estat realitzat per un equip d'historiadors vinculats a l'Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines i aborda la transformació recent dels propietaris rurals de la regió de Girona en tant que grup social. El llibre posa en evidència l'erosió de les bases econòmiques que, històricament, havien sostingut als hisendats, i analitza el ventall d'estratègies i trajectòries individuals seguides pels hereus i successors de les nissagues propietàries en el context de la segona meitat del segle XX, un context caracteritzat per la liquidació de la masoveria i per la caiguda de la renda de la terra.

Tots els autors del llibre i els col·laboradors que han participat en la realització de les entrevistes són membres de l'Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, creada el 1999 amb la finalitat de fomentar la realització i la difusió d'estudis històrics sobre el món rural. **ENRIC SAGUER**, coordinador de l'obra, és doctor en història i professor d'història econòmica a la Universitat de Girona; **JOAQUIM ALVARADO** és llicenciat en història i autor de diversos treballs sobre història de la indústria del suro; **MARC AULADELL** és llicenciat en història; **JOSEP M. BARRIS** és llicenciat en història i director de l'Arxiu Municipal de Roses; **MÒNICA BOSCH** és llicenciada en història i està realitzant una tesi doctoral sobre una de les principals famílies d'hisendats gironins del segle XIX; **JOSEP COLLS** és professor d'història econòmica a la UdG i està realitzant una tesi sobre les transformacions econòmiques i ambientals de Castelló d'Empúries durant els segles XV-XVII; **ROSA CONGOST** és doctora en història i catedràtica d'història econòmica a la UdG; **JOAN FORT** és llicenciat en història; **PERE GIFRE** és llicenciat en història i professor de secundària; **JOAQUIM MARIA PUIGVERT** és doctor en història i professor d'història contemporània a la UdG; **ANTONI REYES** és llicenciat en història i director de l'Arxiu Municipal de Blanes; i **SEBASTIÀ VILLALÓN** és llicenciat en història i està realitzant una tesi doctoral sobre els inicis del registre d'hipoteques.

